سەرهلدان و وەرارا جۆرێن نوو ییّن

ئەدەبی د کرمانجیا ژووریدا (1850–1925)

هەوالنامەی کتێب

- ناڤێ پەرتوکێ: سەرهلدان و وەرارا جۆرێن نوو یێن ئەدەبی دکرمانجیا ژووریدا (1850–1925)
- نڤیسەر: درباس مصطفی سلیمان
- بابەت: ڤەکۆلین
- دیزاینا ناڤەروکێ: نازدار ئەحمەد جزراوی
- دیزاینا بەرگی: جەمیل محەمەد سەبری
- قەوارە:17سم × 24سم
- هەژمارا بەرپەران: 396

سەرهلدان و وەرارا جۆرێن نوو یێن ئەدەبی د کرمانجیا ژووریدا (1850–1925)

دربـاس مصطفی سلیـمان

هەواڵنامەی کتێب

هەوالنامەی کتێب

ئەڤ پرتووکە دکۆکا خوەدا ناما ماستەرێیە، کو نڤیسەری پێشکێشی کۆلیژا ئادابێ
ل زانکویا دهۆکێ کربوو. و ب سەرپەرشتیا پ.ھ.د. عبدی حاجی محمد بوو

دیاریە بۆ

- دایکا دلۆڤان یا کو هەر ژ زارۆکینێ باریّ خەمێن من هلگرتین و بەریّ من دایە رێیا راستا کوردینێ، ئەوا هەتا ئەڤرۆ ژی ژیانا من ڕوهن و گەشدکت.
- هەڤژین من یا خوەشتڤی، ئەوا هەمی ژیانا خوە بۆ من تەرخانکری و بەردەوام بزاڤێ دکت کو ب هەڤرا بگەهنە هیڤی و ئومێدان.
- برا و خووشکێن من، ئەوێن د هەمی واراندا هەردەم پشتەڤانیێ ل من دکن.
- هەمی هەڤال و دۆست و یاران، نەمازە ئەوێن ئەز هاندایم کو خواندنا خوە تمام بکم.

هەواڵنامەی کتێب

تێبینی

خوانەدەقانێن هێژا..

ئەڤ پرتووکە د کۆکا خوەدا ناما ماستەرێیە، من پێشکێشی کۆلیژا ئادابێ ل زانکۆیا دهۆکێ ل سالا 2011 کربوو. ل دووڤ دیتنا ئەندامێن لیژنا هەلسەنگاندنێ کو هندەك بابەت د زێدەنە و هەکە بێنە ژێبرن چو ژ بهایێ وێ یێ زانستی کێم ناکن، من ژی وەکو قوتابی گوهدانا ماموستایێن خوە کر. لێ ل گۆرِ دیتنا من و یا چەندین پرۆفیسۆر و دکتۆران ژ دهۆك و هەولێرێ کو ل دەمێ نڤیسینا ڤەکۆلینا خوە، من دیتنێن و بۆچوونێن وان وەرگرتبوون و گەنگەشە ل گەل وان ل سەر وێ یەکێ کربوو، وان ژی پشتەڤانیا دیتنا من دکر، کو پێدڤیە رەوشا کوردستانێ ژ ئالیێ (سیاسی، جڤاکی، رەوشەنبیری) د ناڤبەرا سالێن (1850–1925)دا بێتە شرۆڤەکرن، وەکو دەرگەهە و رێخوەشکرنەك بۆ چوونا ناڤ بابەتی، کو تێدا ب شێوەیەکی پوختە میرگەهێن سەرەکییێن کوردی یێن بەری دەمێ مە دەستنیشانکری بۆ ڤەکۆلینا خوە بێنە دیارکرن. دیسا د پشکا دوویێدا، مە ب شێوەیێ زنجیرە شاعیرن کورد یێن کرمانج هەر ژ (عەلیێ حەریری) و هەتا کو ئەم گەهشتینە سەردەمێ ڤەکۆلینا خوە و بێ ڤەڤەتیان مە یێن ریزکرین، ئەو ژی مە یێن ل ڤێ پرتووکێ زێدەکرین، وەکو زەنگینیەك بۆ بابەتی و دیارکرنا وێ راستیێ بۆ وان نەحەزێن

دبێژن ڤەقەتیان یا کەڤتیە د ناڤ ئەدەبیاتێن کرمانجیا ژوویدا و پشتی (خانی) و هەتا هاتنا (نالبەند)ی د کرمانجیا ژووریدا چو شاعیرێن ناڤدار د قادا ئەدەبیدا نەهاتینە.

ل ئالیێ دی، دبت خواندەڤان هەست ب جوداهیا دەڤۆکی و شێوەزاریێ دەڤەرکی (وەکو ئەو دبێژن) بکت، چونکو ل دەمێ نڤیسینا نامێ ل دووڤ بریارا پشکا زمانێ کوردی ل کۆلیژا ئادابێ کو شێوەزارەکێ دەڤەرکی بێ تایبەت ل سەر قوتابیان دسەپینن و تە بڤێت یان نەڤێت، دێ پێگیری و ملکەچی وێ بڕیارێ بی، هەر بۆ میناك گۆتن: دڤێت هەمی (بت) ببنە (بیت)!! و هەمی کارێن وەکو (کت، دکت، دکن، دچت، چت،.. هتد) بێنەگوهارتن بۆ (کەت، دکەت، دکەن، دچیت، چیت،.. هتد)، چونکو ئەوێن تو بێ دئاخڤی و دنڤیسی د خەلەتن و نابت تو وەسا بنڤیسی!! ئەز ژی ژ بێ دەستهلاتی نەچار بووم، وەکو وان ڤیایی ناما خوە بنڤیسم، لێ ل ڤێرێ جارەکا دی، من ڤەگۆلینا خوە زڤراندە سەر دەڤۆکا گوندێ خوە (وەکو ئەو دبێژن).. ب هیڤیا وێ رۆژێ کو زمانەکی ئێکگرتی بێ کوردی پەیدا ببت، یان هەر چونەبت زاراڤەکێ ئێکگرتی ب دەڤۆکا کرمانجیا ژووری بێتە هەبونێ و هەمی پێگیریێ بێ بکن، ل گەل دانانا رێنڤیسەکا ئیکگرتیا سەرانسەری..

ڤەلۆلەر

2012/5/2

ناڤەرۆك

پێشەکی 13
دەرازینك 19
ـ بزاڤ و شورەشێن کوردی ییّن ل نیڤا دویێ ژ چەرخێ (19) و دەستپێکا چەرخێ (20) 27
ـ رەوشا جڤاکی 40
ـ پەیدابوونا کۆمەل و رێکخراوێن سیاسی و رەوشەنبیری ییّن کوردی 50
پشکا ئێکێ (تێگەهـ و پێناسە، داستان، لیّریکا، دراما) 57
1ـ داستان 73
2ـ لیّریکا 91
3ـ دراما 102
ـ دراما برجوازی 110
ـ دراما رۆمانتیکی 110
ـ دراما نوو 111
پشکا دویێ (زارڤەکرن وپەیدابوونا جۆرێن ئەدەبێ د ئەدەبی کوردیدا) 113
ـ ئێك بەرهەمێن شعری 115
ـ پێشەکیەکا فەر 115
ـ عەلێ حەریری 117
ـ مەلایێ جزیری 117
ـ فەقیێ تەیران 118
–شێخ شەمسەدینێ قوتبێ ئەخلاتی یێ بریفکی 118
ـ ئەحمەدیێ خانی 120

هەوالنامەی کتێب

ـ مەلا حسێنێ ئەرتۆشی یێ باتەیی 120
ـ مەلا مەنسۆرێ گێرگاشی 121
ـ پەرتۆیێ هەکاری 121
ـ سەلیمێ هیزانی 122
ـ محەمەد تەیار پاشا 123
ـ حارسێ بەدلیسی 124
ـ وداعی 125
ـ مەلا خەلیلێ سێرتی 126
ـ شێخ نورەدینێ بریفکانی 130
ـ بەکر بەگێ ئەرزی..... 142
ـ شێخ تەهایێ مایی..... 154
ـ حوسنی یێ بامەرنی..... 160
ـ مەلا فەتحوللاهێ سێرتی..... 165
ـ مەلا محەمەدێ فرسافی..... 168
ـ دو: بەرهەمێن پەخشانکی..... 173
ـ سەرهلدان و پەیدابوونا جۆرێن ئەدەبی ل نك کوردان..... 173
ـ مەلا مەحمودێ بایەزیدی..... 176
پشکا سێیێ (وەرارا جۆرێن نوو یێن ئەدەبی ل نك کوردان)) 223
ـ قۆناغا نووکرنا شعرا کوردی..... 225
ـ شێخ عەبدولقادرێ هیزانی 1850ـ 1908..... 227
ـ بنەمالا ئەقتەپێ..... 233
ـ شێخ عەبدولرەحمانێ ئەقتەپی..... 235
ـ شێخ محەمەدجان..... 246
ـ محەمەد کەربەلائی..... 252
ـ محەمەد عەسکەری..... 260
ـ شێخ حەسیب شێخ محەمەدجان..... 267

هەولێر کتێب

ـ رۆڵێ رۆژنامەیا کوررِدستان(...) د پشڤەبرنا ئەدبیات 272
ـ عەبدولرەحیمێ رەحمیێ هەکاری..... 278
ـ عەبدولرەحیم و ئافراندنا شانۆنامەیا کوردی..... 312
ـ هەکاری و ئافراندنا پەخشانا هونەری..... 322
–بیبلۆگرافیا بەرهەمێن عەبدولرەحیم رەحمیێ هەکاری د کۆڤارا(ژین)دا 330
ـ ئەنجام..... 333
ـ لیستا ژێدەران..... 337
ـ پوختە..... 351
ـ ملخص الكتاب..... 353
ـ Abstrac..... 354
ـ پاشبەند..... 355

هەوالنامەی کتێب

هەوالنامەی کتێب

پێشەکی

ئەدەب ل نك ئەرستۆ دئێتە پارڤەکرن ل سەر سێ جۆران و هەر جۆرەك گرۆپەکی ژانران ب خوەڤە هەمبێزدکت و چەندین سیماییێن هەڤپشکێن د ناڤبەرا واندا هەین.

جۆرێن سەرەکییێن ئەدەب کو ژ (داستان، لیرێکا و دراما)یێ پێکدئێن، کو ئەو ژی د ناڤ خوەدا دبنە چەندین ژانرێن دیتر، ئەڤ جۆرە ژی درەنگ ل ناڤ کوردان سەرهلدانە و وەرارا وان گیرۆ بوویە بەرانبەری هەڤسوویێن وان.

هەروەسا پارڤەکرنەکا نوو ژی بۆ ئەدەبی هەیە، ئەو ژی کو ئەدەب پێکهاتیە ژ دو جۆران: (ئەدەبێ ئاشۆپی: رۆمان، چیرۆك، کورتە چیرۆك، شعر، دراما... هتد) و (ئەدەبێ نەئاشۆپی: گۆتار، نامە، ژیاننامە، رەخنەیا ئەدەبی... هتد) ب خوەڤە دگرت، ئەڤە ژی ل دووڤ پێگەهێ (د. محەمەد بەکر) کو ئەدەب ژانرە و پشکێن ئەدەبی ژی جۆرن.

ل دووماهیا سەدسالا نۆزدێ چەندین گوهۆرین ب سەر جڤاکێ کوردیدا هاتن، کو بوونە ئەگەرێ سەرهلدان و پەیدابوونا هندەك جۆرێن نوو ییێن ئەدەبی، ئەڤ یەکە ژی ل سەر دەستێ رەوشەنبیرێ کورد مەلا مەحمودێ بایەزیدی پەیدابوو و ل گەل دەمی وەرار و پێشکەڤتن، هەتا کو فۆرمێن خوە ییێن دروست وەرگرتن.

جۆرێن ئەدەبی ژی ڤەریژا هزر و بیر و حەزێن مرۆڤی بوویە کو ب رێیا وان دەربڕینێ ژ ئێش و ئازار و هەبوونا خوە بکت، ب بۆرینا دەمی ئەڤ جۆرە پێشکەڤتینە و هندەك

لاواز بووینه و ل شوونا وان نەوەیەکا دی ژێ وەرارکریە، ئەڤ جۆرە هەتا ئەڤرۆ ژی د بەردەوامیا پێڤاژۆیا خوە دانە ژ بۆ ڕەنگڤەدانا ژیانا گەلان و ئاستێ پێشداچوون و کومتا ڕەوشەنبیریا ئەو گەهشتینێ.

بابەتێ ڤەکۆلینێ:

بابەتێ ڤەکۆلینێ (سەرهلدان و وەرارا جۆرێن نوو ییّن ئەدەبی د کرمانجیا ژووریدا ژ (1850ـ 1925) زایینیە، کو د ڤێ ڤەکۆلینێدا چاوانیا پەیدابوون و وەرارا جۆرێن ئەدەبی د کرمانجیا ژووریدا هەتا کو سەرهلدانا شعرا نوویا کوردی هاتینە خویاکرن.

گرنگیا ڤەکۆلینێ:

ئەدەب و جۆرێن ئەدەبی بەری یۆنانیان ل نك سۆمەری، مسری و هندیان پەیدابووینە، لێ جوداهی ئەوە کو ل نك یۆنانیان نڤیسین ل سەر هاتینە کرن، پاشان ب پێڤاژۆیا دەمی و ژیانێ وەرارکرینە، لێ جۆرێن ئەدەبی ییّن نوو د ناڤ کوردانداً درەنگ سەرهلداینە، لەوما بەحسکرنا ڤان جۆران گرنگیا خوە ژ ئالییێ زانستی و دیرۆکیڤە هەیە. چونکو ئەڤە دبتە ڤەکۆلینا زانستیا ـ ئەکادیمی ـ یا ئێکێ د ڤی واریدا ل کرمانجیا ژووری ل دۆر ئەدەبیاتێن کرمانجیا ژووری ب گشتی بتەکرن، کو ئالییێن دیرۆکی و شیکاری و تیۆری ب هەڤرا ب خوەڤە بگرت و ب ڤی ئاوایی سنۆرێن خوە بەرفرەه کربت و هندە جۆرێن ئەدەبی د ناڤ خوەدا هەمبێزکربن. دبت هندەك بزاڤێن تاکەکەسی ژ ئالییێ چەند نڤیسەرانڤە هاتبنەکرن، لێ ل سەر ئاستەکی زانستی ـ ئەکادیمی ـ نە بووینە، ب تنێ ساخکرن و ڤەژاندنا بەرهەمێ هندەك شاعران بووینە.

ئارمانجا ڤەکۆلینێ:

گەلەك جارا ل ناڤەندێن ڕەوشەنبیری و ئەدەبی دئێتە گۆتن کو پشتی ئەحمەدێ خانی د ناڤ ئەدەبێ کرمانجیدا هەتا هاتنا ئەحمەدێ نالبەند چو شاعر و ئەدیبێن ناڤدار ڕانەبووینە کو بشێن خزمەتا ئەدەب و ڕەوشەنبیریا کوردی بکن، لەورا ئەڤە بزاڤەکە ئەوێ دیتن و بۆچوونێ ڕاستڤەکت کو هەر ژ دەستپێکا پەیدابوونا ئەدەبێ کوردی ل کرمانجیا ژووری و هەتا ڕۆژا ئەڤرۆ هەر یێ بەردەوام بوویە و ب دریژیا دیرۆکێ قۆناغێن سەخت و دژوار بۆراندینە، ڕاستە جاران کەڤتیە سەرئەڤرازی و نشیڤیان، لێ هەر خوەراگر مایە و چو دەمەکی ژ قادێ خوە نەدایە ئالیەکی، بەروڤاژی خزمەتەکا ئێکجارا مەزن بۆ ئەدەب و ڕەوشەنبیریا کوردی کریە و د هەمی واراندا هەردەم ڕێبەر و پێشەنگ بوویە.

سنۆرێن ڤەکۆلینێ:

د ڤێ ڤەکۆلینێدا بەحسێ پێناسە و تێگەهێن جۆرێن ئەدەبی ژ ئالیێ میژوویيڤە ب گشتی هاتیەکرن و چاوانیا وەرار و سەرهلدانا جۆرێن نوو یێن ئەدەبی، هەر ژ سالا (1850)ز هەتا کو سالا (1925)ز د کرمانجیا ژووریدا هاتینە بەحسکرن. دیسا چەند شاعرێن خودان شیان و بەرهەم وەك نموونە بۆ ڤێ قۆناغێ هاتینە خویاکرن و ب دریژی ل سەر بەرهەم و پێشەنگیا وان د ناڤ ئەدەبێ کوردی ب گشتیدا پەیڤینە.

ڕێبازا ڤەکۆلینێ:

د ڤێ ڤەکۆلینێدا، مفا ژ ڕێبازێن (میژوویی، وەسفی، شیکاری) هاتیە وەرگرتن.

ئاریشێن ڤەکۆلینێ:

ل دەمێ ئەنجامدانا ڤێ ڤەکۆلینێ چەند ئاریشە و ئاستەنگ ل ڕاست مە هاتینە، یا ژ هەمیان گرنگتر نەبوونا ژێدەر و چاڤکانییێن کو پەیوەندیا ئێکسەر ب بابەتیڤە هەین، ئەڤێ چەند ژی ئالۆزی و گیرۆبوون خستیە کارێ مە. لێ ب تنێ هندەك ژێدەر نەبن کو پەیوەندی ب ئالیێ پێناسە و تێگەهانڤە هەبوون. لەوما مە پتر پەنا بریە بەر دەستنڤیسان.

پەیکەرێ ڤەکۆلینێ:

ئەڤ ڤەکۆلینە ژ دەرازینکەکێ و سێ پشکان پێکدئێت:

ـ دەرازینك: د ڤی واریدا ب کورتی بەحسێ میرگەهێن سەرەکییێن کوردی و رەوشا کوردستانێ ژ ئالیێ سیاسی، چڤاکی و رەوشەنبیریڤە هاتیەکرن، کو ب رەنگەکی دیرۆکی و پوختە وەکو ڕێخوەشکرنەك بۆ چوونا ناڤ بابەتی و زانینا رەوشا کوردستانێ ـ بەری و پشتی ـ نەمانا میرگەهێن کوردی و ئەو ئاتافێن ب سەر واندا هاتین، پاشان کا جڤاکێ کوردی چ گوهۆڕین ب سەردا هاتن و چ ئەگەر و پالدەر هەبوون کو بوونە ئەگەرێ سەرهلدان و شۆرەشێن کوردی و ئاڤاکرنا کۆمەلە و ڕێخراوێن سیاسی و رەوشەنبیری کو شیاین لڤینەکێ د جڤاکێ گرتیێ کوردیدا بکن.

پشکا ئێکێ

ل ڤێ پشکێ ب دوور و دریژی بەحس ل تێگەهـ و پێناسەییێن جۆرێن ئەدەبی (داستان، لیرێکا و دراما)یێ ب گشتی هاتیەکرن، هەروەسا بەحسێ ئەو ئاریشە و تێکلیا د ناڤبەرا جۆرـ ژانرێن ئەدەبیدا هاتیە خویاکرن، دیسا چاوانیا نەمانا یان لاوازبوونا جۆرەکی و ل شوونا وی جۆرەکی دی پەیدابوویە، یان هەر وی وەرارکریە و جۆر و شێوەیەکی دی ب خوەڤە گرتیە.

پشکا دویێ

ب رِەنگەکێ گشتی بەحسێ شاعرێن کلاسیکیێن کورد ـ یێن کرمانجیا ژووری ـ وەکو چوونە ژوورا بابەتی کو ئەو بوینە پێشەنگێن شعرا کوردی، پاشان بەحس ل شاعرێن وێ قۆناغێ ژ (1850ـ 1898)ز هاتیەکرن، پاشان ب گشتی چاوانیا سەرهلدان و پەیدابوونا جۆرێن ئەدەبی د ناڤ کورداندا وەکو (چیرۆك، پەخشان، گۆتار ...هتد) هاتیە خویاکرن، کو ل ڤێ دیرۆکێ ل سەر دەستێ مەلا مەحموودێ بایەزیدی و بۆ جارا ئێکێ د دیرۆکا کورداندا ئەڤان جۆران سەرهلدان و پاشان هێدی هێدی و ل قۆناغێن د دووڤرا وەرارکرن و پێشداچوون.

پشکا سێیێ

ئەڤ پشکە هەر ژ سەردەمێ دەرکەڤتنا رِۆژنامە ئێکێ یا کوردی ـ کوردستان ـ ل سالا (1898)ز ل قاهیرە دەرکەڤتی دەستپێدکت، هەتا کو ب دووماهی هاتنا شۆرەشا شێخ سەعیدێ پیران ل سالا (1925)ز کو د ڤێ قۆناغێدا گوهۆرِینێن بنگەهین د ناڤ چڤاکێ کوردیدا ژ هەمی ئالیانڤە پەیدابووینە، دیسا چاپخانا کوردی هاتیە دانان و رِۆژنامە و کۆڤارێن کوردی دەرکەڤتن، ل ئالیێ دی بەحسێ پەیدابوونا شعرا نوویا کوردی و سەرهلدانا جۆرێن نوو یێن ئەدەبیە، ب تایبەتی شانۆنامەیا کوردی کو بۆ جارا ئێکی شعرا نوو و شانۆنامە د ناڤ ئەدەبیاتێن کرمانجیا ژووریدا دەستپێکرینە.

ل دووماهیێ ژی ئەو ئەنجامێن ئەم د ڤێ ڤەکۆلینێدا گەهشتینێ هاتینە دەستنیشانکرن، پاشان لیستا ژێدەران و پوختەیێ ناڤەرِۆکا ڤەکۆلینێ ب زمانێ کوردی و عەرەبی و ئنگلیزی هاتیە نڤیسین، ل گەل پاشبەندێ وێنە و دەستەتان.

هەوالنامەی کتێب

دەرازینك

رەوشا كوردستانێ یا (سیاسی، جڤاكی، رەوشەنبیری) د ناڤبەرا سالێن(1850-1925)دا

میرگەهێن كوردی

ل سالا (1515) زایینی میرێن كوردان پەیمانەك ل گەل سولتان سەلیمێ ئێكێ بێ ئوسمانی مۆركر، كو ئۆتۆنۆمیا كوردستانێ ل بەرانبەر ئێكەتیا سەربازی دژی ئیمپراتوریەتا شیعیا ئیرانی ب فەرمی قەبوولكرن. ئەڤێ رێككەڤتنا كورد و توركان سەردەمەكی ئاشتیێ ئینا كوردستانێ كو نێزیكی سێسەد سالان ڤەكێشا. د ڤی سەردەمیدا هەر چەندە كوردستان ب (17) میرگەهان و هەژمارەكا زۆرا دەڤەرێن فیودالێن میراتگری پارڤەكر. لێ كورد هێشتا د سەربخوەبوون، ژ بەر كو ئەوان ب خوە كاروبار و شیان شارستانیا خوە پێشڤەبن و كەلتووریێ نەتەوەیی و دەولەمەندیا خوە ب زمانێ خوە دەربڕن[1].

ل ڤێرێ گرنگە بەری بچنە د ناڤ ڤەكۆلینا خوەدا ئاوارەكێ ل رەوشا كوردستانێ ژ ئالیێ (سیاسی، جڤاكی و رەوشەنبیری)ڤە بدن، داكو ئەڤ چەندە بۆ مە ببتە رێخوەشكەر و دەرگەهەك بۆ چوونا ناڤ بابەتی ڤەكۆلینێ.

---

(1) فیلیپ كرینبروك و كریستیەن ئالیسۆن، كولتوور و ناسنامەی كورد، بپ22.

هەکە ئەم ئاورەکا بچووك ژی ل دیرۆکا کوردان بدن، بۆ مە دێ خویابت کو مەزن و رێبەرێن کوردان هەتا چ ڕادە ب تنێ ل بەر بەرژەوەندیا خوە بوون، هزرێن نەتەوەیی و ئاڤاکرنا دەولـەتێ و کوردستانەکا سەربخوە درەنگ د ناڤ کورداندا سەرهلدان، دیسا وان نەشیان بۆ خوە مفای ژ وان دەرفەتێن دیرۆکییێن بۆ هلدکەڤتن وەربگرن. ژ ئالیەکێ دیڤە، د دووربین نەبوون کو پێشهاتان بخوونن و بشێن سەرەدەریێ ب شێوەکی سەردەمیانە ل گەل دوژمنێن خوە بکن، کو ب حوکمێ ژیواری و ل بن هندەك گڤاشتنانڤە ئەو دژمن دانپێدانێ ب مافێن کوردان بکن و کورد ژی ببنە خودان دەولـەت.

ژ ئالیەکی دی، داگیرکەرێن ڕۆژئاڤایی ب تایبەتی فرەنسا و بریتانیا ڕۆلـەکی سەرەکی د دەولـەتنەبوونا کورداندا هەبوو، ب بهانەیا بەرەڤانیکرن ژ مافێن فەلـەیێن ل کوردستانێ دژین و پاراستنا بەرژەوەندییێن خوە ییێن تایبەتێن کۆلـەداریێ و بندەستکرنا گەلان و پاراستنا دەولـەتا ئۆسمانی. ئەڤە و چەندین فاکتەرێن دی، بوونە ئەگەر کو کورد بندەست بمینن و وەلاتێ وان پارچەببت. نوکە ژی بۆ پتر زانینا ڕەوشا کوردستانێ دێ ب کورتی پێداچوونەکێ ل دۆر گرنگترین میرگەهێن کوردی و میر و حوکمداریا وان ژ چەندین ئالیانڤە کن.

سولتان سەلیمێ ئێکێ

میرگەها بەهدینان

حوکمداریا ڤێ میرگەهێ نێزیکی (650) سالان ڤەکێشا، میژوویەکا ڕاستەقینە بۆ دانانا وێ نینە، لێ ل دووڤـ ژێدەرێن میژووی ل سەدسالا (13) زایینی هاتیە دانان[ت]. ل دەوروبەرێن سالا 1262ز میر بەهائەدین بوویە میرێ ئامێدیێ کو دبتە میرێ ئێکێ یێ ئامێدیێ، ل دەمێ حوکمداریا وی میرگەهـ د تەناهی و خوەشییدا دژیا، ژ بەر ڕەوشت و سالۆخەتێن وی یێن باش و سیاسەتا وی یا ڕاستەقینە[ج].

ل سالا (1808)ز میرگەهـ کەڤتە د هەڤرکییێن ناڤخوەییدا و کەڤتە د بن حوکمێ ویلایەتا مووسلدا، لێ زبیر پاشای شیا وێ قورتال بکت[ح]. ژ سالا (1808-1825)زایینی زبیر پاشای حوکم ل میرگەهێ کریە کو شیا ب زیرەکی و ژیریا خوە دوژمنان ژێ دوور بێخت[خ]. ئیسماعیل پاشا کورِێ محەمەد تەیار پاشا (1836-1842)ز ب ناڤـ و دەنگتڕین میرێ بەهدینان و دووماهی میرێ وێ بوو.

ل سالا (1842)ز، لەشکەرێ ئوسمانیان گەهشتە باژێرێ ئامێدیێ و خستە د بن حوکمێ خوەڤە، هۆسا حوکمێ ناڤەندی بێ ئوسمانیا زڤڕی بەهدینان و حوکمێ میرگەهێ ب دووماهی هات ب ڤی ئاوایی ئامێدی و ئاکرێ ب مووسلڤە هاتنەگرێدان، پاشان ل سالا (1848)ز ئامێدیێ ب هەکارێڤە هاتە گرێدان[د].

---

(1) د. کامیران عبدالصمد، بهدینان فی اواخر العهد العثمانی، ص41.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ42.

(3) د. عبدالله العلیاوی، کوردستان فی عهد الدولة العثمانیة من 1851ـ 1914، ص40.

(4) جلیلی جلیل و اخرون، الحرکه الکوردیه فی العصر الحدیث، ص 13.

(5) د. کامیران عبدالصمد، ژێدەرێ بەرێ، بپ48.

میرگەها بۆتان

ل هەمی کوردستانێ بۆتانی ب زیرەکی و قەهرەمانی و خوەگوریکرنێ، ژ بۆ سەرفرازیێ ب ناڤ و دەنگن. هەروەسا د ڕێکخستنێن لەشکەری و سوواریا هەسپاندا فێرسن، ل دەمێ شەرێ وان و نەیاران، هەمی پێکڤە ل بەر ڕادبوون هەتا دشکاندن. ب ڤان سالۆخەتان ب سەر هەمی هەڤالێن خوە ل کوردستانێ دکەڤن[1].

ڕەوشت و تیتالێن ڕەوشەنبیری و نەتەوەیی یێن گەلێ کورد گەلەك ب هێزبوون، ب تایبەتی ل سەردەمێ میرگەها بۆتان. باژێرێ جزیرێ پایتەختێ وێ بوو، بنەمالا میران ژ هۆزا عەزیزان حوکم ل بۆتان دکر، میرگەھ د چەرخێن (17–18) زایینیدا د داکەڤتن و پاشکەڤتنێدا بوو. لێ ل دەستپێکا سەدسالا (19)ز جارەکا دی شیا خوە ڕاگرت، پشتی بەدرخان بەگێ ل سالا(1821)ز حوکمداری ل میرگەهێ کری[2]. کو دئێتە هەژمارتن ب ناڤ و دەنگترین میرێن بۆتان، یێ کو هەر ل دەستپێکێ حەزا سەرخوەبوون و ڕزگاریا کوردستانێ هەبوو، چونکو ئارمانجا وی پێکئینانا دەولەتەکا کوردی بوو، ئەوی دخواست میر و سەرۆك هۆزێن کوردان بکتە ئێك، لەوما قولپا پیرۆز پێکئینا[3].

بەدرخان بەگێ دەست ب هاندانا ئالیێ بیناسازی و ئاڤاکرنا کارگەهان، ژ بۆ چێکرنا چەکی و بارووتێ کر[4]. هەروەسا ل سالا (1842)ز دراڤ چێکر[5]. دیسا وی

---

(1) الامیر شرفخان البدلیسی، شرفنامه، ص270.

(2) جلیلی خلیل و اخرون، ژێدەرێ بەرێ، بپ13.

(3) د. عبدالله العلیاوی، ژێدەرێ بەرێ، بپ41.

(4) هەر ئەو ژێدەر، بپ44.

(5) هەر ئەو ژێدەر، بپ45.

مژوولبوونا دەولەتا ئۆسمانی ب شەرێن ناڤخوەڤە ل گەل لەشکەرێ مسرێ ب دەرفەت زانی، لەو دەست ب بەرفرەهکرنا دەستهلاتا خوە و ڕزگاریا کوردستانێ کر کو ژ بۆتان هەتا موکریان ڤەگرت[1]. ژ بەر ڤێ یەکێ هەر ژ سالا (1842)ز دەولەتا ئۆسمانی دەست ب ژناڤبرنا میرگەها بۆتان د چەند قوناغاندا کر[2].

ل سالا (1847)ز حوکمێ میرگەها بۆتان ب دووماهی هات، پشتی ئیزدین شێر خیانەت ل میری کری و ل دەمێ شەری باژێرێ جزیرێ دایە دەست ئۆسمانیان و میری خوە ل کەلها ئارۆخێ حەشار دای، پاشان ژ نەچاری خوە دایە دەستێ لەشکەرێ ئۆسمانی[3].

میرگەها بابان

دەستپێکا دانانا ڤێ میرگەهێ دزڤرتە سەدسالا (16)ێ زایینی کۆ میر بیربوداق ب دانەرێ وێ یێ کو ب ناسناڤێ (بەبەـ بابا) هاتیە ناسکرن.[4] د میژوویا ڤێ میرگەهێدا هەڤڕکیا بنەمالێ هەبوو کو بوویە ئەگەرێ کەڤتنا ڤێ میرگەهێ. ب ناڤ و دەنگترین میرێن وێ د سەدسالا (16)یدا، عەبدولرحمان پاشا کوڕێ مەحموود پاشای بوو، گەلەکی بیرتیژ و ئاقلمەندبوو، حەزێن نەتەوەیی ل نك د دیاربوون و دخواست دەولەتەکا نەتەوەیی پێك بینت، لێ هەڤڕکیا د بنەمالێدا ڕێ نەدایێ کۆ ئارمانجا خوە بجھ بینت[5].

---

(1) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ46.

(3) هەر ئەو ژێدەر، بپ47

(4) هەر ئەو ژێدەر، بپ50.

(5) هەر ئەو ژێدەر، بپ51.

پشتی ل سالا (1813)ز عەبدولرحمان پاشا مری، کوڕێ وی یێ مەزن مەحموود پاشا بوو میر ل سەر میرگەها بابان، ئەوی نەشیا پاراستنا میرگەهێ ژ مایتێکرنا ئیرانێ و بەغدا یا ئێکسەر بکت. هەروەسا ل دووماهیا حوکمێ وی بزاڤێن کولۆنیالیزما ئنگلیزی ل ئیراقێ و ئیرانێ زێدەبوون، د ناڤەراستا سەدسالا (19)یدا میرگەھ لاواز بوو، پاشی ب تمامی ژناڤچوو(ژ)*.

میرگەها هەکاری

ئێك ژ میرگەهێن کوردی یێن دێرینە کو هەر ژ سەدسالا (16)ز هەبوو، میرگەھ دکەڤتە ژێریا گۆلا وانێ و باژێرێ جۆلەمێرگێ پایتەختێ وێ بوو. میرگەھ ژ ئێککرتنا چەند هۆزان(عەشیران) پێکدهات، ئەرمەنی و ئاشۆری ژی ل گەل دژیان. ل دەستپێکا سەدسالا (19)ز حوکمەتا ئیرانێ هندەك هۆز هانددان کو دژی میرگەهێ ڕاوەستن و چەندین ئاریشە بۆ پەیداکرن، د ئەنجامدا میر مستەفا پاشا نەچاربوو، دانپێدانێ ب حوکمێ ئیرانێ ل سەر میرگەهێ بکت(ژ).

ژیانا سیاسی یا دەڤەرێن د ناڤبەرا گۆلێن وانێ و ئۆرمیێ دا، ب ڕەنگەکێ پراکتیکی د دەستێ میرێن هەکاریان دا بوو(س). دەستهلاتا میرێن هەکاریان ل دەستپێکا سەدسالا (19)ز، ب ڕەنگەکی پێشچاڤ بەرفرهبوو، پشتی لەشکەرێ تورکی هندەك هێرش کرینە سەر هۆزێن کوردی ل دەڤەرا هەکارێ کو بووینە ئەگەرێ لاوازیا وان، میرێ هەکارێ

---

(1) جلیلی جلیل و اخرون ، ژێدەرێ بەرێ، بپ12.

* بۆ پتر پێزانینان ل سەر ڤێ میرگەهێ بنێرە پەرتووکا (قيام النظام الاماراتي في كردستان و سقوطه) د. سعيد بشير اسكندر، بپ117.

(2) د. عبدالله العلياوى، ژێدەرێ بەرێ، بپ48.

(3) جليلي جليل، من تاريخ الامارات في الامبراطورية العثمانية، ص 71.

ئەڤ چەندە ب دەرفەت دیت و ئەو هۆز ژی کرنە دبن رکێبا حوکمێ خوەڤە، هەتا شیا دەڤەرا موکسێ هەمیێ ژی ڤەگرت(ژ).

ل سالا (1849)ز میرگەه ژناڤچوو، پشتی ئۆسمانیان هێرش کریە میرگەهێ و میر نورالله نەچاربووی دەڤەرێ بجھ بهێلت و بەر ب ئیرانێ بچت(ز).

میرگەها سۆران

ئەڤ میرگەهە ژ میرگەهێن میراتگەرێن کوردی ییّن کەڤنە، دەمێ سولتان سەلیم هاتی یا ئاڤابوو(س). د دەستهلاتی و هەڤرکییّدا داخوازا هاریکاریێ ژ میرێ بابان دکر، دەستەیەکا دی بەر ب میرێ بەهدینان دهاتن. ل سالا (1787)ز راوەندۆز ببوو بنگەهێ میرگەها سۆران. ل دەستپێکا سەدسالا (19)ێ شەڕێن ناڤخوەیی ب سەر میرگەهێ داگرت(ش).

ب ناڤ و دەنگترین میرێن وێ د سەدسالا (19)ز، محەمەد پاشایێ کۆرە بوو، ئەوێ ل سالا (1813)ز حوکم کری. ناسناڤێ پاشاتیێ ژ ئالیێ والییێ بەغداڤە بێ هاتیەدان، دەمێ دەستهلات وەرگرتی، دەست ب هێرکرنا میرگەها خوە کر. گرنگترین کارێن وی ییّن مەزن و کاریگەر پێکئینانا چەند لیژنەکا بۆ بریڤەبرنا کار و بارێن میرگەهێ بوو، هەروەسا لەشکەرەکێ مەزن ئاڤاکر و کارگەها چێکرنا چەکی و دورستکرنا پارەیی دانا(ھ).

---

(1) جليلي جليل واخرون، ژێدەرێ بەرێ، بپ14.

(2) د. عبدالله العلياوی، ژێدەرێ بەرێ، بپ49.

(3) هەر ئەو ژێدەر، بپ35.

(4) جليلي جليل و اخرون، ژێدەرێ بەرێ، بپ14.

(5) د. عبدالله العليان، ژێدەرێ بەرێ، بپ36-37.

هەواڵنامەی کتێب

بزاڤـ و شۆرەشێن کوردی
یێن ل نیڤا دوییێ ژ سەدسالا (19)یێ و دەستپێکا سەدسالا (20)یێ زاییِنی

سیاسەتا ناڤەندی ئەوا (الباب العالي) ل نیڤا ئێکێ ژ سەدسالا (19)ز، بەرانبەری کوردان گرتیەبەر، بوو ئەگەرێ پەیدابوونا چەندین بزاڤـ و سەرهلدانان د ناڤـ میرگەهێن کوردیدا، لـێ ژ نەرێکخستن و کێم دووربینیا سەرکردێن کوردان د سیاسەتێدا ل وی دەمی و لاوازیا چەکی و نەبوونا پشتەڤانیا ژ دەرڤە، هەروەسا هەڤکاری نەکرنا کوردان ب خوە ل گەل ئێکدو و خیانەتکاریا د ناڤـ واندا، ئەگەرێن سەرەکی بوون کو ئەڤـ بزاڤە ب سەرنەکەڤن و هێشتا د زکماکدا ژناڤـ بچن.

بزاڤا ئیێزدین شیێر (1853ـ 1885)ز

ئەڤێ بزاڤێ ل دەمێ مژوولبوونا (الباب العالی) ب شەرێ دژی ڕووسان دەستپێکر، چریسکێن وێ یێن ئێکێ ل دەڤەرا هەکاریێ و بۆتان هلبوون، پاشان ئیێزدین شیێر بەدلیس و موسل هەردو ستاندن و شیا دەڤەرا د ناڤبەرا وانێ و هەتا بەغدا بێختە د بن کۆنترۆلا حوکمێ خوەدا، نەستۆریان ژی ل گەل لـەشکەرێ وی پشکداریکرن(ژ). هەروەسا فەلـە و ئیێزدیان گەلـەك هاریکاریا شۆرەشێ کر، ئیێزدیێن شنگالـێ گەهشتنە شۆرەشێ و

(1) باسيلي نيكيتين، الكرد دراسة سوسيولوجية و تاريخية، ص283.

ڕۆژەکێ مەزن ب سەرداگرتنا مووسل و ڕزگارکرنا سێرتێ و ب دەستڤەئینانا پێنج تۆپان هەبوو[ت].

کوردێن بەدرخان بەگێ ئەوێن (الباب العالی) هنارتینە کوردستانێ و دەستهلات و پارەکی مەزن دایێ، کو هێزەکێ بۆ بەرژەوەندیا (الباب العالی) دروست بکن، وان مفا ژ قێ چەندێ دیت و شیان لەشکەرەکێ مەزن ژ کوردان پێك بینن و پاشان گەهشتنە ئەڤێ بزاڤێ.[ث]

نەریکخستنا بزاڤێ ئەگەرێ سەرەکیێ شکەستنا وێ بوو، هەروەسا ئوسمانیان هێزەکا مەزن ب سەرکردایەتیا والیێ بەغدا و مووسل هنارتبوو جزیرێ، سەرەڕای قایلکرنا هێزەکا مەزن یا ئێزدیان ب سەرۆکاتیا حسێن بەگێ کو ژ (1000) سووارن پێکدهات و شیان زاخۆ بستینن، پشتی شەرەکێ دژوار جزیرێ ژی هاتە ستاندن و ئێزدین شێر و برایێ خوە ڕەڤینە ناڤ چیا[ج].

پاشان دان و ستاندنا د ناڤبەرا ئێزدین شێر و هنارتیێ بریتانیان دا دەستپێکر، ئەوێ ژ ئالیێ خوەڤە شیای هندەك سەرۆك عەشیران ب پارەی بکڕت، ئەوێن شەر ل گەل ئێزدین شێر دژی ئوسمانیان ڕەتکری. ژ ئەگەرێ قێ یەکێ ئێزدین شێر دان و ستاندنان ل گەل ئوسمانیان کرن، پشتی ب سۆزێن ئنگلیزی هاتیە خاپاندن، کرە د زیندانێدا[ح]، پاشان ل سێدارەدان[خ].

---

(1) د. عبدالله العلیاوی، ژێدەرێ بەرێ، بپ81.

(2) جلیلي جلیل، ژێدەرێ بەرێ، بپ 153.

(3) د. عبدالله العلیاوی، ژێدەرێ بەرێ، بپ84.

(4) جیرارد جالدیان، المأساة الکوردیة، بپ50.

(5) د. عبدالله العلیاوی، ژێدەرێ بەرێ، بپ84.

بزاڤا شێخ عوبەیدوللاهیێ نەهری (1880)ز

ئەڤێ بزاڤێ ب سەرۆکاتیا شێخ عوبەیدوللاهی ل باژێرێ شەمدینان دەستپێکر، داخوازا سەرخوەبوونا هەمی کوردستانا دکەڤتە ل ژێر دەستهلاتا تورکان دکر. ل دەستپێکێ لەشکەرێ شێخی سەرکەڤتن ب دەستخوەڤە ئینا، لێ ڕوو ب ڕوو بوونا وان ل وی دەمی ل گەل لەشکەرێ ئیرانێ و شەرێن خوینەلۆیێن د ناڤبەرا وان دا چێبووین، بوونە ئەگەرێ شکەستنا شێخی[1].

ئەڤە بزاڤەکا گرنگبوو، ئارمانجا وێ سەرخوەبوونا کوردستانێ بوو، هەروەسا ل ناڤ ئاخا ئیرانێ دەستپێکر[2]. ئارمانجا شێخ عوبەیدوللاهی داناما دەولەتەکا کوردی یا ئێکگرتی بوو، بزاڤکرن دۆزا کوردی ژ چارچۆڤێ هەرێماتیێ بەر ب چارچۆڤەکی فرەهتر ببت، بەرێخوەدانا وی یا نەتەوەیی بوو، ژ بەر کو وی ب وەکهەڤی بەرێخوە ددا گەلێ کورد ل هەردو دەولەتان یا (ئیرانی، ئوسمانی). کۆنگرەیێ سەرۆك هۆزێن کوردان ل سالا (1880)ز، ل نەهرێ بەست و تەڤگەرا کورد پێکئینا.[3]

لەشکەرێ شێخی مهاباد ستاند، لێ ل شوونا بچن تەبرێزێ بگرن، هێزێن وی مانە بکارێن دزی و شەلاندنێڤە. شاهێ ئیرانێ شیا سولتانێ ئوسمانی قایيل بکت کو بەرهنگاریا کوردەکی ب ڤی ڕەنگی گەفە ل سەر هەردو دەولەتان، نەکو ئیرانێ ب تنێ، پشتی شێخ عوبەیدوللاهی خوە پێچارە دیتی کو نەشێت ل بەرسینگێ هەردو دەولەتان ڕاوەستت،

(1) د. بلەج شیرگوە، القضية الكردية، ص58.

(2) باسيلي نيكيتين، ژێدەرێ بەرێ، بپ283.

(3) د. عبدالله العليان، ژێدەرێ بەرێ، بپ134.

نەچاربوو خوە ژ ئیرانێ ڤەکێشت، پاشی هاتە گرتن[2].د دووڤدا سەرگۆنی باژێرێ مەدینێ کر، و ل وێرێ چوو بەردولۆڤانیا خودێ مەزن[3].

بزاڤا بەدرخانیان یا دویێ ل سالا (1889)ز

ئەمین عالی بەدرخان و مدحەت بەگ ئەڤـ بزاڤە بریڤەبرن، هەردویان شیا ب دزیڤە خوە ژ ستەمبۆلێ بگەهینە باژێرێ تەرابزوونێ، ل وێرێ بزاڤکرن پەیوەندیێ ب سەرۆك عەشیرێن کوردان بکن، ل دەمێ گەهشتنا وان بۆ جهێ دەستنیشانکری، ژنشکەکیڤە هەردو میر ل گەل هێزێن خوە ڕاسەری هێزێن ئوسمانیان هاتن، شەرەك د ناڤبەرا هەردو ئالیاندا ڕوودا، پاشان هێزا کوردان خوە ڤەکێشا چیا، دەمێ هەردو میران زانی کو هێزەکا دی یا حوکمەتێ یا ل پەی وان دئێت و ژ وان ڤەنابت، و هێزێن تورکان ل هەمی ڕێیان د بەلاڤکرینە، نەچاربوون خوە بدنە دەست ئوسمانیان، ب ڤێ چەندێ ژی ئەڤ بزاڤە بێ سەرکەڤتن ب دووماهی هات[3].

شۆرەشا دێرسمێ

شۆرەشا دێرسمێ، بەری شەرێ (قرم) د ناڤبەرا ئوسمانیان و ڕووساندا دەستپێ بکت، حوکمەتا تورکی هێزەکا لـەشکەری هنارتە سەر کوردێن دێرسمێ، وێ هێزێ ب هۆڤانە ڕەفتار ل گەل خەلکێ دێرسمێ کر، دلۆڤانی ب کەسێ نەبر، هەروەسا گەلـەك ژ خەلکێ

---

(1) جیراد جالدیان، ژێدەرێ بەرێ، بپ51.

(2) د. بلەج شیرکوە، هەر ئەو ژێدەر، بپ58.

(3) د. عبدالله العلیان، ژێدەرێ بەرێ، بپ106–107–108. بۆ پتر پێزانین ل سەر ڤێ بزاڤێ بنێرە پەرتووکا (القضیة الکردیة، بپ 59 60) یا د. بلەج شیرگوە.

کوردستانێ وەکو کۆلە (ئێخسیر) هنارتنە ستەمبۆلیێ، هێزا تورکی ب هۆڤانە تۆلا خوە ژ سەرۆك هۆزێن کوردان ڤەکر و گەلەك ژ وان ب سیداریڤە کرن، هندەکان ژی ئاگر بەردایێ. عەلی بەگ کوڕێ حسێن بەگێ نەشیا هێزا خوە بەرانبەر یا تورکان ڕێکبێخت، لەوما پاشڤە زڤری ناڤ چیا دا خوە ل بەر لەشکەرێ ئوسمانی بەرزە بکت، پاشان شیا دەربێن مەزن ل لەشکەرێ تورکی بدت و زیانێن مەزن بگەهینتێ و نەچار بکت پاشدا بزڤرت و هێزا خوە یا سەرەکی ژ دێرسمێ ڤەکێشت(ئ).

ل چریا پێشین ژ سالا (1878)ز، جێگرێ قونسلێ بریتانی بیلیۆتی ل تەرابزوونێ ل دۆر شەرێ دێرسمێ دبێژت: ((بەری چار حەفتیێن بۆری، هێزێن کوردان ب سەرۆکاتیا ئەحمەد پاشایێ کورد هێرشەك ب شەڤێ برە سەر هێزەکا تورکی یا پاشکەڤتی ژ ئەرزنجانێ، کو ژ سێ یان چار بەتەلیۆنان پێکهاتی بوو، ئەڤ کتیبە یا کو ژ (300) کەسان نەبۆرت ئێخسیر بوو، کوردان سێ تۆپ و بڕەکە مەزن ژ چەکی و فیشەك و خوارنێ ژ سەربازگەهێ هەمی ل گەل خوە برنە چیایی))(ب).

ئێك ژ سالۆخەتێن شۆرەشا دێرسمێ، سیمایەکێ جەماوەری هەبوو، خەلکێ دێرسمێ هەمیان ژن و میر و

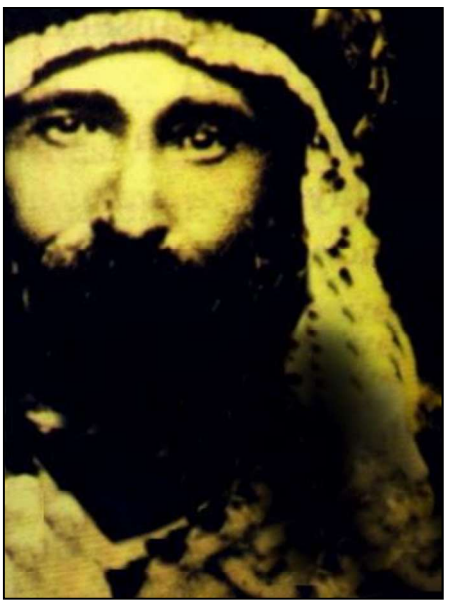
(1) جليلي جليل و اخرون، ژێدەرێ بەرێ، بپ26.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ2.

بچووك و مەزنان پشكداری د شەرێ دژی تورکاندا کرن، هەتا کو ئێك ژ ئەفسەرێن تورکان ئاماژە ب قێ یەکێ دایی و گۆتی، زەلام و ژنان مل ب ملێ ئێکدوقە شەرەکێ قەهرەمانانە دکرن(ژ).

بزاڤا براهیم پاشایێ مللی

براهیم پاشایی دەستهلاتەکا مەزن د ناڤ عەشیرەتێن کورد و عەرەباندا هەبوو، بنگەهێ وی ل باژێرێ وێران شەهرێ بوو، خەلکی پتر ژ سولتانی رێز لێ دگرت، باج ل شوونا دەولەتا ئوسمانی ددانە وی. ل دەڤەرا وی خەلك ب تەناهی و سلامەتی دژیا، شیا سولتان عەبدولحەمید ب نك خوەڤە بکێشت، چونکو گەلەکی زیرەك بوو، هەروەسا گەهشتە رێزێن سووارێن حەمێدی و ناسناڤێ میرێ میران بێ هاتەدان، دەمێ کوشتارێن ئەرمەنیان رووداین رەتکر کو پشکداریێ تێدا بکت، لێ ب هزاران خەلك دەربازکرن. ناکۆکی د ناڤبەرا وی و دەستهلاتا ئوسمانیدا چێبوو، دەمێ رەتکری بچتە یەمەنێ شەری بکت.

یراهیم پاشا یێ ملی

پاشان د ناڤبەرا سالێن (1901–1904)زایینیدا، شۆرەشا خوە راگەهاند،

(1) جليلي جليل و اخرون، ژێدەرێ بەرێ، بپ2.

و ل سالێن (1906–1907)ز، براهیم پاشایی شیا حوکمی ل دەڤەرێن حەلەب و مێردین و ئۆرفایێ بکت [1]. پشتی براهیم پاشا ژ دیمەشقێ زڤری، حوکمەتا (اتحاد)یان دەست ب هێرشا سەر باژێرێ وێران شەهرێ کربوو، پشتی شەرەکێ دژوار، شیان باژێری بستینن و تاوانێن مەزن ئەنجامدان. دەمێ براهیم پاشا گەهشتی، شیا باژێری ژ دەست وان بینتەدەرێ، لێ لەشکەرێ بۆشێ ئوسمانیان خودان چەکەکێ ب هێزبوو، زێدەباری لەشکەرێ براهیم پاشایی بریڤە وەستیابوو، لەوما جارەکا دی "اتحاد"یان باژێر ستاندەڤە و دوورپێچا وی کر، نەچاربوو بەرێخوە بدتە چیایێ عەبدولعەزیز و ل وێرێ چوو بەر دلۆڤانیا خودێ مەزن، پشتی مرنا وی (اتحاد)یان ل باژێرێ وێران شەهرێ دەست ب کوشتن و دزی و تالانکرنێ کر، ب ڤی ئاوایی سەردەمێ ڤی سەرکردەیی ب دووماهی هات[2].

بزاڤا بەدرخانیان ل سالا (1879)ز

ل سالا (1877)ز شەری د ناڤبەرا ئوسمانیان و ڕووسان دا ڕوودا، "باب العالي" گەلەك خوەبەخش"متطوع" ژ کوردستانێ ئینان و پشکەك ژ سەرکردایەتیا وان دا کورێن میر بەدرخانی. ڤان سەرکردان (حسین کنعان پاشا و ئوسمان پاشا) ئەڤ چەندە ب دەرفەتەکا زێڕین دیت، و ل گەل ئەفسەر و بەرپرسێن ل ژێر دەستهلاتا وان ڕێککەڤتن و بڕیاردان بزڤرنە کوردستانێ. ل سالا (1879)ز، هەردو هاتنە کوردستانێ و ب نهێنیڤە چوونە د باژێرێ جزیرێدا و ژنشکەکیڤە دەست ب سەر هەمی کار و بارواندا گرتن و

(1) د. عبدالله العلیاوی، ژێدەرێ بەرێ، بپ 253–254.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ255. بۆ پتر پێزانینان ل دۆر بابەتی بنیرە پەرتووکێن (الحرکة الکردیة في العصر الحدیث ص56–57) یا جلیلی جلیل و (کردستان و الکرد وطن مقسم وامة بلا دولة، ص62) یا جواد ملا.

ئێکسەر سەرخوەبوونا کوردستانێ ڕاگەهاند[1]. دەستهلاتا وان گەهشتە جۆلەمێرك و زاخۆ و ئامێدیێ و مێردینێ و مدیات و نسیبینێ و مێرگەهەکا مەزن ڕاگەهاندن و میر ئوسمان بوو میرێ وێ و ناڤێ وی ل سەر مینبەران ل ڕۆژێن ئەینی ل شوونا یێ سولتانی دهاتە خواندن.

پشتی شکەستنا ئوسمانیان و بەلاڤبوونا دەستهلاتا میر ئوسمان، سولتانی سیاسەتەکا نەرم ل گەل وان بکار ئینا، ب ڤێ چەندێ هەردو چوونە دان و ستاندنان ل گەل تورکان ل سەر مەرجێن پێکهاتنێ و بجهئینانا داخوازیێن کوردان. هۆسا پشتی چەندین کۆمبوونان و هەر جارێ جهێ کۆمبوونێ دهاتە گوهارتن، هەتا جارەکێ تورکان ب دەرفەت دیتی، هەردو میر ب زێرەڤانڤە ئێخسیرکرین و هنارتینە ستەمبولێ وکرنە د زیندانێڤە. سولتانی دڤیا وان سێدارە بدت، لێ ژ دەستپێکرنا شۆرەشەکێ دترسیا، لەوما بۆ دەمەکی هێلانە دزیندانێدا، پاشان بەردان، لێ ب مەرجەکێ ل ستەمبۆلێ بمینن[2].

حسێن کنعان

(1) د. بلەج شیرگوه، ژێدەرێ بەرێ، بپ57.

(2) د. بلەج شیرگوه، ژێدەرێ بەرێ ، بپ 58–60.

سەرهلدانا بەدلیسێ

ئەڤ شۆرەشە ب ڕێبەریا مەلا سەلیم ل باژێرێ بەدلیسێ ل سالا (1913)ز دەستپێکر[1]. ژ بۆ ڤێ سەرهلدانێ مەلا سەلیم ب نهێنی پەیوەندی ب ئەرمەنانیان کر، ڕێککەڤتن ل سەر ڕەنگێ کاری و دانانا قولپا کوردی ـ ئەرمەنی، ئەوی چاڤ ب سەرۆکێن وانا ل مووش و بەدلیسێ کەڤت و گەهشتنە وێ یەکێ کو دەڤەر ژ ئالیێ هەردویانڤە بتە بریڤەبرن.

شەرێ د ناڤبەرا هەردو ئالیاندا دەستپێکر، کورد تێدا ب سەرکەڤتن، پاشان هێرشکرنە باژێرێ بەدلیسێ و ستاندن، کورد ب چو کارێن خراب و دزیان ڕانەبوون و نەخوەشی ژی نەگەهاندە ئەرمەنانیان، لەشکەرێ تورکان جارەکا دی بەدلیس زڤراندەڤە و (اتحاد)یان چەند سەرۆکێن کوردان ل ڕۆژا 1914/5/7ز ل سێدارەدان و مەلا سەلیم ژی بەر ب قونسلخانەیا ڕووسان ڤە چوو[2]، ما ل وێرێ هەتا جەنگا ئێکێ یا جیهانی دەسپێکری، ئوسمانیان هێرش کرە سەر قونسلخانەیا ڕووسی و مەلا سەلیم ژێ ئینادەر و د جهدا کوشت[3]. ژ گرنگترین ئەگەرێن سەرنەکەڤتنا ڤێ سەرهلدانێ ئەو بوو، مەلا سەلیم ژڤانێ دەستپێکرنا وێ ب هەیڤەکێ پێشڤەئینا، هەروەسا نەپشکداریا باژێرێن دی یێن کوردان د ڤێ سەرهلدانێدا، و نەهەڤسەنگیا هەردو هێزێن شەرکەر و پشکداریا هندەك هۆزێن کوردان ل گەل هێزێن ئیحسان پاشایی دژی سەرهلدانی[4]*.

---

(1) هەر ئەو ژێدەر، بپ61.

(2) د. عبدالله العلیاوی، ژێدەرێ بەرێ، بپ59–260.

(3) محەمەد ئەمین زەکی بەگ، خولاصەیەکی تاریخی کورد و کوردستان، بپ184.

(4) د. عبدالله العلیاوی، ژێدەرێ بەرێ، بپ260.

شۆرەشا شێخ سەعیدێ پیران

ل سالا (1925)ز دەستپێکر، شێخ سەعید ل ناڤ کوردان خودان دەستهلاتەکا مەزن و ب هێزبوو، شۆرەشا وی وەکو دیار زڤراندنا کارکرن ب شەریعەتێ ئیسلامێ بوو، ئەوا ئەتاتۆرکی دایە ئالیەکێ، لێ د ڕاستیدا مەرەما وی دانانا دەولەتا کوردی بوو. ل وی دەمی پەیوەندییێن عەشیرەتێن کوردان و سولتانێ ئوسمانی ژ بەر نەمانا خیلافەتێ ل سالا (1924)ز هاتبوونە بڕین، لەوما زمانێ کوردی ژی هاتبوو بەربەندکرن و سیستەمێ هۆزەکی و دەرەبەگایەتیێ هاتبوونە ژناڤبرن[ژ].

دەمێ شۆرەشێ دەستپێکری، حوکمەتێ لەشکەرەك ژ (10000) هزار کەسان ل گەل (23) بالەفڕان بەرهەڤکرن و هێرشکرە سەر هێزێن شێخ سەعیدی. شکەستنا هێزێن کوردان ل ئامەدێ د شەریدا خالا وەرچەرخانێ بوو، لەوما شۆرەشگێر نەچاربوون ژ باژێران دەرکەڤن و بەر ب ژۆریا ڕۆژهلاتێ وەلاتیڤە بچن و هندەك سەرۆك عەشیران خوە گەهاندە ئیرانێ و ب گەرمی ژ ئالیێ سمکۆیێ شکاك ڤە هاتنە پێشوازیکرن، پاشان شێخ سەعید ل گەل هندەك سەرۆك عەشیران هاتنەگرتن

خالد بەگێ جەبری

(*) ویلیام ایغلتون، القبائل الکوردیة، ص 46–47.

(1) هەروەسا بنێرە پەرتووکا (نهضة الاکراد الثقافیة والقومیة) جلیلی جلیل، بپ191 و پشتی وێ.

و هەمی ل ڕۆژا (25)ی ئیلۆنا (1925)ز ل ئامەدێ (دیاربەکرێ) کو هەژمارا وان (52) سەرۆك عەشیر بوون هاتنە ل دارخستن(سێدارەدان) (1).

سەرەڕای هندێ کو شۆرەشا سالا (1925)ز ب شۆرەشا شێخ سەعید دئێتە نیاسین، لێ ب دروستی ئەڤ شۆرەشە ل ژێر سەرکردایەتیا "جڤاتا خوەسەریا کورد" هاتبوو بەرهەڤکرن. بەری شۆرەشێ سەرکردێ جڤاتێ خالد بەگێ جەبری هاتەگرتن و ل سێدارەدان و شێخ سەعیدێ پیران سەرکردایەتیا شۆرەشێ کر، پاشی سێدارەدانا وی شۆرەش ب ناڤێ وی هاتە ناڤکرن(2)*.

سعید پیران

(1) جیراد جالدیان، ژێدەرێ بەرێ، بپ69.

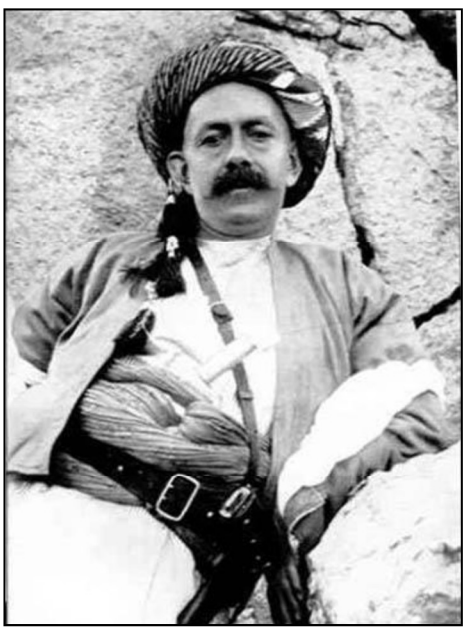
(2) د. عبدالفتاح علي يحيى و علي تر، گۆڤارا زانکۆیا دهۆك، بپ19.

* بۆ پتر زانیاری بنێرە پەرتووکێن (كردستان والكرد وطن مقسم وامة بلا دولة، ص 66–67) و (تاريخ كوردستان، ص217–221) یا م.س. لازاریف و اخرون.

شۆرەشا شێخ مەحموودێ حەفید

هەر ژ سالا (1913)ز شێخ مەحمود بزاڤکر کو خوە ژ بن کۆنترۆلا ئوسمانیان ڕزگار بکت، دەولەتەکا کوردی یا فیدرال ئاڤا بکت، ئەڤە ژی ب هەڤکاری ل گەل کوڕێن بەدرخان پاشایی. پشتی بریتانیا هاتیە د ئیراقێ دا، شێخ مەحموود ژ نوونەرێن وان ل بەغدا خواست کو دانپێدانێ ب سەرخوەبوونا کوردستانێ بکن، وان ژی دانپێدان ب حوکمەتا وی کر، کو بنگەهێ وێ باژێرێ سلێمانیێ بوو.

ل سالا (1919)ز، شێخ مەحموود حوکمەتا خوە ئاڤاکر، کو کیانێ نەتەوەیی بێ ئێکێ بوو ل ڕۆژهلاتا ناڤین، چونکو هێشتا دەولەتێن تورکیا و ئیران و ئیراق و سوریا بێن نەتەوەیی نەهاتبوونە ئاڤاکرن، لێ بریتانیا سیاسەتا خوە گوهارت و شەرێ شێخ مەحموود کر.

شیخ مەحودێ حەفید

دەمێ هێزێن بریتانی گەهشتینە کوردستانێ، شەرێن مەزن د ناڤبەرا هەردو ئالیاندا ڕوودان، پاشان د شەرێ بازیاندا شێخ مەحموود ب بریندارى کەڤتە دەستێن هێزێن ئنگلیزی و حوکمێ سێدارەدانێ ل سەر سەپاند، پاشی ب سەرگۆنیێ گوهارت. پشتی شێخ مەحموود ژ سەرگۆنیێ ل وەلاتێ هندێ زڤری، ل سالا (1922)ز، خوە کرە مەلکێ کوردستانێ و ل سەر دەمێ وی حوکمەتا کوردی یا ئێکێ ل سەدسالا بیستێ هاتەدانان[ت].

(1) جواد ملا، کردستان والکرد وطن مقسم وامة بلا دولة، ص85–86.

شۆرەشا بارزان (1914)ز

شۆرەش و سەرهلدانێن بارزان ئێك ل پەی ئێکێ هاتن، هەر ژ دووماهیا سەدسالا (19)ز و هەتا دەستپێکا جەنگا ئێکێ یا جیهانی[1]. ل سالا (1914)ز سەرهلدانا ژێریا کوردستانێ ب سەرۆکاتیا شێخ عەبدولسەلام بارزانی دەستپێکر، ڤێ سەرهلدانێ ویلایەتا موسل هەمی ڤەگرت، ل گەل پشکەکا مەزن ژ ویلایەتا بەغدا.

سەرهلدانێ زیانێن مەزن گەهاندنە تورکیا، ل دووماهیێ "گەنجێن تورك" بزاڤێن مەزن کرن، هەتا کو شیای ئەڤێ سەرهلدانێ سەرکورت بکت، و شێخ عەبدولسەلام بارزانی ژی ل سالا (1914)ز ل موسل ل سێدارە بدت[2].

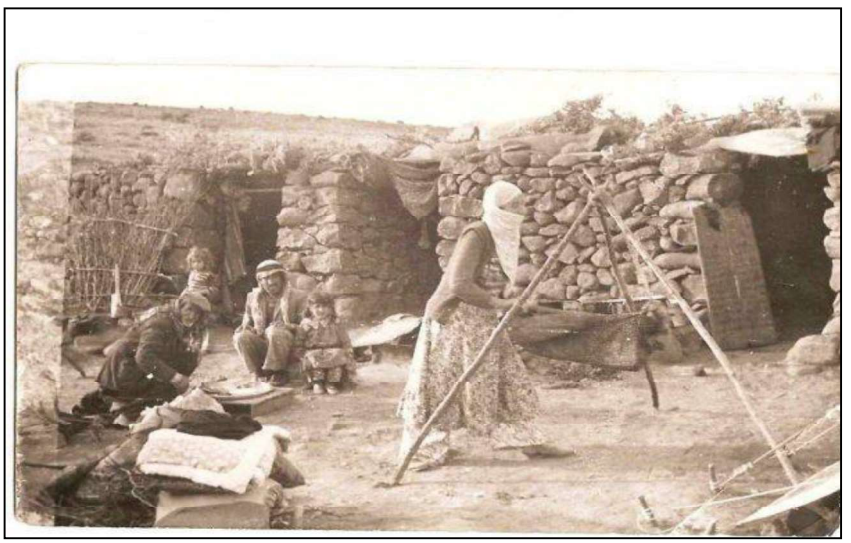
شێخ عەبدولسەلام بارزانی ل گەل هەڤالێن خوە

(1) جواد ملا، ژێدەرێ بەرێ، بپ86.

(2) م.س. لازاریف و اخرون، تاریخ کوردستان، ص174.

ڕەوشا جڤاکی

کوردستان جهێ باب و کالێن کوردان، د ناڤبەرا چار وەلاتان (ئیراق، ئیران، تورکان و سوریا)دا هاتیە پارڤەکرن، سروشتێ کوردستانێ یێ چیایی و نەبوونا ڕێێێن هاتن و چوونێ، وە ل جڤاکێ کوردی کریە، کو جڤاکەکی گرتی بت، خودان ڕەوشەنبیریەکا سەرانسەری نەبت، هەروەسا د سروشت و پێکهاتێ خوەدا ئەڤ جڤاکە، ژ سەرتیرە و عەشیران هاتیە ئاڤاکرن و بووینە ئەگەر کو ژیاتیا کەسانێ کورد بۆ عەشیرەتا وی ژ هەر تشتەکێ دی پتربت، لەێ سەرەڕای ڤێ چەندێ سیماییێن هەڤپشکێن سەرەکی د ناڤ کورداندا، ئەڤان فاکتەران کار لەێ نەکریە.

پێکهاتێ جڤاکێ کوردی ژ خێزانێ دەستپێدکت، خێزان بنیاتێ سەرەکیێ جڤاکێ کوردیە، ئەو وەکو دەزگەهەکی جڤاکیە، ژن و میر سەرکێشیا وی دکن، چونکو ئەو ب پەیوەندیەکا جڤاکیا پیرۆز پێکڤە دبەستینە. خێزان ژی ژێدەرێ عەشیرەتێ و گوندی و باژێریە(...) هەر گوندەکی یان عەشیرەتەکێ سەرۆکەکێ هەی، هەمی ل دووڤ سەرۆکێ عەشیرەتێ دچن، ئەوێ دبێژنێ ئاغا، ئەو ژی ژ ئالیێ خوەڤە، ل پەی شیانێن خوە ب رێکخستنا کاروبار و چارەنڤیسێ عەشیرەتێ رادبت، ب بۆرینا دەمی سەرۆکایەتی د مالیدا دبتە میراتگەری(وراثي)[1].

جڤاکێ کوردی وەکو خویایە، جڤاکەکە ل سەر بنیاتێ عەشیرەتان هاتیە ئاڤاکرن، کو ل سەر سیستەمێ ئاغایەتی و دەرەبەگایەتیێ رابوویە، دەولەتا ئوسمانی ژی پشتەڤانی ل ڤی شێوەیی دکر، وان گرنگی ب ڤان ئاغا و بەگان ددا، داکو ب رێیا وان بشێت باج و خەراجی ژ خەلکێ هەژار و بەلەنگاز بۆ دەولەتێ وەربگرت.

ژیانا جڤاکێ کوردی وەکو هەمی جڤاکێن دی ییێن دەستپێکی ل سەر خودانکرنا تەرش و کەوالی و چاندنێ بوو، گەلەك گرنگی نەددا ئالییێن دی، هەروەسا کارێن

(1) کامیران عبدالصمد، ژێدەرێ بەرێ، بپ259.

چاندنێ ژی دکرن، کارێن پیشەسازی ل کوردستانێ گەلەك دکێم بوون، هەکە هەبانە ژی کارێن دەستپێکی بوون و د دەستێن کوردانداا نەبوون، لێ د دەستێ خەلکەکی بیانیدا بوون ((جڤاکێ کوردی ژ چەندین تەخان پێکهاتیە، گرنگیەکا مەزن ب خودانکرنا تەرشی و چاندنێ ددا، پیشەسازی یا سنۆردار و دەسپێکی بوو، لێ بزاڤا بازرگانی یا خورت بوو، هندەك باژێرێن کوردان ل وی سەردەمی بنگەهێن گرنگێن بازرگانی بوون))[1]. ل ژێر سیبەرا سیستەمێ عەشیرەتێ ((عەشیرەتێن کۆچەر (ڕەڤەند) و ییێن کارێن چاندنێ دکرن، ب چاڤێ کێماسیێ بەرێخوە ددانە کارێن پیشەسازی و هونەری و بازرگانی و ئەو کارە نەدکرن، ب ڤێ چەندنێ ئەو کارە بۆ نەموسلمانان، نەمازە فەلەییێن ئەرمەنی و جوهیان دهێلا))[2].

ڕێکخستنا جڤاکیا کەڤنەشۆپیا کوردی ل سەر هێم و شەنگستێ سەرۆکێن دینی و دنیایی و مالباتێن وان کو ژ مرۆڤێن مەزن، موریدێن وان، گوندی ییێن سادە و خوری، جۆتکار و خودان تەرشی و تەوالان(کەوالان) پێکهاتیە، ئاڤابوویە، کوردێن چیایان، ئاغا و کرمانج، پتر ژ ئێك مالباتێن عەشیرەتێنە. ل دەشتان و پال ـ گران پیڤەنی کێمتر ژ ڕەنگێ عەشیرەتیە و پتر ڕەنگەکێ دەرەبەگاتیێ ب خوەڤە

(1) م.س. لازاریف و اخرون، ژێدەرێ بەرێ، بپ174.

(2) هەر ئەو ژێدەرێ بەرپەر.

دگرت. ئاغا و كرمانج ژی نه ژ ئێك مالباتن[1].

سیستەمێ جڤاكی یێ بەربەلاڤ ل وی سەردەمی ل كوردستانێ سیستەمێ عەشیرەتان بوو، ژیانا باژێرڤانیێ گەهشتبوو هندەك دەڤەرێن سنوردار، شەر و ناكۆكییێن ناڤخوەیی ڕێ خوەشكەر بوون، كو سیستەمێ عەشیرەتكی ل دەڤەرێ پەیدا ببت، دا كو خەلك خوە د وێ ڕەوشا نالەباردا، ژ هێرشێن عەشیرەتێن دی و ژ دەستدرێژییێن فەرمانبەرێن دەولەتێ بپارێزن[2].

جڤاكێ كوردی كو وان نژادێ خوە ژ عەشیرەتێ وەرگرتیە، ئەڤە ژی بوویە بنیات كو وان ب ئێكدوڤە گرێددت و هەستا خزمانی و مرۆڤینیێ د ناڤ كورداندا یا خورت بت، چونكو جڤاكێ كوردی پێكدهات ژ ((كوردێن پەزی خودان دكن و ل چیا دچەرینن، جۆتیارێن خوەجھ و ب هەمی هێز و بزاڤ ل سەر كارێن خوە و زەلامێن كارێن چەلەنگ ل باژێران دكن، ئانكو شڤان و جۆتیار و بازرگان، هەمیان هەستەكا پەیوەندیا وان ب ڕێیا خزماتیێ و مرۆڤانیێ، ئەوا ب ڕەنگەكێ بەرچاڤ دیار دبت ب هەڤدوڤە گرێددت، چونكو ئەو

(1) م.س. لازاریف و اخرون، ژێدەرێ بەرێ، بپ174.

(2) علي تتر، ژێدەرێ بەرێ، بپ24.

هەمی دزڤرنە نژادێ خوەیێ عەشیرەتییێ)) [1].

سالۆخەتێن جڤاکێ کوردی پێدڤیە ل دووڤ ڕوودانێن بەردەوامێن دئێنە گوهارتن بێنەکرن، لێ ب شێوەیەکێ کێمتر ل گوندێن پتر ڤەدەر، کورد ژ وان گەلێن کێمە، ئەوێن خەلکێ وان ب شانازیڤە جلکێن خوە ییّن مللی ل بەرخوە دکن، گەلەك پاراستنێ ل دیاردەییّن سیستەمێ خوە یێ عەشیرەتی و دەرەبەگیێ ، ئەوێ ناسناما وان ب شێوەیەکێ جوان پاراستی دکن، هەتا کو دەولەتێن نوو دەستێ خوە دانایە سەر ژێدەرێن سەرەکێن دەستهلاتێ[2].

پشتی ژناڤچوون و نەمانا مێرگەهێن کوردی، سیستەمێ جڤاکێ کوردی ژ ئالیێ حوکمداریێڤە هاتە گوهارتن، ژ بەر کو میر و حاکمان دەستهلاتداری ل دەڤەرێن ل ژێر کۆنترۆلا حوکمێ میرگەهێن خوەڤە دکرن، لێ ل نیڤا سەدسالا (19)ز زالبوون و ب سەرداگرتنا ئێکسەرا ئوسمانیا ل سەر کوردستانێ، شێوەیێ حوکمداریێ هاتە گوهارتن و ((تەخا دەستهلات د ناڤ جڤاکێ کوردیدا کو میر و حاکم بوون ژناڤچوون و تەخەکا دی دیاربوو، ئەو ژی تەخا (ئاغا) سەرۆکێن دنیایی و یا

(1) توماس بوا، تاریخ الاکراد، ص46.

(2) ویلیام ایغلتون، ژێدەرێ بەرێ، بپ20.

(شێخ)ان سەرۆکێن دینی بوون، ئەڤە ژ یێن بەرێ دجودا نەبوون ـ لێ دەستهلاتا وان بەرتەنگژبوو ـ کو دەستهلاتا خوە بکار دئینان ل سەر هەمی تەخێن ژ وان کێمتر و تاگیری و دووڤەلانکیان خوە بۆ یێن ژ خوە بلندتر دیار دکرن) (ژ).

شێخێن کوردان ژی ژ ئالیێ هێز و دەستهلاتێڤە، مینا ئاغایانن و جارنا ژی دەستهلاتا وان ژ دەستهلاتا دنیایی یا ئاغایان ژی پتر (...) و نەتەوەپەروەریا کوردان وەفاداری و سۆزداریەکا پتر ژ بۆ کەسایەتییێ دینی و جڤاکی یێن کەڤن ل جەم خوە پاراستیە(ژ).

سیاسەتا دەولەتا تورك یا زۆردار دخواست ب هەر ریێەکا هەبت، ل سەر جڤاکێ کوردی زالببت، لەوما هەمی فند و فێل دگرتنەبەر کو دوبەرەکییێ و ژێکڤەبوونێ د ناڤ جڤاکیدا بەلاڤ بکت، هێزا کوردان ل سەر عەشیرەت و تیرەییێن بچووك و لاواز بەلاڤبت، داکو بشێت ب سانەهی ئەوا وێ دڤێت ب سەرێ خەلکی بینت، لەوما ((ژێکڤەکرنا جڤاکێ کوردی گرنگیەکا تایبەت د سیاسەتا تورکاندا هەبوو، ژ بۆ کو ب گرانی خوە ل سەر دەڤەرێن کوردان، پشتی نەمانا میرگەهێن کوردی زال بکت، ئەڤە ژی وێ چەندێ دیاردکت کو چو گرهەڤی(تناقض) د ناڤبەرا سیاسەتا تورکیا د ژێکڤەکرن و بەلاڤکرنا

(1) تحسین ابراهیم دوسکی، المدخل الی الادب الکردی المدون باللهجة الشمالیه، ص8.

(2) دێرك کینان، کورد و کوردستان، بپ24.

عەشیرەتێن کوردانداا ژ ئالیەکیڤە، و د ناڤبەرا ب هێزکرنا سیستەمێ عەشیرەتکییێ ل دەڤەرێن کوردانداا ژ ئالیەکی دیڤە نەبوو. ب گۆتنەکا دی، مایتێکرنا تورکیا یا لەشکەری و سیاسی د کاروبارێن دەڤەرێن کوردیدا ل سەر وێ چەندێ بوو، کو هاندانا بەلاڤبوونا عەشیرەتێن بچووك و لاواز ب رێیا چاندنا دوبەرەکییێ د ناڤبەرا سەرۆکێن ئێك عەشیرێدا یان عەشیرەك ب سەر ئێکا دیدا بگرت، بکت (...) ئەڤە ژی بوو ئەگەرێ ژێکڤەبوون و پارچەبوونا عەشیرەتان بۆ چەندین هۆزێن بچووك و لاواز و سەرۆکێن وان ئێکی پتر نەیاری یا یێ دی دکر، ژ نەیارەتیا وان بۆ دەولەتا ناڤەندی)) [1].

کورد هەتا رِادەیەکی فێری سیستەمێ رِێڤەبەرنا خوە ب خوە ببوون، لێ پشتی نەمانا میرگەهێن کوردی ((ب شێوەیەکێ ژنشکەکیڤە و ژ ئەگەرێ سەپاندنا حوکمێ بیانیان بێ

(1) د. سعد بشیر اسکندر، قیام النظام الاماراتی فی کوردستان و سقوطه مابین منتصف القرن العاشر و منتصف القرن التاسع عشر، ص271.

ئێکسەر، ڕێیا پێشڤەچوونا دەرڤەرێن کوردان ئالۆزبوو، ژ ڤێ چەندێ ژی ئاریشەییێن جودا جودا و شێوەییێن نوو ژ هەڤرکییێن دینی ـ سیاسی پەیدابوون، ب تایبەتی ل کوردستانا مەزن. هەروەسا دەڤەرێن کوردان پشتی نەمانا میرگەهێن کوردی بوونە جهێ چەندین سەرهلدانان دژی حوکمێ ناڤەندی)) [2].

دەولەتا ئوسمانی ب وەرگرتنا باجەیا گران ژ خەلکێ کوردستانێ مفایەکێ پاش بۆ خزینا دەولەتێ ددیت، لەوما پشتەڤانیا سەرۆك عەشیرەتان دکر، دا کو ب ڕێیا وان ئەڤێ یەکێ بجھ بینت، هۆسا ((دەولەتا ئوسمانی سەرەدەری و پشتەڤانیا سەرۆك عەشیرەتان دکر، ژ بۆ وێ یەکێ کو سیستەمێ عەشیرەتان ل نك وان یێ دانپێدای بوو، هەتا کێشەیا دانا باجێ و هنارتنا گەنجان بۆ لەشکەریێ ژی، ژ ئەرکێن سەرۆك عەشیران بوو، لەوما دەستهلاتداریا سەرۆك عەشیران یا بەرفرەهبوو، نەمازە پشتی نەمانا میرگەهێن کوردی))[3].

ڕۆلێ سەرۆك عەشیرەتان ژ بۆ خزمەتکرنا دەولەتا ئوسمانی و کۆمکرنا باجێ گەلەکی گرنگ بوو، لەوما ((سەرۆك عەشیرەك دکرە شوونکار ژ بۆ کۆمکرنا باجێ و ئەو بەرپرس بوو، کو ژ عەشیرەتێن ل دۆرمانێن خوە ژی کۆم بکت و بۆ حاکمێ ویلایەتێن تورك بهنێرت، ئەڤ کریارە ئێك ژ ڕەفتارێن تورکان بوو، دا کو عەشیرەتێن کوردان ئەو ب خوە لێکبدن (ب شەر بچن)، ب شێوەیەکی تایبەت ئەڤ ڕەفتارە ل گەل دەڤەرێن چیایی بکاردئینا)) [3].

(1) د. سعد بشير اسكندر، ژێدەر و بەرپەرێ بەرێ.

(2) علی تتر، الحياة السياسية في كوردستان، ص25.

(3) د.سعد بشير اسكندر، هەر ئەو ژێدەر، بپ277.

ل گەل کریارا کۆمکرنا باجێ ستەما فەرمانبەرێن تورکان و دەرەبەگێن کوردان هەبوو، هەکە خەلکی ڕەتکربایە و باج نەدابا حوکمەتێ، هێزەکا لەشکەری دهنارتە شەرێ وان، هەروەسا حوکمەتا تورکی داخوازا گەنمێ سالا بت ژی ژ خەلکی دکر(1).

ل سالێن (1878ـ1880)ز کولب"خەلا" بەلاڤبوو، ب ڕەنگەکێ ئێکجار ئابووری کوردستانێ تێکدا، ئاتافێن مەزن ل ئامەدێ "دیاربەکرێ" و مووسل قەومین، ل هەکاری ب تنێ پتر ژ (10000) هزار کەسان مرن. کولب گرانتر دبوو، خەلکی ل هەمی جهان جلکێن بێ سەروبەر دکرنە بەرخوە، ژ برسێ و نەخوەشیان بێ هێز و لاواز ببوون، مینا قەرقودەیان ل سەرێن ڕێیان بێ هیڤیبوون و داخوازا هاریکاریێ دکرن، ژ ڤێ چەندێ گەلەك ژ وان مرن، هەروەسا ئەڤێ کولبێ کارتێکرن ل ئابووریێ کوردێن

(1) جلیلی جلیل و اخرون، ژێدەرێ بەرێ، بپ32.

ڕەڤەند(کۆچەر) ژی کربوو، ب هزاران بەر ب سنۆرێ ڕووسیاڤە چوون، ب وێ هیڤیێ کو جھ و خوارنێ ببینن، هندەك دیدەڤانان نڤیسیبوو کو هەمی ڕێیێن ل دۆر چیایێ ئارارات ژ هەژار و برسییێن کورد دپڕبوون، و گەلەك ژ وان ل سەر ڕێیان پشتی تووشی لاوازیێ بووین ژ برساندا مرن(1).

پشتی وان ئاتاڤێن مەزن ییّن ب سەر کوردانداا هاتین و شەرێن گران ڕووداین و د هەردو شەرێن جیهانیدا کوردستان بوویە مەیدانا شەری و خوەژێك سافیکرنێ، زیانێن مەزن ب گەلێ کورد کەڤتن و ئابووریّ وان ژناڤچوو، چونکو کوردان ژێرخانەیەکا ئابووریا موکم و بەردەوام نەبوو، چو پێدڤییّن ژیانا سەردەمانە بۆ کوردان نەهاتبوونە دابینکرن، هەروەسا دەولەتا ئوسمانی چو پووتە ب دەڤەرێ نەدکر، هندی ژێ دهات، خوینا کوردان دمێژا و داهاتیێ وان ب ڕێیا باجێ بۆ خوە دبر، ئەڤجا ((هەکە ئەم ل ڤێ ڕەوشا بەربەلاڤ بنێڕن، نەحنێرە کو چو پێشڤەچوونێن جڤاکی یان ئابووری یان ڕەوشەنبیری ل کوردستانا ئوسمانی پەیدا نەبن(2)*. بەروڤاژی، دەڤەرێن کوردان کەڤتنەکا مەزن د هەمی ئالییّن ژیانێدا ب خوەڤە دیت، چو ڕێیێن نوو ییّن پەیوەندیان نەبوون، کو کورد مفای ژێ ببینن، مینا ڕێیێن شەمەندەفران، تەلەفۆن، دەزگەهێن فێرکرنێ یان ییّن ڕەوشەنبیری ییّن نوو قوتابخانە و پەیمانگەھ، وەکو ئەوێن تورك و فارسان مفای ژێ وەردگرت)).

---

(1) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

(2) د. سعد بشیر اسکندر، ژێدەرێ بەرێ، بپ278.

* نە هەما ئوسمانیان گرنگی ب کوردستانێ نەددا، بەلکو داگیرکەرێن کوردستانێ (ئیران و تورکیا) چو گرنگی نەددا ژێرخانا کوردستانێ.

پەیدابوونا کۆمەل و رێکخراوێن سیاسی و رەوشەنبیری ییێن کوردی

پشتی نەمانا میرگەهێن کوردی و سەرگۆنکرنا پتریا سەرکردێن کوردان، ئەوێن ب بزاڤ و شۆرەش و سەرهلدانان دژی زولم و ستەما دەستهلاتا ئۆسمانیان رابووین، باژێرێ ستەمبۆلیێ بوو جهێ کۆمبوونا وان سەرکردان و رەوشەنبیرێن کورد ل گەل وان قوتابییێن کورد ییێن بۆ خواندنێ قەستا ستەمبولیێ کرین، ئەڤان هەمیان هەست ب ڤالاتیەکێ کر کو جهەك هەبت، ئەڤ رەوشەنبیر و سیاسیە لێ کۆم بن و بزاڤ و چەلەنگییێن خوە لێ ئەنجام بدن، ب ڤی ئاوایی کۆمەلە و یانەییێن کوردی ییێن سیاسی و رەوشەنبیری هاتنە ئاڤاکرن و بوونە سیهوانە و مینبەرەك بۆ کۆمکرنا کوردێن ل ستەمبۆلیێ دژین، هەروەسا ئەڤان کۆمەلەیان ل دووڤ شیان و دەرفەتێن بۆ پەیدابووین، خەمساری د خزمەتکرنا دۆزا کوردی و دانەنیاسینا وێ بۆ رایا گشتیدا نەکر، کو ژ ئالیێ تورکان ڤە ئەندامێن وان ییێن چەلەنگ و ب بزاڤ، بوونە جهێ دووڤچوون و گرتنێ.

کۆمەلا عەزم قەوی جەمعیەتی 1900:

ئەڤە کۆمەلا کوردی یا ئێکێیە، ل سالا (1900)ز و ل دەستپێکا سەدسالا بیستێ ژ ئالیێ (فکری ئەفەندی دیاربەکری)ڤە هاتیە دانان، ژ ئەندامێن چەلەنگێن وێ (ئەحمەد

ڕامز کوردی زادە و ئەحمەد خاسی زادە)بوون. ل سالا (1904)ز، ئەڤـ کۆمەلـەیە، ژ ئالیێ ئوسمانیان ڤە هاتە داخستن[2].

کۆمەلا کورد تعاون و تەرقی جەمعیەتی 1908:

ئەڤـ کۆمەلـەیە ل ڕۆژا (19)ی ئیلۆنا سالا (1908)ز ژ ئالیێ کۆمەکا ڕەوشەنبیر و ماقوولیێن کوردڤە، ئەوێن ل ستەمبۆلێ دژیان هاتەدانان، ژ دانەڕێن وێ "ئەمین عالی بەدرخان، عەبدولقادر شێخ عوبەیدوللاهیێ نەهری، شەریف پاشا، خەلیل خەیالی" و گەلـەکێن دی بوون[3].

عەبدولقادر شێخ عوبەیدوللاهیێ

ئەڤێ کۆمەلیێ وەکر کو سێ نوونەڕێن عەشیڕێن کوردان ییێن هەڤڕکیێ ل سەر سەرکردایەتیا بزاڤا کوردی دکن "بەدرخانی، شەمدینی و بابانی" کو ئێك بگرن، هەمی کەسایەتییێن سیاسی و ڕەوشەنبیریێن کورد چوونە د ناڤـ ڤێ کۆمەلێدا[4]. هەروەسا ئەڤە ڕێکخستیا سیاسیا نەتەوەیا ئێکێیە، د دیرۆکا نوو یا کورداندا[5] *.

(1) د. عبدالله العلياوی، ژێدەرێ بەرێ، بپ204.

(2) علی تەر، ژێدەرێ بەرێ، بپ86-87.

(3) جلیلی خلیل، نهضة الاکراد الثقافیة والقومیة، ص62.

(4) خلیل مصطفی عثمان، کوردستان الجنوبیة (العراق) في سنوات الاحتلال والانتداب البریطانیین 1918-1932، ص170.

کۆمەلا هیڤی 1911:

ئەڤ کۆمەلەیە ل سالا (1911)ز ب شێوەیەکی نهێنی هاتەدانان، لێ پشتی کەڤتنا حوکمەتا "اتحاد"یان و دانانا وەزارەتەکا نوو ژ ئالیێ حزبا "الحریه والائتلاف"ڤە، کۆمەلێ دەستووریا ڕسمی وەرگرت، ل (27)ی تیرمەها (1912)ز ب ئاشکرایی چەلەنگیێن خوە ئەنجامدان[1].

کۆمەلا هیڤی، کۆمەلەیەکا سیاسی ڕەوشەنبیری بوو، ژ ئالیێ کۆمەکا قوتابییێن کوردڤە، مینا "قەدری جەمیل، عومەر جەمیل، فوئادێ تەمۆ، جەراح زادە زەکی" هاتەئاڤاکرن[2]. قوتابییێن کورد یێن ل ستەمبۆلێ ب گەرمی پێشوازیا ڤێ کۆمەلێ کرن، و پەیوەندی پێڤەکر[3]. پاشان کۆڤارەکا هەیڤانە ب ناڤێ "رۆژا کورد" دەرخست، کو ئەڤێ کۆڤارێ پالدانەکا دی دا بزاڤا کوردی، ژ بۆ بەردەوامی دان ب خەباتێ [1]. ژ ئەنجامێن ڤێ کۆمەلەیێ، زانیاری و هشیاریا نەتەوەیی د ناڤ کورداندا بەلاڤکربوو.

لەپاستەوە: قەدری جەمیل پاشا، هەمزەیێ موکسی، ئەکرەم جەمیل پاشا
دانیشتوو: حاجۆ ئاغای هەڤێرکی

---

* هەروەسا بنێرە پەرتووکێن (گرفتاریا کوردا ل تورکیا بپ70) یا شعبان مزووری و (کوردستان في عهد الدولة العثمانية، ص205).

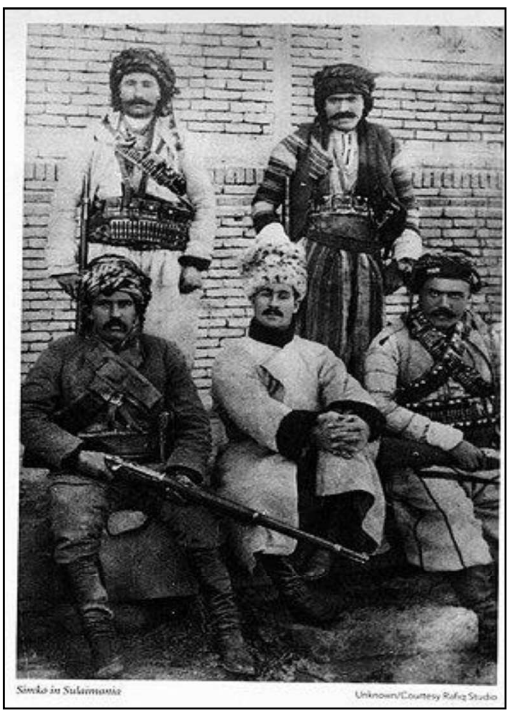
(1) علی تەر، ژێدەرێ بەرێ، بپ96ـ97.

(2) د. عبدالله العلیاوی، ژێدەرێ بەرێ، بپ214.

(3) هەر ئەو ژێدەر، بپ 213.

کۆمەلا ڕزگاریا کوردستانێ 1912:

ل سالا (1912)ز ل ڕۆژهلاتێ کوردستانێ ئەڤ کۆمەلەیە، ژ بۆ ب دەستڤەئینانا مافێن گەلێ کورد هاتەدانان، هەروەسا دروشمێن نەتەوەیی بلندکرن، هەر ل وێرێ کۆمەلا جیهانزانی ژی هاتەدانان، کو بزاڤ ژ بۆ سەرکردایەتیکرنا کوردان د چارچۆڤەکێ ئێکگرتیدا دکر(1).

سمکو یێ شکاك

سەرۆکێ ڤێ کۆمەلێ "عەبدوللا کوڕێ عەبدولقادرێ نەهری" بوو، هەروەسا ژ کەسایەتییێن گرنگێن ڤێ کۆمەلەیێ "تەهایێ نەهری، سمکۆیێ شکاك و سەید محەمەدێ سەید کەمال" بوون. دیسا ژ دروشمێن وێ، ئێکگرتنا کوردان و سەرخوەبوونا کوردستانێ بوو، ئارمانجا وان ئێکگرتنا هەردو پارچەییێن کوردستانێ بوو، لەوما بزاڤێن وان ل هەردو پارچەیان د بەلاڤکری بوون(2).

---

(1) شعبان مزیری، گرفتاریا کوردا ل تورکیا، بپ68ـ69.

(2) جواد ملا، ژێدەرێ بەرێ، بپ 54.

(3) علی تتر، ژێدەرێ بەرێ، بپ106–107–109.

کۆمەلا (حزب محبی کوردستان):

ل سالا (1912)ز ب سەرۆکاتیا مەلا خدرێ دێرسمی هاتیەدانان، ژ کەسایەتییێن ناڤدارێن د ڤێ کۆمەلێدا " نۆری دێرسمی، خەلیل بەگ و فەیلەسوفێ تورکی ڕزا تەوفیق" بوون، ئەندامێن ئەڤێ کۆمەلێ پتر ژ کوردێن دێرسمێ ئەوێن ل ستەمبۆلێ بوون، کۆمەلێ بزاڤ دکر کو ب هەر ڕێیەکا هەبت، دۆزا کوردی و ئارمانجێن وێ بگەهینتە ڕایا گشتی، لەوما بزاڤ و چەلەنگییێن خوە ل ناڤەند و چاپخانان ب ڕێیا سترَان و موسیقێ دگەهاندنە خەلکی[1].

کۆمەلا (الارشاد و الارتقاْ الکوردی) 1912:

ئەڤ کۆمەلەیە ل ستەمبۆلێ هاتە پێکئینان، دەمێ سەرۆکێن کوردان کۆمبوون، داکو ڕێککەڤن ل سەر پرۆژەیەکی کاری کو هەمی ڕێکخستنێن سیاسی و جڤاکی ییێن کوردی ئێك بگرن. ژ گرنگترین سەرکردێن وێ "خەیرەدین بەرازی، عەزیز بەگێ سیپکی، عەقید ئەفەندی ژیرکی، شێخ ئوسمان ئەفەندی و مەلا سەلیم ئەفەندی بەکر ئەفندی" بوون. مەلا سەلیم سەرۆکێ کۆمەلێ بوو، هەروەسا ڕۆلەکێ گرنگ تێدا دگێڕا. ژ ئارمانجێن وێ پێکئینانا میرگەهێن کوردی بوو. ئەڤێ کۆمەلێ ئامیرێ چاپێ هەبوو ژ بۆ چاپکرنا بەلاڤۆکێن خوە ییێن شۆرەشگێری[2].

---

(1) هەر ئەو ژێدەر، بپ113-114.

(2) علی ترَ، ژێدەرێ بەرێ، بپ 127-129.

کۆمەلا سەرخوەبوونا کوردستانێ 1918:

میر سورەیا بەدرخان ل سالا (1918)ز ئەڤ کۆمەلەیە ل قاهیرە دانا. ل پەی هندەك ژێدەرێن میژوویی دبێژن کو محەمەد عارف پاشایێ میردینی سەرۆکێ ڤێ کۆمەلێ بوو، میر سورەیا بەدرخان سکرتێرێ وێ بوو. گەلەك ژ ئەفسەر و لەشکەرێن کوردان ییّن ئێخسیر ل سەربازگەهێن قاهیرە و ئەسکندەریێ ئەندامێن ڤێ کۆمەلێ بوون، ئەو ژی ب رێیا پەیوەندییّن میر سورەیایی ل گەل بەرپرسێن بریتانیا، هەروەسا پەیوەندیا وێ ل گەل وان قوتابییّن کورد ییّن ل زانکۆیا (ئەزهەر)ێ دخواند و رەڤەندا کوردی ل قاهیرە بوو. کارێ سەرەکیێ کۆمەلێ سیاسی بوو، هەروەسا رۆلەکێ گرنگ ژ بۆ ناساندنا دۆزا کوردی د کۆنگرەییّن جیهانیدا دگێرا، پشتی ب دووماهی هاتنا شەری، نەمازە ل ناڤەندێن مەزنێن ئورۆپی[ژ] *.

میر سورەیا بەدرخان

هەروەسا چەندین کۆمەلەییّن کوردی هاتینە دانان، ئارمانجێن هەمیان ژی رزگاریا کوردان و سەرخوەبوونا کوردستانێ ژ

(1) هەر ئەو ژێدەر، بپ 172-173-174.

* بۆ پتر پێزانینان بنێرە پەرتووکێن (الاکراد تاریخ شعب و قضیة وطن، ص96) و (گرفتار یا کوردا ل تورکیا، بپ74).

بندەستێن داگیرکەران بوو، هەروەسا نەهێلانا ستەما ل سەر خەلکێ کوردستانێ و بەلاڤکرنا ڕەوشەنبیریێ و نەهیلانا نەخواندەواریێ ل کوردستانێ ب گشتی بوو.

ئەڤ کۆمەلە ب بۆرینا دەمی ب هێزکەڤتن و ل هەمی دەڤەرێن کوردستانێ بەلاڤبوون و لقێن خوە ڤەکرن، و گەلێ کورد ل دۆرێن وان کۆمبوو، لەشکەرێ کەمالی ژی ب هەمی هێزا خوەڤە ل بەرسینگێ ڤان کۆمەلەیان ڕاوەستیا، داکو بزاڤێن وان ڕاوەستینت، لێ ڤان هەمی کۆمەلەییێن کوردی خوە ب خوە حەلکرن و چوونە د ناڤ ڕێزێن کۆمەلا خۆیبوون دا.

پشکا ئێکێ
تێگەه و پێناسه

بەری بەحسێ جۆرێن ئەدەبی ب گشتی بکن، پێدڤیە ئەم دیتن و بۆچوونێن زانا و ڕەوشەنبیران ل دۆر تێگەھ و پێناسەیێن جۆرێن ئەدەبی ببزانن و شرۆڤە بکن، داکو ببتە پێشەکیەك بۆ جۆرێن ئەدەبی، دیسا دا ئەم ببزانن کا ئەڤ جۆرە چاوا پەیدابووینە و ب درێژیا دیرۆکێ چ گوھۆڕین ب سەرداھاتینە، چەند جۆر ژێ نەماینە و چ ل شوونا وان پەیدابووینە یان ژی ھەر وان ب خوە وەرارکریە و ب ڕۆژگارێن دەمانڕا پێشکەڤتینە.

ب دیتنا ئەفلاتوون ڕاستیا شعرێ و جۆر و سیما و تایبەتمەندییێن وێ ل گەل ڕێیا ڤەھاندنا سەرھاتیێ، سێ ڕێنە جوانیێ ددنە شعرێ، ھەروەسا ئەوی کارێن گشتی ب تراژیدیاییڤە گرێدانە و کارێن ب ڕێیا دەربڕینێ دیاردبن خستینە ل ژێر ناڤێ داستانێ*، چونکو ئەفلاتوون ((بەحسێ سێ ژانرێن ئەدەبی ناکت، لێ یێ سێ جۆرێن ڤەراکرنێ دکت کو د شیاندایە چەلەنگییێن ڕەوانبێژیێ ل سەر بێنە بەلاڤکرن. پرسیارا خوە ناکت تراژیدیا چیە، یان داستان چیە: ئەو ل سەر وێ چەندێ ڕادوەستت و دبێژت ئەو کارێن دکەڤنە ل ژێر ناڤلێکرنا گشتیڤە، تراژیدیایە و ئەو کارێن دکەڤنە ل ژێر ناڤێ داستانێ، د شیاندایە ل دووڤ ڕێیا دەربڕینێ دیاربن، نە ژ بۆ تشتەکی کو نەشێت ڕێ ل زێدەکرنا ژانرێن دی بۆ سەر ڤان ڕەگەزان بگرت. ب ڕامانەکا دی، ڕێیا دەبڕینێ بناغەیێ کاری دەستنیشان ناکت، لێ ڕۆلێ دەربڕینێ یێ شاعریە: یان دێ ڤەگێرت، یان دئاخڤت، یان ھەردو ڕێیان پێکڤە کۆم دکت)) (1).

(1) ماری شیفیر، ما الجنس الادبی، ص16.

شعر ل نك ئەرستۆ زارڤەكرنە، هەروەسا داستان و تراژیدیا، كۆمیدیا و ئامیرێن ژەنینێ بلوور و چەنگ كو ب جۆرێن زارڤەكرنێ دهەژمێرت، و ل دۆر جۆرێن شعری دبێژت: ((شعر زارڤەكرنە، زارڤەكرن ژی سێ جۆرە: ئاخڤتنا مە ل دۆر شعریە: ڕاستیا وێ و جۆرێن وێ، سیمایێ تایبەتێ هەر ئێك ژ وان و ڕێیا ڤەهاندنا سەرهاتیێ، داكو كارتێكرنا شعری یا جوان بت، پاشان د پشكێن هەر جۆرەكی ژی پێكدئێت ژ: هەژمارە و سروشتێ وان، هەروەسا هەمی ئەو كارێن پەیوەندی ب ڤێ ڤەكۆلینێڤە هەین. ل ڤێرێ ئەم ڕێیا زنجیرەیا سروشتی دگرین و ب پرەنسیپێ ئێكێ دەستپێدكن: داستان و تراژیدیا، هەروەسا كۆمیدیا و (دیثرمبوس) و هەمی كارسازیا ژەنینا ب بلوور و چەنگێ، ئەو هەمی پێكڤە جۆرن ژ زارڤەكرنێ ، لێ ئەو د ناڤ خوەدا ژ سێ ئالیانڤە د جودانە: چونكو ئەو یان ب ڕێیێن جودا، یان بابەتێن جودا یان ب شێوەیەكێ نایاب ڤەدگێرت))[1].

جۆرێن ئەدەبی ڤەگێرانا خەم خەیالێن مرۆڤینە، ب ڕێیا ئێك ژ جۆرێن ئەدەبی ڤەدگوهێزت، د ڤی واریدا (د. ئەنتونیۆس پترس) دبێژت: ((جۆرێن ئەدەبی شێوەیێن هونەری یێن خودان تایبەتمەندییێن تایبەتن ب وانڤە، دكەڤنە ژێر قانوونێن ڤەكۆلەر و ڕەخنەگران یێن ب بۆرینا سەد سالان داناین. د ڤان جۆراندا دانپێدایێ هزرا مرۆڤی دیار دبت، خەیالێن مرۆڤی و خەمێن وی، ئاریشێن وی، ڤیانا وی، دودلیا وی ڤەدگوهێزت، ئەڤە د چێرۆكەكێ، یان داستانەكێ، یان شانۆگەریەكێ، یان سەرهاتیەكێ، یان شعرەكێدا... هتد)) [2] دیار دبت.

پێشڤەچوونا جڤاكێ پەیوەندیا خوە یا ستاتیكی ب جیهانێڤە ل گەل جۆرێن ئەدەبی ب خوە بەرجەستە دكت، بنیاتێ ڕاڤەكرنا شیانێن مرۆڤی ل سەر سروشت و ڕێكخستنا وان

(1) أرسطو طالیس، فن الشعر، ص3.

(2) د. انطونیوس بطرس، الادب تعریفه ـ أنواعه ـ مذاهبه، ص12.

یا جڤاکی د هەر قۆناغەکا پێشڤەچوونێدا، ئەو بۆ مرۆڤی پێدڤی و ئازارێن وی یێن ستاتیکی پەیدا دکت، کو هەمی ب رێیا دەربڕینێ بجھ دئێن، هەر وەك (د. عەبدولمنعم تلیمە) دبێژت: ((هەر قۆناغەك ژ قۆناغێن پێشڤەچوونا جڤاکێ، پەیوەندیا خوە یا ستاتیکی ب جیھانێرا ل گەل جۆرێن ئەدەبی ب خوە بەرجەستە دکت کو ل گەل شیانێن مرۆڤی د جیھانا وی یا سروشتیدا، ل ڤێ قۆناغێ و سروشتێ سیستەمێ جڤاکیێ وان بگونجت. ئانکو کار- ئەوە بنیاتێ راڤەکرنا شیانێن مرۆڤی ل سەر سروشتی و سروشتێ رێکخستنا وان یا جڤاکی ل هەر قۆناغەکێ ژ قۆناغێن پێشڤەچوونا وان - ئەو بۆ مرۆڤی دووربینی و پێدڤی و ئازارێن وی یێن ستاتیکی پەیدا دکت، د ڤی دەمیدا بۆ دووربینی و پێدڤیاتی و ئازاران پەیدابوون - ئەوێن ب دەربڕینێ بجھ دئێن - کو لەشێن وان یێ هەست بێ کری د هونەرێ (موسیقێ، شێوەکاری، وێنە، ئەدەب،...هتد)دا، هەر ئێك ژ وان ژ چەند جۆران پێکدئێت (هونەرێ ئەدەب: داستان، شانۆگەری، لیرێکا، رۆمان...هتد) ل دووڤ شیان و ئەرکێن وی))[1].

ئەو تیۆردانەرێن ل پەی گریکان چووین، مینا وان کارێن ئەدەبی ل سەر سێ جۆران (داستان، لیرێکا و دراما) پارڤەکرینە، هەروەسا شێوەیێ راوەستینا ئاخڤتنکەری ل بەرانبەری جەماوەری داینە خویاکرن و کا چاوا دپەیڤت ژی، هۆسا (جوناسان کالەر) دبێژت: ((گەلەك تیۆردانەران {ئەوێن کار دکن د بیاڤێ} ژانرێن ئەدەبیدا، ل دووڤ گریکان چوون، ئەوێن کارێن {ئەدەبی} ل سەر سێ جۆرێن بەرفرە پارڤەکرین و ل دووڤ- ئاخڤتنکەری: لیرێکا "شعری و سترانکی" کو ئاخڤتنکەر ب شێوەیێ ڤەگێری دپەیڤت، داستان یان ڤەگێران"السرد" کو ئاخڤتنکەر ب دەنگەکی تایبەت ب ویڤە دپەیڤت، لێ رێ ددتە کەسێن دی کو ب دەنگێن خوە ب ئاخڤن، و دراما کو کەسایەتی ئاخڤتنێ

(1) د. عبدالمنعم تلیمة، مقدمة في نظرية الادب، ص123.

هەمیێ بجھ دئینن، ڕێیا دی یا قێ جوداهیێ سەنتەرکرنا پەیوەندیا ئاخڤتنکەریە ب جەماوەریڤە. د داستانێدا هندەك گۆتنا زارەکی: شاعر بەرانبەر جەماوەرێ گوهدار ئێکسەر ڕادوەستت. د دراماییدا بەرهەڤکەر خوە ژ جەماوەری ڤەدشێرت و کەسایەتیان ل سەر شانۆیێ ددتە ئاخڤتن. لێ لێریکا ـ ڕەوش پتر ئالۆزە ـ شاعر د سترَان و سروودێدا پشتا خوە ـ هەکە دەربڕین یا دروست ـ ددتە گوهدارێن خوە و "وەسا خوە دیاردکت کو یێ ل گەل خوە یان کەسەکی دی دئاخڤت: ڕوحا سروشتی، خودانێن هونەران، هەڤالێ کەسایەتی، یان خوەشڤیەکی، یان خوداوەندەکی، تازیکرنەکا دەستنیشانکری، یان تشتەکێ سروشتی"))[1].

(رینیە ویلیك) جۆران دکتە گرۆپەك ژ بەرهەمێن ئەدەبی، ئەڤە ژی ژ ئالیێ تیۆریڤە ل سەر شێوەییێن خوە ییَن ژ دەرڤە و ناڤخوەیە کو ل سەر بابەت و جەماوەری ڕادوەستت و دبێژت: ((ئەم دبینن کو پێدڤیە ئەم وەسا هزر بکن، جۆر گرۆپەکە ژ بەرهەمێن ئەدەبی ب تیۆری ل سەر شێوەییێ خوە یێ ژ دەرڤە "کێشەیەکا دیارکری، یان ئاڤاهیەکی، بنیاتەکی" و شێوەییێ خوە یێ ناڤخوەیی ژی "ئاراستە، زەنگل، ئارمانج، ب شێوەکێ ئاشکراتر: بابەت و جەماوەری ڕادوەستت". دبت شەنگەستێ دیار توخمەك بت یان ئێکێ دی ـ" نحو الرعوی" و "الهجائی"، دەربارەی شێوەییێ ناڤخوەیی، سروودا بەندارى، شعرا لێریکا تەفعیلەیی ژ بۆ شێوەییێ ژ دەرڤە"، د قێ ڕەوشێدا ئاریشا ڕەخنەیی دێ ئەو بت، کو هندەك ڕەهەندێن دی ببینن و دامکا ڕۆهنکرنان "الجدول البیانی" تمام بکن))[2].

کۆمەکا نڤیسەرێن ڕووس دبینن کو جۆرێن ئەدەبی وەکو ڕێیێن سەرەکینە، ژ بۆ پێشڤەبرنا شێوەییێن خودان ناڤەرۆکێن زەنگین، و ئەو ل پەی ڤان ناڤەرۆکان دگەریان و

(1) جوناثان کالر، النظرية الادبية، ص89 .

(2) رینیە ویلیك و اوستن وارین، نظرية الادب، ص 303.

دبێژن: ((ناڤەرۆکا ئەدەبی ئەوا پێدڤیێن ژیانێ ب خوە داخوازکری، بۆ خوە ل شێوەیەکی تایبەت ب جۆرێ ئەدەبی یێ زەنگین ب ناڤەرۆکا خوە کو ل دووڤ ڤان داخوازیان بگونجت دگەڕیا، لێ جۆرێن ئەدەبی ب خوە وەکو ئەوان ڕێیێن سەرەکینە، ژ بۆ پێشڤەبرنا شێوەیێن خودان ناڤەرۆکێن زەنگین، ئەڤ شێوەیە ژی ب هشیاریا ل نك مرۆڤیە))[1]. سنۆرێ ڕامانا جۆری و سروشتێ جۆری گرێدانەکا موکم ب پێکئینانا شێوەیێ دەستنیشانکری ژ شەنگستانڤە هەیە کو ((د شیاندایە ئەم بگەهنە پوختەیەکی کو مە بەر ب ئەنجامەکێ ڤەببت، ژ بۆ پەیوەندیا سنۆرێ ڕامانا جۆری ب گشتی، بنەجهکرنا دیاردەیێن پەیوەندی ب شێوە و بابەتێن د شیاندابت کو د ناڤ تێکستێدا بێنە بجهئینان و دیاردەیێن پەیوەندی ب پێکئینانا ئاسۆیێن هزرکری ل نك وەرگری، ژ بۆ چاوانیا وەرگرتنا تێکستێ.لەوما دەستنیشانکرنا سروشتێ جۆری، ڤێجا گرێدایە ب گرێدانەکا موکم ب پێکئینا شێوەیێ دەستنیشانکری ژ شەنگستان))[2].

هەمی تیۆرێن جۆرێن ئەدەبی ب پێدڤی ل سەر هزرەکا دیارکریا ب کارێ ئەدەبی ڕادبن و ئەڤ جۆرە ژی ل ئاستێن جودا هەنە، د ڤی بیاڤیدا (تۆدوورف) دبێژت: ((جۆر د ئاستێن جودادا ژ کۆمێ یێن هەین و ناڤەرۆکا ڤی تێگەهی ب وێ بەرێخوەدانا دکەڤتە سەر دئێتە دەستنیشانکرن، هەمی تیۆرێن جۆران ب پێدڤی ل سەر هزرکرنەکا دیارکریا کارێ ئەدەبی ڕادبن)).

ڕەخنەگرێن دیالیکتیکی ب نێرینێن جودا جودا ل جۆرێن ئەدەبی نێرینە و دبێژن: ((دروستبوونا جۆرێن ئەدەبی بەرهەمەکە، بۆ پێدڤیێن ب مفا یێن جڤاکی پێویستە ل نك

(1) 1- http://www.awu-dam.org/book/05/study05/368-A-A/book05-sd002.htm

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ 155.

ڕەخنەگرێن دیالیکتیکی دیار ببت، بۆ نموونە وەکو "لۆکاش"ی، ئەو دبینت کو ڕۆمان داستانەکا برجوازیە، ل نك "باختین"ی، ئەوێ ئەڤ چەندە جوداکری، دەمێ "بولوفینیە" ب پوختەیێ هونەرێ ڕۆمانێ هەژمارتی، پاشان گۆتنێن "یاکۆبسۆن"ی، ئەوێ ژانرێن ئەدەبی و جهناڤێن زمانی ب ئێکدوڤە گرێداین کو "ئەز" کریە ناڤەرۆکا شعرێ و "ئەو" سەنتەرێ "داستانێ" و "تو" بنیاتێ درامایێ)) (1).

جۆرێن ئەدەبی د هندەك خالاندا د هەڤپشکن و ڕاسەری هەڤدو دئێن، لێ یا گرنگ میکانیزم و ڕێیێن وێنە کو ئەوێن بەرهەمێ دەلالی و ستاتیکایێ دکەڤنە سەر ((ژ بەر کو جۆر د هەڤپشکن د هندەك سالۆخەتێن ڕەگەزیدا و ل هندەك خالیێن نەراستەوخوە دگەهنە ئێك، ل ئاستەکێ وەسا کو ئەڤ تێکهلکێشانە دبتە کارەکی سەپاندی و سروشتی، ل ڤێرێ ئەم ل ئەگەرێن تێکهلکێشانێ ناگەڕن، یا بۆ مە گرنگ میکانزم و ڕێیێن وێنە، ئەوێن بەرهەمێ دەلالەت و ستاتیکاییێن وێ دکەڤنە سەر، ئەو ب دەورێ خوە ژ ئەگەرێن تێکهلکێشانێ پێکنائێت، لێ ل سەر میکانزم و ڕێ و چاوانییێن کۆ هاریکارن بۆ بەرهەمێ ستاتیکایان دئێتە دانان))(2).

جۆرێن ئەدەبی مینا چارچۆڤێن زمانی ب شێوەیەکی لاوەکی هاتینە دانان و هەبوونا وان ب ڕەنگەکێ ڤەشارتیە ل سەر جۆرێن بەری خوە ((جۆرێن ئەدەبی چارچۆڤێن زمانینە، هەر ئێك ژ وان ل سەر سیستەمەکی لاوەکی دانایە، ئەڤ دانانە ب خوە ژی زڤرینەکا ڤەشارتیە ل سەر هەبوونا یێ بەری خوە، ئەو ژی زمان ب خوەیە))(3).

(1) هەر ئەو ژێدەر، بپ423.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ646.

(3) هەر ئەو ژێدەر، بپ799.

ل دووۆ دیتنا (برۆنتییێر) جۆرێن ئەدەبی هەر وەکو جۆرێن بایۆلۆژی ب تمامی ژ ناۆ ناچن، لێ دەمێ لاواز دبن جۆرەکی دی یێ پێشکەڤتی ژێ پەیدا دبت، و دبێژت: ((چاوا کو چو تشت د سروشتیدا پووچ نابت، چو تشت د ئەدەبی ژیدا پووچ نابت، ژ بەر کو جۆرێ ئەدەبی وەکو جۆرێ بایۆلۆژی پەیدا دبت و پێشڤە دچت و ژناۆ دچت. لێ ژناڤچوویی ژ جۆرێن ئەدەبی ـ وەکو ژناڤچوویی ژ جۆر و زینەدەرانە ـ ب تمامی پووچ نابت، لێ رەگەز ژێ د جۆرەکی یان جۆران ئەوێن ژێ پێشکەڤتیندا بەردەوام دکت))[1].

تێهلکێشانا داستانێ ل گەل لیرێکایێ دبتە ئەگەرێ پەیدابوونا جۆرەکێ نوو ئەو ژی درامایە کو (هیگل) شعرێ ((دکتە دو جۆر داستانی و لیرێکی، یێ ئێکێ (داستانی) بەری یێ دویێ (لیرێکی)یە، تێکهلکێشانا وان د جۆرەکیدا ب دووماهی دئێت ئەو ژی درامایە. هەروەسا شعرا درامی ژی دو جۆرە یان دو شێوەیە، تراژیدیا و کۆمێدیایە، و تێکهلکێشانا وان ژی ب شێوەیێ سییێ ب دووماهی دئێت، ئەو ژی دراما نوویە)) [2].

د ناۆ جۆرێن ئەدەبیدا پارڤەکرنا کارێن ئەدەبی شعری و پەخشانکیە، ئانکو نەشعری ژی هەنە، ئەۆ یەکە ب رەنگەکی زەلال د ئاخڤتنا رۆژانە و ئاسیا بەربەلاڤدا خویا دبت، ((زێدەباری پارڤەکرنا ئەدەبی بۆ ژانران "داستان، لیرێکا، دراما" پارڤەکرنا شعر و پەخشانێ ژی یا هەی، د ئاخڤتنا ئاسایا بەربەلاڤدا، هەردەم وەکهەڤیێ د ناڤبەرا کارێن لیرێکی و شعرێ و د ناڤبەرا کارێن داستانی و پەخشانێدا دکن. وە دیارە ئەڤ جۆرێ

(1) د. عبدالمنعم تليمه، ژێدەرێ بەرێ، بپ135.

(2) د. شكرى عزيز الماضي، في نظرية الادب، ص101.

بکارئینانا پەیڤان د جهێ خوەدا نینه. هەر ژانرەکێ ئەدەبی د ناڤ خوەدا کارێن شعری "چامەیی" و کارێن پەخشانکی "نەچامەیی" ییّن هەین)) [1].

جۆرێن ئەدەبی د چارچۆڤێ ئەدەبێ دارێتی و یێ سالۆخدانانداا دئێتە سنۆردارکرن، یێ ئێکێ ژیانێ بۆ خوە دکتە بنیات و ڕەخنێ لێ دگرت، و یێ دویێ ژی بەرهەمێن ئەدەبی بۆ خوە دکتە خالا دەسپێکێ، ب ڤی ئاوایی دیار دبت کو ((جۆرێن ئەدەبی د چارچۆڤێ خوە ییّن گشتیدا، د دو ناڤ و نیشانێن مەزندا دئێنە سنۆردارکرن، ئەو ژی ئەدەبێ دارێتی و ئەدەبێ سالۆخدانایە، یێ ئێکێ مەبەست ژێ دیارکرنا هەمی چەلەنگییّن ئافراندینە د جیهانا ئەدەبیدا، ئەوێ ژیانێ بۆ خوە دکتە شەنگەستە کو ڕاڤەدکت یان ڕەخنێ لێدگرت، یان ئاراستە دکت، پشتی داخوازا هاریکاریا هەبوونا خوە یا دەستپێکی ژێ وەرگرتی، ئەڤ چەلەنگیە ژی دچنە ل ژێر دو ناڤ و نیشانێن سەرەکیدا، ئەو ژی: شعر و پەخشانە، هەر ئێکێ تایبەتمەندییّن خوە ییّن تایبەت هەنە، کو دەرگەهێ وێ ژ ییّن دی جودا دکت. لێ ئەدەبێ سالۆخدانێ مەبەست ژێ هەمی چەلەنگییّن ئافراندینە د جیهانا ئەدەبیدا، ئەوێ بەرهەمێن ئەدەبی بۆ خوە دکتە خالا دەستپێکێ و ب ڤێ چەندێ ژی دبتە ڕاڤەیا ڕاڤەکرنێ))[2].

جوداهیا جۆرێن ئەدەبی د ناڤ خوەدایە، هەروەسا ل دووڤ نژیارا هونەریە، ژ وێنەییّن پەیوەندی ب کەسایەتیا ئەدەبی و دەربڕینێڤە هەی، پێدڤیە ئەڤە ل ژێر سیبەرا ئێککگرتنا هونەری یا جۆرێن ئەدەبی بت، چونکو ((جۆرێن ئەدەبێ چارچۆڤێن گشتی ییّن هونەرینە، د ناڤبەرا خوەدا د جودانە ـ ب تنێ ل پەی نڤیسەری یان چەرخی یان جهی یان زمانێ وان نینە، لێ هەروەسا ل پەی نژیارا وان یا هونەری و کا چ ژ شێوەییّ گشتی پێدڤی دبت، ژ

(1) مجموعة من كتاب الروس، المدخل الى عالم الادب، ص101.

(2) محمد أبو علي، مدخل الى مفهوم الادب الجماهيري، المركز العالمي لدراسات و الابحاث الكتاب الاخضر، ط الاولى، طربلس،1988.

وێنەیێن پەیوەندی ب کەسایەتییێن ئەدەبی یان داریێتنا دەربڕینا "الجزئیه"ڤە هەی، پێدڤیە کو ڕانەبت هەکە ل بن سیبەرا ئێککگرتنا هونەری یا جۆرێن ئەدەبیڤە نەبت. ئەڤە ژی باش د چیرۆك و شانۆ و لیرێکاییێدا دیار دبت، ژ بەر کو ئەو جۆرێن ئەدەبینە، هەر ئێك ژ وان ل دووڤ تایبەتمەندییێن خوە ئێکدو دگرن، چەند زمان و ئەدەبیات و چەرخێن ئەو ژێ د ژێکجودابن))[2].

پەیڤ لبنەیێ نژیارا ئاڤاهیێ زمانیە، لەوما ((جۆرێن ئەدەبی هەمی پێکڤە پشکدار دبن کو ئاڤاهیێ زمانینە، پەیڤ بۆ پێکئینانا ئاڤاهیێ وی دئێتە بکارئینان، هەر جۆرەکی سالۆخەتێن خوە هەنە، کو ژ یێن دی جودا دبت))[3].

ل پەی شێوەیێ ژانری و ڕێکخستنا زمانی د کارێ ئەدەبیدا، جۆر د ناڤبەرا خوەدا ژێکجودا دبن و هۆسا ((نیشانا شێوەییێ گەلەك گرنگ د کارێ ئەدەبیدا ئەوە، ژیاتیا وی بۆ ڤی ژانرێ ئەدەبی یان یێ دیە: شێوەییێن داستانی، درامی، لیرێکی، لیرێکی ـ داستانی دیاردبن ، د ناڤ ژانراندا جۆر جودا دبن ـ ئاڤاهیێ شێوەیی، بیناسازی ـ شێوازگەریا نەگۆڕ و باشترە هەکە ئەم بێژنێ شێوەییێن ژانری. ئەو د ناڤبەرا خوەدا، ل پەی ڕێکخستنا زمانی د کارێ ئەدەبیدا ژێکجودا دبن ـ شعری یان پەخشانکی "د داستانا مللیدا شێوەییێن شعری ـ ستران و چیڤانۆکێن پەخشانکی، د ئەدەبیەتێدا چامەیا چیرۆکی و کورتە چیرۆك و چیرۆك" و ل دووڤ سەنگا دەقی یێن هەین))[3].

(1) د. غازي يموت، الفن الادبي أجناسه و أنواعه، ص90.

(2) د. ابراهيم السعافين واخرون، مناهج تحليل النص الادبى، ص21.

(3) مجموعة من كتاب الروس، المدخل الى علم الادب، ص231.

کارێن ئەدەبی ل سەر گرۆپان هاتینە پارڤەکرن، ئەڤ چەندە ژی ((یا بەلاڤە کۆمکرن د ناڤبەرا کارێن ئەدەبی ییّن هونەریدا د سێ گرۆپێن مەزندا ناڤێ ژانرێن ئەدەبی وەرگرتینە ـ داستان، دراما و لیّریکا))نە[1].

خواندەڤانێ جۆرێن ئەدەبی خوە بەرانبەر کارێن جودا هشیار دبینت، ل دۆر هەر یەکێ گریمانەیان پێشکێشدکت، هەروەسا زانایێن ل پەی شۆپا گریکان چووین، کارێن ئەدەبی ل سەر جوینان بەلاڤکرینە، کو پالڤەدانێ ل سەر سروشتێ ئاخڤتنکەری دکن ((سەبارەت خواندەڤانێ جۆرێن ئەدەبی کۆمەکا دانەنیاسین و پێشبینیانە: چ ئەم بزانن ئەم یێ سەرهاتیەکێ یان چیرۆکەکا ئەڤێندارییّ، چامەکا لیّریکی یان تراژیدی دخوونین، ئەم خوە هشیار بۆ هندەك تشتێن جودا دبینن، و ئەم ڕادبین ل دۆر هەر تشتێ گرنگ گریمانەیان پێشکێشدکەین (...) گەلەك ژ زانایێن تیۆری، ئەوێن جۆرێن ئەدەبی خواندین (ڤەکۆلاین)، ل دووڤ زانایێن گریکان چوون، ئەوێن کارێن ئەدەبی کرینە سێ جوینێن بەرفرەه کو پالڤەدانێ ل سەر سروشتێ ئاخڤتنکەری دکن. جوینا ئێکێ ژ شعرێ یان لیّریکایێ پێکهاتیە، کو ڤەگێر ب شێوەیێ ئاخڤتنکەری دپەیڤت، جوینا دویێ ژ داستانێ یان چیرۆکێ پێکهاتیە، کو ڤەگێر ب دەنگێ خوە یێ کەسی دپەیڤت، لێ ئەو دەرفەتێ ددتە کەسان ژی کو ب دەنگێ خوە ب پەیڤن، جوینا سیێ شانۆگەریێ ب خوەڤە دگرت، کو کەسایەتی ب هەمی کاری ڕادبن))[2].

شوونوارێن ئەدەبی دچنە د ناڤ چاچۆڤەییّن ژانرێن ئەدەبیدا و هەر ژانرەك ب شێوەیەکێ ئاشکرا ژ ژانرێ دی یێ ئەدەبی جودایە ((ژانرێ ئەدەبی: ئێك ژ وان چارچۆڤەیانە، ئەوێ شوونوارێن ئەدەبی دچنە تێدا، بۆ نموونە شانۆ ژانرەکێ ئەدەبیە،

(1) هەر ئەو ژێدەر، بپ98.

(2) ج. کوللر، ما النظرية الادبية، ص 86.

وەسا چیرۆك ژی ... هتد. ل ئورۆپا هەر ژ سەدسالا ڕۆناکبیریێ و هەتا دووماهیا سەدسالا هەژدێ ، وەسا یا بەربەلاڤبوو کو هەر ژانرەك ب ڕەنگەکێ ئاشکرا ژ ژانرێن ئەدەبی یێ دی جودایە، هەروەسا دکەڤتە ل ژێر شەنگستێن تایبەت ب ویڤە و پێدڤیە ئەدیب ل دووڤ بچت))[1].

د ئەدەبناسییدا تێگەهێ جۆرێن ئەدەبی تێگەهەکی بەرفرەهتر ژ ژانرێ ئەدەبی، لەورا ((ژانر کۆمەکا بەرهەمێن ئەدەبیە، یێن هاتینە دانان ب شێوەیەکی میژوویی و سیمایەکی هەڤپشك د ناڤەرۆك و ڕوخساریدا یێ هەی. ڕۆمان، چیرۆك، کورتە چیرۆك، کۆمیدیا و پویەم سەر ب ڤێ گروبێ ڤەنە. د ئەدەبناسییدا تێگەهەکێ هەی، دبێژنێ تێگەهێ جۆرێن ئەدەبی، ئەڤ تێگەهە بەرفرەهتر ژ تێگەهێ ژانری، د ڤی حالەتیدا ڕۆمان دبتە جۆرەکێ ئەدەبی و ژانر چەند جۆرێن جودا جودا یێن ڕۆمانێنە، وەکو"ڕۆمانا پۆلیسی، دەروونی، جڤاکی،... هتد"))[2].

ژ کەڤن وەرە ئەدەب ل سەر سێ جۆران هاتیە پارڤەکرن، کو ئەڤ جۆرە ژی هەر ئێك ل پەی بیاڤێ خوە ب ڕێیا پەیڤان دەربڕینێ ژ ژیواری ل دووڤ ڕەوشا ئاخڤتنکەری دکن ((جۆرێن ئەدەبی گرۆپەکە ژ بەرهەمێن ئەدەبی یێ وەکهەڤ ب ڕێیا ڕەنگڤەدانا ژیواری، ئەڤ ژیوارە ژی ب ڕێیا پەیڤان ئەڤێ جیهانا مە وێنە دکت، یان دەربڕینێ ژ ڕەوشا ئاخڤتنکەری دکت، یا وێ پرۆسێسا بەردەواما ئاخڤتنێ دیاردکت. دیسا ئەدەبی سێ

---

(1) مجدي وهبه و كامل المهندس، معجم المصطلحات العربية في اللغة و الادب، ص141.

(2)1-www.Google.com.http://74.77.132/search?q=cache:fMoaOaV3BOkJ:bse.sci-

lib.com/article097294.h... 20.4.2010 (ب زمانێ ڕووسی)

جۆرێن وی هاتینه دیارکرن، هەر ئێك ژ وانا ل دووڤ ئەرکێ گونجایێ پەیڤێ دئێت، و هەر سێ جۆر ژی ئەڤەنە:

1ـ ئیپۆس"داستان"، دەربڕینێ ژ هەبوونێ دکت و ب خوەڤە هەمبێز دکت، ڕەهندێ جهی و دەمی دیاردکت و یا پڕە ژ ڕوودانان.

2ـ لیرێکا، دەربڕینێ ژ جیهانا ژووری و یا کەسی دکت.

3ـ دراما، کارێن ئاخڤتنێ دچەسپینت و دئێته ئاڤاکرن ل سەر بنگەهێ دیالۆگ و مەنەلۆژیایێ. هەر ژ کەڤندا ئەڤ پارڤەکرنا ئەدەبی ل سەر سێ پشکان ژ ئالیێ ئەرستۆڤە هاتیەدانان)) (1).

جۆرێن ئەدەبی ل نك کلاسیکان پیرۆزیا خوە هەبوو، ڕەخنەگر و شاعر و نڤیسەران سنۆرێن وان دەرباز نەدکرن، و پێگیربوون ب شەنگستێن وان، ئانکو کلاسیکان داستان و لیرێکا تەڤلهەڤ نەدکر و سنۆرێن وان نەدبەزاندن، لێ د سەدسالا نوودا ئەڤ یەکە نەما و سنۆرێ جۆرێن ئەدەبی تەڤلهەڤبوون، بوو ئەگەرێ پەیدابوونا جۆرەکێ نوو، چونکو ((کلاسیکان گرنگی ددا ئێکەتیا هەستێ کارتێکەر د ژانرێ ئەدەبیدا، بۆ نموونه کنی د کۆمیدیاییدا و ترس و دلۆڤانی د تراژیدیاییدا. ژانرێن ئەدەبی ل نك کلاسیکان و یێن کەڤن د دەستنیشانکری بوون، کو ب شێوەیەکی تێکلی ئێکدو نەدبوون و ئێك ستەمێ ل یا دی ناکت، شەنگستێن وێ وەکو فەرمانانه، کو ڕەخنەگر وەردگرن و شاعر و نڤیسەر ل دووڤ دچن، لێ د سەدسالا نوودا بەرێخوەدانا ڤان ژانرێن ئەدەبی هاته گوهارتن، ڤەکۆلینا وان بوو ب شێوەیەکێ وەسفی. ئەو فەرمانێن پراکتیکیێن هونەری یێن دەستنیشانکری ل نك نڤیسەران ئەو شرۆڤە و ئەگەرن، کارێ هونەری سنۆردار ناکن ب

---

(1) 1- www.Google.com.http://74.77.132/search?q=cache:fMoaOaV3BOkJ: bse.sci-

(ب زمانێ ڕووسی) lib.com/article097294.h... 20.4.2010

ڕەنگەکی "تحدید تحکمیاً"، ئەو وێ دوورپێچ ناکت، د ڤێ وەسفا هونەریا پراکتیکیدا، دبت ژانرێن ئەدەبی تەڤلهەڤ بن کو ژانرەکی نوو ب ئافرینن))[2].

نڤیسەرێ ئەدەبی ژ بۆ بەرهەمی خوە کو ل پەی جۆرێن ئەدەبی دچت یان هندەك گوهۆڕینان ژ نك خوە لێ زێدە دکت، چونکو ((ژانرێن ئەدەبی کۆمەکا ئافراندنێن هونەرییێن ستاتیکینە، نڤیسەری ئاگەھ ژێ هەیە، لێ دبت ژ بۆنا بەرهەمێ خوە ل دووڤ بچت یان ل سەر زیدە بکت، ئەو هەردەم ئەگەرەکە ڕاڤەکریە ل نك خواندەڤانێ ڕەخنەگر))[3].

تایبەتمەندییێن جۆرێن ئەدەبی خوە ل سەر نڤیسەری دچەسپینن، ژ بەر کو هەر جۆرەك ژ یێ دی جودایە، و هەمی ((ژانرێن ئەدەبی سیماییێن گشتی و بنیاتییێن هونەری ییێن هەین، کو ب وان هەر ژانرەکێ ئەدەبی د خوەدێ خوەدا ئێك دگرن کو ژ یێ دی جودایە، هەتا کو هەر ژانرەکێ ئەدەبی ئەو خوە ب ڤان تایبەتمەندیان ل سەر هەر نڤیسەرەکی کو دڤێت چارەیا بابەتەکی بکت، دچەسپینن))[4].

جۆر یێ ژ بەرهەمێ ئەدەبی پەیدابووی، هەر ئێکێ ژی مەبەست و تایبەتمەندییێن خوە هەنە، جۆر یان ژانر هەردو ئێك ڕامانن، چونکو ((جۆر یان ژانرێ ئەدەبی چەشنەکە ژ چەشنێن بەرهەمێ ئەدەبی، ب ڕوخسارێ تایبەت و شێوازێ دیار یێ جودایە، ئەو خودان مەبەستەکا سنۆرداره، ئەڤ هەمی تایبەتمەندیە وی ژ جۆرێن دی جودا دکت))[5].

---

(1) محمد غنيمى هلال، الادب المقارن، ص130.

(2) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

(3) هەر ئەو ژێدەر، بپ128.

(4) جون لينارد و مارى لوكهاردست، المرجع في فن الدراما، ص83.

ل گۆر دیتنا مە پەیڤا جۆر/ ژانر هەردو ئێك ڕامانێ ددن و بنەکارا هەردویان ئێکە، لێ ل پەی دەم و جهی، یان چەرخی ئەڤ پەیڤە ب بۆرینا ڕۆژگاران ل شوونا ئێکدو هاتینە بکارئینان، نژاد یان ڕەگەزێ وان ژی هەر پەیڤا کەڤنا گریکیە، گرۆڤێن مە ژی د چەندین ژێدەرێن کو مە پێناسە و تایبەتمەندییێن جۆرێن ئەدەبی ژێ وەرگرتین و کرینە ژێدەر و چاڤکانییێن ڤێ پشکێ ژ ڤەکۆلینا خوە کو دبێژن جۆر یان ژانرێن ئەدەبی پێکهاتینە ژ " داستان، لیرێکا و دراما"یێ، ئەڤە ژی مە دگەهینتە وێ یەکێ کو ((پەیڤا Gener ژانر یا ژ پەیڤا لاتینی Genus هاتیە دارێتن، کو ڕامانا وێ "جهێ پەیدابوونێ، نژاد، ڕەگەز و ڕیشال ژێ دەرکەڤتی" و پەیڤا فرەنسی یا کەڤن Gendre ب ڕامانا ژانر یان جۆر و ژ یا گریکی Yeros ب ڕامان ژانر یان نژاد هاتیە))[1]. هەروەسا ((پەیڤا Genre جۆر هەکە لێ بزڤرن پەیڤەکا نوویە، لێ بەرێخوەدان ب هەڤبەرکرن بەر ب بەرهەمێن ئەدەبی و هونەریڤە و گەنگەشەیا وەکهەڤی و جوداهیا وان کارەکی کەڤنە، د ڤەکۆلین و دان و ستاندنێن چەرخێ کلاسیك و ناڤیندا یا دیارە، سەرەڕای جودابوونا پەیڤ و ڕێیێن گەنگەشەیا وان ژ پەیڤ و ڕێیێن مە، لێ ئەو ئاریشەیا ئەم و ئەو گەنگەشەیێ ل سەر دکن(...) هەتا ڕادەیەکی وەکهەڤە)).[2]

ژ ئالیەکی دیڤە، خودانێن دۆخێ ل ڕۆژئاڤا ئەوێن جۆر و ژانر ئینایە هەبوونێ نەگەهشتینە چو چارەیان و هەردو ژێکجودا نەکرینە و تەڤلهەڤکرینە، ئەڤ ئاریشەیا زاراڤەیی هەر مایە و چارە نەبوویە، لێ هندەك دبینن کو جۆر مەزنترە ژ ژانری وەکو بێژن داستان جۆرە و داستانا پۆلیسی ژانرەکی داستانیە.

(1) جون لینارد و ماری لوکهاردست، ژێدەرێ بەرێ، بپ83.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ84.

ئێك: داستان

داستان ئێك ژ جۆرێن ئەدەبی ییێن گرنگە، دئێتە هەژمارتن ژ جۆرێن ئەدەبییێن دەستپێکی کو مرۆڤی بالا خوە دایێ و هزروبیرێن خوە ب ڕێیا وێ بۆ خەلکەکی دەربڕینە، ئانکو پەیدابوونا وێ ل سەردەمێ جڤاکێ دەستپێکی بوو کو خەیال و ڕاستی ل گەل چیڤانۆکان تێکل دکرن، هەر وەکو شاعرێ ڕۆمانسی یێ فرەنسی (لامارتین 1790–1869ز)، داستانێ پێناسە دکت و دبێژت: ((ئەو شعرەکە زارۆکینیا/ دەستپێکا گەلانە، ئانکو میژوویێ ل گەل چیڤانۆکان و خەیالێ ل گەل ڕاستییێ تێکهل دکت، شاعر جهێ میژوونڤیسان د نڤیسینا میژوویێدا دگرن ، مللەت هەست ب پێدڤیاتیا مەزن و قەهرەمانان دکت و بەرژەوەندیا خوە ب ڤان کەسێن ب هێزڤە ییێن ئەو ژ کۆلەتییێ ڕزگارکری یان ڤەگوهاستیە پلەیا شارستانییێ گریددت (...) داستان ب تنێ شعرەکا کەسیا قەهرەمانیە))[1].

داستان وەکو چامەکا درێژ کو ب هزاران مالکان ب خوەڤە دگرت، ل دۆر بۆیەرەکا د کەڤندا ڕوودای دزڤرت کو یا کەڤتیە د ناڤ بیروباوەرێن مللەتیدا، وەکو تشتەکێ پیرۆزێ خوە دزانت، هەروەسا یا بوویە وێنەیەکێ نموونەییێ بلندێ هەستێ نەتەوەیی ل نك مللەتی و نفشەکی بۆ ییێ دی ڤەگوهاستیە، هەتا وی ڕادەیی بوویە سمبۆلەك بۆ کۆمێن مەزن ییێن نشتیمانی و مرۆڤایەتی و دینی ژی، (د. عەلی جەواد) داستانێ دبینت کو چامەیەکە (قصیدة) ل سەر ڤەگێرانا چیرۆکی ڕادبت، درێژبوونا وێ دگەهتە هزاران مالکان، ڕوودانەکا قەهرەمانیا نەسروشتی ب خوەڤە دگرت، کو بەری

(1) د. انطونیوس بطرس، ژێدەرێ بەرێ، بپ51.

هنگێ ڕووداید و کەڤتیە د ناڤ تیتالێن مللەتی و پیرۆزی و شعر و ڤەگێران و چیڤانۆك و کووراتیا خەیالا وی د وێنەیێ نموونەیێ بلندێ هەستێ نەتەوەیێ ویدا، نفشەکی بۆ یێ دی ڤەگوهاستیە، ژ بەر کو بوو سبمۆلەك بۆ هەستێن کۆمێن مەزن ییّن نشتیمانی و مرۆڤایەتی و دینی[1]. نەتەوە و قەهرەمانی و ڕوودانێن نەبەرهوش و ل پشت سروشتی هیڤێنێن داستانێنە، کو شعرەکا چیرۆکی، نەتەوەیی، قەهرەمانیە، ڕوودانێن سەرڤەی سروشتی ڤەدگێرت، د شیانا کەسێن ئاساییدا نینە ئەو وە بکن، گرنگترین ڕەگەز تێدا خەیالە، ئەوا ئافراندنا وێنەییّن جوداجودا و زێدەچوونێ د شەراندا دکت[2]. هەروەسا داستان ئەو شعرە، یا چیرۆکا قەهرەمانیا نەتەوەیی ڤەدگێرت و ژ هزاران مالکان پێکدئێت[3].

داستانێ گەلەك مفا ژ میژوویێ وەرگرتیە، ڕوودانێن میژوویی ییّن کرینە بنیات و داستان یا ل سەر هاتیە ئاڤاکرن، خەیالێ ژی ڕۆلەکی گرنگ د ناڤ داستانێدا هەبوویە و کارێن سەیر و حێبەتی ئینایە د ناڤ داستانێدا، کو ب ڕێیا وان ترس و کارێن زێدەچوویی دیارکرینە، د ڤی واریدا (عەزرا پاوند) دبێژت: ((داستان چامەکە ژ میژوویێ پێکهاتیە))[4]. ئانکو ڤەگێرانا ڕوودانێن میژوویی ییّن دروستە، لێ ب شێوەکێ وەسا وەکو میژوو نەهاتینە تۆمارکرن، ب تنێ ئەو ڕوودانێن میژوویی کرینە بنیات و ئاڤاهییێ داستانێ ل سەر هاتیە ئاڤاکرن، ژ بەر کو میژوو ب خوە گەلەك ژ تشتێ نەوەیی و چیڤانۆکان جودا نینە، ((ئانکو ڕاستییّن میژوویی هندەك جاران شێوەییێ داستانێ

(1) د. علي جواد الطاهر، مقدمة في النقد الادبي، ص73.

(2) د. انطونيوس بطرس، هەر ئەو ژێدەر، بپ51.

(3) د. شكري عزيز الماضي، ژێدەرێ بەرێ، بپ105.

(4) د. غازي يموت، ژێدەرێ بەرێ، بپ99.

وەردگرن، خەیالا دەستپێکێ یا ئاڤدای ب کارێن سەیر و حێبەتی ب ڕێیا زێدەچوونا دیارکرنا ترسێ، یان ب ڕێیا هزرکرن و وەسا زانینێ جارەکا دیە))[2].

سەرەڕای داستان کو چیرۆکەکە ب شێوەیێ شعری یێ دریژ دئێتە ڤەگێڕان، تشتێ بێ بنیات و نەدروست تێکل دکت، بەحسێ گەلەك خوداڤەند و کارێن پاشکەڤتی دکت، د ڤی بیاڤیدا (د. غازی یموت) دبێژت کو داستان چیرۆکەکا شعری یا دریژە، ب شێوەیێ ڤەگێڕانێ بابەتێ قەهرەمانان و بەحسێ وان دئێتەکرن، ڕووداو و شەرێن قەهرەمانی ب خوەڤە دگرت، بەحسێ کارێن سەرڤەی سروشتی و حێبەتییێن قەهرەمانێ سەرەکی ب تنێ (یان پتر) دکەشەکی خەیالیدا دکت کو ڕاستی ل گەل چیڤانۆکان و ژیوار ل گەل تشتێ نەدروست و بێ بنیات تێکل دکت، هێزێن ل پشت سروشتی و گەلەك خوداڤەند و ناڤێن جۆراوجۆر وکارێن پاشکەڤتی پشکداریێ تێدا دکن[3].

هەروەسا ڕەخنەگر (محەمەد غونەیمی هلال) دبێژت کو داستان چیرۆکەکا قەهرەمانیە، ب شعر دئێتە گۆتن و کارێن سەیر یێن تێدا هەین، ئانکو ڕووداو د بەرهوش نینن، وەسف ل گەل دان و ستاندنێ و وێنەیێ کەسایەتیان و گۆتارێ تێدا دبۆرت[4]. ل ڤێرێ دان و ستاندن و دیارکرنا وێنەیێ قەهرەمان و کەسایەتییێن دی یێن د ناڤـ داستانێدا ب شێوەیەکێ دیار دئێتە وەسفکرن، هەروەسا ڕووداوێن د ناڤـ داستانێدا د بەرهوش نینن و کارێن قەهرەمانان د سەیرن و ژ سروشتێ مرۆڤێ ئاسایی دبۆرن.

(1) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەرێ بەرێ.

(2) د. غازي يموت، ژێدەرێ بەرێ، بپ95.

(3) محمد غنيمي هلال، ژێدەرێ بەرێ، بپ134.

د داستانێدا هەمی کەسی مافێ ئاخڤتن و دەربڕینێ وەکهەڤـیێ هەیە، ئەو بەرهەمە یێ کو ڕێ ددتە نڤیسەری و کەسایەتیا– وەکهەڤ– مافێ ئاخڤتنێ هەبت(1).داستان و ناڤلێکرنا ئەڤی جۆرێ ئەدەبی ژ پەیڤا گریکی هاتیە کو ئاخڤتنە و ب ڕەنگەکی بەرفرەه دئێتە بکارئینان، وەکو دئێتە زانین، ژێدەرێ فۆرمی یێ داستانێ: ڤەگێران و گۆتنا ڕووداننانە د ژیانا کەسان و کارێن واندا، ناڤلێکرنا ئەڤی ژانرێ ئەدەبی ژ یێ گریکی (Epos– پەیڤـ، ئاخڤتن) هاتیە. ل ڤێرێ ب ڕەنگەکێ بەرفرەه و ئازادانە ئالاڤێن ژینگەها ل دەوروبەرێن کەسان دئێنە بکارئینان(2).

هەروەسا داستان وەرگێرانا پەیڤا گریکی (Epos) و یا فرەنسی (epopee) و یا ئنگلیزی (epoic)ە کو د بنیاتدا ڕامانا وێ ئەوە، تو بێژی و ب ئاخڤی و ڤەگێری(3). ئانکو ئەڤـ پەیڤە وەکو زاراڤـ د کۆکا خوەدا ژ پەیڤا گریکی هاتیە و ڕامانا هەڤپەیڤین و ڤەگێرانێ ددت، پەیڤێن فرەنسی و ئنگلیزی ژی هەر یێن ژ یا گریکی هاتینە وەرگرتن ((ئەڤـ هەردو پەیڤە ژ پەیڤا (epos) یا گریکی هاتینە وەرگرتن و ڕامانا وێ (ئاخڤتن) یان (ڤەگێرانە)(4).

سەرەڕای کو دبێژن لێریکا ل گەل مرۆڤی پەیدابوویە و خەم و کۆڤان و دەردێن خوە ب ڕێیا شعرێ دەربڕینە، لێ دەقێن نڤیسی بەری داستانێ نەهاتینە دیتن، هۆسا ب ڤی ئاوایی داستان بەری لێریکایێ پەیدابوویە، ژ بەر کو کەڤنترین دەق گەهشتینە مە

(1) جيرار جينيت، مدخل الى النص، ص9.

(2) مجموعة من كتاب الروس، ژێدەرێ بەرێ، بپ98.

(3) د. علي جواد الطاهر، ژێدەرێ بەرێ، بپ73.

(4) د. غازي يموت، ژێدەرێ بەرێ، بپ95.

داستانێن هۆمیرۆسینه[1]. زێدەباری داستانا گلگامش یا سۆمەری کو هێشتا ژ یێن هۆمیرۆسی ژی کەڤنترە.

سەدسالا زێرینی یا داستانێ ل سەر دەمێ گریکان بوو، ل نك وان داستان ب تمامی گەهشتە کوپیتکێ و وەرارکر، ئەڤ چەندە ژی ((نەژنشکەکیڤە بوو کو داستان ـ وەکو پەیکەرتاشییێ ـ ل نك گریکان بگەهتە کوپیتکا تمامیێ))[2].

هونەرێ داستانێ شێوەیێن وێ گەلەك تا و چق ژێ دچن، ژ چەرخەکی بۆ یێ دی و د ناڤ مللەتاندا ژێکجودایە، لێ ل نك گریکان ڕامانا خوە یا دروست و ڕاستەقینە و هوور وەرگرتیە کو گەوهەرێ وێ داستانێن هۆمیرۆسن. ل دۆر ڤێ یەکێ ژی (هیگل) دبێژت: ((رێیا بجهئینانا ئەڤی هونەری د هەمی شێوەیێن ژانراندا لق ژێ دچن، ژ مللەتەکی بۆ ئێکێ دی و چەرخەکی بۆ یێ دی جودانە، لێ ئەم ل نك گریکان ب شێوەیەکی تمام د رێیا شعرا داستانیدا ب ڕامانا خوە یا هوور دبینن.. ب ڕامانەکا دی: گەوهەرێ شعرا داستانی، داستان ب خوەیە، یاکو گەوهەرێ وێ داستانا کلاسیکیا هۆمیرۆسیە))[3].

قەهرەمان و ڕووداندا ب داستانێدا، ڕاستیا خوە یا مێژوویی هەنە، لێ ب بۆرینا دەمی تێکلی ئەفسانە و چیڤانۆکان بووینە ((د داستانێدا قەهرەمان و ڕووداندا، بنیاتێ خوە یێ دیرۆکی یێ هەی، لێ ل گەل ئەفسانە و چیڤانۆکان تێکل دبن))[4].

---

(1) محمد مندور، الادب و فنونه، ص12.

(2) د. رمضان بسطاويسي محمد غانم، جماليات الفنون و فلسفة تاريخ الفن عند هيجل، ص192.

(3) ماري شيغير، ژێدەرێ بەرێ، بپ35.

(4) محمد غنيمي هلال، الادب المقارن،ص135.

ملـلـەت هەردەم د داستانێدا ب ڕابۆرییێ خوەڤە دئێتە گرێدان و پێ دبێژت، هیڤییێن خوە پێڤە گرێددت ((ملـلـەت ب بۆرییێ خوە دبێژت و حێبەتییێن ڤی بۆری کو وێنەییێن نموونەیینە، ئەو ملـلـەت هیڤییێن خوە پێڤە دکت و نموونەییێ وی یێ بلندە، ژ بۆ ڕازیکرنا باوەری و هەڤرکێن خوە))[2].

شێوەییێ نڤیسینا داستانیێ ب شعر بوو، وەکو شعرەکا درێژ کو ژ هزاران مالکان پێکدهات و ((ب شێوەییێ شعری دهاتە نڤیسین، هەژمارا مالکێن وێ ژ (16) هزاران دبۆری و ل سەر (24) ستڕانان دهاتە بەلاڤکرن)) [1]. بیاڤیێ نڤیسینا داستانی گەلـەکی بەرفرەهە، شیانێن مەزن بۆ دڤێن، ژ یێن هزری و مەعرفی یێن بێ توخیب ((داستانیێ شیانێن مەعرفی ـ هزری یێن بەرفرەهێن بێ سنۆر یێن هەین))[3].

بیلنسکی ل دۆر داستانیێ دبێژت: ((پتر ئەو شعرەکا بابەتی، دەرڤەییە د پەیوەندییێن خوە ل گەل خوە و پەیوەندییێن خوە ل گەل شاعری و خواندەڤانیدا))[4]. داستان تۆمارا پاراستنا ڕەوشت و تیتالیێن گەلان بوو، مینا ئاوێنەیان ئەڤـ بۆریە ڤەدگوهاست، ب تایبەتی ئەو گەلـیێن گرنگییێ ب بۆرییێ خوە ددن و ل هەڤبەری گەلـیێن دی شانازییێ پێ دبن، هۆسا داستان ((د سروشتیێ خوەدا شعرەکا ب هەڤڕاییە، تیتالیێن گەلان و بیروباوەر و چیڤانۆك و خوداڤەندیێن وان وێنە دکت، هەر وەکو ئەو تۆمارا ژیانا وان یا دەستپێکیە، لـەوما بوو

(1) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر .

(2) د. محمد مندور، الادب و فنونه، ص13.

(3) مجموعة من كتاب الروس، المدخل الى علم الادب، ص98.

(4) هەر ئەو ژێدەر، بپ100.

پالدەر کو بێتە ژ بەرکرن و ڤەگێران و ڤەگوهاستن، وەکو ئاوێنەیا بۆری یێ وان گەلان یێ گرنگی ب بۆریێ خوە ددا و دپاراست و بەرانبەر گەلێن دی شانازی پێ دبر))[1].

هەبوون و پێکهاتێ داستانێ، هەردەم مرۆڤ یێ ڕاوەستاندی کو ب درێژی هزرێ تێدا بکت، گەلەك جاران نەشیایە ب عەقل و هوشێ خوە بگەهتە ڕاستیا ڤێ هەبوونێ، لەوما پەنا یا بریە بەر خەیالێ و ب ڤێ یەکێ یا شیای بۆ خوە ڕاڤە بکت، ب ڤێ چەندێ داستان ((بۆ هەبوونێ ڕاڤەکرنا شعریا سحریە، ژ بەر کو ئەو تشتێ ب عەقلی نەشیای بزانت، ب خەیالا خوە ڕاڤەکر، لەورا داستان زمانێ دەستپێکیێ زمانێ شعریە))[2].

شاعر ل دەمێ نڤیسینا داستانێ هەردەم ل ناڤ بەرپەرێن دیرۆکێ دگەڕت، ڕووداندێن سەیر ژێ هلدبژێرت و ل دووڤ بەهرەمەندیا خوە ئەڤێ ڕووداندێ سەر ژ نوو دنژنت و ئاڤاهیەکی دی ژێ ئاڤا دکت، ژ بەر کو هندەك تشتان ژێ دبت و هندەکێن دی لێ زێدە دکت، لێ پاراستنێ ل زنجیرەیا ڕووداندن دکت، ب ڤی ڕەنگی شاعر ((ڕووداندنەکا دیرۆکیا مەزن وەردگرت، دبت چیڤانۆکەکێ بینت و بکتە نموونە بۆ کۆمێ، دێ هەمی بەهرەمەندیا خوە بکارئینت و جوانکاریان تێداکت، دێ هندەك تشتان ژێبت و هندەکێن دی لێ زێدەکت، بێی نازکیا خەیالێ و ئازراندنێن سەیر ژێبت، لێ هەولددت پشکداریێ د ئاڤاکرن و پاراستنا ئێکەتی و زنجیرەیا ڕووداندێ ـ ڕووداندن ـ د ناڤبەرا دەستپێك و گرێ و چارەسەرێدا بکت))[3].

شەر د داستانێدا وەرچەرخە، جار بۆ ڤی ئالیە و جار ژی بۆ ئالیێ دیە، هەڤرکی هەر یا بەردەوامە و چێرۆکا وێ هەمەرەنگە و ژ کووراتی و ڕهێن ژیانێیە، لەوما چیرۆك ((د

(1) د. محمد مندور، ژێدەرێ بەرێ، بپ12.

(2) تداخل الانواع الادبية، ژێدەرێ بەرێ، بپ452.

(3) د. علي جواد الطاهر، ژێدەرێ بەرێ، بپ74.

داستانێدا ل سەر شێوازەکی بڕێقە ناچت، لێ ئەو ژ ڕهێن ژیانێیە، گەلەك تشتێن ژنشکاڤە ییّن تێدا کو چوونا ڕوودانان دگوهۆڕن، هندەك شەر د بەرژەوەندیا ڤی ئالیدایە و جارێن دی ب ئالی دی دایە بەری کو هەڤرکی ب دووماهی بێت و سەرکەڤتی دیار ببت))[2].

داستان د ستاتیکاییّدا ب ڤی ئاوایی هاتیە پێناسەکرن: ((دەمێ داستان خوە دیاردکت، ب ڕاستی بابەتێ وێ ب ڕێیا هەمی بارودۆخێن ل گەل کو پڕی ئالۆزیە پێشکێشدکت، خوە ب ڕێیا وێ دبینت کو پەیوەندیا ئێکسەر ل گەل جیهانا تەڤایا مللەتی یان چەرخی هەیە، کۆمەکا هزرێن جیهان و ژیانێ ییّن مللەتی دبنە شێوەیەکێ بابەتی ییّن ڕوودانێن ژیواری د پێشکێشن و دبنە ناڤەرۆکا داستانێ و سنۆرێن شێوەییّ وێ ب هەمی ڕامانا پەیڤێ))[3].

ڕەوشت و ژیانا مللەتی ژ ئالیێ ئابووری و سیاسی، هەروەسا قانوون و بیروباوەرێن جڤاکی د ناڤ داستانێدا خویا دبن، لەو داستان ((سەرەڕای وەسفکرنا هێزا قەهرەمان و شەران، وێنەیەکە بۆ ڕەوشتێ مللەتی، قانوون و سیستەم و باوەری و تەخ و ژیانا ئابووری و سیاسی و دینی و زانستێن وی[4] مللەتیە.

(هیگل) داستانێ ژ دو ئالیانڤە ڕاڤەدکت: بابەتیە، ژ بەر کو جیهانا ژ دەرڤە و ئەو ڕوودانێن لێ ڕووددن پێشکێش دکت، ژ ئالیەکێ دیڤە، بابەتیە، چونکو هەلویستێ ڤەگێڕی هەلویستەکی بێلایەنە[5]. د ناڤ داستانێدا مۆرکا مللەتینیێ و نەتەوەیێ پێڤە دیار و ئاشکرایە، چونکو داستان چیرۆکەکا شعریا قەهرەمانیا نەتەوەییە، ل سەر کارێن ل

(1) د. انطونیو بطرس، ژێدەرێ بەرێ، بپ55.

(2) ماري شیغیر، ژێدەرێ بەرێ، بپ35.

(3) د. انطونیوس بطرس، ژێدەرێ بەرێ، بپ53.

(4) ماري شیغیر، ژێدەرێ بەرێ، بپ34.

پشت سروشتی ڕادبت، ڕاستی و چیڤانۆك تێدا تێكل دبن، باوەرییێن دینی و ڕوحی دچنە د ناڤـ ناخیدا(1).

هەروەسا بابەتێن سەرەكییێن هەردەم داستان ل دۆر دزڤرت ((رووداندێن نەتەوەیی ییێن دیارن، وەكو كەڤتنا مللـەتی د ناڤـ ئاریشەكا نەئێتە چارەسەركرن، لێ ئەو بەرهنگاریا ئەڤێ ئاریشیێ ب هەمی وێرەكی و زیرەكی دگرت، ب هاریكاریا هەمیان ل بەر سینگێ وێ ڕادبت و شوونواریێن وێ ناهێلت، هەستكرن ب پشتەڤانیا نەتەوەیی وان هەمیان دلڤینت، سەربلندیا نەتەوەیی وە ناكت كو داگیڕان و ملكەچییێ بكت، سەرشۆڕی و ڕسواكرنێ ڕەت دكت))(2).

هەردەم هەڤڕكی د داستانێدا د ناڤبەرا دو كەسێن سەر ب دو جڤاكێن ژ هەڤ جودانە، ئانكو ((نیشادانا هەڤڕكیەكا ژ دەرڤەی ژێدەرێ بنەڕەتیە، واتە هەڤڕكیا د ناڤبەرا دو كەسێن سەر ب دو جڤاكێن ژێكجودانە))(3).

داستان ب خوە ژی وەكو جۆرەكێ سەرەكییێ ئەدەبی پێدڤیە ((جۆرەك ژ یەكبوونا هونەری تێدا هەبت، ئەوێ ئەرستۆی ب ئێكەتیا ڕووداندێ ب ناڤكری، ئانكو داستان ل دۆر ئێك ڕووداندا تمام بزڤرت، كو دەستپێك و ناڤەراست و دووماهی هەبت))(4).

چاخێ ڕووداندەك ڕووددت و ب ڕێیا داستانێ دئێتە ڤەگێڕان، ئەو دكەڤتە بن كارتێكرنا گەلـەك ڕووداندێن دی، كو پەیوەندیەكا تمام ب مللـەتی و چەرخیڤە هەیە، ئەو شێوەییێ داستانێ دیاردكت كو ((دەمێ داستان ڕووداندەكا ڕووداى ڤەدگێرت، ئەو

(1) د. محمد مندور، الادب و فنونه، ص42.
(2) د. غازي يموت، ژێدەرێ بەرێ، بپ 97.
(3) ماري شيغير، ژێدەرێ بەرێ، بپ34.
(4) د. غازي يموت، هەر ئەوژێدەر، بپ 103.

دکەڤتە د بن گەلەك ڕووداناندا، و ب ڕێیا وان پەیوەندییێن ب جیهانا تماما مللەتەکی ژ مللەتان و چەرخەکی ژ چەرخانڤە هەیە. ژ بەر ڤێ ژی هەمی بەرێخوەدانا مللەتەکی ژ مللەتان بۆ جیهانێ و ژیانێ، ئەو ناڤەرۆك و شێوەیێ داستانێ دەستنیشاندکت))[1]، ل ڤێرێ دیار دبت کو داستان هشیاریا دینیا ڕوحا مرۆڤی نیشا مە ددت، چونکو داستانێ دەستپێکا خوە یا ئێکێ بنیاتێ جیهانێ و خوداڤەندان شرۆڤە دکر، کو ئەڤ چەندە ژی ژ سروشتێ ژیانا مرۆڤی یا سادە و ساکار و دەوروبەران وەردگرت. وەسا (هیگل) داستانێ دبینت کو ((دیوانا شعریا گەلەکی ژ گەلانە و پرتووکەکا پیرۆزە (...) و داستان ئەو شەنگستێ ڕاستێ وژدانا مللەتەکی ژ مللەتان ل سەر پێشڤە دچت))[2]. هەروەسا (هیگل) ئەڤ داستانە وەکو نموونە ئینانە ((داستانا ڕامایانا، مهابهاراتا، ئەلیادە و ئودیسا))[3].

ژ تایبەتمەندێن داستانێ ئاخڤتنکەر ب دەنگێ بلندێ خوە یێ تایبەت دئاخڤت، لێ دەرفەتێ ددتە کەسانێن دی ژی ب دەنگێ خوە ب ئاخڤن (....) هەروەسا هندەك گۆتنێن زارەکینە، شاعر ئێکسەر بەرانبەری جەماوەرێ گوهداری خوە دبت[4].

قەهرەمانێن داستانان ڕۆلەکێ گرنگ یێ هەی و کەسانێن نەئاساینە، مینا خوداڤەندانە ((سەرەڕای ڕووداندێن قەهرەمانی یێن مەزن، قەهرەمانێن وێ دسەرکەڤتینە، د

(1) د. رمضان بسطاويسي محمد غانم، ژێدەرێ بەرێ، بپ189.

(2) د. رمضان بسطاويسي محمد غانم، ژێدەرێ بەرێ، بپ190.

(3) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

(4) جوناثان کالر، ژێدەرێ بەرێ، بپ89.

سەر ئاستێ مرۆڤێن ئاساییدانە و نێزیکێ خوداڤەندانە، میژوویێ ب کارێن خوە ییّن پیرۆز ددانن))[1].

د ڕەوش و دەراڤێن تەنگدا، ژ بۆنا نەهێلانا زولم و ستەمێ و قورتالکرن ژ نەخوەشیان ((مرۆڤ پێدڤی ب قەهرەمانان دبت، داکو وان ژ کولەتی و ستەمێ ڕزگار بکت، ئەڤێ چەندێ ژی بێ هوش د عەقلێ خوەدا کۆمڤە دکت، و سیمایێ بەرەڤان و قورتالکەری لێ ددانت، کو د شیانا کەسێن ئاساییدا نینە، خوە بینتە هەڤبەری قەهرەمانی و خوە ب وی وەکهەڤ بکت، د داستانا سۆمەریدا گلگامش یێ قەهرەمان یازدە چەنگ پێڤەبوون))[2].

د ڤی جۆرێ ئەدەبیدا پێگۆتن ب قەهرەمانێن ئەفسانەیی دئێتەکرن ((دبت ئەڤ پێگۆتنە ب کارێن سەیرێن پەیوەندی ب باوەریا مللەتیڤە هەبت، ئەفسانە ژی وێنەکێ زکماکیێ سادەیە، بۆ باوەرییّن

تەوەرێ قەهرەمانیێ کەسانێن نشتیمانی، ئەفسانەیینە، یان ژ ییّن چاکێن قەهرەمانێن باوەریا دینینە))[3].

ل قۆناغێن دەستپێکی ژ پێشڤەچوونا ژیانا مرۆڤی و میژوویێ، داستان بوویە شێوەیێ ئێکێ یێ ئافراندێن شعری، (هیگل) د ڤی وارایدا داستانێ د ڕێیا پەیوەندییّن کەسی ب جڤاکێڤە ڕاڤە دکت کو ((داستان شێوەیێ ئێکێیە، یێ ئافراندێن شعری ل قۆناغێن

(1) د. انطونیوس بطرس، ژێدەرێ بەرێ، بپ51.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ52

(3) محمد غنيمي هلال، الادب المقارن، ص134.

دەستپێکی، ژ پێشڤەچوونا مێژوویێ پەیدا دبت، پێکهاتا وێ سیستەمێ ب هەڤرایيە، تاك ژ خێزان و هۆز و مللەتی نە بێ گۆشەگیرە)) [1].

گەهشتنا ئەنجامان د هەر کارەکیدا گرنگیا خوە هەیە و ((بەرهەمێ داستانی پتر گرنگیێ ب ئەنجامان ددت، ژ پووتەدانا وێ ب کاران. د ئەنجاماندا پێدڤیاتی یان خوەشی دئێتە پێش، دا هاریکاریا ئازادیێ بکت، وێ یەکێ بجھ دئینت یا ئازادی نەشێت بجھ بینت))[2].

ئەدەبێ داستانی هەردەم بزاڤێ دکت، ئەو تشتێ د ناڤ گیانێ مرۆڤیدا ب رێیا رووداناں تەنا و ئارام بکت و رووداناێن وێ ناڤخوەیا مرۆڤی نائازرینن، لەوما ((رووداں د ئەدەبێ داستانیدا ئازراندنا هەستێن ناڤخوەییێن گیانی ناکن، لێ ئەواں تەنا دهێلن))[3]. هێزا سۆزێ د داستانێدا دئێتە گوهارتن، ب ڤی رەنگی داستان ((بزاڤێ دکت داکو هێزا سۆزێ بێختە ل دۆر هندەك کەسان، ل سەرکیسێ هندەکێن دی))[4].

نڤیسەرێ داستانێ هەردەم لێگەریان و ڤەکۆلینان ل دۆر قەهرەمانێن کارێن باش د ناڤ مێژووییدا کرین دکت و بۆ ئیرۆیا مللەتی ب رەنگەکی پیرۆز نیشاددت کو ((شاعر د داستانێدا هێزا مللەتان یا مادی و مەعنەوی وێنە دکت، بۆ ڤێ چەندێ ژی خەیالەکا جوان بکاردئینت، دەمێ بۆری ب نموونەیا خوە یا بلند دبینت، بزاڤێ دکت کو جارەکا دی بزڤرینت، لەوما لێگەریان و ڤەکۆلینان دکت، هەتا کو ب سەر قەهرەمانێن کارێن

(1) أ. أنيكست، تاريخ دراسة الدراما نظرية الدراما من هيغل الي ماركس، ص99.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ9.

(3) هەر ئەو ژێدەر، بپ9.

(4) هەر ئەو ژێدەرێ بەرێ، بپ10.

باش كرين هلدبت و وان ژ بيردانكا ميژووييێ دئينته دەرێ، بۆ هەنۆكەيا مللەتى و ب رِەنگەكێ پيرۆز و داخوازێ ژ گەلێ خوە دكت كو وەكو وان بن))[2].

د داستانێدا رِوودانێن لاوەكى ژى هەنە كو گرێيا رِوودانا سەرەكى ئالۆز دكن، هەمى ژى وەكو زنجيرەييێ پێدڤيە پێكڤە بێنەگرێدان، ب ڤێ چەندێ داستان ((ل دۆر رِوودانەكا سەرەكيا گرنگ دزڤرت، رِوودانێن لاوەكى ژێ دپەشن، كو گرييێ ئالۆز دكن، پێدڤيە رِوودان پێكڤە بێنە گرێدان))[3].

هندەك جۆرێن داستانێ ل سەر رِوودانەكا رِاستەقينە يان ژى دينى پەيدابووينە، داستان ب ڤى شێوەيى بوويە دو جۆر ((يا ئێكێ داستانا دەستپێكى كو ل دووڤـ رِوودانێن رِاستەقينە دزڤرت، يان يێن كو خەلك وەسا هزر دكت د دروستن، بۆ ميناك "دۆرپێچا تەروادە" يان ژى بابەتەكى دينيە وەكو "گەشتا ئەيوب" يان هەڤركيە، ژ بۆنا سەركەڤتن ل سەر خرابيێ و مانا پێداريێ (هەروەر)، مينا داستانا "گلگامش" يان شەرەكە وەك "ئۆديسا"))[4].

جۆرەكى دى يێ داستانان يێ هەى، ژ هزروبيرێن نڤيسەرى ب خوە پەيدا بوويە، نەكو چەند شاعران پشكدارى تێداكريە، هەر وەكو ل داستانێن جۆرێ ئێكێ كو ب داستانێن دەستپێكى دهاتنە نياسين، ئەڤـ جۆرە كو ((داستانا شعريا ئاساييە، ئەو يا ژ وەستيان و هزرێ پەيدابووى، ئەڤـ داستانە ژى وێنەيەكى ڤەگوهاستيێ داستانا دەستپێكيە، چونكو وێ ژى بزاڤكر ل سەر شۆپا وێ بچت، كو چارچۆڤە و رِەگەزێن بەرهەمئينانێ ژێ وەردگرت. ئەڤـ داستانا نوو ژ كارێ شاعرەكى ب تنێيە، نەكو كۆمەكا

(1) انطونيوس بطرس، ژێدەرێ بەرێ، بپ52.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ55.

(3) هەر ئەو ژێدەر، بپ56.

شاعرانه، هەروەسا د چەرخەکیدا هاتیە نڤیسین، نەکو د چەندین چەرخێن ل دووڤ ئێکدا))[1].

(هیگل) سێ قۆناغێن سەرەکی یێن پێشڤەچوونا مێژوویا داستانێ ب شێوەیەکێ کورت دیارکرینە و دبێژت: ((داستانا ڕۆژهەلاتی ب سروشتێ خوە یێ چەڤەنگی، داستانا گریکی و لاساییکرنا ڕۆمانان بۆ وان و داستانا ڕۆمانتیکی ل نك ملـلـەتێن (گەلـێن) فەلـە))[2]. زێدەباری ژێکجودابوونا دەم و جهان د داستانێدا، لـێ ((سیمایێ قەهرەمانی ڕەگەزێ سەرەکی یێ دیارێ داستانێیە، یان ب کێمانی پتریا وێیە و ڕەفتارا هەڤپشکا بەردەواما د ناڤـ هەمیاندایە، سەرەڕای جودابوونا دەم و جهان))[3].

جوانی و ل هەڤهاتیا داستانێ ژ وان هزروبیرێن ب سەردا زالـە، هەروەسا ژ کەسایەتیا قەهرەمانیە، هۆسا داستان ((بلندی و قەشەنگی و مەزناتیا خوە ژ مەزناتیا هزرا ب سەردا زال و بلندیا کار و ڕوودانێن تێدا دزڤڕن و قەهرەمانیا کەسایەتییێن خوە وەردگرت، هەروەسا ب ڕێیا دەرخستنا هزری و بجهئینانا وێیە))[4].

هەروەسا شێوەیێ ڤەهاندنا داستانێ و سیمایێ وێ یێ سەرەکی، ژ وێ بلندی و هێزا وێیە کو ئەڤە ژی ب شێوەیەکێ ئاشکرا و ((ب تایبەت د (ئەلیادە) یا هۆمیروسدا، ژ وێنە و لێکدان و کێشێن وێ دیار دبت))[5]. بۆ نڤیسینا داستانێ ئێك جۆرێ کێشێ دئێتە بکارئینان کو بەربەلاڤترین کێشەیە د داستانێدا، ئەڤە ژی دیاردبت ژ ((موسیقا ناڤخوەیی

(1) د. انطونیوس بطرس، ژێدەرێ بەرێ، بپ57-58.

(2) د. رمضان بسطاویسي محمد غانم، ژێدەرێ بەرێ، بپ192.

(3) د. غازی یموت، ژێدەرێ بەرێ، بپ101.

(4) د. غازی یموت، ژێدەرێ بەرێ، بپ 105.

(5) هەر ئەو ژێدەر، بپ108.

ل گەل کێشەییێن شەش پێنگاۆ ییێن بەربەلاڤـ د داستانێدا، کو هەڤکارن ژ بۆ بەلاڤکرنا گیانیٚ گەرمبوونیٚ (حماس) ئەویٚ ژ قەهرەمانی دەردکەڤت (...) ئەلیادە ب دریژیا خوە پێگیرە ب ئێك جۆریٚ کێشیٚ، ئەو ژی تەفعیلا شەش پێنگاڤی یە(nexametre)، ئەڤـ جۆرە کێشە ژی د داستانێدا گەلـەك یا بەربەلاڤبوو))[ژ].

د کەڤندا زانا وەسا بۆ دچوون کو داستانێن گریکی و ڕۆمانی کەڤنترین داستانن، لـیٚ پشتی ڤەکۆلـین ل وەلاتیٚ میزۆپۆتامیا هاتینەکرن، خویا بوو کو ((داستانا گلگامش کەڤنترین داستانە، کو مرۆڤـ هەتا نوکە پیٚ ئاگەهدار بووی، دیسا هەردو چامەییێن هندی (ئەوێن ب زمانیٚ سانسکریتی هاتینە ڤەهاندن) مهاـ بهاراتا و ڕامایانا، و شاهنامەیا فیردەوسی ئەوا ب زمانیٚ فارسی هاتیە نڤیسین (...) هەکە د بنیاتدا گلگامش و مهاـ بهاراتا و ڕامایانا داستانێن زارەکی بن، لـیٚ شاهنامە داستانەکا دەستکردا نڤیسیا ئەدەبیە))[ب].

وەکو خویایە داستان ب شێوەییٚ شعری دهاتە نڤیسین، لـیٚ ل دەمیٚ چەرخێن ناڤێن جۆرەکی دی ییٚ داستانیٚ پەیدابوو، ئەو ژی یا مللی بوو کو د ڤان ((داستانێن مللیدا شعر و پەخشان تێکل دکرن، وەکو رێیەك بۆ دەربڕینیٚ، ئانکو نەما هونەرەکیٚ شعری ییٚ ڕەسەن (...) هەروەسا ناڤەرۆکا ویٚ پێشکەڤت کو خوە ژ چیڤانۆکێن بت پەرستنیٚ ییێن کەڤن ڕزگار کت، لـیٚ سەرەڕای ڤیٚ چەندیٚ شێوەییٚ چیرۆکی ژ دەرڤە ییٚ بەربەلاڤـ و ئاسایی د قەهرەمانێن مرۆڤیدا پاراست))[ج].

---

(1) هەر ئەو ژێدەر، بپ108.

(2) د. علي جواد الطاهر، ژێدەریٚ بەریٚ، بپ87ـ88.

(3) د. محمد مندور، ژێدەریٚ بەریٚ، بپ13.

داستان وەکو جۆرەکی ئەدەبی و ل سەر دەمێن دریژ سەرکێشیا هەمی جۆرێن ئەدەبی کریە، کۆمەکا هزرێن دینی و سیاسی و جڤاکی و فەلسەفی ب خوەڤە گرتیە، لێ ب دریژیا رۆژگاران ((شاعری ئەو بێهن نەما دیوانەکا مەزن چێکت کو ببتە داستان ب رِامانا خوە یا کەڤن، ئەڤجا نەما ئەو جۆرێ زێندی و پێشڤە بچت، لێ بوو دیرۆك و تێکستێن ب دریژیا زەمانی مایین و ما وەکو زاراڤـ ب رِامانا خوە یا هوور کو بەرێخوە بدتە بۆری))[1] و د ناڤـ بەرپەرێن میژوویێ دا هاتە پاراستن.

داستان، مینا گەلێن هەڤسوو یا د ناڤ ئەدەبێ کوردی یێ (فۆلکلۆری و نڤیسی)دا هەی، کورد ژی ژ وان گەلانە ییّن سامانەکی ئێکجار مەزن ب ئەدەبێ سەرزاری هەی و پتریا وی هەتا نوکە ژی نەهاتیە کۆمکرن و نڤیسین، هەر یێ د سینگێ خەلکێدا مایی و دەست بۆ دەستی یێ پارستی، ئەڤ ئەدەبێ فۆلکلۆری یێ بوویە بناغە بۆ ئەدەبێ نڤیسی یێ کوردی، داستانا کوردی ((هەرچەندە لە دیمەن و سیمای گشتیدا لەو داستانە ئەچێت کە لە فۆلکلۆر و ئەدەبی نوسراوی گەلانی تردا هەیە، بەلام رێرەوی ژیانی کۆمەلایەتی و رێبازی تایبەتی بەرەو پێش چوونی ئەدەبی کوردی خۆی (بە فۆلکلۆر و نوسراویەوە) هەندێ شەقلّ و دابەش کردنی لە جۆر و لە ناو دیمەنی داستانی کوردیدا دروست کردوە کە تایبەتی بە خۆیەتی)) [2].

داستانا کوردی دبتە دو جۆر (داستانا قەهرەمانی) و (داستانا دلداری)، ئەڤ هەردو جۆرە ژی ب دەهان داستانان ب خوەڤە دگرن، د داستانا قەهرەمانیدا رۆلێ سەرەکی یێ قەهرەمانێ داستانیّیە و خەلك گەلەك ب رێز بەرێخوە ددتێ و گەلەك تشتێن ئەفسانەیی ژی ب دووڤ ڤەدنن، لێ جوداهیا داستانا قەهرەمانی ل گەل یا میژوویی ئەوە کو

(1) د. علي جواد الطاهر، ژێدەرێ بەرێ، بپ98.

(2) د. عیزەدین مستەفا رِەسوول، لێکۆلینەوەی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، بپ26.

((ئازایەتی لەم جۆرە داستانەدا، بە مەسەلەیەکەوە نەبەستراوە، واتە هەر کەسێك لە کۆڕی ژیاندا بە قارەمان ناوی دەرکردبێ و ئازایەتیەکی نووساندبێ ئەوا رووەای ئەو ئازایەتیەی لەناو کوردەواریدا داستانە و خەلك ئەیگێڕنەوە. ئەمە لە ناوەرۆکدا هەستی خەلك بەرامبەر ئازایەتی پیشان ئەدات و ئەوە دەرئەخا کە گەلی ئێمە پیاوی ئازای زۆر خۆش ئەوێ))[1].

د ناڤ داستانا قەهرەمانیا کوردی یا فۆلکلۆریدا گەلەك جاران قەهرەمانێن ڤان داستانان کەسێن ڕستەقینەنە و کوڕێن مللەتینە، وێنە و دیمەنێن قەهرەمانێن ب جەرگ و نەترس و مێرخاس نیشا ددن و ییّن بۆ جڤاکێ کوردی بووینە نموونە و خەلك شانازیێ بێ دبن، وەکو (عەمێ گۆزێ، سەیدخانێ کەڕ، سوارۆ، براهیم پاشیێ مللی، کەلا دمدم... هتد).

جۆرێ دویێ داستانا دلداریە کو داستانەکە راستیا رووداناں و هەست و سۆزەکا کوور ب خوەڤە دگرت، لێ ((داستانی دلداری کوردی لەپال سۆز و هەست و خۆشەویستی و وەفاداری و ڕاستگۆیی دا جۆرێك لە ئازایەتی و فیداکاری دەرئەخەن))[2].

داستانا دلداریا کوردی ل گەل یا رۆژهەلاتی ب دەهان دیمەن و چیرۆکێن وەکهەڤ ییّن د ناڤدا هەین، لێ ((لە هەموو داستانێکی دلداری کوردیا سۆزی ئەڤین و دلداری یەکی ڕۆژهەلات بەدی ئەکرێت، لەناو ئەمانیشدا، دیسان دیمەنی کێشەیەك هەر دیارە.

(1) هەر ئەو ژێدەر، بپ28.

(2) د. عیزەدین مستەفا ڕەسوول، ژێدەرێ بەرێ، بپ34.

کێشەی نێوان چاکە و خراپە، نێوان پاکی و ناپاکی، وەفاداری و سەرڕاستی لەگەل بێ پەیمانیدا))[1].

د داستانا دلداریا کوردیدا رەنگ و وێنە و دیمەنێ عەشق و ئەڤینا راست و پاك یا د ناڤ جڤاکێ کوردیدا رەنگڤەدایە، قەهرەمانێ داستانێ کەسانێن وەفادار و دلسۆزن و هەردەم خوە ژ بۆ ئێکدو دکنە گۆری و قوربان، مینا مۆم و شەمالان دحەلن دا ژیانا هەڤدو خوەش و رۆهن بکن. دیسا دیمەنێن تراژیدی و بێ ئۆمێدیێ ب سەر داستانا دلداریا کوردیدا دزالن، وەکو داستانا (مەمێ ئالان، خەج و سیامەند، فەرخ و ستی، هەسەم و لالیخان، زەمبیل فرۆش، شرین و فەرهاد... هتد).

داستانا کوردی چ فۆلکلۆری و چ نڤیسی، نوکە ئەو ب رەنگ و سیمایێ خوە یێ بەرێ نەمایە و بەر ب مرنێ چوویە، چونکو ل هەموو جیهانێ ئەڤ جۆرێ ئەدەبی ب شێوە و روخسارێ خوە یێ کەڤنڤە نەمایە، ئەو ژی مینا داستانا هەموو گەلان هاتیە گوهارت، یان باشتر بێژن ژناڤچوویە و نەمایە، ل شوونا وێ هێدی هێدی ژانرێ رۆمانێ یا سەرهلدای و رۆمانێن باش یێن دئێنە نڤیسین و رۆمانێسیێن خودان شیان یێن دئێنە د ناڤ قادا ئەدبێ کوردی یێ نڤیسیدا.

(1) هەر ئەو ژێدەر، بپ39.

دو: لێریکا

مرۆڤی هەر ژ دەمێ دەستپێکا ژیانا خوە بزاڤکریە، کو ڕێیەکێ بۆ خوە ببینت، خەم و کۆڤان و هەستێن خوە تێدا دەربڕت، لەوما هەر ژ دەستپێکێ و ب شێوەیەکێ سادە ل گەل خوە لۆراندیە، ئەڤە ژی بوویە پێنگاڤا ئێکێ بۆ ڤەهاندنا لیێریکایێ، لێ ئەڤ چەندە ل نك خوە تۆمار نەکریە و هەر مایە زارەکی، هەتا دەمەك ب سەرڤە بۆری، داستان بەری وێ هاتیە نڤیسین و تۆمارکرن ((لیێریکا ل گەل ژیانا مرۆڤی پەیدابوویە، چونکو ئەو ژ پێدڤیا دەروون و وژدانێ دەردکەڤت، پێنەڤێت ئەو هەر ل دەستپێکێ ل گەل مرۆڤی بوویە، ئەو پێدڤیا دەربڕینا هەستێن وی بوو، و پێگۆتن ب وێ د چارچۆڤەکیدا هەستێن وی تێر بکت و دەروونێ وی تەنا بت، لێ ئەم دبینن کو لیێریکا نەهاتە نڤیسین و پاراستن، هەتا کو قۆناغا پشتی نڤیسینا داستانێ، ئەڤە بوو پالدەر کو میژوونڤیسێن ئەدەبی بێژن داستان بەری هەمی جۆرێن شعری پەیدابوویە))[1].

(ئەفلاتوون) شعر و شاعر ژ کۆمارا خوە دوورکرینە، ژ بەر کو ل گۆڕ دیتنا وی دو جاران ژ ڕاستیێ دوور دکەڤن و لاساییکرنا سروشتی دکن، هەروەسا دبێژت: ((نوکە ئەم دشێن ئەڤی شاعری داننە ب ڕەخ وێنەکێشیڤە، ژ بەر کو ئەو ژ دو ئالیان وەکو وییە، ئێك: ژ بەر ئەو ئافراندنێن کارێن هونەری یێن وی د پلەیەکا نزما پەیسکا ڕاستییێدانە، ب دیتنا من، ئەو ل ڤێرێ مینا وێنەکێشیە. یا دوویێ: ئەو وەك وییە، چونکو ئەو بەرپرسە ژ ئالیێ نزمێ ڕوحێ، ئەڤەیە مافی ددتە مە کو ئەم ڕەت بکن، هاتنا وی بۆ باژێرەکی سیستەمەکی باش لێ هەبت))[2].

---

(1) د. محمد مندور، الادب و فنونة، ص40.

(2) د. شكري عزيز الماضي، في نظرية الادب، ص214.

ڕاستگۆیی زمانحالێ شاعرێن لێریکایێ بوو، چونکو ئەو ((شعرەکا عاطفیە، ژ خوەدیێ شاعری ب هێز و ڕاستگۆیی دەردکەڤت، دەربڕینێ ژ ئازارێن دلی و هزرێ دکت))[1]. لێریکا وەکو ئێك ژ جۆرێن ئەدەبی کو ب ڕەنگەکێ دیار و ئاشکرا ناڤەرۆکا سەپاندیا ئەدەبی خویا دکت، د ڤی واریدا (نورثروب فرای) دبێژت: ((لێریکا دئێتە هەژمارتن ژ جۆرێن ئەدەبی، ئەوا ب ڕەنگەکی ئاشکرا ناڤەرۆکا سەپاندیا ئەدەبی دیاردکت، چیرۆك و ڕامان ب ئالییێن خوەڤە خویا دبن، وەك لێکهاتەکا زارەکی و شێوەیەکی دەڤکی ژی))[2].

دەمێ شاعر گۆشەگیر دبت و هەستێن تاکە کەسی ب سەردا زال دبن و ل گەل خوەدیێ خوە یەکبوونێ دکت ژ جڤاکا خوە هاڤی دبت، ب ڤی ئاوایی ژی لێریکا ئەو شعرە ((یا پشتبەستنێ ل خوەدیێ تاکەکەسی دکت، دبت د هەمی دەمێن میژووا نەتەوەییدا هەبت، نەمازە ل دەمێن کو کوور دچت و هەستێ تاکی زێدە دبت، ب یەکبوونا وی ل گەل خوە و هاڤیبوونا ژ هەمی چڤاکیێ ئەو ژێ))[3].

(لیسنگ) یێ ئەلمانی دبینت کو ((لێریکا خودان ئاڤاهیەکی ساخە و د ناڤ خوەدا گەشە دکت و پێکڤەگرێدانەکا تمامە هەتا دووماهیێ))[4]. لێریکا ڕەنگڤەدانا ڕەوشا ناڤخوەیا شاعریە و ((ئەڤ شعرە دەربڕینە ژ ڕەوشا ڕوحێ و ڕەوشا دەروونی و نائێتە کورتکرن، هەکە ب ڕێیا دەربڕینێ نەبت))[5].

---

(1) د. انطونیوس بطرس، ژێدەرێ بەرێ، بپ31.

(2) ج. کوللر، ما النظریة الادبیة، ص92.

(3) د. رمضان بسطاویسی محمد غانم، ژێدەرێ بەرێ، بپ194.

(4) تداخل الانواع الادبیة، ژێدەرێ بەرێ، بپ81.

(5) ماري شیفیر، ژێدەرێ بەرێ، بپ33.

د کەڤندا ڕەخنەگران بەرێخوە ددا شعرێ ژ ئالیێ کێش و سەروایێ ڤە، نەمازە لێریکا کو ((شعرەکا ب سەلیقەیە ل سەر جۆرە کیشەکا تایبەتا خودان پارچەیەکێن تایبەتە (strophe) دئێتە ڤەهاندن و گۆتن، هندەك جاران ژی، لەیزتن یا ل گەل هەی (...) لێریکا ل نك یۆنانیان ڕامانا خوە یا دروست ل سەر دو ستوونا (دعامة) ئاڤاکربوو ((پارچەیەکا شعرێ کو ناسیارە ب سترۆف (strophe) و موسیقێ و هندەك جاران ستوونا سیێ لێ زێدە دکرن، ئەو ژی لەیزتن (رقص) بوو)) (ژ).

(ت. س. ئیلیۆت) دبینت کو شعر ((نەدەربڕینە ژ هەستان، لێ ڕزگار بوونە ژ هەستان، نەدەربڕینە ژ خوەدیێ شاعری و کەساتیا وی، لێ ڕزگاربوونە ژ هەردویان. شعر ئافراندنە، ئەڤ ئافراندنە ژی بەرهەمێ هەڤسەنگیا د ناڤبەرا عەقلی و عاطفێدایە)) (ز).

لێریکا ژ کووراتیا وژدانا مرۆڤی دەردکەڤت، ئانکو ئەوێ ((شیانێن ئازراندنێ هەنە، و ژ وژدانەکا کوور دەردکەڤت)) (س). دلسۆزی بنیاتێ هەستانە ل نك شاعری (ولیەم وۆدزوس) دبێژت: ((شعر ب خوە پێلەکا ب هێزا هەستانە، بنیاتێ خوە ژ دلسۆزیەکا ب تەناهی وەردگرت، شاعر هزر د وێ دلسۆزییێدا ب جۆرەکی ڕەنگڤەدانێ دکت، هەتا ئەو تەناهی هێدی هێدی نەمینت)) (ش).

(1) د. علي جواد الطاهر، ژێدەرێ بەرێ، بپ57.
(2) د. شكري عزيز الماضي، ژێدەرێ بەرێ، بپ221-222.
(3) د. عبدالقادر ابو شريفة و حسين لافي قزق، مدخل الى تحليل النص الادبي، ص46.
(4) د. شكري عزيز الماضي، ژێدەرێ بەرێ، بپ118.

لێریکا ل نك ڕەخنەگرێ ڕووسی (بیلینسکی) بیاڤێ خوەدیێ شاعریە و دبێژت: ((ئەو پتر ئافراندنا خوەدیە، دەربڕینێ ژ ناڤخوەیا شاعری ب خوە دکت)) (2).

چامە، یان شعر گەلەك جاران دەربڕینە ژ هەلویست یان هزروبیرێن شاعری یان ئاخڤتنکەری، دەمێ ئەم تشتەکی ژ وان گوهلێ دبن، ژنشکەکیڤە هزرا مە بۆ خوە ڕابکێشت، لێریکا ژی ل پەی گۆتنا ب ناڤ و دەنگ یا (جۆن ستیورات میل) کو ((گۆتنەکە ئەم ژنشکەکێڤە گوهلێ دبن، دەمێ ئەم ڤێ گۆتنێ ژنشکەکیڤە گوهلێ دبن ب سەر هزرا مە دا زال دبت ئەوا کو ئەم ب شێوەیەکی دیار بێ ڕادبن، ئەو ڕێ و هزرکرنا ئاخڤتنکەریە، یان دوبارە ژ نوو ئاڤاکرنا وانە)) (3).

ل سەر ناڤلێکرنا لێریکا ب ڤی ناڤی چەند بۆچوون و دیتن هەنە، لێ پتریا وان ب ئامیرەکی موسیقێڤە گرێددن، پەیڤا ((لێریکا ـ شعرا ستڕانکی ـ یا ژ پەیڤا گریکیا کەڤن یا ئامیرێ موسیقی چەنگ"قیثارة" هاتیە وەرگرتن، ئەوا کو ل گەل کارێن ئەدەبی دهاتە ژەنین "لێدان"))(4).

هەروەسا (د. محەمەد مەندۆر) ل دۆر بنەکارێ ڤێ پەیڤێ دبێژت: ((لێریکا ب وێ دەستپێ نەکریە یا نوکە ئەم دبێژنێ چامەیێن شعری، لێ ب وێ یاکو دبێژنێ (ستران) دەستپێکریە، ئانکو مرۆڤێ دەستپێکی ستڕانگۆتینە، بەری چامەیێن شعری بێژت، واتە بێژەیا (ستران) ب خوە دیارە کو ژ پەیڤا گریکی لێریکا هاتیە وەرگرتن، ئەو ژ (Layer) هاتیە دارێتن، ڕامانا وی ژی (عود)ە، کو ئامیرەکی موسیقیە، ئەوا کو ل دەستپێکێ شعر ل

(1) مجموعة من الكتاب الروس، ژێدەرێ بەرێ، بپ10.

(2) جوناثا کالر، ژێدەرێ بەرێ، بپ91.

(3) مجموعة من الكتاب الروس، ژێدەرێ بەرێ، بپ91.

گەل وێ دهاته گۆتن، زاراڤێ لیرێکا د زمانێ ئورۆپیدا بەرانبەری شعرا (عود)ە، ئانکو یا ل گەل عودێ دئێتە سترین، یان هەر ئامیرەکێ دی یێ موسیقی هەبت))[2].

(د. ئەنتونیوس پترس) دبێژت کو ژ بەر وێ یەکێ دبێژنێ لیرێکا ((چونکو ل سەر ئامیرەکی دگۆتنێ (لیر) یان (لورا Lura) یا گریکی دهاته گۆتن. ئەڤ رەنگە شعرە د ئەدەبێ هەمی جیهانێدا هەیە))[3]. دیسا (د. عەلی جەواد) ب ڤی ئاوایی ژ ئالیێ زاراڤەبیڤە بەحس دکت و دبێژت: ((ب ئنگلیزی دبێژنێ (Lyric) و ب فرەنسی (Lyrique) (...) ئەو د زمانێن ئورۆپی یێن نوودا ژ زاراڤێ یۆنانی (Lurikos) و یێ لاتینی (Lyricus) دارێتیە، کو دزڤرتە (Lyre) ئەو ژی ئامیرەکی پەردەیی یێ موسیقیە، د کەڤندا دهاته بکارئینان، هەتا گریکان ئافراندنا وێ بۆ خوداڤەند (ئەپولۆ) دزڤراند، وەرگێرانا وێ نێزیکی چەنگە، یان عودێ یان رەبابێ" کەمانچە"یە))[4]. گەشەکرنا لیرێکا ب شێوەیێ ((سترانکی دەستپێکر، پاشان گەشەکر،کو ئەڤرۆ ب هونەرێ چامەیێ شعری دئێتە نیاسین))[5].

هەروەسا هندەك ڤی جۆرێ ئەدەبی ((ب شعرا وژدانی یان یا خوەدی ب ناڤ دکن، چونکو ئەو پتر دەربڕینێ ژ دیتن و فیریانێن شاعری دکت))[6].

---

(1) د. محمد مندور، ژێدەرێ بەرێ، بپ52.

(2) د. انطونيو بطرس، ژێدەرێ بەرێ، بپ31.

(3) د. علي جواد الطاهر، ژێدەرێ بەرێ، بپ 55.

(4) د. محمد مندور، هەر هەو ژێدەر ، بپ 53.

(5) د. شكري عزيز الماضي، ژێدەرێ بەرێ، بپ105.

تیۆرزانێن هەڤچەرخ ((ب پلەیەکا کێمتر ڕەفتار ل گەل لێریکا کرن، ژ بەر وێ چەندێ کو دەربڕینە ژ هەستێن ناڤخوەیێن شاعری و ب پلەیەکا مەزنتر، چونکو کارەکی پێکڤەگرێدایی و چیرۆکیە ل سەر زمانی))[1].

بەرێ ئەڤـ جۆرێ ئەدەبی دهەژمارتن ب ((رەنگەکێ بنیاتی شێوەیێ دەربڕینا بلندە، دارشتنەکا جوانە ژ بها و هەلویستێن ڕەوشەنبیری. پاشان هاتە هەژمارتن، دەربڕینەکە ژ هەستەکی ب هێز، ئەوێ ڕاستەخوە ڕەفتارێ ل گەل ژیانا ڕۆژانە و بهاییێن وەکهەڤیێ دکت، کو دەربڕینەکا ژیوارانەیا پتڕیا هەستێن ناڤخوەیی یێن کەسی دکت))[2].

ب ڤی ڕەنگی هەکە لێریکا بێتە هەژمارتن ب شعرا خوەدی، ژ بەر کو ((دەربڕینێ ژ ڕەوشا دەروونیا شاعری دکت و ژ کاری یا ڤالایە، چونکو ئەو ب تنێ وەسفا ڕەوشا وی یێ دبێژت دکت))[3].

لێریکا ژی مینا هەمی شعرێن ڕاستەقینە یێن ژ هزر و هەستێن شاعری دزێت ((دەربڕینێ ژ ناڤەرۆکەکا ڕاستەقینە یا دەروونێ مرۆڤایەتییێیە، ب رێیا دیارکرنا ئالییێن تایبەتێن تێدا، چونکو شاعر دەربڕینێ ژ دەروون و هزرێن خوە دکت، و خوە ب ئێکجاری ناڤەشێرت، هەر وەکو د داستانێدا هەی))[4].

هەروەسا لێریکا ب بابەتێن وێنەیی کو جیهانا ناڤخوەیا مرۆڤینە ژ داستان و درامایێ دئێتە جوداکرن، ژ بەر کو د لێریکاییێدا ((وێنەیێ بەرفرەهێ ڕووداناں، یێ کار و ڕەفتاران، یێ پەیوەندییێن هەڤپشك د ناڤبەرا کەسایەتیاندا دیار نابن، ژ ئالیێ هونەریڤە لێریکا جیهانا ناڤخوەیا مرۆڤی ب خوە د پتڕیا جاراندا: هزر، هەست و دیتنێن وی

(1) جوناثا کالر، ژێدەرێ بەرێ، بپ90.

(2) ج.کوللر، ژێدەرێ بەرێ، بپ87.

(3) ماری شیفیر، ژێدەرێ بەرێ، بپ33–34.

(4) د. رمضان بسطاویس محمد غانم، ژێدەرێ بەرێ، بپ195.

وەردگرت، و د سنۆرێ بلند یێ ژێدەرێ خوەیدا بۆ ژیانا مرۆڤایەتییێ بەرجەستە دبت))[2].

شاعرێن لیێریکاییێ یێن گریکی ئەوان شعر ب هەستێن خوە یێن کەسایەتییێن تایبەت چو جارا نەدگۆتن ((لێ ب هەستێن جڤاکی یێن ئەو ب زمانحالێ خوە دهەژمارتن دگۆتن. ڕەگەزێ سەرەکی د ڤێ شعرێدا ل سنۆرێ پێلا هەستی ڕانەدوەستیا، لێ دگۆتنا چیڤانۆك و تشتێ نەبەرهوش یێ پەیوەندی ب خەلکێ باژێرانڤە جارەکێ و مالباتا قەهرەمانی د ڤێ شعرێدا جارەکا دی))[3]، دگۆتن.

دیسا لیێریکا ل نك گریك و ڕۆمانان ژی تایبەتمەندیا خوە هەبوو، ل نك وان تاکەکەس سیمایێ ئاشکرا یێ لیێریکا بوو، لەوما ((ئەم دبینن یا پڕە ژ پەند و ڕەوشتی، گۆتنێن پێشینان ل سەر ژیانێ (...) و لیێریکا ل سەر دەمێ ئەسکندەری لاساییکرنا ئەوا هەیبا چەرخێ گریکان بوو))[4].

ژ تایبەتمەندییێن لیێریکا عاطیفیە و ((بییێ وێ نابتە شعرەکا لیێریکی، لەوما ئەڤ جۆرێ شعرێ ل چەرخێ ڕۆمانسی گەشەکر، ژ بەر کو ب ڕاستی دەربڕینێ ژ سەربورا تاکەکەسی دکت))[5].

لیێریکا چەندین مەبەست هەنە، یێن ژ هەمیان گرنگتر غەزەلە کو ((ئەو ژی عاطیفا حەزژێکرنێیە، د خوەدیێ شاعریدا دلڤلڤت، لەورا نەشێت خوە ل بەر بگرت و بەرسفا وێ ددت (...) یا دی پەسنە، کو ڕەخنەکا دژوارە، دبت هندەك جاران بگەهتە ئاخڤتنێن کریێت، ئەو ژی ژ دەروونەکی بارکری ب دلڕەشی و کەربێ دەردکەڤت، یان ژی بەرەڤانیکرنە ژ خوەدی (...) هەروەسا پێگۆتن: ئەو ژی ل دۆر پێگۆتنا مری دزڤرت کو

(1) مجموعة من الكتاب الروس، ژێدەرێ بەرێ، بپ99.

(2) د. علي جواد الطاهر، ژێدەرێ بەرێ، بپ57.

(3) د. رمضان بسطاويس محمد غانم، ژێدەرێ بەرێ، بپ197.

(4) د. انطونيوس بطرس، ژێدەرێ بەرێ، بپ32.

پەسنێن وی دکت و ل سەر دگرین (...) و هندەك مەبەستێن دی ژی هەنە کو دبن سیهوانا لێریکاییڤە مینا (شانازی، لێبۆرین، وەسف و هەر تشتەکی دبن پەردا وژدانێدا، ژ غەریبی و داخوازا زڤرینێ بۆ جھ و وارێن خوە ... هتد))[1].

دیسا ژ تایبەتمەندییێن لێریکایێ ((دەربڕینە ژ سەربۆرا کەسایەتیا ئێکسەر کو ب فیریان و گەرمی و وێرەکی و ئەوا د خەیالێ خوەدا دبیژت))[2]. دەمی ڕۆلەکی گرنگ د لێریکاییدا هەیە، چونکو ((پرەنسیپێ شعرێ دەمە نەکو جهە، ژ بەر کو ئەو هزرا بۆ مە ب ڕێیا چامەیێ (قصیدە) ب دووماهی دئینت))[3].

هەروەسا ژ تایبەتمەندییێن لێریکایێ ((ب گشتی یا ئازادە (...) و بزاڤا گیانی سیمایەکی ناڤخوەیی و خوەدی یێ هەی))[4]. ژ ئالیەکی دیڤە د لێریکاییدا ((زمانەکێ چڕ و پڕ، فەرهەنگا گۆتنێ یا تایبەت، زالبوونا وێنەیی و دلینیێ و تایبەتمەندیا جۆری، ئەوێ ژی ڕیتمەکا ڕێکخستی و موسیقەکا ڕێکخستی))[5] هەیە.

پەیدابوونا لێریکایێ ب ڤێ ڕامانا خوە یا ((خورسکی زوو پەیدابوو، ئەو شعرا ئێکێ بوو مرۆڤایەتیێ دەستپێکری))[6].

ل نك ڕۆمانان جۆرەکی تایبەتێ لێریکایێ نەبوو ((لێ شاعرەکی وان یێ مەزن گەلەك ب گریکان یێ داخباربوو، زارڤەکرنا وان د گەلەك تشتاندا دکر، ژ وانا ژی

(1) هەر ئەو ژێدەر، بپ 34ـ35ـ36 .

(2) د. علي جواد الطاهر، ژێدەرێ بەرێ، بپ55.

(3) تداخل الانواع الادبية، ژێدەرێ بەرێ، بپ81.

(4) أ. انيكست، ژێدەرێ بەرێ، بپ9–10.

(5) د. ابراهيم السعافين واخرون، ژێدەرێ بەرێ، بپ21.

(6) د. علي جواد الطاهر، ژێدەرێ بەرێ، بپ55.

لێریکا بوو))[2]. هەروەسا لێریکا ئورۆپی ((پشتی گریك و ڕۆمانان بۆ چەندین سالان ب زمانێ لاتینی بوو))[3].

شعر ل نك عەرەبان ((هەمی لێریکیە، عەرەب بەحسێ شعرێ ژ بەر پێدڤی ب وەسفکرنا وێ ب شێوەیەکی جۆری دکن، چونکو هەمی ـ ل نك وان ئێك جۆرە، ژ بەر کو داستان و کۆمیدیا و تراژیدیا و جۆرێن جودا ل نك وان نەبوون))[4].

هەلسەنگاندن و ڕاڤەکرنا مە بۆ لێریکایێ ل دەمەکی دیارکری، ئەم دێ ئاست و جۆرێ ڕەوشەنبیریا کەسان بینین، (هیگل) دبێژت: ((راڤەکرنا ستران و لێریکایێ ل دەمەکی دەستنیشانکری، ڕێ ددتە مە، ئەم د ئاستێ هشیاریێ و جۆرێ ڕەوشەنبیریا بەربەلاڤ و دیتنا کەسان بۆ هەست و هزرێن وان تێبگەهن))[5].

ل چەرخێ ڕۆناکبیریێ ئافراندنێن نوو ب سەر لێریکایێدا هاتن ((شاعرێن لێریکایێ چارچۆڤەکی نوو پێ هونەری پێ لێریکایێ ئافراندن ب ناڤێ سوناتا کو د ئەدەبێ کەڤنێ گریکیدا نەبوو))[6].

د سەدسالا (19)ێدا، ئەڤ جۆرێ شعرێ گوهۆڕین ب سەر ڕامانا وێدا هاتن و ((پەیوەندیا وێ ب موسیقێڤە نەما و ئێدی شێوەیێ ستروف ژی نەبوو مەرج و خەلکی بزاڤکر گوهێ خوە بدنە هەمی چامەیێن شعری یێن کو سەر ب چو جۆرێن شعری یێن دەستنیشانکریڤە نەبن))[7].

---

(1) هەر ئەو ژێدەر، بپ58.

(2) هەر ئەو ژێدەر، وبەپەر.

(3) د. علي جواد الطاهر، ژێدەرێ بەرێ، بپ64.

(4) د. رمضان بسطاويسي محمد غانم، ژێدەرێ بەرێ، بپ194.

(5) د. محمد مندور، الادب وفنونه، ص57.

(6) د. علي جواد الطاهر، ژێدەرێ بەرێ، بپ60.

هۆسا ب ڤی ئاوایی و ((د پیڤاژۆیا لیّریکاییێ و د چەندین چەرخاندا، پشکداریا ستروف کیّم بوو، ئەڤ زاراڤە ب کێشەیەکا دیارڤە هاتەگریّدان، نە ل سەر سیستەمێ ستروف، دبت تێبگەهن کو دەربڕینە ژ هەستێ کەسی))[2].

دیسا د سەدسالا (19)یّدا گەشەکرنا ڕێبازا ڕۆمانسی ب شێوەیەکی بەرچاڤ دیار بوو ((لیّریکا ل بن سیبەرا ڕێبازا ڕۆمانسی، ئەوا ل ڤی چەرخی گەشەکری پێشکەڤت،کو گەهشتە ڕادەیەکی چو هونەرێن شعری ل نك ڕۆمانسیان نەگەهشتبوونێ، ئەوێن زیرەکی و شیانێن خوە د لیّریکاییّدا دیارکرین)) [3].

هەروەسا دەمێ (هیگل) بەحسێ لیّریکاییێ دکت، ب شێوەیێ سیێ یێ هونەرێ ڕۆمانسی دادنت و دبێژت: ((پتر ژ وان ڕوحانیەتە د زارڤەکرنیّدا، تایبەتمەندیا شعرێ د وێ یەکیّدا دیاردبت کو ئەو بۆ عەقلی ب ڕێیا ڕەگەزێ هەستکرنێ دبتە هزر، ئەوێ ل سەر کریارا وێنەکێشان و موسیقێ دئێتە دانان و هونەری ئازاد دکت))[4].

دیسا ژ ئەگەرێ گەشەکرن و پێشڤەچوونا لیّریکاییّ د ناڤ چڤاکیّدا ئەوە ((نازکیا ئاوازێ و دیاریا خوەشییێ و سحربەندیا زەلالی و ب سانەهی ژبەرکرنا وێیە))[5].

زمانێ شعری ب گشتی زمانەکێ چڕە و تژی سۆز و عاطیفەیە، مەبەستا شعرێ ژی کارتێکرن و بەڕادە ل ڕامانێ، داکو بشێت کارتێکرنێ ل یێ بەرانبەر بکت، (یاکۆبسۆن) دو ئاستان بۆ ئاخڤتنێ دیاردکت و دبێژت: ((ئاخڤتنا ئاسایی (دبێژنێ گۆتارا ب مفا) و ئاخڤتنا هونەری دبێژنێ (زمانێ گۆتارا ئەدەبی) یا ئێکێ بزاڤێ دکت وەکو ژیواری بت،

---

(1) هەر ئەو ژێدەر، بپ59.

(2) د. محمد مندور، ژێدەرێ بەرێ، بپ57.

(3) تداخل الانواع الادبية، ژێدەرێ بەرێ، بپ76، 77.

(4) هەر ئەو ژێدەر، بپ78.

لێ گۆتارا ئەدەبی پێلەکا سۆزێ ب پەیڤێن جودا ل گەل خوە هلدگرت)) [2]، لەوما ئەم دبینن کو زمانێ ڕۆژانە گەلەك ژ زمانێ شعری یێ جودایە و یێ شعری پتر کارتێکرنا خوە هەیە.

نژیارا زمانی د کارێن ئەدەبیدا گەلەك گرنگە، زمان د لێریکاییدا ((بەری هەر تشتی نوونەریا وێ د ئەرکێ دەربڕینێدایە، ب ڕەنگەکێ ئێکسەر ئەو کارتێکرنا هەلویستێ عاطفی یێ فیریایی یێ گۆتوی (القائل) د ژیانێدا بەرجەستە دکت ـ هەلویستێ خودانێ پەیڤێ ـ یێ دبێژنێ قەهرەمانێ لێریکاییێ. لەوما نژیارا زمانی د کارێن لێریکاییدا، ژێدەرێ فۆرمییێ گەلەك گرنگە، وە دیارە جوداهیا بکارئینانا پەیڤ و هەڤۆکان، هەروەسا پێکهاتا ڕیتمی یا تێکستێ ل ڤێرێ سنۆرێ سەرەکیە)) [3].

هەروەسا زمان د لێریکاییدا ئالاڤەکی گرنگە و ((دەربڕینە ژ هەستێن مرۆڤایەتییێ (وژدانێ و عەقلی..) و گەهاندنا وێ ب زمانەکی چڕی کێشدارە)) [4].

گەلەك شاعران ب هزروبیرێن خوە د ڕێیا لێریکاییدا جیهانا مرۆڤایەتییێ خەملاندیە و بوویە پشکەك ژ میژووا جیهانێ و د سەدسالا (20)یدا چەندین کەسانێن ناڤدار پەیدابوون و ((هەمەجۆریەکا مەزن یا لێریکاییێ د شێوە و ناڤەرۆکێدا پەیدابوو، ناڤدارێن پایەدار دیاربوون و بوونە کەسانێن جیهانی، ژ بەر هزرێن وان و بەلاڤکرنا پرەنسیپێن خوە و خزمەتکرنا وان و دیتنا ئازاران، ژ وان ژی (مایاکۆڤسکی، لۆرکا، ئیلوار، ئەراگۆن، نیرۆدا و نازم حوکمەت) ئەڤە و هەڤالێن وان شاعرێن لێریکاییێ ژ ئاستێ بلندن)) [5].

---

(1) د. عبدالقادر ابو شريفة وحسين لافي قزق، ژێدەرێ بەرێ، بپ45.

(2) مجموعة من الكتاب الروس، ژێدەرێ بەرێ، بپ 99.

(3) د. عبدالقادر ابو شريفة وحسين لافي قزق، هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

(4) هەر ئەو ژێدەر، بپ62.

لێریکایێ ژی وەکو ئێك ژ جۆرێن ئەدەبی ییّن کەڤن، هونەرێ ب تنێیە، هەتا ئەڤرۆ ژی بەردەوامی دایە پێڤاژۆیا خوە و وەك هونەرەك زێندی مایە ((د سەدسالا نوکەدا لێریکا هونەرێ ئێکانەیە، هەتا نوکە ساخ و خوەراگر مایە))[1].

سێ: دراما

دراما جۆرێ ئەدەبی ییّ سیێیە کو پشتی داستان و لێریکا دئێت، ژ بەر کو ل دەمەکێ دریژ پشتی هەردو جۆرێن ئێکێ هاتیە هەبوونێ، هەتا کو چڤاك پتر پێشکەڤتی و پتر هزروبیرێن نڤیسەرێ درامایێ بەر ب جڤاکێڤە هاتین، شیا ڤی جۆرێ ئەدەبی ب ئافرینت.

دراما ژی وەکو پەیڤەکا کەڤن ژ ((گریکان (drao– بکە) هاتیە. گۆتن د فۆرمێ خوە ییّ پێشکەڤتیدا ب ئێکجاری دیار نابت، تێکستا کاری بەری هەر تشتەکی، ژ ئاخڤتنا کەسان ب خوە پێکدئێت، کو ب هاریکاریا وێ کار دئێتە وێنەکرن، ڕۆهنکرنێن نڤیسەری بۆ پەیڤێن قەهرەمانان دئێنە سنۆردارکرن. سالۆخەتێن درامایێ دئێنە دەستنیشانکرن کو ئەو ژانرەکێ ئەدەبی تایبەتە ژ بۆ نیشادانا شانۆگەریانە))[2].

دراما وەکو زاراڤ ژ پەیڤا (کارێ گریکی (Drao) و ڕامانا وێ (کار دکت یان دلڤت) هاتیە وەرگرتن، ئانکو دان و ستاندن ییّ دئێتە نڤیسین و بزاڤ و لڤین ل سەر دەپێ شانۆیێ د گەلدایە. ژ ڤێ چەندێ ژی دیار دبت کو ڕامانا زاراڤەیی یا شعرا درامی،

(1) د. محمد مندور، ژێدەرێ بەرێ، بپ59.

(2) مجموعة من الكتاب الروس، ژێدەرێ بەرێ، بپ98–99.

شعرا شانۆگەریە، ئەوا ل نك گریکێن کەڤن بوویە دو پارچێن مەزن (تراژیدیا و کۆمیدیا)[1].

ناڤلێکرنێن جودا ل دراماییێ هاتینەکرن، هەروەسا ((تراژیدیا و کۆمیدیا هەردو د بابەتەکێدا کۆم دبن، ئەو ژی درامایە Drama، ئەو د زمانێن ئورۆپیدا ب action و د یێ عەرەبیدا ب کار یان ڕووداو هاتیە وەرگێڕان، ل نك گریکان دیار نەبوویە کو تراژیدیا و کۆمیدیا د ئێك جۆریدا کۆم کرین، یان ژی کرینە دو جۆرێن جودا کو ژ جۆرەکی پەیدا بن ب ناڤێ درامایێ))[2]. ئەڤە ژی بەروڤاژی بۆچوونا (د. محەمەد مەندورە) ئەوا ل سلال مە دایە خویاکرن کو دبێژت دراما ل نك گریکان بوویە دو جۆر.

هەروەسا دراما وەکو پەیڤەکا بەربەلاڤا گریکی ((رامانا وێ (رووداو) یان (ڤەگوهاستن)ە، ژ بناغەیێ گریکی بۆ هەمی زمانان هاتیە ڤەگوهاستن))[3].

دراما وەکو پێکهاتەکا ئاوێتەیێ ئەدەبی (خوەدی و بابەتی)یێ ل گەل ئێك کۆم دکت، هەر وەکو (بیلینسکی) دبێژت: ((ل هەڤهاتنا ڕەگەزێن هەڤدژە، بابەتیا داستانێ و خوەدیاتیا لیرێکایێ))[4] یە، ئانکو ئەو خوەدیاتیێ و بابەتیێ هەردویان پێکڤە د ئێك جۆردا کۆم دکت.

---

(1) د. محمد مندور، ژێدەرێ بەرێ، بپ61.

(2) د. علي جواد الطاهر، ژێدەرێ بەرێ، بپ189.

(3) د. غازي يموث، ژێدەرێ بەرێ، بپ34.

(4) مجموعة من الكتاب الروس، ژێدەرێ بەرێ، بپ101 .

دان و ستاندن تەوەرێ سەرەکیە د دراماییدا و کەس پێ ڕادبن، دراما ژی ((چیرۆکەکە ب ڕێیا دان و ستاندنا د ناڤبەرا کەساندا ل گەل خوە دئاخڤن، تێدا ڕێیا دەربڕینێ ژ هزرێن کەسان و هەست و خواستێن وان ژی پەیڤە))[2].

د کەڤندا دراما ب شێوەیێ شعری ل سەر دەبێ شانۆیێ دهاتە نیشادان ((شعرا درامی ئەو شعرە یا ل سەر دەبێ شانۆیێ دئێتە نیشادان، ئەڤ جۆرە ژناڤچوویە، ژ ئەگەرێ پەیدابوونا پەخشانێ))[1]. ل گۆرِ دیتنا مە شانۆیا شعری هەتا نوکە ژی ژناڤ نەچوویە و مل ب ملێ شانۆیا پەخشانکیڤە دئێتە نیشادان، سەرەڕای کو ب ڕەنگەکی کێم دئێتە بەرچاڤ، نموونە ژی پشکا شانۆیێ ل کۆلیژا ئادابێ ل زانکۆیا دهۆکێ ئەڤ سالە داستانا (مەم و زین) یا (ئەحمەدێ خانی) ب شێوەیێ شعری پێشکێشکرن.

د شیاندایە دراما ل بەرانبەری جەماوەری بێتە نیشادان، داکو ئەو ژی خورسکێن خوە پێ تێر بکن، ب ڕێیا دیتنا وان دیمەنێن شانۆیی ئەوێن بۆ وان دئێنە پێشکێشکرن، هۆسا دراما ((ئەدەبەکێ هونەری یێ ئافراندیە، ل سەر سوژێتا ڕووداندکا چیرۆکی ڕادبت، دان و ستاندن د ناڤبەرا کەساندا ل سەر شانۆیێ دئێتەکرن و د شیاندایە بەرانبەر جەماوەری بێتە نیشادان. ئەوێ ب گەرمی چاڤەڕێ و دڤێت مایتێکرنا خوە یا سروشتی ب دیتنا ڤان دیمەنێن ژ پەیوەندییێن مرۆڤی ل گەل مرۆڤی، ئەوێ د هەڤرکیا جڤاکیدا دئێنەکرن، ژ گەندەلی و باشی و هزروبیر و کار و جوداهی و گرِهەڤیان (تناقضات) تێر بکت)) [3].

گەلەك ڤەکۆلەر پەیدابوونا درامایێ دزڤرینە ڕەوشت و تیتال و ڕێیێن پەرستنا دینی، ژ بەر کو هەتا نوکە ژی گەلەك دینێن (ئایین) کەڤن هندەك ڕێ و ڕسمێن دینی هەنە، وەکو زارڤەکرنا ل سەر دەبێ شانۆییە و خەلکی ئەڤ چەندە ب پیرۆزی دبینیە، ب ڤی ئاوایی میژوویێ ل گەل خوە درامایێ بۆ مە پاراستیە و ((ئەوا ژ کەڤنترین تێکستێن درامی

(1) د. غازي يموت، ژێدەرێ بەرێ، بپ134.

(2) د. شكري عزيز الماضي، ژێدەرێ بەرێ، بپ105.

(3) د. غازي يموت، ژێدەرێ بەرێ، بپ134.

گەهشتیە مە، پەیوەندیا ئەڤی هونەری ب دینیڤە نیشاددت، لەوما گەلەك دوبارە دکن کو ڕێیێن پەرستنا دینی بووینە ئەگەرێ پەیدابوونا وێ بۆ جارا ئێکێ))[1].

شێوەیێ ئاڤاکرنا درامایێ ((ل سەر ژیوارەکی دەستنیشانکری پەیدا دبت، ڕەوشتێن تاکی و شێوەیێن هەڤرکیان لێ پێشڤەچوونە و ژێکجودا بووینە))[2]. هەروەسا ئاڤاهیێ درامایێ ((ل سەر هندەك شەنگەستان ڕادبت، وەکو: ڕوودانا چیرۆکێ، کەسایەتی، دان و ستاندن))[3]، ئەڤە ژی سێ پێکهاتێن سەرەکینە پشکداریێ د ئاڤاهیێ درامایێدا دکن و ئێك تمامکەرێ یێ دیە.

شانۆگەریێن شعری ((ئانکو شعرا درامی ب هەردو جۆرێن خوەڤە تراژیدی و کۆمێدی ل دووماهیێ دئێت))[4]، ئانکو ئەو پشتی هەردو جۆرێن ئەدەبی داستان و لیرێکا وەکو جۆرێ سییێ ب پێڤاژۆیا میژوویێ پەیدابوویە.

کۆمکرن د ناڤبەرا دیمەنێن خەم و کەنییدا، گەلەك جاران کارتێکرنێن خوە هەنە، دبت ب باشی یان خرابی ل سەر بەرهەمێ درامی بزڤرن، ئەڤـ چەندە ژی د دراما نوودا هەیە، کو ((دیمەنێن خەمێ ل گەل یێن کەنیێ د ئێك شانۆگەریدا کۆم دکت (...) ئەڤە ژی گەلەك هەستی دهەژینت و سستییێ دئێختە کارتێکرنا گشتیا شانۆگەریێ و ئارمانجێ لاواز دکت، ژ بەر کو کۆمکرنا هەردویان پێکڤە، ئەرکێ وان نەهاتیە دەستنیشانکرن ل سەر بنیاتەکی هوور ژ زانینێ ب ڕاستییێن دەروونی یێن مرۆڤی و ژ هشیاری ل سەر سلامەتیا ئارمانجێ یان هزرا سەرەکی، ئەوا شانۆگەری ل سەر ئاڤابوویی))[5]

---

(1) د. علي جواد الطاهر، ژێدەرێ بەرێ، بپ188.

(2) أ . أنيكست، ژێدەرێ بەرێ ، بپ101.

(3) د. غازي يموت، هەر ئەو ژێدەر، بپ137.

(4) د. محمد مندور، ژێدەرێ بەرێ، بپ13.

(5) هەر ئەو ژێدەر، بپ22.

وەکو دیاربوویی کو دراما ل قۆناغێن دەرەنگژ ژ پێشڤەچوونا جڤاکی پەیدابوویە، پاشان پڕەنسیپێن داستان و لێریکایێ ب خوە ڤەگرتینە و هەردو پێکڤە د ناڤ خوەدا کۆم کرینە، دراما کو ((بەرهەمێ ژیانا نەتەوەیی پێشڤەچوونەکا مەزن ب خوەڤە دیت، دبێژن دیاربوونا وێ ل گەل دەربازبوونا قۆناغا داستانێ و لێریکایێ بوویە، ژ بەر کو ئەو هەردویان د ئێك یەکەدا کۆم دکت، لەوما ئەو ژی هەردو پڕەنسیپێن ئەو بەحس ل سەر دکت کو خوەدی و بابەتیە پێکڤە کۆم دکت)) [2].

ژ تایبەتمەندییێن دراماییێ ئەوە ((نڤیسەر خوە ژ جەماوەری ڤەدشیریت، کەسایەتی ل سەر شانۆیێ دئاخڤن))[3] ئانکو زارڤەکەر ب ڕۆلیێ نڤیسەری ڕادبت و ئەوا وی دڤێت بێژت دگەهینتە جەماوەری، کەسایەتیا وی ل سەر دەپێ شانۆیێ دیار نابت. سەرەڕای کو نوکە گەلەك ڕای هەنە بەلکو نڤیسەر توخمەك گرنگە د شانۆییدا و ئافرێنەرە و ژ ئالیێ مەعنەویڤە نەیێ ڤەشارتیە.

بنیاتێ سۆزێ یێ دراماییێ ژ گرێدانا د ناڤبەرا ژیواری و ڕوحا ناڤخوەیا کەسیدا پێکهاتیە، (هیگل) د ڤی واریدا دبینت کو ((بنیاتێ سۆزێ د دراماییدا ژ گرێدانەکا بەردەوام د ناڤبەرا ژیواری و د ناڤبەرا ڕوحا ناڤخوەیا کەسێ یەکبووییدا ل گەل خوە پێکهاتیە، ئەڤ مەودایە ب خوە دبتە بنیات بۆ ژیواری و وی دزڤرینتە ناڤخوەیا خوە))[4].

هەروەسا (هیگل) دبێژت: ((پێدڤیە ل سەر دراماییێ ل پێشچاڤێن مە ب هەر ڕێیەکا هەبت بێتە نیشادان، دیاربوونا زێندی بۆ پێدڤیا پالپشت ل خوەدیێ خوە، ئەوا هەمی هەڤڕکی و گرِهەڤیان ب دووماهی دئینت))[5].

---

(1) د. رمضان بسطاويسي محمد غانم، ژێدەرێ بەرێ، بپ198.

(2) جوناثان کالر، ژێدەرێ بەرێ، بپ89.

(3) أ. أنيكست، ژێدەرێ بەرێ، بپ103.

(4) هەر ئەو ژێدەر، بپ150.

دیسا ژ تایبەتمەندییێن درامایێ درێژی و چڕیا بابەتیە لەو ((دراما د ناڤبەرا درێژیا داستانێ و چڕیا لێریکاییدا ڕادوەستت))[1].

د دراماییدا کەسایەتی ڕۆلێ خوە دبینن و دراما ئەو ((بەرهەمەیە یێ کەسایەتی ب تنێ تێدا دئاخڤت))[2].

سروشتێ درامایێ ژ بزاڤا ڕووداناں و دەستنیشانکرنا ڕەهەندێن وێ کو ب ئەرکێن وێ دئێتە سنۆردارکرن ((ئەو ژی ب دو کاران دئێتە پوختەکرن: بزاڤا ڕووداناں ل ناڤ شانۆیێ، ئەڤە ژی ڕامانا وەسفکرنا وێیە ب (شعرا درامی). ئەرکێ دویێ ژی وێنەکرنا کەسایەتییێن ب ئەرکێ ڕووداناێن شانۆیێ ڕادبن و دەستنیشانکرنا ڕەهەندێن وێ ییێن دیار ئەو ژی: ڕەهەندێ دەروونی، ڕەهەندێ جڤاکی و ڕەهەندێ لەشیە. ئانکو دان و ستاندنا شعری و پەخشانکی پێکڤە ژ ئەرکێن وان ییێن سەرەکی هاریکاریا بینەری بکن، ل سەر زارڤەکرنا وێنەیێ تمامێ هەمی کەسایەتییێن شانۆگەریێ ب هەر سێ ڕەهەندێن وێڤە))[3].

پێدڤیاتیا تیۆرا درامایێ ل نك (هیگل) ب ((پێشڤەچوونا میژووا جڤاکی و پێڤەچوونا ئایدیۆلۆژیا هونەریڤە گرێددا))[4]. کار بێ هەڤکاری ب دروستی نائێتە ئەنجامدان، دراما ژی ((پترِیا جۆرێن ئەدەبیە کو پێدڤی ب هەڤکاریێ هەی، لەوما پێدڤیە ڕادەکی دانە د ناڤبەرا هەڤکاری و پشکداریێدا، هەمی هونەر پێدڤیە چەندەکێ ژ مە د دوور بن، ب ڕاستی چونکو ئەم بەر ب دراماییڤە دچن، ئەڤ ڕاکێشانا مەزن ژی پتر نیشانا گرنگیا ئەڤێ دووراتییێیە))[5].

---

(1) هەر ئەو ژێدەر، بپ108

(2) جیرار جینیت، ژێدەرێ بەرێ، بپ9.

(3) د. محمد مندور، ژێدەرێ بەرێ، بپ68.

(4) أنیکست، ژێدەرێ بەرێ، بپ32.

(5) س، و، داوسن ، الدراما والدرامیة، ص125.

د دراماییدا شێوەیێ شعری و پەخشانکی هەردو دهاتنه بکارئینان و چەندین بەرهەمێن نڤیسەرێن جیهانێ پێ هاتینه نڤیسین ((د ژانرێ درامی یێ ئەدەبیدا شعر و پەخشان دهاتنه بکارئینان، هندەك جاران ژی هەردو پێکڤه دهاتنه بکارئینان، مینا د گەلەك بەرهەمێن(شکسپیر، پوشکین، گودونوف)دا دیار دبت))[1]. ئەڤه ژی وێ چەندێ دیاردکت کو د بەرهەمێ درامیدا ((بنیاتێ بابەتی یێ پەخشانێ ل گەل خوەدیێ شعرێ ئێك دگرن))[2].

نه درامایێ و نه تایبەتمەندییێن وێ ((دیار نەکرینه بۆچی شانۆ ب شێوەیێ زارڤەکرنێ دئێتە نڤیسین. لێ شیانێن شێوەیێ درامی یێ کو بشێت ژ دراما شانۆیێ ب کووراتی ببۆرت، هەتا سەدسالا 19ێ، دیار نەبوو))[3].

د ئەدەب و هونەریدا دراما قۆناغا هەرە بلندە، هەر وەکو (هیگل) دبینت کو ((دراما د شعرێ و هونەریدا ب گشتی شێوەیێ قۆناغا بلندە، ئەوا بابەتیا داستانێ و خوەدیاتیا لێریکاییێ د خوەدیێ خوەدا کۆم دکت))[4].

ئەو ڕوودانێن د دراماییدا ڕوودن، نه ژنشکەکیڤه پەیدا دبن، لێ ژ ئیراد و ڕەوشتینه و پتر ب تاکەکەسیڤه د گرێدانه ((ئەوا ل ڤێرێ ڕوودت ژ بارودۆخێن دەرەکی پەیدا نابت، لێ ژ ئیرادە و ڕەوشتینه، لەوما ئەو گرنگیا خوە یا درامی وەرناگرن، هەتا ب ئارمانج و خواستێن تاکەکەسیڤه نەئێتە گرێدان))[5].

شێوازێ بکارئینانا زمانی ڕۆلەکێ گرنگ د دراماییدا دگێرت، لێ دڤێت ب هشیاری بێتە بکارئینان و زێدەچوویی د دان و ستاندناندا نەبت، ژ ئالیێ بکارئینانا زمانێ شعری

(1) مجموعة من الكتاب الروس، ژێدەرێ بەرێ، بپ101 .

(2) أ. أنيكست، ژێدەرێ بەرێ، بپ10.

(3) س. و. داوسن، هەر ئەو ژێدەرێ، بپ108.

(4) أ. أنيكست، هەر ئەو ژێدەر، بپ100.

(5) هەر ئەو ژێدەر، بپ101.

ب سەر یێ ڕۆژانەدا، چونکو د دراماییدا ((بکارئینانا زمانێ ژیانا ڕۆژانە، هونەری دئێختە د پەخشانێدا، لێ زێدەچوویا بکارئینانا زمانێ شعری د دان و ستاندناندا، مە ژ کەسایەتیان دوور دکت و مژداریێ لێ زێدە دکت، لەو باشترە دان و ستاندن د ناڤبەرا هەردو هەلویستاندا یا ناڤنجی بت، هەر وەکو گۆتێ، شیلەر و شکسپیر د کارێن خوە ییّن شانۆییدا کرین))[2].

شانۆ وەکو جۆرەکی دراماییّ خودان پەیامە و ((بۆ جەماوەر لە دایك بووە و هەرگیز ناتوانرێ بەبێ جەماوەر حیسابی بوون و بەردەوامی بۆ بکرێت، خۆی خاوەن پەیامە و ئەو پەیامەش ئاراستەی جەماوەر دەکات))[3]. هەروەسا شانۆ د هزرەکا دەستنیشانکریدا بزاڤێ دکت و ((لێرەدا شانۆ وەکو بابەتێکی ئەدەبی لەمیانەی هزرێکی دەست نیشان کراودا دەبزوێ و هزەکە سات بە سات دەبێت و گۆڕ بە فرمان شانۆییەکە دەدات))[4].

هیگل دراماییّ دکتە سێ جۆر ئەو ژی: تراژیدیا Tragedy، کۆمیدیا Comedy و دراما نوو Modern Drama[5].زێدەباری هەرسێ جۆرێن دراماییّ ییّن (هیگل) دیارکرین، چەند جۆرێن دی ژی هەنە ژ وانا:

(1) د. رمضان بسطاويسي محمد غانم، ژێدەرێ بەرێ، بپ200.

(2) د. ئیبراهیم ئەحمەد سۆ، شانۆی کوردی لە نێوان دەقی خۆمالی و بیانیدا، بپ14.

(3) هەر ئەو ژێدەر، بپ11.

(4) د. رمضان بسطاويسي محمد غانم، ژێدەرێ بەرپەر، بپ200.

دراما برجوازی

ئەڤـ جۆرێ درامایێ (لسنگ) ل ئەلمانیا و (دیدرو) ل فرەنسا بانگەوازیا وێ کر، کو ((ب دەستپێکا ڕێبازا ڕاستەقینەیا (الواقعیه) جڤاکی هاتە هەژمارتن، ئەڤـ درامایە ل سەر تێکهلکرنا تراژیدیا و کۆمیدیایێ ڕابوویە، بابەتێن خوە ژ ژیواری وەرگرتینە، نەکو ژ میژوویێ. بزاڤ دکر کەسانێن سادە بکاربینت کو تەماشەکەر تێبگەهت یان تاگیریا وێ ژ ئالیێ جڤاکیڤە بکت، هۆسا دراما برجوازی ژ شانۆگەریێن گرنگ ییێن خودان بابەتێن جڤاکییێن موکم هاتە هەژمارتن))[1].

دراما ڕۆمانتیکی

ڤەکۆلەرێن هونەرێ شانۆیێ و ئەدەبێ شانۆیێ ((پەیدابوونا دراما ڕۆمانتیکی بۆ دو فاکتەران دزڤرینن: بەرهەمێن شکسپیر، گۆتێ و میلۆدرامایێ، کو ئەڤـ درامایە ل سەر بەرمایکێن تراژیدیا کلاسیکی ڕابوویە، جۆر تەڤلهەڤـ دکرن (...) سنۆرێن تراژیدیا و کۆمیدیایێ دتێگەهێ خوە ییێ کەڤندا نەهیلان(...) ئێکەتیا جھ و دەمی دەست ژێ بەردا، هەژمارا کەسان پتر لێهات، قەهرەمان ئەرستوکراتی نەما، لێ ژ برجوازیان، یان ژ خەلکەکێ گشتی بوو (...) دراما ل پێشچاڤێن جەماوەری هاتە پێشکێشکرن، لێریکا د هەمی پشکێن درامایێ دا بەلاڤبوو))[2].

---

(1) د. غازي يموث، ژێدەرێ بەرێ، بپ151.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ152.

دراما نوو

دراما نوو کارەکێ شانۆییە، سەرەڕای بەحسێ ژیانا دژوارا مرۆڤی و ڕەوشا جڤاکی دکت، شێوازێ کۆمیدیایێ کو ڕەخنێ ل ئالییێن ژیانێ ییێن نەدروست و کێم وکاسی تێدا دگرت، وێ چەندێ بۆ بینەران دیاردکت، لێ ئەم نکارن وێ ل گەل هەردو جۆران (تراژیدیا و کومیدیا) پۆلین بکن، ب ڤی ئاوایی دراما نوو ((تیکهلەکە ژ تراژیدیا و کۆمیدیایێ ب پلەییێن جودا، ل پەی شێوازێ (جدّي) و کەیفێ، ئەوێ دبت ب سەردا زالبت (...) د ڤێ دراماییدا قەهرەمان بوو ژ خەلکێ سادە و بابەتێ شانۆگەریێ بوو ژیان و ڕەوشت و هزر و کەسایەتییێن خودان بزاڤەکا دەروونی د ناڤـ جڤاکیێن کو مەندبوون (رکود) تێدا نەیی، نە د ناڤـ ناڤەندیێن وان و نە دکووراتیا ئاستیێن هشیاریا واندا))[1].

(1) د. غازي يموث، ژێدەرێ بەرێ، بپ151.

پشکا دویێ

زارڤەکرن و پەیدابوونا جۆرێن ئەدەبی د ئەدەبێ کوردیدا

ئێك: بەرهەمێن شعری

پێشەکیەکا فەر:

دیرۆکا گەلێ کورد هەتا کو ئەڤرۆ ب دروستی و ب دەستێ کوردان نەهاتیە نڤیسین و ڤەکۆلین، پتریا کارێ هاتیەکرن ژی، نەمازە بەری سەرهلدانا بهارا (1991)ز ب دەستێ خەلکەکی بیانی، ب تایبەتی گەرۆکێن ڕۆژهلاتناس و کوردناسان بوویە، یان ژی ب دەستێ دوژمنێن داگیرکەرێن کوردستانێ بوویە. وان ژی ل گۆڕ دیتن و بەرژەوەندی ییّن خوە ئەڤـ دیرۆکە مژدار و تیکشێلاندیە، لـەوما د پتریا بیاڤاندا و هەتا ئەڤرۆ ژی بەرپەڕێن وێ ب دروستی نەهاتینە هلیڤرین و ڤەکۆلین، ب تایبەتی د وارێ ئەدەبیاتاندا، کا کەنگی و ل چ سەردەم دەستپێکریە و پێشەنگێن وی ئەدەبی کی بوون؟ ئەرێ بەری وان ئەدەبەکی نڤیسی یێ کرمانجیا ژووری هەبوویە یان نە؟

کورد ژ وان گەلانە ییّن گەلـەك ب فۆلکلۆری د زەنگین و ژێرخانەکا باش پێ هەی، هەر چاوابت، ئەم دشێن ئەدەبێ کوردی ل سەر دو ستوونان پارڤە بکن، ئەو ژی، ئەدەبێ فۆلکلۆری و ئەدەبی نڤیسیە. ئەدەبێ فۆلکلۆری ژی، یێ ژ ناڤ ڕەھ و ڕیشالێن مللـەتی و د ناڤ تەخێن وی ییّن جودادا شین بووی و ب بۆرینا دەمی یێ کەڤتیە سەر زمانێ خەلکی و بەلاڤبوویی، خودانێ وی ژی گەل ب خوەیە. ئەڤ ئەدەبە، پتر داستان و چیرۆك و چیڤانۆك و تڕانان و ... هتد، ب خوە دگرت. جۆرێ دوییێ ئەدەبێ نڤیسیە، ئەوێ ب دەستێ شاعرێن کورد ییّن کلاسیك هاتیە نڤیسین و دەستنڤیسێن وان ب بۆرینا ڕۆژگاران

هاتینه پاراستن و نقش بۆ نقشی ڤەگوهاستینه، خودانێن وان د دیار و ئاشکرانه، لێ تشتێ هەتا ئیرۆ نەدیار ئەوه، کو کەنگی ئەڤی ئەدەبێ نڤیسی دەستپێکریه و ل سەر دەستێ کێ بوویه؟ ئەڤ چەندە هەتا ئەڤرۆ ژی د تاریاتییدایه، لێ پێشەنگێن ئەدەبیاتێن کوردی و ب تایبەتی یێن کرمانجی ـ کو ڤەکۆلینا مە ل دۆر ئەدەبێ کرمانجیا ژووریه ـ وەکو خانی د مەم و زینێ دا بۆ مە خویاکری، د دیار و ئاشکرانه، دەمێ دبێژت:

من دی عەلەمێ کەلامێ مەوزوون　　عالی بکرا ل بانێ گەردوون

بینافە ڕحـــا مەلێ جـــزیری　　س پێ حەی بکرا عەلی حەریری

کەیفەك وە بدا فەقیهێ تەیران　　حەتتا ب ئەبەد بمایە تەیران(ب)

ل ڤێرێ خانی باسێ سێ ژ شاعرێن ناڤدارێن کورد یێن مەزن کو بەری وی ژیایین دکت، ناڤ ئینانا وان ژ ئالیێ خانیڤە وێ چەندێ دیار دکت، کو ڤان هەر سێ شاعران بەرهەمێن خوە هەبوون، دیسا ناڤ و دەنگیا خوە ژی د ناڤ خەلکیدا ل وی سەردەمی هەبوویە، لەوما خانی ناڤێن وان ئینایە.

کی ژ ڤان شاعران بەری یێ دی ژیایە، ب تایبەتی جزیری و عەلیێ حەریری، ئەڤە جهێ گۆمانێیە، ژ بەر کو هەتا نوکە ژینەنیگارا عەلیێ حەریری یا دیار نینە، و ب دروستی کەس نزانت کا میژووا بوون و مرنا وی کەنگی بوویە. ل ڤێرێ خانی، جزیری دانایە پێشیا حەریری، ئەڤە ژی وێ چەندێ ناگەهینت کو جزیری بەری وی ژیایە، لێ پتریا ژێدەرێن باسێ میژووا ئەدەبیاتێن کوردی کرین، عەلیێ حەریری یێ دانایە پێشیا جزیری، ئەڤ پێشخستنا خانی ژی، دبت ژ بەر لێکئینانا سەلیقا شعری بت، یان ژی ژ بەر بلندیا پەییسکا شعری یا جزیری بت، کو بۆ ڕێزگرتن پێشخستبت، هەر چاوابت، ئەڤە ژی مینا گەلەك ژ بەرپەرێن دیرۆکا کوردان ب تایبەتی یا کەڤن مایە د تاریاتییدا. ژ بۆ

(1) ئەحمدێ خانی، مەم و زین، شرۆڤەکرنا: ئەمینێ ئوسمان، بپ56.

پتر زانینا میژووا ئەدەبیاتێن کرمانجیا ژووری و ئەوێن بووینە رێخوەشکەر و رێبەر بۆ شاعر و ئەدیبێن پشتی خوە، دێ ب کورتی زنجیرا کەلە شاعرێن کرمانج ریزکن، هەتا کو بگەهنە سەردەمێ ڤەکۆلینا مە.

ـ عەلیێ حەریری:

ئێك ژ شاعرێن کوردێن کلاسیکە، کو بەرهەمەکێ جوان و قەشەنگ ل پاش خوە هێلای، سالا ژ دایکبوونا وی ب دروستی دیارە نینە، لێ مەلا مەحمودێ بایەزیدی د نامەکا خوە دا دەربارەی شاعرێن کورد یا ب ناڤێ (ریسالەك د بەحسا شاعر و موسەنفێد کوردستانێ کو ب زمانێ کورمانجیە، جھ و کتێب و شعر و حیکایەتا و قسەیێد وان بەیان دکە) د ڤێرێدا دیار دکت کو عەلیێ حەریری شاعرێ پێشییێە و ((خەلکێ گوندێ حەریرێ ل ناحیا شەمزینان ل دەڤەرا هەکاریانە، شعر و ئەدەبیاتێن وی د ناڤـ کوردستانێدا ب ناڤـ و دەنگن(...) ئەو یێ ل میژووا چارسەدێ مشەختی ژ دایکبوویی و ل چارسەد و حەفتێ و ئێکێ یێ چوویە بەر دلۆڤانیا خودێ))[1]، ئانکو ل دۆرێن (1009ـ1010)ز ژ دایکبوویە و ل دۆرێن سالا (1078ـ 1079)ز چوویە بەر دلۆڤانیا خودێ مەزن.

ـ مەلایێ جزیری:

ناڤێ وی ئەحمەدە، خەلکێ جزیرا بۆتانە. ب ناڤـ و دەنگترین شاعرێ کلاسیکێ کوردە، دیوانەکا شعری یا ب رێك و پێك کو ب هەمی تیپێن هیجائییێن عەرەبی دانایە، ب شێوەکی قەشەنگ و ب ئاستەکێ بەرز و بلند شعرێن وی هاتینە ڤەهاندن. ل سالا ((975مش/ 1567ز)) [2]، ژ دایکبوویە.

---

(1) مەلا مەحمودێ بایەزیدی، چل حیکایەتێد مەلا محموودێ، بپ109.

(2) الشيخ الجزري نهجه و عقيدته من خلال ديوانه الشعري، نايف ميكائيل طاهر، ص29.

جزیری شاعرێ ئێکێ یێ کورده کو زانستێ عەرووزا عەرەبی ئینایه د ناڤ شعرا کوردیدا و شعر ب پێڕیا بەحرێن وێ ڤەهاندینه، دیوانا جزیری ل ئاستەکێ پڕ بلند و ژێهاتیه، ئەڤە ژی نیشانا ڕەوشەنبیری و زیرەکیا جزیری د هەمی وارادا نیشاددت، ناسناڤێ وی د شعرێ دا نیشانی بوو. مەلایێ جزیری ل سالا (1050مش/ 1640)ز ل باژێرێ جزیرا بۆتان چوویه بەر دلۆڤانیا خودێ مەزن و گۆڕا وی ل ژووڕەکا مزگەفتا سۆر هاتیه کۆلان و یێ بوویه مەزارگەه و خەلك سەرا توڕبا وی ددن.

ـ فەقیێ تەیران:

فەقیێ تەیران ناڤێ وی (محەمەد)ە، ئێك ژ وان شاعرێن کلاسیکییێن ب ناڤـ دەنگە و چەندین بەرهەمێن هەین، وەکو بەیتا شێخێ سەنعان، بەرسیسێ عابد، بەیتا دمدم و چەندین بەرهەمێن دی، هەروسا هەڤچاخێ مەلایێ جزیری بوو.

فەقێی تەیران ل سالا (957 مش/ 1549ز) ل گوندێ ((وارەزۆر کو سەر ب قەزا موکسێ ڤەیە ژ دایکبوویە و ل سالا(1041مش/1631ز)) چوویە بەر دلۆڤانیا خودێ و ل گوندێ شاندیس ل قەزا نەمرا هاتیە ڤەشارتن)).[ژ] تەیران ژ وان شاعرانە ییێن بەرهەمێن وان ب شێوەیێ نڤیسی گەهشتیە مە، هەروەسا شێوەیێ وی یێ شعر نڤیسینێ یێ سادە و سڤك و ڕەهوانە.

ـ شێخ شەمسەدینێ قوتبێ ئەخلاتی یێ بریفکی:

شاعرێ کلاسیك و زانایێ سۆفی یێ پایەبلند شێخ شەمسەدین کوڕێ عەبدولکەریم کوڕێ موسایێ ئەخلاتیە، ((ل سالا 995مش/ 1588ز ل باژێرێ ئەخلاتێ ل بەدلیسێ ل

(1) سەعید دێرەش، دیوانا فەقیێ تەیران، بپ15.

کوردستانا باکور هاتیه سەر دونیایێ)).[2] هەر ژ زارۆکینیا خوە بەرێخوە دایە خواندنێ و ل دەستپێکێ ل ئەخلاتێ خواندیە، پاشان ل گەلەك دەڤەرێن کوردستانێ ژ بۆ وەرگرتنا پتر زانین و زانستێ گەریایە، هەتا دەستوورناما دینی و زانستی وەرگرتی، و بوویە ئێك ژ زانایێن ناڤدارێن سەردەمێ خوە. پاشان مالباتا وی ژ بەر ڕەوشا ئالۆز و شەڕێ بەردەوامێ د ناڤبەرا ئۆسمانی و سەفەویاندا، ل سالا 1620ز مشەختبوون و ل گەل عەشیرەتا ئەرتۆشیان(کۆچەران) بەر ب میرگەها بەهدینان هاتن، پاشان ل دووڤ داخوازا میری کو بمینە ل دەڤەرێ و چەند گوند ب دیاری دانە وان، و ل گوندێ بریفکان خوەجهبوون[3].

شێخ شەمسەدین شاعرەکی سۆفی یێ زیرەك و دەستهلبوو، شعرێن وی یێن ب زمانێ کوردی گەلەك د نازك و شرین و ل هەڤهاتینە، ئەو ب ئێك ژ شاعرێن مەزنێن کورد یێن سۆفی دئێتە هەژمارتن، شعرێن وی د پەییسکەکا بلندا سۆفیگەرییدا هاتینە نڤیسین ((ئەوی دیوانەکا تمام ب زمانێ کوردی ب هەمی تیپێن هیجائی و د مەبەستێن جودا یێن وی سەردەمی دا هەبوو)).[3] لێ سەرجەمێ دیوانا وی هەتا نوکە دیار نینە و چەند شعرەکێن وی ب ناڤێ "دیدارێ یار" د پرتووکەکێدا هاتنە بەلاڤکرن.

ل سالا (1085مش/ 1674)ز و د ژییێ هەشتێ و هەشت سالییدا ل گوندێ بریفکان چوویە بەر دلۆڤانیا خودێ و ل تەکیا وی هاتیە ڤەشارتن و تورپا وی ژ ئالیێ مریدێن وی ڤە بوویە مەزارگەھ.

---

(1) شێخ شەمسەدینێ قوتبێ ئەخلاتی یێ بریفکی، دیدارێ یار، بەرهەڤکرنا زاهد بریفکانی، بپ13.

(2) شێخ شەمسەدینێ قوتبێ ئەخلاتی یێ بریفکی، ژێدەر بەرێ، بپ13.

(3) محمدامین دوسکی، لوامع الشهب في شرح ديوان شمس الدين الاخلاطي القطب، ص16.

ـ ئەحمەدیّ خانی:

ئەحمەد کوڕیّ ئەلیاسە، ل سالا (1061مش/1651ز) ل باژێڕیّ بایەزیدیّ هاتیە سەر دونیایێ. بنیاتیّ وی ژ بنەمالا خانیانە ل گوندیّ خانیّ ل دەڤەرا هەکاریّ . ئەحمەدیّ خانی سەرکێشیّ شعرا نەتەوەییە و ب شاعریّ ئێکێ ییّ کوردان دئێتە هەژمارتن، کو باسیّ هزرا نەتەوەیی کری و بەریّ کوردانداید یەکبوونیّ و ئەگەرێن پاشڤەمان و بندەستیا کوردان دەستنیشانکرین، ئەڤـ هەمی دەردە ژی خانی د داستانا خوە یا ب ناڤـ و دەنگ (مەم و زین)ێدا دیارکرینە، کو گرنگترین بەرهەمیّ ویە. هەروەسا خانی ئێکەمین فەرهەنگنڤیسیّ کوردە کو فەرهەنگا(نوبهارا بچووکان) بۆ زارۆکێن کوردان دانایی و ب زمانیّ کوردی و عەرەبی ڤەهاندیە. هەروەسا چەندین بەرهەمێن دی ییّن ب نرخ هەنە. ((دبێژن ئەوی سەرەدانا میرگەها بەهدینان و وەلاتیّ شامیّ و مسریّ کریە، ژ بۆ پتر وەرگرتنا زانستێن شرعی و زمانی، پاشان زڤریە بایەزیدیّ و ل وێریّ مزگەفتەك و قوتابخانەیەك ئاڤاکرینە و بوویە ئیمام و دەرسداریّ وان هەتا چوویە بەردلۆڤانیا خودی))[ت]. خانی ل سالا (1219مش/1707ز) ل بایەزیدیّ مالئاڤاهیکریە.

ـ مەلا حسێنیّ ئەرتۆشی ییّ باتەیی:

مەلا حسێن خەلکیّ گوندیّ (باتە)یە، ئەوا ((دکەڤتە باکوریّ میرگەها هەکاریان و ئێك ژ ب ناڤ و دەنگترین زانایێن عەشیرەتا ئەرتۆشیانە(کۆچەران)، ئەوێن وەکو وەلیان

(1) تحسین ابراهیم الدوسکی، ژێدەریّ بەریّ، بپ171.

بەرێخوەددانێ و دئێتە هەژمارتن. هەر د وی دەمیدا، ب ئێك ژ بەرزترین شاعرێن کورد ییّن بەرهەمێن وان بەلاڤبووین و ناڤ و دەنگیا وان چووین دئێتە هەژمارتن)). [1]

هەتا نوکە میژووا بوون و مرنا باتەی مینا گەلەك شاعرێن دی ییّن کورد دیار نینە، لێ پترِیا بۆچوونان بۆ هندێ دچن کو ئەو ل ناڤەراستا چەرخێ دوازدێ مشەختی، بەرانبەری هەژدێ زایینی ژیایە. هەروەسا باتەی چەندین بەرهەم ب شێوەیێ شعر و پەخشان ب زمانێن کوردی و عەرەبی و فارسی نڤیسینە. شعرێن وی د ئاستەکی بلند دانە و ئاستێ وان چو ژ ییّن هەڤکویفێن ل سەر دەمێ وی ژیای، مینا جزیری و حەریری کێمتر نینن.

ـ مەلا مەنسۆرێ گێرگاشی:

مەلا مەنسۆر ئێك ژ شاعرێن ب ناڤ و دەنگێن دەڤەرا بەهدینانە، خەلکێ گوندێ گێرگاشێ ل دەڤەرا ئامێدییّیە، بوون و مرنا وی ب دروستی دیار نینە، لێ د هندەك ((ژێدەران دا ل چەرخێ یازدێ مشەختی هەڤبەری شازدێ زایینی))[2] ژیایە. بەریکانەکا شعری د ناڤبەرا مەلایێ باتەیی و مەلا مەنسۆریدا هاتیەکرن. ئەڤە ژی وێ چەندێ دیار دکت کو هەردو ل دەمەکیدا ژیاینە، چەندین شعرێن بەلاڤە و جوان ییّن هەین.

ـ پەرتۆیێ هەکاری:

ناڤێ وی مستەفا بەگە کورِێ عەبدوللاه خانێ هەکاریە، ئەو ب ئێك ژ شاعرێن کلاسیکێن کورد ییّن مەزن دئێتە هەژمارتن، کو د ناڤبەرا چەرخێ هەژدێ و نۆزدێ

(1) حمدي عبدالمجيد السلفي و تحسين ابراهيم الدوسكي، معجم الشعراء، ص114.

(2) صادق بهاءالدين ئامێدی، هۆزانڤانێت کورد، بپ246.

زاییندا ژیای. سالا بوون و مرنا وی ب دروستی دیار نینه، لێ تەحسین ئیبراهیم دۆسکی ـ کەسێ ئێکێ بوو دیارکری کو ناڤێ وی مستەفا بەگە ـ پشتی شرۆڤەکرنا مالکەکا وی یا شعری کری، ل دۆر بوونا وی دبێژت: ((پەرتۆ ل سالا 1170مش /1756ـ1757زاینی هاتیە سەر دونیایێ))[1].

هەروەسا ل دۆر مرنا وی دبێژت: ((دیرۆکا مرنا وی دکەڤتە د ناڤبەرا سالێن 1234 و1250 مشەختیدا، چونکو ل سالا 1234مش ئەو میر بوو، ل سالا 1250مش ئەو نەمابوو و نورالله بەگ میر بوو، مەعنا ژییێ پەرتۆی ژ (64)ێ تێپەری بوو)).[2]

پەرتۆیێ هەکاری ب تنێ دیوانەکا شعری ل پشت خوە هێلایە، گەلەك ب مەلایێ جزیری یێ داخبار بوو، شعر ل پەی رێبازا وی ڤەهاندینە، لێ شێوەیێ ڤەهاندنا وی یا شعری گەلەکی سفك و رەهوان و خوەشە، شعرێن وی پڕن ژ ئەڤێنداری و سۆفیگەریێ.

ـ سەلیمێ هیزانی:

سەلیم سلێمان یێ هیزانی ئێك ژ شاعرێن کلاسیکێن کوردە، ئەوی ڤەهینۆکا "یووسف و زولەیخا"یێ ب شێوەیێ چیرۆکە شعر نڤیسیە. لێ هەتا نوکە بەرهەمێ ڤی شاعرێ مەزن ب دروستی نەهاتیە بەلاڤکرن.

ژینەنیگارا سەلیمێ هیزانی ژی مینا شاعرێن پێشەنگێن دی یێن کلاسیك یا زەلال نینە، کا کەنگی و ل کیدەرێ ژ دایکبوویە و ل نك کێ خواندیە، پرۆفیسۆر قەناتێ کوردۆ دبێژت: ((سەلیم سلێمان هەڤدەمێ شەرەفخانێ بەدلیسی بوویە (سەدسالا 16ـ17)،

(1) تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، دیوانا پەرتۆ بەگێ هەکاری، بپ16.

(2) هەر ئەو ژێدەرێ بەرپەر.

هەلبەستکار و دەنگبێژێ میر شەرەفێ میرێ هیزانێ بوویە))[ژ]. دیسا ل دۆر ژ دایکبوونا وی چەند بۆچوونێن جودا هەنە، لێ ل گۆر دیتنا مە یا پتر نێزیکی راستیێ ئەوە، کو دبێژت: ((سەلیمێ هیزانی ئێك ژ کورێن سەدسالا دوازدێ مشەختی (هژدێ زایینی)یە، وی کتێبا خوە ـ یووسف و زولەیخا ـ ل سالا 1168مشەختی بەرانبەر 1754ـ 1755ز دانایە))[ژ]. هیزانی ژی د نڤیسینا شعرێدا رێیا فەقیێ تەیران و خانی شۆپاندیە، و ل دووڤـ شێوەیێ وان یێ کو مفا ژ کەلتووریێ زەنگینێ مللەتی وەرگرتی چوویە، و بزاڤکرینە لبنەکی ل سەر دیواریێ شاعرێن بەریخوە دانای ل ئەدەبیاتێن کوردی زێدە بکت.

ـ محەمەد تەیار پاشا:

میرگەها بەهدینان ئێك ژ وان میرگەهان بوو، یێن گرنگیەکا تایبەت ب شاعر و زانا و رەوشەنبیران ل هەمی ئالیان ددا، لەوا کەسێن زانا و دەستهل ل سەردەمێ ڤێ میرگەهێ ژیاینە و بووینە ماموستایێن بسپۆر و دەرسدار ل قوتابخانا (قوبەها) یا کو خواندەڤان و شاگردان ژ هەمی دەڤەران ب سالان لێ دخواند. د ناڤـ رەوشا ڤێ میرگەهێدا، محەمەد پاشا کورێ ئیسماعیل پاشایێ ئێکێ کورێ بەهرام پاشای، ل باژێرێ ئامێدیێ چاڤێن خوە ل ڤێ دونیا رۆهن ڤەکرینە، وەکو کورێ بچووکێ پاشای هەر ژ زارۆکینیێ دانایە بەر خواندنێ.

دەمێ بوویە گەنج ((ل سالا 1214مش ـ 1800/1799ز ـ بابێ وی ئیسماعیل پاشایێ ئێکێ کورێ بەهرام پاشای وەغەرا داویێ کر، محەمەد تەیار د ژییێ (15) سالییدا

(1) پرۆفیسۆر قەناتێ کوردۆ، تاریخا ئەدەبیاتا کوردی، بپ135.(لاتینی)
(2) تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، یووسف و زولەیخا، بپ15.

بوو پاشا، چونکو بچووکترین کوڕێ وی بوویە، ئانکو بوونا وی ڤەدگەڕتەڤە بۆ سالا 1199مش ـ 1785ز)).[1] ل پەی وەسیەتا بابێ وی محەمەد تەیار حوکم ل میرگەها بەهدینان ل ئامێدیێ و ئاکرێ بۆ دەمێ (19) سالان کریە.

د وارێ ئەدەبیدا محەمەد تەیار شاعرەکی دەستهل و چەلەنگ بوو، چەندین شعرێن جوان و قەشەنگ ب زمانێ کوردی و فارسی ڤەهاندینە، هەتا نوکە ژی نێزیکی (15) شعرێن وی پێن جودا جودا ب هەردو زمانان د کۆڤار و رۆژنامەیێن کوردیدا بەلاڤبووینە. وەکو ژ شعرێن وی دیار گەلەك ب مەلایێ جزیری و فەقیێ تەیران و خانی یێ داخبار بوو. ژ ئالیەکێ دیڤە، محەمەد تەیار پاشا باشنڤیسەکی زیرەك و ژێهاتی بوو، خودان خەتەکی جوان و لێکدای بوو، ئەوی بۆ جارا ئێکێ دیوانا جزیری هەمی ب دەستخەتێ خوە نڤیسی، و د کەشکۆلێ دووماهییدا هندەك پارچە شعرێن خوە ژی نڤیسی بوون، ناسناڤێ وی یێ شعری (غەریبی) بوو. نوکە ژی پتریا شعرێن وی ل (دار صدام للمخطوطات)ڤە دپاراستینە. محەمەد تەیار پاشا ل سالا (1233مش/1818)ز ل باژێرێ ئامێدیێ مالئاڤاهیکریە و ل گۆرستانا وێ هاتیە ڤەشارتن.*

ـ حارسێ بەدلیسی:

ژیانا حارسێ بەدلیسی وەکو شاعرێن کەڤن پێن کورد ب دروستی نەهاتیە زانین، و د ناڤـ بەرپەرێن دیرۆکیدا وندا بوویە و مایە د بن پێلیێن تاریاتییدا، لێ تشتێ ژ ژینەنیگارا

(1) ئیسماعیل بادی، کۆڤارا هۆنەر، ھ24، دهۆك، 2005، بپ7.

* دیدار ل گەل نڤیسەر ئیسماعیل بادی ل رۆژا 2010/8/7 ل بارەگایێ رۆژنامەیا (ئەڤرۆ) کو وی پرتووکەك ل دۆر ژین و ژیار و بەرهەمێ محەمەد تەیار بۆ چاپێ بەرهەڤکریە.

وی دئێته زانین کو ((ل چەرخێ دوازدێ مشەختی، بەرانبەر هژدێ زایینی ژیایە و خواندنا خوە ل مزگەفت و قوتابخانەییێن دینی خواندیە)).[2]

د پێشەکیا ڤەهینۆکا "لەیلا و مەجنوون"[3] دا کو ئێك ژ بەرهەمێن ب سەنگێن حارسێ بەدلیسیە، هاتیە کو ((وی ناسناڤێ خوە د شعرێدا کریە سەوادی، و ئێك ژ وان شاعرێن کرمانج ییێن گەلەك کێم بەحسێ وی هاتیە کرن))[4]. بەدلیسی ژ وان شاعرانە یێ بەرهەمەکی ئاست بلند و خەیالەکا بەرفرەه هەی، بزاڤکریە زارڤەکرنا شاعرێن بەری خوە، نەمازە ئەحمەدێ خانی بکت.

ـ وداعی:

ئەڤە ژی مینا ب دەهان شاعرێن کەڤنێن کورد، ب دروستی ژینەنیگارا وی ژی دیار نینە، لێ تشتێ خویا خەلکێ کوردستانا باکورە و ل موکسێ ژیایە. هەروەسا ((هەلبەستەکا دوور و درێژ ل سەر شۆرەشا "شێخی بەگ" میرێ موکسێ، یا کو دژی تورکان کری نڤیسیە، د هەلبەستێدا وەسا دیار دکت کو شێخی بەگ سالا 1237مش بەرانبەر 1821ز تێ کوشتن))[5].

هەروەسا بەحسێ ژییێ خوە د چەند مالکێن شعریدا دکت، کو دەمێ ئەو شعر نڤیسین ژییێ وی د پێنجی سالییدا بوویە، لەوما "سەعید دێرەشی" هزرا وی بۆ هندێ

(1) تحسين ابراهيم الدوسكي، ژێدەرێ بەرێ، بپ23.

(2) ژ بەرهەڤکرنا تەحسین ئیبراهیم دۆسکیە.

(3) حارسێ بدلیسی، لەیلا و مەجنوون، بپ11.

(4) سەعید دێرەشی، دیوانا وداعی، بپ17.

دچت، کو بوونا وی ل دۆرێن سالا (1790)زایینی بت، وداعی ژی ناسناڤێ وی یێ شعریه[2].

وداعی شعر ب زمانێ کوردی و فارسی ب رەنگەکی سفك و خوەش نڤیسینه، ل دووڤ شۆپا جزیری و فەقیێ تەیران چوویه، گرنگی دایه وان رووداناێن ل سەر دەمێ وی قەومین و د ناڤـ شعرێن خوەدا تۆمارکرینه. دیوانەکا قەشەنگ ل پاش خوه هێلایه. پترپا ژیانا خوه د کارێ کاتبیێ ل نك میرێن موکسێ ئەوێن ل سەر دەمێ وی حوکم کری بۆراندیه.

ـ مەلا خەلیلێ سێرتی:

زانا و ناڤدارێ کورد مەلا خەلیلێ سێرتی کوڕێ مەلا حسێن کوڕێ مەلا خالدیه ((ل سالا 1164مش/1750ـ1751ز یێ هاتیه سەر دونیایێ (...) بوونا وی ل باژێرێ هیزانێ بوو (...) هێشتا مەلا خەلیل بچووك بابێ وی ئەو هنارته مزگەفتێ و دانا بەر دەستێ مەلان دا فێرێ خواندن و نڤیسینێ ببت (...) پشتی دەمەکی وی قەستا بەدلیسێ کر و بوو فەقی (...) پشتی فاما بووی قەستا گەلەك گوند و باژێران کر(...) ل ئامێدیێ خواندنا خوه ب دووماهی ئینا و ئیجازا مەلاتیێ ژ موفتیێ ئامێدیێ مەلا مەحموودێ بەهدینی وەرگرت (...) مرنا وی ل سالا 1259مش /1843ز ل سێرتێ بوو)) [3].

مەلا خەلیل چەندین بەرهەمێن پڕ بها و ب شێوەییێن جودا هەنه ((تێ گۆتن کو مەلا خەلیل د مەجموعا شێخ جونەیددا ب دەستێ خوه (22) شعر نڤیسینه)) [4]. دیسا کو

(1) هەر ئەو ژێدەر، بپ18.

(2) تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، ل دۆر ئەدەبێ کرمانجی، بپ 57-58-59.

(3) هەلبژاردە، بەلاڤۆکا سەنتەرێ ڤەکۆلینێن کوردی و پاراستنا بەلگەنامان، ھ (26)، بپ12.

ئەو خودان بەرهەمەکی پڕبوویە، ((هەر چەندە پتریا بەرهەمێ وی ب زمانێ عەرەبیە ژی، بەلێ وی بەرهەم ب زمانێ کوردی ژی هەیە، و بەرهەمێ وی هندەك ژێ شعرە و هندەك پەخشانە))[1]. سێرتی نێژیکی (35) بەرهەمان نقیسینە.

(1) تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، ژێدەرێ بەرێ، بپ63.

ڤەگوهاستن و سەرهەلدان

ئەم دشێن ڤێ قۆناغێ سەبارەت شعرێ ب قۆناغا ڤەگوهاستنێ د ناڤبەرا کلاسیك و نوودا ب ناڤ بکن. گەلەك شاعرێن ڤێ قۆناغێ زارڤەکرنا(لاساییکرنا) شاعرێن مەزنێن کلاسیکێن پێش خوە دکر، یان پترپا وان ئەو بوون ییّن ل هەر دو قۆناغان ژیاین، لەوما بەرهەمێن وان هند گوهۆڕین ب خوەڤە نەدیتن و هەر ل سەر شۆپا کلاسیکان دچوون. لێ ژ بۆ جۆرێن دی ییّن ئەدەبی ئەڤ قۆناغە ب قۆناغا سەرهەلدان و پەیدابوونێ دئێتە هەژمارتن، ژ بەر کو د ڤێ قۆناغێدا ئەڤ هەمی جۆرە (چیرۆك و پەخشان و گۆتار... هتد) ییّن ئەدەبی بۆ جارا ئێکێ د ناڤ ئەدەبێ کوردی یێ نڤیسیدا هاتنە هەبوونێ.

د ڤێ قۆناغێ ژیدا ب دەهان شاعرێن کرمانج پەیدا بووینە و خودان ناڤ و شیان و بەرهەم بووینە، لێ بەرهەمێ وان کێم گەهشتیە مە، یان یێ هندەك ژ وان هەر نەمایە و بەرزەبوویە، یان ژی هەتا نوکە بەرهەمێ هندەکان ل نك مەلاییّن کورد ل باکورێ کوردستانێ ماینە و وەك دەستخەت پاراستینە. ئەڤ کێم بەرهەمیە ژی ب دیتنا مە بۆ چەند ئەگەران دزڤرت، ژ وانا: نەمانا میرگەهێن کوردی ییّن هەتا ڕادەیەکی د سەربخوە و ب خوە ڕێڤەبەریا خوە دکرن، پشتی نەمانا ڤان میرگەهان گوهۆڕینێن بنەکۆکی ب سەر ڕەوشا دەڤەرێ، ژ ئالیێ سیاسی و جڤاکی و ڕەوشەنبیریدا هاتن، سەرهلدان و بزاڤێن کوردی پەیدابوون، ئەڤە ژی بوونە ئەگەرێ شەری د ناڤبەرا گەلێ کورد و ئوسمانییّن داگیرکەردا کو د ئەنجامدا ب دەهان گوند و باژێرێن کوردان هاتنە سۆتن و کاڤلکرن، ل گەل ڤێ ویرانکرنێ بەرهەمێن شاعرێن مە ژی کەڤتە بەر گەفێن نەمان و ژناڤبرنێ، هۆسا ب دەهان تشتێن نڤیسی هاتنە سۆتن و وندابوون، لەوما بەرهەمێ وان ب کێمی گەهشتیە مە. بەروڤاژی بەرهەمێ شاعرێن کلاسیك کو پتر گەهشتیە و یێ هەر شاعرەکی ژی ژ بەرهەمەکی (دیوانەکێ) پتر بوویە. ئەو ژی ژ بەر کو شاعرێن کلاسیك

ل سەر دەمێ میرگەهێن کوردی ژیابوون و میرێن کوردان گرنگیەکا تایبەت و پووتەکی باش ب رِەوش و ژیارا شاعران ددا و جهێ رِێز و حورمەتێ بوون. هەروەسا چەندین دانە ژ بەرهەمێن وان ژ ئالیێ فەقی و مەلانقە ل بەر دهاتنە نقیسین و بەلاڤکرن. ئەڤە ژی بوو ئەگەرەکی سەرەکی کو بەرهەمێن وان بەرزەنەبن و هەتا نوکە ب بەرفرهی بمینن و پتر د ناڤ خەلکیدا بێنە بەلاڤکرن.

هەر وەکو مە ل سلال دایە خویاکرن کو چەندین شاعرێن مەزنێن کورد ل ڤێ قۆناغێ ژیاییەنە، لێ مە بۆ ڤەکۆلینا خوە، ژ هەژمارا مەزنا وان چەند شاعرەك ب تنێ وەکو میناك هەلبژارتینە، ژ بەر سنۆردارکرنا بیاڤێ نقیسینێ.

شێخ نورەدینێ بریفکانی

شێخ نورەدین کیە و کەنگی ژ دایکبوویە؟

شاعر و زانایێ ب ناڤ و دەنگ شێخ نورەدین کوڕێ عەبدولجبار کوڕێ نورەدینێ بریفکانیە، ل سالا (1208ـ1207مش/ 1792ز) ل گوندێ بریفکان ژ دایکبوویە. شێخ نورەدین ژ بنەمالەکا ئۆلدار و خودێنیاس و ب ناڤ و دەنگێن دەڤەرا بەهدینان بوویە، لەوما نەدوورە هەر ژ زارۆکینیێ ڕێیا ژ خودێ ترسیێ و سۆفیاتیێ گرتبت، کو ل سەر ڕەوشت و کار و کریارێن بنەمالێ چووبت، هەتا کو گەهشتیە وێ پەیسکا بلندا گەهشتیێ[1].

خواندنا شێخی:

ل کوردستانێ مزگەفت و حوجرە جهێ خواندن و زانینێ بووینە، ئەو شاگردێ ڤیابایە فێربت ل ڤان جهان دخواند، ژ بەر کو قوتابخانە ل وی سەردەمی ل کوردستانێ گەلەك دکێم بوون ـ هەکە نەبێژن هەما هەر نەبوون ـ شێخ نورەدین ژی، وەکو کەسەکی ژ مالەکا ئۆلدار و خواندەڤان، هەر زوو دانایە بەرخواندنێ و ((د ژیێ 10 دەھ سالییدا قورئان هەمی ژ بەر کربوو، ل نك گەلەك زانا و ڕەوشەنبیرێن وی سەردەمی بێن دەڤەرا بەهدینان خواندیە، هەتا کو شیای دەستوورنامێ ب زانایی د هەمی لایان دا وەرگرت))[2].

---

(1) شێح نورەدینێ بریفکانی، زبانێ کوردی، بەرهەڤکرن: زاهد بریفکانی، بپ19.

(2) ژێدەر و بەرپەرێ بەرێ.

هەروەسا (شێخ نورەدین) هەردەم ب دووڤـ زانین و زانستێ دگەڕیا و ل نك مەلا یەحیایێ مزووری ل ئامێدیێ بۆ ماوەیەکی خواندیە، پاشان ل نك شێخ یووسف ئەفەندی ل سلێمانیێ خواندنا خوە تمامکریە و دەستووریا مەلاتیێ وەرگرتیە[2]، زێدەباری ل نك چەندین زانا و شێخان ل مووسل و دەڤەرێن جودا خواندیە، پاشان شێخ بەر ب رێچکێن (طریقة) سۆفیاتییڤە چوویە و ل نك شێخ مەحموود کوردێ عەبدولجەلیلیێ خوزری بێ مووسلی خواندیە و ((دەستووریا بەلاڤکرن و رێبەریا رێچکا قادری ژێ وەرگرتیە و کنجێ سۆفیاتییێ بێ دبێژنێ (خَرقة) کریە بەرخوە و ڤەگەڕیایە بریفکا و دەست ب بەلاڤکرنا رێچکا قادری کریە)) [3].

کەسایەتیا وی:

شێخ نورەدین مرۆڤەکی ژ خودێ ترس بوو، ژ شێخێن ژێهاتی و قەدرگران و فێرس بوو، گەلەکی چەلەنگ و ب بزاڤـ بوو، نە ل دەڤەرا بەهدینان ب تنێ ((بەلکو ل هەمی کوردستانێ و ل دەرڤە ژی، هەکە ژ ئالیێ دانایی ـ علمی ـ و زانایی و ڕەوشەنبیریا وی چاخ و دەمیڤە ژی، دێ دیسا بینی کو ژ سەرکێشێن بەرکەتی و خودان ناڤبوویە، ژ بەر شەهرەزایی و بسپۆری و مەلەڤانیا وی))[4].

شێخ د ناڤـ خەلکیدا جهێ باوەریێ بوو، کەسەکی بەرنیاس و خوەشتڤی بوو، لەوما دەمێ کنجێ خەرقەیێ سۆفیاتییێ کریە بەرخوە، بزاڤکر رێچکا قادری ل ناڤـ خەلکی

(1) صدیق بۆرەکەیی، میژووی ویژەی کوردی، بپ 512.

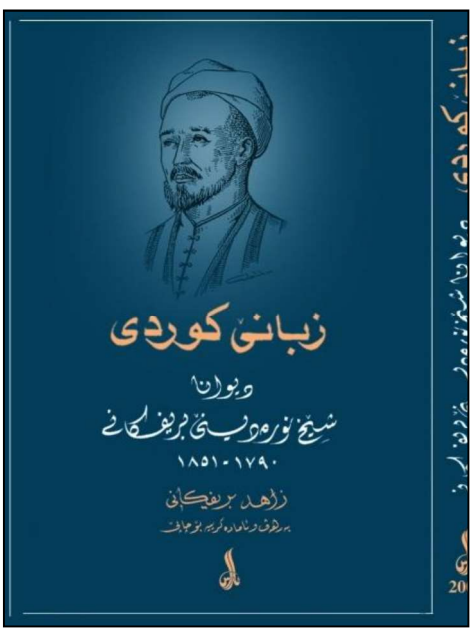
(2) شێخ نورەدینێ بریفکانی، ژێدەرێ بەرێ، بپ19.

(3) شێخ وحید الدین قطب الدین نوری البریفکانی، دیوانا شێخ نورەدینی بریفکانی، بپ7.

بەلاڤـ بکت و ((شیا د دەمەکێ کێم دا، ل لیوا موسل و هەولێرێ و ل نك کۆچەران بەلاڤـ بکت))[2].

رەوشەنبیریا وی:

بریفکانی زانایەکی بەرکەڤتی و بیرتیژ و هزرمەند بوو ((د هەر سێ ئالییێن ڕەوشەنبیرییدا پەیسکبلند و ناڤدار بوویە ـ ئالیێ ژ خودێ ترس و موسلمان پەروەرییڤە، ژ ئالیێ دانایی/ علمی و زانایی و ڕەوشەنبیرییڤە، هەروەسا ژ سەرکێشێن بەرکەڤتی و خودان ناڤـ و شەهرەزا و بسپۆر بوویە))[3]. ئەڤـ چەندە ژی خویا و ئاشکرا دبت، ب ڕێیا ئەوان ((پرتووکێن داناین و ژ هەمی ڕەنگ و ئاواییێن دانایی و ڕەوشەنبیرییڤە، نەمازە ب سۆفیاتیێ و ڕێیێن دڤێت ل سەربچن))[4].

شێخ نورەدینێ بریفکانی

شێخ نورەدینێ بریفکانی ژ بۆ بەلاڤکرنا ڕێیا ڕاست و خوداپەرستی و سۆفیاتیێ ((هەردو ڕێچکە قادری و

(1) صادق بهاءالدین ئامێدی، هوزانڤانێت کورد،بپ414.
(2) هەر ژێدەرێ بەرێ، بپ 415.
(3) شێخ نورەدینێ بریفکانی، ژێدەرێ بەرێ، بپ20.

نەقشەبەندی وەرگرتبوون، زێدەباری ڕێچکەیا خلوێ کو ڕێبازا باپیرێ وی یێ مەزن شێخ شەمسەدینێ ئەخلاتی بوو، لێ پاشی بەر ب ڕێچکەیا قادری ڤە چوو))[2].

شێخ نورەدینی بنگەهێ وی بوو تەکیا بریفکا، ژ بۆ بەلاڤکرنا بیروباوەرێن خوە و ((40 چل سالان ل گوندێ بریفکان کارێ وی ڕێیا ڕاست و دروستا خودێ ئەمرکری نیشا خەلکی ددا))[3]. هۆسا ب ڤی ئاوایی شێخی ژیانا خوە یا پڕی بزاڤ و چەلەنگی بریە سەری و ل ژییێ شێست و سێ سالیێ دا، ل سالا (1268مش/ 1851)ز چوویە بەر دلۆڤانیا خودێ و ل گورستانا گوندێ بریفکان هاتیە ڤەشارتن[4].

ئەدیبیا وی:

هەکە ئەم بەرێخوە بدنە ژیانا شێخ نورەدینێ بریفکانی یا ڕەوشەنبیری و ئەدەبی، بۆ مە خویا دبت کو زانا و ئەدیبەکی بەرکەڤتییێ دەمێ خوە بوویە و ((ل ڕێزا ئێکێیە ژ شاعرێن کلاسیکێن کورد، هەکە ڕێدای بت بۆ فارسان شانازیێ ب جامی بن، دڤێت کورد ژی شانازیێ ب نورەدینێ بریفکانی بن))[5].

شێخ نورەدین چەندین بەرهەمێن بەرکەڤتی ییێن هەین، کو ب لێکدانەکا جوان و پەیڤێن پڕ ڕامان ب زمانێ عەرەبی ییێن نڤیسین. هەروەسا ((ب زمانێ ماکێ کوردی و فارسی، ب ڤەهاندنەکا سپەهی هەبووینە. بەلێ (...) گەلەك ب گۆتن ژ شینواریێن وی

(1) حمدي عبدالمجيد السلفي، تحسين ابراهيم الدوسكي، معجم الشعراء الكرد، ص201.

(2) شێخ وحیدالدین قطب الدین نوری البریفکانی، هەر ئەو ژێدەر، بپ11.

(3) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

(4) انور مایی، الاکراد فی بهدینان، ص177.

نەخاسمە ژ هەلبەستێن دیوانێن وی ڕەنگە نەماینە، ژبلی چەند هەلبەستێن د دەما خوەدا جامێرەکی ل پەراوێز یان ڕەخێ پرتووکەکێ نقیسین))[2].

شێخ نورەدینێ بریفکانی د ڤەهاندنا شعرێدا دەستەکێ بلند هەبوو ((هەکو مرۆڤ وان هەلبەستا دخوینت و هزرێن خوە تێدا دکت ل سەرخوە، بۆ مرۆڤی دیار و ئاشکرا دبت کو شێخ نورەدینێ بریفکانی خودێ ژێ ڕازی تورەڤان و هۆزانڤانەکێ ژ ڕەنگ و بەرکەتی و پەیسکبلند بوویە))[3].

ئەو شعرێن شێخ نورەدین ب زمانێ کوردی و عەرەبی و فارسی ڤەهاندین کو ((علمێ عەرووزێ بکارئینایە و ب شارەزایی ل سەر چوویە. هەروەسا ژ چەند هەلبەستێن شێخ نورەدینی یێن ب زمانێ عەرەبی نقیساندین شارەزایەکا گشتی د هەمی لایێن دانایی و ڕەوشەنبیری ل جەم هەبوویە و دیاردبت کو هزر و ڕا و بیرێن وی د سۆفیاتییێدا چەند دەولەمەندە، مەترسیا خودێ و ڕێیێن ئۆلی و ئایین گرتنێ تێدا دیار دبن))[4].

شێخ نورەدین ژ شاعرێن کلاسیکێن کورد یێن چەلەنگ و خودان شیان بوو ((سەرەڕای ناڤ و دەنگیا وی ب شعرا سۆفیگەری و زوهدێ و بەلاڤکرنا ڕێچکێ د ناڤ خەلکیدا (...) لێ وی مللەتێ خوە و ئەو زولما ل سەر ژبیر نەکر))[5].

شێوەیێ شعری:

دەمێ مرۆڤ شعرێن شێخ نورەدینی دخوونت، هەست دکت یێ ل جڤاتا مەلایێ جزیری ڕوونشتیە، شێوەیێ شعرێن وی د نازك و ل هەڤهاتی و شرینن، د نقیسینا شعرێدا

(1) شێخ نورەدینێ بریفکانی، ژێدەرێ بەرێ ، بپ21.

(2) صادق بهاءالدین ئامێدی، ژێدەرێ بەرێ، بپ417.

(3) شێخ نورەدینێ بریفکانی، هەر ئەو ژێدەر، بپ22.

(4) رشيد فندي، من ينابيع الشعر الكلاسيكي الكردي، ص142.

دەرگەهێ گەلەك جۆران قوتایە، وەكو ئایینی، جڤاكی[1]، هەروەسا د ئالییێن دی ژیدا وی ((چەندین بەرهەمێن د سۆفیگەریێ و ئادابێن رێچكێدا ییێن هەین))[2]. دیسا كێم وارێن ئەدەبی نەبن كو وی بەهرا خوە تێ نەخستبت. ئەڤێن ل خوارێ مەبەستێن شعرینە ل نك شێخ نورەدینێ بریفكانی.

نەتەوایەتی:

شێخ نورەدین ڕاستە مرۆڤەكی خودێناس و زانا و ڕێبەرەكی دینییێ مەزنێ سەردەمێ خوە بوو، لێ ئەوی مللەتێ خوە ژبیر نەكربوو، هەستا نەتەوایەتی و كوردینییێ ل نك هەبوو، بەلگە ژی بۆ ڤێ چەندێ كو ل وی دەمی زمانێ فارسی و عەرەبی خوە ب سەر هەمی ئالیاندا دابوو، ژ وانا ژی بیاڤێ ڕەوشەنبیریەتێ، لێ وی چەندین بەرهەم ب زمانێ كوردی نڤیسینە، مل ب ملێ زمانێ فارسی و عەرەبی. زمانێ خوە ژ ییێ وان كێمتر نەدانایە، خویایە دكت كو كورد هەكە ب وی زمانێ دئاخڤت پێ بنڤیست، ئەو نڤیسین تەڤدا ببتە جەوهەر نەجهێ حێبەتیبوونێیە:

چ خەبەردم ب زبانێ تە ژ دونیا، چ عەجەب
ژ سەرێ زولفا تە و قامەتێ یەكتا، چ عەجەب
ب كەرەم فەتح و فیوضان و ئەمیرێ دو جیهان
كو ب دەستێ مە كەڤت دەولەتێ عوقبا، چ عەجەب **بپ64**

(1) صدیق بۆرەكەیی، ژێدەرێ بەرێ، بپ 513.

(2) الدهوكي ملا محمد سعيد ياسين البريفكاني، فضلاء بهدينان، ص66.

دیسا ژ هەستا وی یا نەتەوەیی، وەلاتێ خوە کێمتر ژ کەسێ نابینت، چونکو ئەڤ وەلاتە د کەڤندا خودان دین و پرتووکێن پیرۆز بوویە، ئەڤە صوحوفا "مەعریفەتێ" یا دینێ زەردەشتی کو دینێ کەڤنێ کوردان بوو، مینا پرتووکەکا دینی و قانوونی ل وی دەمی دهاتە پەیرەوکرن و هەتا نوکە ل دەڤەرا هەورەمان مایە و ژ ئالیێ (پیر شالیارێ هەورامی)ڤە هاتبوو دانان و ((ل سالا 400مش دەستێ موسلمانان نەگەهشتێ))[1]، کو ڤێ پرتووکێ بسۆژن، ژ بەر کو جهێ هەورەمان هەمی چیایی و ئاسێ بوو، موسلمانان نەشیان بگەهنێ:

صوحوفا مەعریفەتێ، من ژ هەوایا تە کو خواند
ب نەسەق بین ژ دل، حیکمەتێ ئەشیاء چ عەجەب
تە دبینم ژ وەتەن، غەیری موخالف ژ مەڕا
تە دگۆ قالبێ ئیقدارێ تەعالا، چ عەجەب بپ64ـ65

سۆفیگەری:

بریفکانی ب خوە وەکو شاعرەکی سۆفی پتریا شعرێن وی سۆفیگەرینە، د ڤی واریدا یێ گەهشتیە بلندترین پلەییّن سۆفیاتیا کو بوهوژین د خوەدیێ خودایی دایە (الفناء فی الله) د ئێکبوونا بوون و بوونەوەرییّدا (وحدة الوجود و الموجود) دەمێ دبێژت:

برۆژێ زییەقا فرار و دەر شەب ڕوحێ ئکسیرم
د ئەجسادێ وجودی، ڕوحێ پاکم زەهرە پێ حەیدا
د جانێ عاشقان شەوقم، گەهی نورم د بینایان
گەهی تەسویلێ نەفسانم، گەهی عەقلم د گەل شەیدا بپ40

(1) شێخ نورەدینێ بریفکانی، ژێدەرێ بەرێ، بپ66.

دلداری:

د شعرەکا دلداریێدا، ئەم بریفکانی دبینن کو بەرانبەری دلبەرا خوە یا شوخ و شەنگ، کو تو دبێی لەشێ وێ ژ هەیڤێیە وەسا دبرسقت، لەو مینا شەیدا و سەوداسەران یێ لێهاتی و ئەزمانێ وی ل بەر لال بوویە:

ئەزمان ژ مە لال بوو ژ بەر، جەورا حەبیبا سیمبەر

ئەبرو هیلالا ڕوقەمەر، دەردل جەماندن پڕ جەفا

دیسا پەشیمانین بخەف، من دل کو دا بەر سەد کەلەف

کیسو سیەھ ئەنیا سەدەف، شەمسا د جاری بێ خەفا بپ52

جڤاکی:

زێدەباری مژوولبوونا وی ب بەلاڤکرنا ڕێچکا قادری و ڕاستەرێکرنا خەلکی بۆ ڕێیا ڕاستا خودێ، لێ شێخی ڕەوشا جڤاکیا مللەتێ خوە ژبیر نەکریە، ب تایبەتی ئەو زولما ژ دەستێ بازرگانێن موسل ل جۆتیارێن کورد دهاتەکرن، دەمێ بەرهەمێ خوە دبرنە موسل بۆ فرۆتنێ، ئەوان کەیسێ خوە ل کوردان ددیت و فێلبازی دکڕینا بەرهەمێ واندا دکر:

زادێ عەیالی کار دکت، بارێ کەرێ خوە بار دکت

قەصدا جهێ بازار دکت، موسل کو مەقصودا ویە

حینا گەها شەهرێ مەزن، بەقال ئەوێت شاشك مەزن

قەومێ دروخ ئەڤ حیلەزن، شۆلا ئەوان تەلبیسیە بپ134

دینی:

هەمی دینێن ئاسمانی هاتینە ژ بۆنا خزمەتا مرۆڤایەتییێ و بەرێ خەلکی بدنە ڕێیا ڕاست و دروست، کو ڕێیا خودێیە، ل دووماهییێ ژی بارکرنە ژ ڤی دونیا فانی و هەر دێ ڕۆژەکێ ژێ بارکن و مرن:

ژ ملیاکەت و پێغەمبەران، گەدا و میر و سەروەران
ئەو پادشاهێ مەهتەران، مرن و فەنا ڤێرا هەیە
ڤێ لەولەبێ ڤێکرا برن، ئەو مولتەقای قەبری کرن
ما ئەو نزانن دێ مرن، مولکێ دنێ بێ فایدەیە بپ129

فەلسەفی:

د واری فەلسەفیدا شعرەکا ڕند و جوان و پڕ ڕامان ڤەهاندیە و دبێژت:

مرادا موسلم و مولحد، چ دەر دێرێ چ دەر مەسجد
نەڤەفتێ هەریەکێ مورشد، شریکێ موشرکان سەلما
شریکێ موشرکانی تو، ئەمینێ سلاب کانی تو
مەتاعێ هەردوکانی تو، دوکانا جەوهەران سەلما بپ60

ل ڤێرێ بەحسێ پشکەکا فەلسەفێ دکت، ئەو ژی بابەتێ دیالیکتیکیە: تێز، ئانتی تێز و سەنتێز: دانایی(تێزە)، بەرانبەر دانایی (ئانتی تێزە)، بەرهەمێ هەردویان (سەنتێزە). بۆ نموونە د هێکێدا دو تشتێن هەین: ئێکێ دڤێت هێکێ وەکو خوە بهێلت ، و یێ دی دڤێت بەر ب بوونا چووچکێڤە ڕابکێشت، د ڤێ بگرە و ڤەکێشێدا ئەنجامەك پەیدا دبت. بۆ نموونە چووچك ژ دایکدبت (سەنتێزە). بریفانی دڤێت بێژت سەلما هەم ئەڤەیە و هەم

ئەوە، ئانکو هەم (تێزە) و هەم (سەنتێزە). واتا دژ و یێ بەرانبەر و ئەنجامێ دژایەتیا، هەمی بۆ خوەدیێ سەلماییێیە، یەکبوونا بوونێ (وحدة الوجود)ە[1].

ئیشراق:

شێخ نورەدین بریفکانی باوەریەکا تمام ب ئیشراقێ هەبوو، کو ئەو ئێك ژ رێبازێن سۆفیگەرییێیە، خودێ هەکە کەسەك بڤێت رۆناهیا خوە دئێختە د دلێ ویدا:

تو ب ئیشراقێ جەمالێ مە مونەوەرکە ژ نور
داکو ئیشراق بدت، شەعشەعەیێ جیباهێ ما
بەرزەخا جامعێ ئەسما، بتە نوری وە کودی
بەحرێ عەمانێ عەمیقم، د سلوك و ڕاهێ ما بپ39

زانستێ نەپەنی(علم الباطن):

شارەزایی و مەلەڤانیا شێخ نورەدینی د زانستێ (الباطن) و زانستێ (الجفر)دا، ژ بابکالکێ خوە شێخ حوسەینێ ئەخلاتی (808مش/1405ز) ل مسرێ چوویە بەر دلۆڤانیا خودێ[2]، وەرگرتیە، کو وی شارەزایی د زانستێن(الظاهر و الباطن) و (الجفر)دا هەبوو، وەکو دبێژت:

ئەز ب علمێ حەق دزانم، دل ب خوە حەق مەسکنە
لەو مە دل تەشبیهێ طورە و ئاگرێ موسایە شەب
ئەز ب خوە فەرقێ قەناکم، ئەز ئەوم یا ئەو ئەزم
(کل شیىء هالك)، لێ هەر تنێ یەك مایە شەب بپ69

---

(1) شێخ نورەدینێ بریفکانی، ژێدەرێ بەرێ، بپ61.

(2) شێخ نورەدینێ بریفکانی، هەر ئەو ژێدەر، بپ32.

نامه:

نامه، ئەون یێن د ناڤبەرا کەساندا ب شێوەیەکی ئەدەبی دئێنە نڤیسین و هنارتن. د ڤی واری ژیدا بریفکانی چەندین نامە ب زمانێ عەرەبی و فارسی هەنە. ئەڤ نامە بۆ مرید و خوەشتڤی و دۆست و هەڤال و کەسێن نێزیکی خوە هنارتینە.

پترِیا ڤان نامەیان وندا بووینە، ب تنێ بیست نامە ب زمانێ عەرەبی و دوازە ب یێ فارسی ماینە، ئەو ژی د چەند نڤیسینێن ژێدەرێن مریدێن وی نڤیسیندا هاتینە پارستن.(ت) د ناڤ ڤان نامەیاندا ییّن کورت و درێژ هەنە ((یا ژ هەمیان درێژتر"اداب السلوك"ە، هەتا هندەکان وەسا هزر دکر ئەڤە ژی پرتووکە و ل گەل بەرهەمێن(پرتووکێن) وی دهەژمارتن))(ت).

بابەتێن ڤان نامەیان ل دۆر وەعز و ئیرشاد و شیرەت و ئاگەهداریکرنا های ژ خوە نەبوویان و گازندە و باشڤەبرنا زالمانە، زێدەباری ییّن سەرخوەشیان و ئاگەهداریکرن ژ سزاییّن خودایی و چەندین بابەتێن دی، کو ب پەیڤێن جوان و لێکدایی و ب شێوەیەکی ئەدەبی و کارتێکەر هاتینە نڤیسین، دەمێ خواندەڤان دخوونت، هەست دکت یێ ل بەرانبەری زانا و رِێبەرەکی مەزن و ژێهاتی کو ترسا خودێ و دینی و باشی و چاکی و سلامەتیا هەمی مرۆڤی، ژین و ژیارا وی یا داگرتی، خەم و کۆڤان و دەرد و ژانێن مرۆڤایەتییێ ییّن ب ستوکرا خوەڤە گرتین، دخوازت بەرێ هەمی خەلکی بدتە رِێیا رِاست و دروست یا خودێ و پێغەمبەری نیشا مە دای، لێ جهێ داخێیە ئەڤ نامەیە هەمی نە ب زمانێ کوردینە.

---

(1) محمد أحمد مصطفى الكزني، الشيخ نورالدين البريفكاني حياته ـ اثاره ـ شعره، ص67.

(2) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

ل دۆر نامە نقیسینا کوردان ڕۆژهەلاتناسێ سەدسالا نۆزدێ (لیرخ) دبێژت: ((کوردەکان لە نامە گۆڕینەوەی نێو خۆیاندا زمانی فارسی بەکاردەهێنن)) (ژ)*. ل گۆر دیتنا مە ئەگەرێ نقیسینا ڤان نامەیان ژ ئالیێ شێخ نورەدینێ بیریفکانی ب زمانێ عەرەبی و فارسی ئەو بوویە، کو ئەو خەلکێ وی نامە بۆ دهنارت، دبت زمانێ کوردی نەدزانی، چونکو گەلەك ژ موريد و سۆفییێن وی عەرەب ژی بوون، یان ژی وان نەدشیان ب دروستی و ڕەهوانی ب کوردی بخوونن، یان وی ب مەبەست وەکریە و نەشیایە ئەو تشتێ وی ڤیای ب زمانێ کوردی ب دروستی دەربڕت، لەوما پتریا وان ب عەرەبی نقیسینە و ب ئایەتێن قورئانا پیرۆز و فەرمۆدێن پێغەمبەری (سلاڤ ل سەر بن) پەتروومەکرینە، وەکو بەلگە و پالپشت ژ بۆ ب هێزکرنا نامەییێن خوە.

شێخ نورەدینێ بریفکانی دۆرێن پتر ژ (30) بەرهەمان ییێن نقیسین و ڕێژا هەرە مەزن ژی هەتا ئیرۆ نەهاتینە چاپکرن و وەکو دەستخەت ماینە. بریفکانی ناسناڤێ (نوری) د شعرێدا بۆ خوە بکاردئینا.

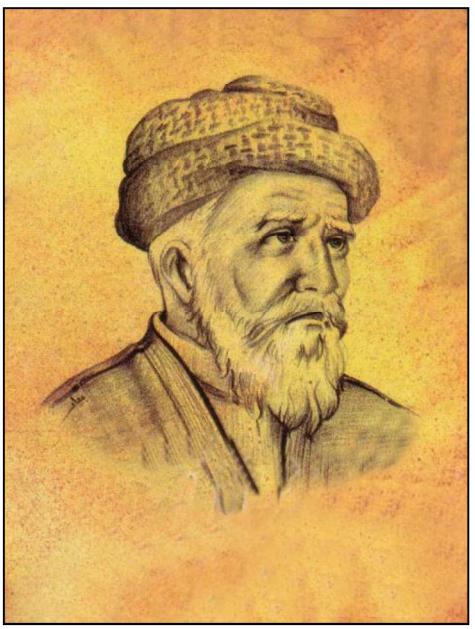
(1) د. فەرهاد پیربال، مەلا مەحوودی بایەزیدی یەکەمین چیرۆکنووس و پەخشاننووسی کورد، بپ9.

* بۆ هەموو نموونەییێن شعری بنیێرە پەرتووکا (زبانێ کوردی) دیوانا شێخ نورەدینێ بریفکانی، بەرهەڤکرن: زاهد بریفکانی.

بەکر بەگێ ئەرزی

ژ دایکبوونا ئەرزی:

بەکر بەگ کوڕێ میر بەهدور بەگێ کوڕێ میر شالی بەگیێە، ئەو ژ بنەمالا میرێن بەهدینان ل ئامێدییێە، بەکر بەگ ل کەلها ئەرزێ سەر ب قەزا ئامێدییێقە هاتیە سەر دونیایێ، لێ هەتا ئەڤرۆ ب دروستی میژووا ژ دایکبوون و مالئاڤاهیا وی دیار نینە، لێ پتریا بۆچوونان ل وێ باوەرییێنە کو ((ژ دایکبوونا وی ل نیڤا سەدسالا دوازدێ مشەختی/ هەژدێ زایینی بوویە)) [1].

بەکر بەگێ ئەرزی

خواندنا وی:

بەکر بەگ وەکو کەسەك ژ مالێن بەگان و دیندار هاتیە ڤێ دونیا ڕۆهن و ئاڤا، بابێ وی ((هەر ژ بچووکاتیاتی ل قوتابخانا(حوجرە) ئەرزێ دانایە بەر خواندنێ (...) دەمێ کو ژییێ وی بوو نێزکی (15) سالییێ دەست ب لێکئینانا پەیڤان کر و هەولدا شعرێ بڕێست)) [2].

---

(1) محمدأمین دۆسکی، ئەرزێ و بەکر بەگێ ئەرزی، بپ 75.

(2) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

ژ سروشتێ خواندنا بەرێ هەکە شاگردی ڤیابا پتر زانستی وەربگرت، دڤیا ل باژێر و گوندان و جهێن خواندن لێ ل دووڤـ بگەرِت، ژ بۆ ڤێ مەرەمێ هەر ژ زارۆکینیێ دانایە بەر خواندنێ ل نك مرۆڤێن زانا و شەهرەزا، هەتا کو قورئان خواندی و فێری خواندن و نڤیسینێ بوویی، پاشی ل نك سەیدایێن زیرەك و زانا ل ئامێدیێ و بامەرنێ و ل مایێ[2]، خواندنا خوە تمام کریە.

کەسایەتیا وی:

بەکر بەگ ژ وان کەسان بوو، یێ هند گرنگی ب مالێ دونیایێ نەددا، پتر حەز ژ ژیانا سروشتی و ل گەل خەلکێ سادە دکر ((ڤێ چەندێ هێلا بوو ببتە کەسەکێ ب دلۆڤانی و خوەپارێز و خودانێ سروشتەکێ نەرم و نێزکی هەر دلـەکی))[3].

هەروەسا ئەرزی، ئەو کەسایەتیا چیڤانۆکیە، ئەوا شعر و سەرهاتی یێن وی جهێ خوە د ناڤـ دیرۆکا مللـەتێ کورددا کرین، ژ بەر کو کەساتیەکا ژیواری بوو، کارتێکرن ل سەر سیمایێ رِەوشەنبیری هەبوو، ژ بەر کو دەستەکی شیاندار د ئالییێن زانستی و هونەری و ئەدەبیدا هەبوو[4].

کارێن هونەری و کارسازی یێن بەکر بەگێ:

زیدەباری کو شاعرەکێ دەستهل و خودان شیان بوو، لێ بەردەوام گەلـەك هزر د کارێن هونەری و کارسازی ژیدا دکر ((نەخاسمە دارتاشی و پەیکەرسازی یێ (...)

(1) صادق بهاءالدین ئامێدی، ژێدەرێ بەرێ، بپ371.

(2) محمدأمین دۆسکی، هەر ئەو ژێدەر، بپ 75.

(3) هەر ئەو ژێدەر، بپ 77.

بابەتێن زانستی و سەربۆر ل سەر گەلەك جوینێن کەرستێ دەستپێکی دکرن، بۆ نموونە شیا کانزێ (سفری) ژ ڕەنگەکێ ئاخێ دروست بکەت، دیسا د چارچۆڤەیێ کارسازییدا شیا ئامیرا چێکەت، هەر وەکو تفەنگ چێکری))[1].

هەروەسا ژ شوونوارێن وی یێن ب دەستێ خوە چێکرین و ((هەتا نوکە تراڕەکێ وی چێکری یێ مای. دیسا هندەك ئایەتێن قورئانێ ل سەر ڕەنگەکی تراران نقیسی بوو))[2].

سەرەڕای زیرەکی و چەلەنگیا بەکر بەگێ د هونەرێ دارتاشییدا ((د هەمان دەمدا شێوەکار و هونەرمەند بوو (...) هەکە نە ژ بەر باوەریا وی یا نەلڤ ب دینێ ئیسلامێ کو وێنە و نیگارکێشیا گیانەوەرێن ب ڕوح حەرامە دا بتە ژ بلیمەتێن نیگارکێشی، د سەر ڤێ تشتێن حێبەتی و سەیر د ڤی هونەریدا ژ وی دئێنە گۆتن))[3].

ئاستێ وی یێ ڕەوشەنبیری:

وەکو دیار ژ شعرێن وی و سەرپێهاتیا وی کو سەرەڕای خواندنا وی یا دینی، لێ هند ئاستەکی بلند د زانستێن ئیسلامیدا نەبوو، لێ پتر بەر ب کەسانێن حوکمدار و سیاسیڤە دچوو ((وەکو دیار ئەرزی نە ژ زانایێن دینی یێن کو د (مسائل)ێن دینی یێن جودادا و هەروەسا د زانستێن دینی ژ "نحو و صرف و منطق و بلاغة و تفسیر و حدیث"ێدا یێ شارەزا نەبوو، هەکە دا ب ئاشکرایی د شعرێن ویدا دیاربن، لێ ئەو د شعرێن خوەدا وەکو دیار نێزیکی کەسانێن سیاسی و حوکمداران بوویە، لێ حەزکرنا وی ژ ئەدەب و

(1) محمدأمین دۆسکی، ژێدەر و بەرپەرێ بەرێ.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ 78.

(3) انور مایی، ژێدەرێ بەرێ، بپ176.

شعرێ و هەست بلندی و بیرتیژیا وی، ئەڤان هەمی کاران وە لێ کر کو ببتە شاعرەکی ناڤدار ل دەڤەرێ))[1].

تێکلییێن وی ل گەل میرین ئامێدیێ:

بەکر بەگ ژ وان کەسێن ڕەوشەنبیری و زانا بوو، ییێن گەلەك نێزیکی میرێ ئامێدیێ و بەردەوام میری دهنارتە د دووڤـ بەکر بەگێ ڕا کو ژ ئەرزێ بێتە دیوانا میری ل ئامێدیێ و شعر و سەرهاتی و ئاخڤتنێن خوەش بۆ وان بێژت، هۆسا ((هندی بێژی تێکەل و ب ڕوبمەت ڤەبووی بوو ل نك میرێ ئامێدیێ یێ ئازا و ب ناڤـ و دەنگ سماییل پاشایێ ناڤدار یێ کو ژ سالا (1765ـ1799)ز خوندکاری ل جهێ بەهدینان کری))[2].

بەکر بەگ و سروشت:

بەکر بەگ ژ وان شاعرێن کورده، یێ بەر ب سروشتیڤە چووی، سروشتی پاناڤەکا مەزن ژ شعرێن وی ڤەگرتی کو ئەم دشێن وی ب شاعرێ سروشتی ب ناڤـ بکن، ژ بەر کو سروشتێ کوردستانێ یێ ڕەنگین و ئەو دەڤەرا دلڤەکەرا ئەو لێ ژیایی، ب تایبەتی ل دەمێ بهاران و ڤەبوونا کولیلکان و خەملینا داروباری و کەسکبوونا ئەردی و ڕەنگێن دەڤەرێ ب شێوەکی سحری، ژ بۆ ڤێ یەکێ دبێژت:

چوونە سلاڤێ گولا ل دیوانێت عەسلانا
هەم بنەفش و سومبلا هەم چویچەك و ڕیحانا
بوو چیکچیا بلبلا نالی چوونە عەسمانا بپ149

(1) رشید فندي، ژێدەرێ بەرێ، بپ125.
(2) محمدأمین دۆسکی، ژێدەرێ بەرێ، بپ 89.

ڤان دیمەنان وە ل بەکر بەگێ ئەرزی کریە ((هەر وەکو یێن بەری خوە، خوە د ناڤـ سروشتەکێ گەلـەك جوان و ڕەنگیندا دیت، لـەورا وەکو هەمیان ـ بەلێ ب ڕێیا خوە ـ ل ژێر کارتێکرنێن دژواریێن سروشتی، ب هەستەکێ نازك وێنەییێن گەلـەك جوان و ڕەنگین و پەیڤێن پڕی موسیقا و ئاواز هۆزانێن خوە داریژتن (...) ل گەل سروشتی حەلیابوو، لـەورا باهرا پتر ژ هۆزانێن وی تێکهلیانەکە ل گەل ناڤەرۆکا وێ، ئەڤینەکە بۆ ناڤەرۆکا وێ ژ چیا و دۆل و نهال و دار... هتد))[1].

شیوازێ شعری و داخباریا وی:

شێوەیێ شعرێن بەکر بەگێ و دارشتنا وان کو ناڤەرۆکەکا لێکدای و سەلیقەکا جوان ب خوەڤە دکرن و گەلـەك ((شعرێن ڕۆمانسی د سالۆخەت و شێوەیێ چیرۆکیدا ڤەهاندینە، مینا بەیتا چۆلی بەگێ، بەیتا تەرگێ، بەیتا کەوی و بەیتا بهارێ (...) هەر شعرەك (چامەیەك/قصیدة) ژ ڤانا پترە ژ 200–300 بەیتێن چار ڕێزی (چارینە). پترپا ڤان شعران ژی سالۆخدانەکا هوورە، ب شێوەیەکی سڤك و نازك و ب پەیڤێن بەربەلاڤێن سادەنە))[2]. د بەیتا چۆلی بەگێدا دبێژت:

خەیانەتێ قەت نەکن
لـەو کو خولام د ئەمینن
ئەگەر ل بەر خۆ بەرزەکن
دێ خۆ ب ڕستێ ڤە بینن
دەردێ چۆلی بەگێ نەکن
دا وی حوکمی نەبینن **بپ120**

(1) محمدأمین دۆسکی، ژێدەرێ بەرێ، بپ 89.
(2) انور مایی، ژێدەرێ بەرێ، بپ177.

میرێ ئامێدیێ دەستهلاتێن زێدە دابوونە (چۆلی بەگێ) کو بۆ خوە باجێ ژ خەلکێ ئێزدی وەربگرت، لێ ئەو ل بەر فەرمانێن میری ڕانەوەستیا و سەرپێچی دکرن، لەوما میری هێرش کرە سەر:

زێر و پێشکێش وەرگرتن
ژ پاشایی دەستویری بوو
خولام ب ئاغا دخوڕتن
دەولەت سەرێ وی بوو
پاشای دەست لێ ڕاگرتن
هەتا ئەو قەنج هەیی بوو **بپ122**

دلداری:

سەرەڕای کو پتر شعرێن ئەرزی بەحسێ سروشتینە، لێ د هندەك شعرێن ویدا هەستەکی دلداری یێ ب پەیڤێن نازك و پڕی ئەڤیندارێ نیشا مە ددت:

ئاقل نەما ژ پڕ ئێشا
ژ حوسنا زڕر شرینێ
برینم لەو دئێشا
ژ بەر داخا ئەڤینێ
دەردێ نەترەکێ ئێشا
ئەز ئێخستمە نڤینێ **بپ150**

شاعرێن کلاسیك پتڕیا وان ییّن ل پەی شۆپا ئیکدو چووین و ب هەڤدو داخباربووینە، ئەڤجا ئەڤـ داخباریە ژی ب ڕەنگەکی ڕێژەییە، چ کێم یان زێدە، لێ شێوەیێ کارتێکرنا

وان ل سەر ئێکدو دیار و ئاشکرایە، لەوما ئەم دبینن کو شێوازێ بەکر بەگێ ئەرزی ژ هەمیان ((پتر نێزیکی شێوازێ "فەقێ تەیران"ە، چ ژ ئالیێ سڤکیێ و بکارئینانا کێشێن سڤکڤە، یان ژی ژ ئالیێ سەرەدەری و چارەسەرکرنا بابەتانڤە (...) و هۆزان و هۆزانڤانیا تەیران کارتێکرنەکا زۆر یا لێکری، لەورا ژ هەمی لاڤە چاڤلێکریە، هەتا ڕادەکی کو شێوازێ وی یێ هۆزانکی، گەلەك نێزیکی شێوازێ هۆزانکیا فەقیێ تیرانە))[1]. ل سەر سەلیقا شعرا "ئاڤ و ئاڤ" یا فەقیێ تیران، بەکر بەگێ ئەرزی ژی شعرەکا ڕند و جوان ڤەهاندیە:

هەی ئاش و ئاش، هەی ئاش و ئاش
تو یێ دگەرهی پێ و پاش
تو هەڤڕانا ناهێری باش
هەی ئاش و ئاش، هەی ئاش و ئاش **بپ157**

سالۆخەت:

ژ شعرێن ب هێژێن پڕی وەسف و جوانی و شاعریەت ییێن بەکر بەگێ "بەیتا نائلە خاتوونێ"یە کو دبێژت:

ب تاتا زولف و سومبل بوون
ڕەخ و جەبهەت وەکی گول بوون
ل سەر ڕوویان قەرەنفول بوون
د مابەینێ ئەنی مابوو **بپ136**

(1) محمدأمین دۆسکی، ژێدەرێ بەرێ، بپ90ـ94.

هەروەسا دەمێ زڤرینا نائلە خاتوونێ ژ سەر ئاڤێ ب شێوەیەکێ جوان و ڕۆمانسی سالۆخەتکریە، کو وێنەیەکی شعری یێ ب هێز و ل هەڤهاتی ل ئاسۆیێ دنەخشینت:

ڤەگەریابوو ژ ڕوبیاری
ژ دەڤـ و لێڤا شەکر باری
دو گیسو بوون سیە تاری
وەکی ئیلان ڤەهوینابوو **بپ137**

جڤاکی:

ئێك ژ ڕەوشت و تیتالێن جڤاکێ کوردەواریێ یێن کەڤن ڕاڤـ و نێچیرە، ب تایبەتی یا کەوان کو کورد گەلەك حەز ژێ دکن ـ هەتا نوکە ژی یا هەی، لێ کێم بوویە ـ بەکر بەگێ ژی ئەڤـ چەندە ب شێوەیەکێ جوان و د چەند شعرەکاندا ل سلۆخەتدایە:

چار ڕەخ کەو لێ دەرکەتن
هەر وەکی دەستە شیرە
ئەغلەب کەو پەیدا دکەتن
ڕوبادی سپڕە سپڕە
ب سنگاڤە ب عەردی کەتن
ئەڤجا بوونە ئێخسیرە **بپ118**

پەند و شیرەت:

د وارێ پەند و شیرەتاندا بەکر بەگ کەسانەکی ئاقلمەند و دووربین بوو، ئەڤـ چەندە ژی ژ شعرا "بەیتا نەسیحەتا" دیاردبت کا چ خودان هوش و زانایە:

بێ عەسل کو بوون ڕێبەر
مەدەد ژ بۆ یەزدانی

بەکر بەگێ ئەرزی ژ وان شاعرێن کوردە، یێن کو بەرهەمێ وان هەتا نوکە د ناڤ وژدان و دلێ مللەتیدا مایە ساخ و شیای شعرا خوە هەر پاراستی بهێلت ، ژ بەر کو کەسانەکی ب شیان بوو، ((شعرێن وی دسڤکن و ڕامانێن وان د سادەنە، لەوما ژ گێولێ خەلکی د نێزیك بوون، پتر شعرێن وی ب زارەکی و ب ڕێیا ژ بەرکرنێ هاتینە ڤەگوهاستن))[2].

مالئاڤاهیا ئەرزی:

بەکر بەگێ ژیەکێ دریژ بۆراندبوو، دەمێ مالئاڤاهی کری گەلەك پیر و کال ببوو ((خەلك دبێژت ئەو د سەر ژیێ سەد سالیێ ڕابوو (...) دەمێ میرێ سۆران محەمەد پاشای (کۆرە) هێرش کریە سەر مێرگەها بەهدینان یێ ساخ بوو، لەشکەر گەهشتبوو کەلها ئەرزێ و هەرفاندبوو، هەروەسا دەمێ میرگەها بەهدینان ب دەستێن ئوسمانیان هاتیە ژناڤبرن یێ ساخ بوو))[3].

ئەڤە ژی وێ بۆچوونا (صدیق بۆرەکەیی) ب چەوتی ددتە خویاکرن کو ئەو یێ ل سالا (1083) مشەختی ل ژیێ سیە و شەش سالیێ مالئاڤاهیکری[4].

(1) حمدي عبدالمجيد السلفي، تحسين ابراهيم الدوسكي، ژێدەرێ بەرێ، بپ139.
(2) حمدي عبدالمجيد السلفي، تحسين ابراهيم الدوسكي، ژێدەرێ بەرێ، بپ140.
(3) سدیق بۆرەکەیی، ژێدەرێ بەرێ، بپ484.

ئەرزی دەمەکی حوکمداری کریە، ئەو ژی ل ((دۆرێن سالا 1208مش/1793ز بەکر بەگێ ئەرزی حوکم ل کەلها ئەرزێ دکر، هەر وەکو د دەستنڤیسا زێوەکییەدا هاتی))[2].

هەروەسا دەمێ مرۆڤ هیڤ دکتە ((د ناڤ شعرێن ویدا هندەك ئاماژەییێن دیارن بۆ چەند میژووان، ئەم تێدگەهن کو ئەو ل وی دەمی یێ ساخ بوو، هەر وەکو ل دووماهیا شعرا "چۆلی بەگێ" دیارکری))[3] دبێژت:

بەکر بەگ ب (عدّ) و هژمار
گفت گۆیە ل دەولەتێ
دوسەد و بیست و هزار
ییّت بۆرین ژ هجرەتێ
ئەڤ حوکمە بوویە ئیجرار
تاریخە بۆ نسحەتێ[4].

ئەڤ شعرە ل میژووا (1220 مش/ 1805)ز نڤیسیە کو ل دۆر کوشتنا چۆلی بەگێ ئێزدیە، ئەوێ ل بەرانبەر سماییل پاشای میرێ ئامێدیێ یاخیبووی و فەرمانێن وی بجھ نەئینایە. دیسا ل دووماهیا شعرا "بەیتا تەرگێ" وەکو شێوەییێ بەرێ ((ئاماژە دایە سالا نڤیسینا وێ، ئەو ژی (1250مش/1834)ز ئەڤە وێ ڕامانێ دگەهینت کو شاعرێ مە ب کێمی هەڤچاخێ هەشت ژ میرێن ئامێدیێ بوویە))[5].

---

(1) تحسين ابراهيم الدوسكي، ژێدەرێ بەرێ، بپ52.

(2) هەر ئەو ژێدەرێ، بپ 52.

(3) محمدأمين دۆسكى، ژێدەرێ بەرێ ، بپ132.

(4) تحسين ابراهيم الدوسكي، ژێدەرێ بەرێ، بپ53.

هەر وەکو دبێژت:

بەکر بەگ باب کورێن
ل دۆر بیستانی دزڤرن
بەلگێت تویتنێ د تورتورن
بکرێ تێنێ و ناکرن
ژ بەر حسیبا ئەبجەدێ
(عەین و غەین و فێ ئوقاف)[1]

هەروەسا د شعرا "بەیتا سەیرانێ"دا بەکر بەگی میژووا نڤیسینا وێ دیارکریە کو ب ڤی ئاوایی دبێژت:

ڤەگەریا ڤە چەك ئەییسی
(بێ وکافا) وەسفەت بهیسی
مەگرت و بۆ خۆ نڤیسی
هێژ کەسێ نەدیتی ب چاڤـ
ژ بەر حسێبا ئەبجەدێ
(عەین و غەین و فێ و قاف)[2]

ئەڤـ تیپە ژی (ع، غ، ف، ق) ل دووڤـ حسابا ئەبجەدی دبنە میژووا (1170مش/ 1759)ز ئەڤە ژی ڕاستیەکێ بۆ مە دیاردکت، کو ئەو میژووا (صادق بەهائەدین ئامێدی) بۆ ژ دایکبوونا بەکر بەگێ ئەرزی دانایی کو ل ((سالا 1179مشەختی هەڤبەری

(1) محمدأمین دۆسکی، ژێدەرێ بەرێ، بپ 148.
(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ111.

(1767)ز هاتیه دونیا ڕوهن))[1] یا دروست نینه، ژ بەر کو نە تشتەکی بەرهوشە کو ل ژیێ (9) سالیێ شیابت ڤێ شعرا جوان بنڤیست. ژ ئالیەکی دیڤە ل دووڤـ ڤێ میژوویێ چو ڕاستی بۆ بۆچوونا (سەدیق بۆرەکەیی) ژی نینن، ئەوا دبێژت: ((ل سالا 1047مشەختی))[2] بەکر بەگێ هاتیە سەر دونیایێ.

ل دۆر مرنا بەکر بەگێ چو میژوویێن بنبڕ نینن کو سالا مرنا وی دیار بکن، لێ پتریا بۆچوونان ل وێ باوەرییێنە کو یێ ((ل دووماهیا نیڤا ئێکێ ژ سەدسالا دوازدێ مش/نوزدێ زایینی یێ چوویە بەر دلۆڤانیا خودێ))[3]. دیسا پشتی کاڤلکرنا کەلها ئەرزێ ژ ئالیێ لەشکەرێ میرێ کۆرەڤە بەکر بەگی ساخ بوو، پشتی هنگێ خانییێن خوە ژ دەرڤەی کەلها ئەرزێ ئاڤاکرن و هەتا نوکە شوونوارێن مالا وی د دیارن، هەروەسا شارەزایێ ژیان و بەرهەمێ بەکر بەگێ (محەمەد ئەمین دۆسکی) دبێژت: ((ل دووڤـ لێگەریان و ڤەکۆلین و پرسیارکرن ژ خەلکێ گوندێ ئەرزێ، ب تایبەتی کەسانێن ب ناڤسالڤە چووین، بۆ من خویابوویە کو ئەو هەتا پشتی سالا (1850)ز ژی یێ ساخ بوو، دبت ژ ڤێ میژوویێ پتر ژیابت ژی))[4]* .

---

(1) صادق بهاءالدین ئامێدی، ژێدەرێ بەرێ ، بپ371.

(2) سدیق بۆرەکەیی، ژێدەرێ بەرێ، بپ 484.

(3) محمدأمین دۆسکی، ژێدەرێ بەرێ، بپ 86.

(4) دیدار ل گەل محەمەد ئەمین دۆسکی ل ڕۆژا 15 /2010/7 ل دەزگەهێ سپیرێز یێ چاپ و بەلاڤکرنێ.

* بۆ هەموو نموونەییێن شعری بنبڕە پەرتووکا (ئەرزێ و بەکر بەگێ ئەرزی) یا محمدأمین دۆسکی.

شێخ تەهایێ مایی

شێخ تەها کەنگی ژیایە؟

شێخ تەها کورِێ مەلا عەبدولرەحمانێ مایيە، ل سالا (1258–1259)یێ مشەختی، هەڤبەری (1843–1844)یێ زایینی ل گوندێ مایێ ژ دایکبوویە. ژ بنەمالەکا ناڤدار ب رِەوشەنبیری و ژ خودێ ترس فێر و پەروەردە بوویە[1].

خواندنا وی:

هەر ژ زارۆکینیێ ل گوندێ خوە دەست ب خواندنێ کریە، ل دەستپێکێ قورئانا پیرۆز خواندیە، پاشان بوویە فەقی و ل دووڤـ سەروبەر و رِەوشتێن دەڤەرێ ((ل نك زانا و رِەوشەنبیرێن دەڤەرا بەهدینان ل موولسلێ خواندیە (...) دەستوورناما زانایی ژ دەستێ عەبدولـلاھ عومەری وەرگرتیە. پاشی بوویە قازی ل بەرواری ژێریا، هەتا سەرێ سەدێ بیستێ))[2].

مەلا تەهای وەکو ژ ژیانا وی دیاردبت، هەر ژ دەستپێکێ ب دووڤـ زانین و زانستێ کەڤنیە و لێگەریایە، دەرسداری ل قوتابخانا مایێ کریە و دەرس گۆتینە شاگردان ((لـێ

(1) صادق بهاءالدین ئامێدی، ژێدەرێ بەرێ، بپ449.

(2) هەر ژێدەرر و بەرپەرێ بەرێ.

دەرسداری هێلا و مژوولی بەلاڤکرنا ڕێچکەیا نەقشەبەندی بوویە))[2] بۆ ڤێ چەندێ ژی ((ل سەر دەستێ شێخ محەمەدێ بامەرنی بوو شاگرد))[3].

شێوازێ وی یێ شعری:

مەلا تەهای وەکو پترِیا مەلا و شاعرێن کەڤن یێن کوردان پتر ژ زمانەکی دزانی و شعر بێ ڤەهاندینە، ئەوی زمانێن کوردی و عەرەبی و فارسی باش دزانین و ب ((هەر ئێکێ ژ وان دیوانەکا تمام بێ هەبوو))[4].

سۆفیگەری:

مایی مینا هەمی شاعرێن کوردێن کلاسیك، کو پترِیا شعرێن وی سۆفیگەرینە ((لێ خوەشیا شعری پێڤە دیارە، خوە ژ هشکاتیا ڕامانێ و ئاڤاهی و چەڤەنگێن سۆفیگەریێ بێن ئالۆز دوور کریە، لەوما دل و دەروون بۆ ڤەدبن، هەر وەکو چامەیێن نازکێن دلداریێنە))[5]. وەکو دبێژت:

مەشرقێ سینە سابتن
پەردەئێ هجرێ ڕابتن
ڕاحتێ جان خویا بتن
نێ ئەوە حوسنی خاتمە **بپ455**

---

(1) حمدی عبدالمجید السلفي، تحسین ابراهیم الدوسکي، ژێدەرێ بەرێ، بپ254.

(2) أنور مایی، ژێدەرێ بەرێ، بپ 178.

(3) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەرێ.

(4) رشید فندي، ژێدەرێ بەرێ، بپ162.

هەروەسا شعرێن وی یێن سۆفیگەری ((د نازك و زەلالن و ب کوردیەکا ڕەهوانن و د ئاڤاهییێ خوەدا ژ شعرێن کەڤنێن شاعرێن سۆفیگەری ل کوردستانێ د جودانە، ژ بەر نازکی و زەلالی و دوورکەڤتنا وان ژ پەیڤ و زاراڤێن ئالۆز و کووڤی))[ژ]. هەروەسا د ڤی واری دا دبێژت:

ل نك وی چونکە مەی مەبذولە دائم
ل گەل بەدکارێ صبری وی جمیلە
سیە ڕونە ل گەل وی ڕند غالب
ئەگەر تەحقیق بکەی الا قلیلە **بپ458**

کەسانێ سۆفی خودێناسە و ژ ڕێیا وی یا دروست دەرناکەڤت، سلۆکێ سۆفیاتیا بۆ وی خوەش ڕێبەرە ل هەر تەنگاڤیەکا هەبت، ل دووماهییێ دێ ب سەرکەڤت و تێر مەیا ژیانێ یا بێ دووماهی کو هنگڤین و سەلسەبیلە ل بەهشتێ دێ ڤەخوت:

د مەیخانا مە دا پیرەك جلیلە
ل صەحرایا سلۆکی خۆش دەلیلە
مەیا کو ئەو ژ ڕەندارا دبەخشیت
ڕەحیق و مسك و شەهد و سەلسەبیلە **بپ458**

د دونیاییدا گەلەك ل دووڤ خوەشی و داخوازیێن دلی بریڤە دچن، ل دووماهیا بۆ وان دبتە پەشێمانی و داکەتن، لێ سۆفییێ کنجێ خەرقەیێ سۆفیاتییێ کریە بەرخوە و خوە ژ هەمی خوەشیان بێ بارکری و ڕێیا خودای گرتی، ئەو دێ شەرابێ خورِی(سافی) ڤەخوت:

---

(1) هەرئەو ژێدەر و بەرپەر.

لێ دمەشن هەناء و دل
زیدە دبن هەوان و (ذل)
خرقەئێ فەقیری تێتە مل
دردێ شراب خور غەمە بپ455

دلداری:

شێخ تەهایێ مایی د ئالیێ دلداری و ئەڤینییێدا، چەندین شعرێن نازك و جوان ڤەهاندینە، ل سەر شۆپا کلاسیکان چوویە و پەیڤێن پڕی بەڕاد و قەبە بکارئینایینە، شعرێن وی د ئاست بلندن و نیشانا مەلەڤانیا وی د ڤی واریدا ددن. لەوما وی ژی مینا تەڤـ عاشقان دەرگەهێ ئەڤینێ یێ قوتایی و ب شڤـ رۆژان یێ ژ بەر ژانێن وێ نالیایی، لێ ئێدی ژ سۆزا خوە لێڤەنابت، پشتی کو بوویە عاشق و ئەڤینێ هێز و ڤەژەنەکا نوو دایە دل و جانێ وی:

دەرگەهێ حوبێ مە قوتا محنەتێ گۆت من ئەڤە ئەز
شەرمە ئێدی ڤەگەڕم وەختێ مە دەرگەھ واکر
نەزمێ بێ عشقێ (بەهائی) جەسەدێ بێ جانە
مەیت نەزم ب عشقێ مە ژ نوی ئەحیاکر بپ 452

دەمێ مرۆڤـ هندەك شعرێن وی دخوونت، بێهنا شعرێن مەلایێ جزیری ژێ دفڕیت، یێ ل سەر شۆپا وی چووی و ب جزیری گەلـەك داخبار بوویە. بۆ نموونە جزیری دبێژت:

من دی سەحەر شاهێ مەجەر لـەبسێ دبەر مەخوور بوو

ئەو دێم زەری سۆر موشتەری یارەب پەری یا حور بوو[1]

دلبەرا شێخ تەهای ژی مینا یا جزیری خودان سیمایەکێ جوان و هەیڤی و ل هەڤهاتیە، نازك و دەلال و ڕوو ب خالە، بسك و کەزی ل دۆر گەردەنێ دلەییزن، وەکو ڕەشروحانا ل حەودێیە و هەمی بێهن ژێ دئێن:

دلبەرەك من دیت سەحەر نازك بەشەر سیما قەمەر
ژێری زولفان جەبهە وەك خاوەر ژ عەوری تێتە دەر
زولف و گیسو ڕوی و ئەبرو چەشم جادو ئافرو
سنبل و ڕەیحان وەرد و قەوس و تیر و ماوەزەر بپ456

حەنەك و ترانە:

شێخ تەهای شێوازەکی جوان و خوەش هەبوو، ژ بۆ حەنەك و ترانان و لێکئینانا پەیڤان ب ڕەنگەکی سادە و سەلیقەکا ل هەڤهاتی، گۆتن و بێژەیێن خوە ژ ناڤ جڤاکێ کوردەواری وەرگرتینە کو بۆ گوهێ وەرگری ژی ب سانەهینە و ل جانێ وی خوە دئێن وەکو دبێژت:

پڕکە هنبانا زکێ خوە تژی کەلیا ماشێ
هەڕە بن کەڤنە لخێفێ و دەبانجا بکە وەریس
وەختێ تو دخوی عەدەسێ کار بکە قەسریکەك
وەرنە تەحقیقێ بکە دێ دەربێ و شالان کەی پیس بپ459

(1) مەلایێ جزیری، تۆێژاندنا: صادق بهاءالدین ئامێدی، بپ392.

د ژییێ خوه ییێ پتر ژ شێست سالاندا ژیایی، چەندین بەرهەم ئافراندینە، هەتا کو ل ((سالا 1337مش/ 1918ـ1919ز))(بژ) ، ل گوندێ مایێ چوویە بەردلۆڤانیا خودێ مەزن*، هەروەسا چەندین بەرهەم هەبوون و ب زمانێن جودا، لێ ل سالا (1924)زاییێ ((دەمێ گوندێن بەرواری ژووریان وەکو مایێ، بێدوهێ، بناڤێ و دێریشکێ تیاریان ب فەرمانا ئنگلیزی سۆتین، کتێبخانا مایێ یا شوینوارێن وی تێدا هەمی هاتە سۆتن))(بژ)** ، لـەوما بەرهەمێن وی کێم گەهشتینە مە. دیسا مەلا تەهایی د شعرێدا ناسناڤێ (بهائی) بۆ خوە بکاردئینا:

ئەڤـ موجرمێ بێ چارە بەهائی کو تە دائی
سؤلا وی بۆ جهێ تە ژ عەفو و رِضایە بپ457

---

(1) رشید فندی، ژێدەر و بەرپەرێ بەرێ.

* ل دۆر میژووا مرنا وی بنێرە ڤان ژێدەران(هوزانڤانێت کورد، بپ449، فضلاء بهدینان، ص21، معجم الشعراء الکرد، ص254)

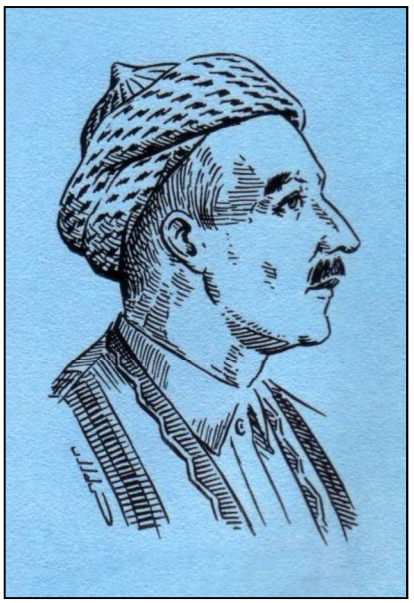
(2) صادق بهاءالـدین ئامێدی، ژێدەرێ بەرێ، بپ450.

** بۆ هەموو نموونەیێن شعری بنێرِە پەرتووکا (هوزانڤانێت کورد) یا صادق بهاءالـدین ئامێدی.

حوسنی یێ بامەرنی

ژیان و خواندنا وی:

شاعرێ کورد یێ مللی حوسنی کوڕێ مەلا ئەحمەدێ بابکیە، ل سالا (1284مش/1868)ز ل گوندێ بامەرنێ، سەر ب دەڤەرا ئامێدییێڤە ژ دایکبوویە، ((ژ بنەمالەکا ب ناڤ و دەنگ ب زانست و دینداریێ ل بەهدینان هاتیە نیاسین، باپیرێ وی مەلا ئوسمان قازی یێ ئامێدییێ بوو))[2] ژیان و خواندنا خوە یا دەستپێکی((هەر ل ڤی گوندی بۆراندیە، خواندنا فەقیاتییێ ل تەکیا شێخ (بهاءالدین)ی ب دووماهی هینایە و ئێك ژ مریدێن شێخی و دەرسدارێن تەکیا بامەرنیێ بوویە))[1].

حوسنی یێ بامەرنی

حوسنی بۆ پتر خوە ڕەوشەنبیرکرنێ و وەرگرتنا زانینان و ب سەرهلبوونا ژێدەرێن زانستی، بەرێ خوە دایە ژ دەرڤەی کوردستانێ و ((بۆ دەمەکی دەرس ل سەر دەستێ زانا محەمەد شوکری ئالۆسی ل بەغدا خواندینە))[3].

---

(1) حمدي عبدالمجيد السلفي، تحسين ابراهيم الدوسكي، ژێدەرێ بەرێ، بپ233.

(2) عەبدولرحمان بامەرنی، هوزانڤانێ مللی حوسنی بامەرنی، بپ13.

(3) رشيد فندي، ژێدەرێ بەرێ، بپ171.

کەسایەتیا وی:

حوسنیێ بامەرنی ژ وان کەسان بوویە ییّن ڕوح سڤك، زمان شرین و ئاخڤتن خوەش، هەڤالیێ هەمی تەخ و چینیّن جڤاکی بوویە و ((ل گەل دەستەکا ڕێنجبەران، ژ پالە و شاگرد، ڕەزڤان و دەسدارێن خواندگەها بامەرنیێ دۆست و تێکەل بوویە))[1].

شێوازیێ وی یێ شعری:

ژ شعرێن حوسنی خویا دبت کو ئەو شاعرەکیێ مللی بوو، شعر ب زمانەکیێ سڤك و خوەش و زمانیێ خەلکی دنڤیسین. پشکداری هەمی ڕوودانیّن جڤاکی ییّن خوەجھ بوویە، ژ بەر کو ئاسن قوتی و ترڕانە و حەنەکیّن وی د شعرێن خوەدا دگۆتن، ژ بەر هندیێ خوەشتڤی و خەمرەڤینیێ هەمیان بوو، ئەو ژی نە ژ جۆر و ڕەنگیێ شاعرێن دیە، لیێ ئالیەکیێ دی یێ ژینا مللەتی گرتبوو[2]. پترپا شعرێن حوسنییێ بامەرنی سلۆخدانن و ب شێوەیەکی سادە هاتینە ڤەهاندن:

ئەو بەخچەییێ ل بن گویزانە

ژ مەعریفەتیێ چێکری

کولیلکێت چەند جهانە

هەمی لیێ جەمعە کری

بێهنا گول و ڕیحانا

ئنسان هەمی مەست کری بپ26

هەروەسا شعرێن پێگۆتن و ترانان ژی هەنە، سالۆخەتەکی جوان ل دەمیێ بەحسکرنا ڕوودانان هەبوو، نموونە ژی بەیتا "کەریێ نەڤیێ سێلوانیێ"یە، کو د ڤیێ شعرێدا ب

---

(1) صادق بهاءالدین ئامێدی، ژێدەریێ بەریێ، 463.

(2) صادق بهاءالدین ئامێدی، ژێدەریێ بەریێ، بپ479.

شێوەیەکی تڕانکی ناڤێ چەندین کەسێن دەڤەرێ ییێن دیارکرین و چامەکا ب سەرێ وان ئینای سەرا سەرژێکرنا کەری:

محەمەد دبێتە بابێ

ئەز نەشێم تو ب خۆ ڕابێ

خۆشکە بێهنا کەبابێ

پشکەکێ بدە عمەرێ عەمەری بپ36

هەروەسا شعرێن نازکێن هەین ب هەردو جۆران کلاسیکی و ڕۆمانسی، گەلەك درەوانبێژن ب جوانیا شێوە و بلندیا ڕامانێ و هێزا خەیالێ[1].

ئەحمەدێ نالبەند ل دۆر زیرەکی و دەستهلیا حوسنی د شعرێدا دبێژت: ((گەر حوسنی بەردەوامی ب ڤەهاندنا بەیتان دابا دا هۆزانڤانەکێ بێ هەڤڕك بیت و دبیت دەستێ وی ب خوە ژی نەگرتبا))[2].

هەڤچاخێن وی:

ل سەر دەمێ حوسنی هندەك شاعرێن ب ناڤ و دەنگێن بەهدینان هەڤچاخێن وی بوون، ئەو ژی ((شاعرێن ناڤدار ئەحمەدێ نالبەند / 1891–1963ز، شێخ غەیاسەدینێ نەقشەبەندی/ 1890– 1944ز بوون، کو ئەو ژی ژ شاعرێن گوندێ بامەرنێ بوون))[3]. حوسنی د شعرا (کەرێ مەرەوگێ)دا ل دۆر نالبەندی دبێژت:

سەحکەنە (احمد) شاعری

---

(1) انور مایی، ژێدەرێ بەرێ، بپ180.

(2) عەبدولرحمان بامەرنی، ژێدەرێ بەرێ، بپ19.

(3) رشید فندي، ژێدەرێ بەرێ، بپ172.

ئەوی بەیتەك چێكری
هەتكا وان ئێكجار بری
ئەو كرنە بەفرا تەزی بپ63

ل سەر دەمێن بۆری، بەریكانێن شعری یێن جوان و قەشەنگ د ناڤبەرا شاعرێن كلاسیكێن مەزنێن كوردانداا چێبووینە، هەر ژ (مەلایێ جزیری و فەقیێ تەیران، باتەیی و مەلا مەنسۆریێ گێرگاشی) هەتا كو گەهشتیە حوسنیێ بامەرنی و نالبەندی، ((ل دووڤ پێزانینان حوسنی و ئەحمەدیێ نالبەند، د هۆزانەكا هەڤپشكدا بەیت ل هەڤدو زڤراندینە و وەك سیناریۆیەكێ هۆزانەكا جوان ژ هەردویان هاتیە نڤیسین (...) و ب رِەنگەكێ جوان و هۆستاكارانە))[1] ، لێ مخابن ئەو شعرە ب دەست مە نەكەڤت و مە د چو ژێدەراندا ژی نەدیت.

مرنا حوسنی:

ل دۆر مالئاڤاهیكرنا حوسنیێ بامەرنی چەندین بیر و بۆچوونێن ژێكجودا هەنە، و میژوویێن جودا بۆ مرنا وی هاتینە دانان. ئەنوەر مایی د پرتووكا خوە (الاكراد فی بهدینان)دا خویا دكت كو ل سالا ((1356مش/1940ز ل گوندیێ بامەرنێ مالئاڤاهیكریە))[2].

دیسا د پرتووكا (هۆزانڤانیێ مللی حوسنی بامەرنی)دا، هاتیە كو ل سالا (1936)ز مالئاڤاهیكریە[3]، هەر د ڤێ بساتێدا (رەشید فندی) دوپات دكت كو ((محەمەد فوئاد

(1) عەبدولرحمان بامەرنی، ژێدەرێ بەرێ، بپ19.
(2) انور مایی، ژێدەرێ بەرێ، بپ180.
(3) عەبدولرحمان بامەرنی، هەر ئەو ژێدەر، بپ14.

عەبدولرەحمان کو برازایێ ویە "حوسنی" دبێژت: مرنا حوسنی ب ئەگەرا ڕاوەستیانا دلی ل سالا (1938)ز بوو، ئەڤ میژوویە ل گۆڕ دیتنا مە یا دروستژە))[1].

هەر چاوا بت، ئەڤ ژێدەرە هەمی د نێزیکی ئێکدونە و چو جوداهیا وەسا د ناڤبەرا واندا نینە، ئەم ژی پتر پشتەڤانیا بۆچوونا دووماهیێ دکن، چونکو ژێدەرێ وێ ژ بنەمالا حوسنییێ بامەرنی ب خوەیە.

حوسنی زمانێن فارسی، تورکی، عەرەبی و زێدەباری زمانێ زکماکیێ کوردی دزانین[2].

(1) رشید فندی، ژێدەرێ بەرێ، بپ172.

(2) رشید فندی، ژێدەرێ بەرێ، بپ171.

مەلا فەتحوللاهیێ سێرتی

مەلا فەتحوللاهـ کیە؟

مەلا فەتحولـلاهـ ئەفەندی ئێك ژ زانا و شاعرێن ب ناڤـ و دەنگێن کوردە ((ل دەستپێکا سەدسالا چاردیێ مشەختی))[1] ، بەرانبەری سەدسالا نوزدیێ زایینی ژیایە.

ل دۆر مالبات و ڕەهـ و نفشیێ وی (د. عەبدولـرحمان ئاداق) دبێژت: ((مەلا "فتح الله" کوڕیێ مەلا عومەرە، کوڕیێ مەلا عەبدولـلاهـ، ئەو ژی کوڕیێ مەلا خەلیلیێ سێرتیە))[2].

دەرسداری و شاگردێن وی:

د ژیانا خوەدا مەلا فەتحولـلاهی ل باژێریێ سێرتیێ ((دەرسدار بوو، چەندین بەرهەمێن ئەدەبی و شعری هەنە))[3]. هەروەسا چەندین کەسێن زیرەك و شارەزا ل بەر دەستیێ وی خواندینە و بوویە زانا و ڕۆلـەکیێ مەزن گێرایە، ژ وانا (مەلا سەعیدیێ نورسیە) کو بوویە ستێرەکا گەش و زانایەکیێ بلیمەت د ناڤـ جیهانا ئیسلامیدا و ب هزاران شاگردان نامەییێن وی دخواندن و بەلاڤـ دکرن، ((سەعیدیێ نورسی دەمێ 15– 16 سالی بوویە چوویە جەم مەلا "فتح الله" قەدەرەکیێ خواندیە، ئەڤە ژی بۆ مە دەمێ 1891–1892

(1) حمدي عبدالمجيد السلفي، تحسين ابراهيم الدوسكي، ژێدەرێ بەرێ، بپ292.

(2) هەلبژاردە، ژێدەرێ بەرێ، بپ8.

(3) حمدي عبدالمجيد السلفي، تحسين ابراهيم الدوسكي، هەر ئەو ژێدەر، بپ292.

دیاردکت))[2]. ژ بەر هندێ ئەو ((ئێکەمین کەس بوو ل سالا 1309مش/ 1892ز ناسناڤێ (بدیع الزمان) ل سەر مەلا سەعیدێ نورسی دانای))[3].

ل سەر فەرهەنگا زیائەدین پاشا ئەلمەقدس، مەلا فەتحوللاهی ل سالا ((1890یێ شعرەك ب زمانێ کوردی ب پرتووکا "الهدية الحميدية في اللغة الكردية" نڤیسیە))[3]. ئەڤ شعرە ژی ژ (18) مالکان پێك هاتیە، ل دەستپێکێ بەحسێ جودابوونا مرۆڤی ژ گیانەوەران دکت، کو چاوا خودێ عەقل و زانین دایە مرۆڤی و ئەڤ چەندە ڕۆژ بۆ ڕۆژێ یا بەر ب پێشڤە دچت، هەتا کو د ناڤ کوردانداژی کارێن باش پێن دئێنە ئافراندن کو هەر کەسەك ل بەرانبەر وان کاران (بەرهەمان) مەندەهوش و حەیران دمینت وەکو دبێژت:

ژ حیوانان خودێ باشقە چێکر وی نوع ئنسانی
کو دایێ عەقلەکی کامل ژ وی تێ علم و عرفانی
معارف ڕۆژ ب ڕۆژ زێدە دبن حەتتا ل ناڤ کوردان
دکین تألیف حەمی کەس تێ دمینی شاش و حەیرانی بپ299

هەروەسا پەسنێن (یووسف زیائەدین پاشا)یی دکت، کو مرۆڤەکی زانایە و خودێ عەقل و کەمال پێن داینە وی، ئەو هندی زانایە وەکو حەکیم و لوقمانایە:

موبارەك ناڤ وی پاشایێ یووسف هەم چیاوالدین
ژ نەسل حضرتێ خالد وەکی سەحبان ل مەیدانی
خودێ عەقل و کەمال دایێ تژی هەر ڕۆژ حوضور وی
ژ ئەنواعێ ئەهالێ حکمەتێ وی وەکی لوقمانی بپ300

---

(1) هەلبژاردە، ژێدەرێ بەرێ، بپ9.

(2) تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، ل دۆر ئەدەبێ کرمانجی، بپ163.

(3) حمدي عبدالمجيد السلفي، تحسين ابراهيم الدوسكي، هەر ئەو ژێدەرێ، بپ292.

دیسا مەلا فەتحوللاهی فەرهەنگا (الهدية الحميدية في اللغة الكردية) یا (یووسف زیائەدین) ئینایە هەڤبەری نوبهارا (ئەحمەدێ خانی) و گولستانا (سەعدیێ شیرازی) کو هەردو ل حوجرە و مزگەفتان ژ ئالیێ شاگردانڤە دهاتنە خواندن:

ب کرمانجی حەمی الفاظ دکت تفسیر و اظهار کو

دبت ژی منکسف ئەو نوبار ئەحمد خانی

خودێ ڕا یێ حەمی خێر و یێ کو سعی بلیغ کر سەر

کە تألیف تا بۆ نافع وەکی نفع گولستانی بپ300*

وە دیارە (زیائەدین پاشا)یی بەری فەرهەنگا خوە چاپ بکت، یا نیشا مەلا فەتحوللاهی دای، لەوما وی ژی ل دەستپێکا فەرهەنگا خوە ((ناڤێ مەلا فەتحوللاهـ نڤیسیە ژ بەر هاریکاری ژێ وەرگرتیە))(1).

پشتی ژییەکی پڕی زانین و زانست و شاعریەت و دەرچوونا ب دەهان قوتابی و شاگردان ل بەر دەستێن وی، سێرتیێ شاعر و زانا ل سالا ((1317مش /1900ز چوو بەر دلۆڤانیا خودێ))(2).

* بۆ نموونەییێن شعری بنیڕە پەرتووکا (الهدية الحميدية في اللغة الكردية) یا یوسف ضیاءالدین.

(1) هەلبژاردە، ژێدەرێ بەرێ، بپ9.

(2) تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، ل دۆر ئەدەبێ کرمانجی، بپ163.

مەلا محەمەدێ فرسافی

مەلا محەمەد کیە؟

مەلا محەمەد کوڕێ شێخ موسا کوڕێ حاجی خزر یێ فرسافیە، د شعرێدا ناسناڤێ (حەزێن) ل خوە کریە ((ل گوندێ فرسافێ یێ سەر ب باژێرێ سێرتێڤە ل کوردستانا باکور ل سالا 1235مش/ 1816ز هاتیە دونیایێ))[1]. هەروەسا هندەك ژێدەر دبێژن کو ئەو ژ نفشێ شێخ عبدولقادرێ گەیلانیە، کو ئێك ژ مەزنترین زانایێن رێچکا نەقشبەندیە.

خواندن و وەرگرتنا ئیجازێ:

مەلا محەمەد ژی مینا هەمی زارۆیێن کورد یێن وی دەمی خواندنا خوە ل حوجرە و مزگەفتان خواندیە، لێ دەمێ ڤیای بەر ب سۆفیاتیێڤە بچت ((ل دەستپێکێ بەرێخوەدا گوندێ نەهرێ داکو دەستووریا تەریقەتێ ژ شێخ تەهایێ نەهری وەرگرت، لێ وی بەرێ وی دا نك شێخ ئوسمان سراج الدین تویلەیی، بەرێ وی دا وەلاتێ بابان، ئەوی ژی گوهێ خوە دایێ. ما ل نك شێخی هەتا ئێجازە ژێ وەرگرتی و بوویە خەلیفە (...) پشتی وەرگرتنا ئیجازا تەریقەتێ زڤری هاتە سێرتێ))[2].

بەلاڤکرنا تەریقەتێ:

(1) حمدي عبدالمجيد السلفي، تحسين ابراهيم الدوسكي، ژێدەرێ بەرێ، بپ321.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ322.

پشتی مەلا محەمەد ژ وەلاتێ بابان ژ نك شێخ ئوسمان زڤری و دەستووریا بەلاڤکرنا تەریقا نەقشبەندی ژێ وەرگرتی، جارەکا دی ل خوەجهیا خوە ((ل سێرتێ ئاکنجی بووی، ل مزگەفتا وێ یا مەزن دەست دا وەعز و نسیحەتان))[2].

ب ڤێ چەندێ مەلا محەمەد دەست دا بەلاڤکرنا تەریقەتێ د ناڤ خەلکیدا و شیا چەندین خەلیفە و مریدان ل دۆر خوە کۆمڤەکت، ژ وانا ژی ((کوڕێ وی (محی الدین) ئەدیب و شاعر بوو))[3].

بەرهەم و شێوازێ وی یێ شعری:

مەلا محەمەد دیوانەکا شعری یا چاپ کری یا هەی، پترپا شعرێن وی دینی و سۆفیگەرینە، بەهرا پتر ژی ب زمانێ عەرەبینە، ئەوی شعر ب ((زمانێ کوردی و عەرەبی ڤەهاندینە، و شعرێن وی د ناڤنجینە))[3]. ئانکو گەلەك د دریژ نینن.

هەروەسا د شعرێدا پتر گرنگی دایە ئالیێ علمی و سۆفیاتیێ ژ هونەری و شاعریەتێ، لەوما شعرێن وی د سادەنە و هندەك جاران دبنە لێکئینان.

شانازی ب خوە برن:

د ئەڤی جۆرێ شعرێ ژیدا ئەو گەلەك مەدحێن خوە دکت، وەسا هزر دکت کو ئەو تشتە ل نك وی ب تنێ یێ هەی. مەلا محەمەد ل ڤێرێ پتر پەسنێن خوە ب کەراماتان

---

(1) تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، ژێدەرێ بەرێ، بپ160.

(2) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

(3) حمدي عبدالمجيد السلفي، تحسين ابراهيم الدوسكي، ژێدەرێ بەرێ، بپ322.

دکت، کو ئەو کەرەما خودێ ل گەل وی کری یا ڤەدەرە ژ عەقلێ مرۆڤی، چونکو کەرامات ژ دەرڤەی عەقلینە و دبێژت:

ئیخبار دکم ب لوطف و ئیحسان　　بعطائێ واحدێ مەنان
کو ب شێخێ حەزین کەرەم کری　　خارج ژ عەقلێ عاقلان
شوربێ طەهور دا وی ڕەحمان　　ژ بەحرا وجود بەحرێ بەحران
مەجزوب کری ب وێ لەززتێ　　لەو ڕاهوو عاشق و سەکران بپ53

هەروەسا شانازیا وی گەهشتیە وی ڕادەی کو هەمی ئنس و جن و تەیر و تەوال و خەلکێ دەشتێ و دەریایێ، هەمی ب فەرمانا خودایی نەمازان(دعاء) بۆ وی دکن:

وەحش و طیور جین و ئنسان　　ئەهلێ بەڕێیا ئەهلێ بەحران
بۆ شێخێ حەزین دوعا دکن　　ب ئەمرێ خالقێ ڕەحمان　　بپ53

د ئالیەکی دیدا، هند فەخر و شانازیا ب خوە دبت، کو عەشقا خوە ب سەر یا هەمی عاشقان خستیە، عەشقا جامی یێ فارسی و فەقیێ تەیران، ل هەڤبەر عەشقا وی چپکەکە:

عشقێ جەمیعێ عاشقان　　جامی ل گەل شێخێ تەیران
ژ عشقێ حەزین یەك قەترەنە　　قەسەم دکم ب سرێ قورئان بپ55

سۆفیگەری:

وەکو مە د پێشییدا دایە خویاکرن کو پیریا شعرێن فرسافی سۆفیگەرینە، لەورا ل ڤێرێ ئەم دبینن چاوا ب شێوەیەکی وان گل و گازندان ژ مرۆڤی دکت کو های ژ دلێ خوە هەبت، خوە ژ هزرێن شەیتانی پاقژ بکت، ب دلسۆزی زکرێ خودێ بکت:

تو قەلبێ خوە ناسکە و تۆبە بکە ژ خەواطرێ شەیتان تو پاقژ بکە
وە ئسمێ جەلال تێدا نەقشێ بکە حەواسێ د خەمسە ل سەر جارێ کە
بی ئیخلاس و لەززەت تو زکری بکە تو قەلبی ژ ئەمراضان تو طاهربکە بپ56

دینی و شیرەت:

د ڤی شێوەیێ شعریدا فرسافی شیرەتان ل مرۆڤان دکت، کو یێ نەزانە و دڤێت ژ خودایێ خوە غافل نەبت و خوە ژ گونەهان دوور بکت، هەروەسا یێ مەغرور نەبت و ل پەی شەیتانی بکەڤت:

ئەیا ئینسان تو جاهلی ژ ڕەبێ خوە هەم غافلی
ژ گونەهان تۆبە بکە تو ژ بۆ وەلایەت قابلی
ب دونیایێ تو سکرانی تو مەغروری ب شەیتانی
ژ غەفلەتێ هشیار ببە بکە تو زکرێ ڕەحمانی بپ58

فێرکرنێ (تعلیمي):

ئەڤ بابەتێ شعری د ئەدەبێ کوردیدا یێ کەڤنە، ژ سەر دەمێ (ئەحمەدێ خانی) دەستپێکریە، دەمێ ڤەهینۆکا خوە یا ب ناڤێ "عەقیدا ئیمانێ" نڤیسی، هەمی شاعرێن کورد ییّن ل پەی وی هاتێن د بابەتێ عەقیدێدا شعر ب کوردی و عەرەبی نڤیسین، زارڤەکرنا(لاسایی) خانی کرینە، وەکو ڤەهینۆکا "نهج الانام" یا (مەلا خەلیلێ سێرتی). د ڤی واری ژیدا مەلا محەمەد عەقیدا خوە نڤیسیە، کو هەمی بەحسێ پەسن و هەبوون و پەسنێن خودایێ مەزنن:

بێ وەلەدی بێ والدی تو واحدی سوبحانی

بێ وەزیری بێ موشیری تو حەققی هەم سولتانی

تو حەیی تو موریدی تو قەدیری هەم عەلیمی

بێ جسمی بێ شریکی هەم تو ڕەبێ عالەمانی بپ 61*

مالئاڤاهیا وی:

پشتی بۆراندنا ژییەکێ دریژ د خزمەتا زانین و بەلاڤکرنا تەریقەتێدا، د ژییێ (73) ێ ساڵییێدا مەلا محەمەدێ فرسافی ((ل سالا 1308مش/1890ز))[ژ] ، ل باژێرێ سێرتێ چوویە بەر دلۆڤانیا خودێ مەزن و ل گوندێ فرسافێ ب ڕەخ سێرتێڤە هاتیە ڤەشارتن.

* بۆ نموونەیێن شعری بنێرە پەرتووکا (حیاة الشیخ محمد الحزین الفرسافي و مناقبه) جمع واعداد: وامق الدین ایدین الفرسافي السعردي.

(1) تحسین ابراهیم دۆسکی، ژێدەرێ بەرێ، بپ160.

دو: بەرهەمێن پەخشانکی

سەرهەلدان و پەیدابوونا جۆرێن نوو ییێن ئەدەبی ل نك کوردان

بەری پەیدابوونا مەلا مەحمووديێ بایەزیدی د قادا ئەدەبی و رِەوشەنبیریا کوردیدا، کوردان تشتەکی نقیسی ب ناڤێ جۆرێن ئەدەبی ل سەرانسەری کوردستانا مەزن ژبلی شعریێ نەبوو، هندەك بزاڤێن شەرمینۆك نەبن ل ڤی ئالی و ل یێ دی، ئەو ژی ـ ئەم دشێن بێخنە د بن خالا وەرگێرانێدا نەکو ئافراندنێ ـ چونکو ئەو بەرهەمێ ئەدەبی یێ د ناڤـ کورداندا دهاتە نقیسین هەمی شعربوو، ئەڤـ شعرە ژی ل سەر قانوون و دستوورێن عەرووزا عەرەبی دهاتە ئافراندن، ئانکو کوردان ژبلی شعریێ چو تشتێ دی نەدزانی ـ یان نەدنقیسی ـ ئەڤە ژی بۆ چەند ئەگەران دزڤرت، کو کوردان پتر گرنگی ب شعریێ دای.

پێنەڤێت د وی سەردەمی سەدسالا(19)یێ، رِێژا هەرا بلند ژ گەلیێ کورد نەخواندەڤان بوو، قوتابخانە و جهێن خواندنێ گەلەك دکێم بوون، پترِیا خواندنێ ل حوجرە و مزگەفتان بوو، زێدەباری نەبوونا دەولەتا کوردی کو گرنگییێ ب هەمی ئالییێن ژیانا مللەتی بدت و... هتد.

د ڤێ رِەوشا ئالۆز و نالەباردا، دێ چاوا جۆرێن دی ییێن ئەدەبی پەیدابن یان د ناڤـ خەلکیدا ئێنە ڤەگوهاستن، چونکو چو رِێییێن ڤەگوهاستنا چاپەمەنیان ل ناڤـ کوردان نەبوون، ب تنێ هندەك فەقی و مەلایان بەرهەمێن شاعران ئەوێن خودان دەستنڤیس ـ هەکە هەبن ـ ل بەر ئێکدو ڤەدگوهاستن، ئەڤە رِێیا ئێکانە بوو بۆ پاراستن و ڤەگوهاستنا

بەرهەمێن ئەدەبی ل نك كوردان، لێ ل ئالیێ دی ژی ڕێیا ژبەرکرنێ ـ ئانکو زارەکی ـ هەبوو، شعر ژی بۆ ڤێ چەندێ ژ هەمی جۆرێن ئەدەبی ب سانەهیترە، ژ بەر گەلەك ئەگەران، مینا ئاواز و پەیڤێن نازك و کورتیا دەقی و ... هتد، لێ ئەڤ چەندە بۆ جۆرێن دی یێن ئەدەبی ژ (چیرۆك ، پەخشان، گۆتار ، ... هتد) دبت یا ب زحمەتترېت و دەست نەدت، لەوما ئەڤ جۆرە ل نك کوردان گەلەك گیرۆبوون، هەتا کو مەلا مەحموودێ بایەزیدی هاتی، لەوما ئەو ب ((یەك ژ پیشەنگێن ڕێنیسانسا وێژەیی یا کوردی د سەدسالا نۆزدێ دایە))[1].

هەروەسا مەلا مەحموود ب زیرەکی و بزاڤ و شیانێن خوە یێن کەسۆکی و هاندنا ژابای شیا، بەرێ ئەدەبێ کوردی ژ شعرێ بگوهۆڕت و بەر ب بیاڤێ بەرفرەهێ پەخشانێ ڤە ببت و ((ب پەخشانا خوە و نڤیسینێن خوە یێن ئنسیکلۆپیدیایی و نرخدار بەرێ وێژەیا کوردی گوهۆڕی. یا ڕاست وی ڕوویەکێ نوو دا وێژەیا کوردی و خوەست ب پەخشانێ پێڤاژۆیەکە نوو بینە مەیدانێ و رێیەکە نوو ل بەر وێژەیێ و میژی (مێشك) و میژوو و فکرا کوردی یا نەتەوی ڤەکە))[2].

دیسا ئەگەرەکا دی هەبوو کو جۆرێن نوو یێن ئەدەبی د ناڤ کوردانداِ سەرهلدن ئەو ژی ڤەبوونا جڤاکێ کوردیە، چونکو پشتی نەمانا میرگەهێن کوردی دەستهلاتا دەڤەرێن کوردان کەڤتە د دەستێ فەرمانبەرێن ژ ئالیێ دەولەتا ئوسمانیڤە دهاتنە دانان، پێنەڤێت ئەڤ فەرمانبەرە ژی پترِیا وان تورك بوون، هاتن ئێکسەر سەرەدەری ل گەل خەلکی کرن، لەوما ژی خەلك نەچاربوو کو فێری زمانێ داگیرکەران ببت، هۆسا ڕەوشەنبیریا بیانیان هاتە د ناڤ جڤاکێ کوردیدا و مللەت پتر فێری زمانێن دی بوو.

مەلا مەحموود ژی وەکو ڕەوشەنبیرەکی خودان شیان و فرەزمانزان، د ناڤ جڤاك و ئەدەبیاتا کوردیدا سەرکێشێ ڤێ سەرهلدانێ بوو، دەمێ ڕاسەری ژابای هاتی و تێکلییێن

(1) مەلا محمود بایەزیدی، عادات و ڕسوماتنامەء اکرادیە، لێکۆلین: ژان دۆست، بپ13. (لاتینی).
(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ14.

وان خورت بووین و ب هەڤرا کارکرین. ڕاستە بەری مەلا مەحموود ژابای بنیاست، ئەوی گرنگی ددا ئالیێ مێژوویێ و کارێن فۆلکلۆری و ل سەر وان بیاڤان دنڤیسی و بەرهەم ژی هەبوو، لێ خویایە کو ((ئا.ژابا هەم د بەرهەڤکرنا ڤان دەستنڤیساندا و هەم ژی د کتێبێن ژ ئالیێ مەلا مەحموودێ بایەزیدیڤە هاتنە نڤیساندندا، هاندەر بوویە و ژ بۆ مەتودۆلۆژیا ب ڤان ئاوا خەباتان، گەلەك تشت پێشنیارێ وی کرنە و ژێرا بوویە ڕێنیشاندەر))[1].

لەوما ژی مەلا مەحموود مفا ژ دۆستینیا خوە ل گەل ژابای دیت، چونکو ئەو ڕاسەری عەقل و مەژیەکی ڤەکری و ڕەوشەنبیر هات، وەکو دبێژن:((مەژیێ ڕۆژهلاتی مەژیەکی ئافرینەریی ڕۆمانتیك و لیریکە (ئەگەر ڕەوابە ئەم ڤان ناڤان لێ بکن)، مەژیەکی هەلبەستیە، لێ یێ ڕۆژئاڤایی مەژیەکی فەلسەفی و لێکۆلینیە، لێکۆلین و فەلسەفە ژی کو نە ب پەخشانێ بن نابن، لەوما ژی دەما تێکلیا ئاوگوست ژابا و مەلا مەحموودێ بایەزیدی دەست پێدکە، شەنسەکی مەزن ژ کوردان ڕا (هەروەها ژ کوردناسان ڕا ژی) پەیدا دبە پەخشانەکە نووزایی تێ مەیدانێ. بایەزیدی بەرهەمێ تێکلبوونا مەژیێ ڕۆژهلات و ڕۆژئاڤاییە! چێکا (تێشکا) ل هەڤراستهاتنا مەژیەکی ئاکادیمی و هشا ڕەوشەنبیرەکی کورد یێ ڕۆژهلاتیە))[2].

ب ڤی ئاوایی و ب ڤێ ڕێخوەشکرنێ دەستپێکا سەرهلدانا جۆرێن نوو یێن ئەدەبی د ناڤـ ئەدەبێ کوردیدا ل هەر چار پارچێن کوردستانێ دەسپێکر، مەلا مەحموودێ بایەزیدی د ڤی واریدا بوو کەسێ ئێکێ کو بەرێ بنیاتی بۆ جۆرێن ئەدەبیاتێن نوو یێن کوردی دانای و بوو پێشەنگێ ئەدەبیاتێن کوردی و شیا دیرۆکەکا دوورتر بۆ چیرۆك و پەخشانا کوردی بدانت و وەرچەرخانەکێ د ئەدەبیاتێن کوردیدا ب گشتی بکت.

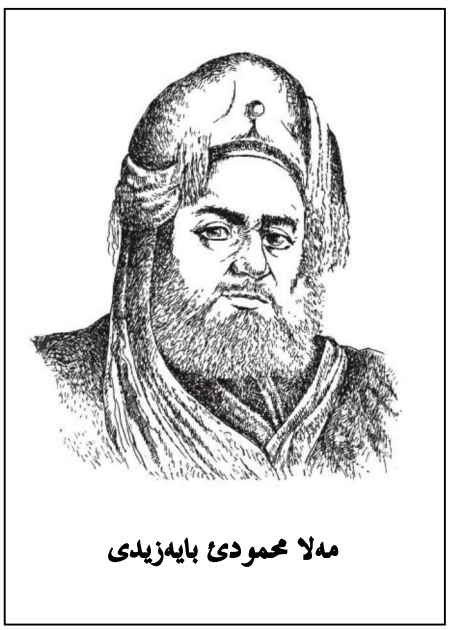
---

(1) مەلا مەحموودێ بازیدی، جامعیا ڕسالەیان و حکایەتان ب زمانێ کورمانجی، ئامادەکار: زیا ئاڤجی، بپ13،(لاتینی).

(2) مەلا مەحموودێ بایەزیدی، عادات و ڕسوتنامەء ئەکرادیە، لیکۆلین: ژان دۆست، بپ19،(لاتینی).

مەلا مەحموودیێ بایەزیدی

سەدسالا نوزدیێ د دیرۆکا گەلیێ کورددا گەلەك یا گرنگە، ژ بەر کو چەندین وەرچەرخان د ناڤ دیرۆکا کوردان و د هەمی واریێن ژیانێدا پەیدا بووینە، چ ژ ئالیێ سیاسی، چ ژ ئالیێ جڤاکی و رِەوشەنبیریڤە، هەروەسا ئەم دشێین ڤێ سەدسالیێ ب سەدسالا کوردناسییێ و هاتنا گەرۆکێن بیانی ژ ئورۆپا بۆ کوردستانیێ، ب تایبەتی ژ ئالیێ رِووسانڤە ل قەلەم بدن، ژ بەر کو هەڤسنۆریێ کوردستانیێ بوو، ژ ئالیەکی دیڤە دەولەتێن ئورۆپی ل دەمیێ کزبوونا چرایێ دەولەتا ئوسمانی، ڤیان پتر ئەو گەلێن دکەڤنە ل ژێر سیهوانا دەولەتا ئوسمانی، مینا کورد، عەرەب و ئەرمەنان ب نیاسن.

مەلا محمودئ بایەزیدی

لەوما د ڤی واریدا، پتر خوە نێزیکی گەلیێ کورد کرن و خواستن کو ژ نێزیك رِەوشت و تیتال و سنجیێ ئەڤی مللەتی ب دروستی بزانن، هۆسا ب هاتنا رِۆژهەلاتناس و کوردناسان ئەم دەیندارِین

ڕۆژئاڤا بووینه، کو ب ڕێیا وان و ((ب دەستپێکا بەر ژێربوونا دەولەتا ئۆسمانی ئێدی وەلاتیێن ڕۆژئاڤایێ خوەست مللەتێن هەرێمێ ناس بکن، خوەستن خوەیێن خەلکی، مەزهەب و ئۆل، ڕەوشا جڤاکی، ئابووری و وێژەیی ژی زانبن، کو پاشی کارێن میراس و بەرمایێ (میرێ نەخوەش) ئانکو دەولەتا ئوسمانی د ناڤ خوەدا پارڤە بکن. ل سەر ڤی بنگەهی ڕۆژهلاتناسیێ و د ناڤدە کوردناسیێ گاڤێن مەزن ئاڤێتن))[2].

هەروەسا دڤێت ڕۆلێ (ئەکادیمیا زانستی یا بلند) ل پترسبۆرگێ د نیڤا دویێ ژ سەدسالا نوزدێدا نەئێتە ژبیرکرن، ژ بەر کو ئەوێ هەمی گرانیا خوە دابوویە سەر وێ یەکێ کو تشتەکی ژ ڕەوشت و تیتال و عورف و عەدەتێن کوردان بزانت، ئەڤ چەندە ژی ب ڕێیا قونسلیێ خوە ئەلکسەندەر ژابای (1803–1894ز) ئەوێ بوویە قونسلیێ ڕووسان ل ئەرزەرۆمێ ژ (1836–1869) بجھ ئینای، و ل سەر داخوازا وێ ژابای دەستخەت و تشتێ ل سەر دیرۆك و ئەدەبیاتێن کوردی، ب ڕێیا مەلایێن کوردان ئەوێن دەستخەتێن کوردی یێن کەڤن ل نك هەین کۆمکرن. هۆسا ب کۆمکرن و وەرگێرانا هندەك ژ وان دەستخەتان ژابای بۆ ئەکادیمیا بلند یا پترسبۆرگێ دهنارتن.

مەلا مەحموود کیە؟

مەلا مەحمودێ بایەزیدی ل سالا (1797)ز[1]، و د هندەك ژێدەراندا (1799)ز[3]، ل باژێرێ بایەزیدێ هاتیە سەر دونیایێ. هەر ل بایەزیدێ دەست ب خواندنا خوە کریە

(1) مەلا محمود بایەزیدی، عادات و ڕسوماتنامەئەکرادیە، لێکۆلین: ژان دۆست، بپ10.

(2) مەلا مەحمودێ بازیدی، جامعیا ڕسالەیان وحکایەتان ب زمانێ کورمانجی، ئامادەکار: زیا ئاڤجی، بپ11.

(3) فەرهاد پیربال ، مەلا مەحوودی بایەزیدی یەکەمین چیروکنوس و پەخشانوسی کوردە، بپ27.

((پاشی تمامکرنا خوەندنا خوە چوویە تەورێزێ و هینی فارسی بوویە. پشترە هاتیە بایەزیدێ و ل ور دەست ب سەیدایەتیێ کریە))[1].

لێ پشتی میرێ بایەزیدێ یێ دووماهیێ بەهلوول پاشا د شەرەکیدا ل گەل ئوسمانیان دشکێت، مەلا مەحموود بەر ب ئەرزەرۆمێ دچت و لێ خوەجە دبت، خەلك ژی گەلەك رێز و حورمەتێ لێ دگرن، ژ بەر کو کەسانەکی زانا و ڕەوشەنبیر و خودان سیانەت بوو، ل حوجرە و مزگەفتێن ئەرزەرۆمێ دەرسداری کر.

دەمێ مەلا مەحموود ل ئەرزەرۆمێ، برایێ وی ل شەرەکی د ناڤبەرا ئوسمانی و ڕووساندا هاتە کوشتن، هەروەسا بازرگانیا کوڕێ وی ژی تێکچوو، ڕەوشا وی گەلەك ئالۆز و پەریشان بوو، هەتا هزر ل وێ چەندێ کر کو جارەکا دی ڤەگەڕتە کوردستانێ، ل سالا (1856)ز دەمێ ژابا بوویە قونسلێ ڕووسیا ل ئەرزەرۆمێ، ب تامی ڕەوشا مەلا مەحموود یا ئابووری تێکچوو بوو، د هەژاریەکا دژواردا دژیا، ل دۆر ڤێ چەندێ ژابا نڤیسیبوو کو ئەوی خوە ژ بۆ چوونا کوردستانێ بەرهەڤ دکر[2].

لێ ل سەر داخواز و پێشنیازا ژابای کو وی فێری زمانێ کوردی بکت، و وەکو هاریکار ل گەل وی کو هەردو ب هەڤرا کار بکن، پلانێن مەلا مەحموود هاتنە گوهارتن و بریاردا کو بمینتە ل وێرێ و هاریکاریا ئەلکسەندەر ژابای بکت.

کار و تێکلیێن مەلا مەحموود ل گەل ژابای:

مەلا مەحمودێ بایەزیدی ل ئەرزەرۆمێ جهەکی بلند و سیانەتەکا باش د ناڤ زانا و ڕەوشەنبیرێن وێ دەڤەرێدا هەبوو. ژ بەر جهێ وی یێ دینی و شارەزایی و زانین و

(1) مەلا مەحموودێ بازیدی، عادات و ڕسوماتنامەیێ ئەکرادیە ئامادەکار: زیا ئاڤجی بپ11.

(2) یە. ی. ڤاسیلیڤا، پێشەکیا مەلا مەحموودێ بایەزیدی، بپ7.

ڕەوشەنبیریا وی. هەروەسا ل قوتابخانەییێن وێ دەرس دگۆتنە شاگردان. ئەلکساندەر ژابای ل سالا (1856)ز ل باژێرێ ئەرزەرۆمێ مەلا مەحموود نیاسی.. ئەڤ ئێکدو نیاسینە ژی ب خالا وەرچەرخانەکا گرنگ د دیرۆکا ئەدەبێ کوردی یێ ل دووماهیا سەدسالا نوزدێدا دئێتە هەژمارتن. ژ بەر کو ژ وی دەمی و هێڤە مەلا مەحموودێ بایەزیدی ل ژێر کاریگەریا ژابای دکەڤتە ل سەر نڤیسینا چیرۆك و خزمەتکرنا کەلتووریێ کوردی[2].

دەمێ ئا. ژابا ل ئەرزەرۆمێ شیا چەندین مەلا و زانایێن کورد ل خوە کۆم بکت، ب پشتەڤانیا بایەزیدی دەست ب کۆمکرنا دەستنڤیسێن کەڤن و ڤەکۆلین و بەرهەڤکرنا بەرهەمێن کوردی بکن، مەلا مەحموود ژی ((د ناڤ وان مەلایاندا یێ هەری زیرەك و زانا بوویە، پشترا ژی ب.ئا.ژابا ڕا وەکی سکرتێر و ماموستایێ وی کارکریە))[3]. هەروەسا ژابا ل سەر دەستێ مەلا مەحموود فێری زمانێ کوردی بوویە.

تشتێ کو نەئێتە ڤەشارتن ئەوە، هەکە ژابای هاریکاری و پشتەڤانیا مادی بۆ مەلا مەحموود نەکربا کو پشتی ڕەوشا وی یا ئابووری لاواز بوویی ((مە دێ ئەڤ بەرهەمێن کو نها سەرێ مە پێ بلند دبە نەدیتبانا. هشمەندیا ڕۆژئاڤایێ کو هەتا نها هێژابوونا بەرهەمێن مە ژی وەك تشتەکی پڕ ب قەدر دنرخینە، هشت ئەڤ بەرهەم نها هەبن. ڕۆلێ مەلا مەحموود و زانەبوونا وییا بەرفرەه ئینکار نابە))[4].

مەلا مەحموود و ژابای ئێدی پێکڤە کارکرن و بەرهەمێن ژ هەژی ئافراندن، ب تایبەتی ژ ئالیێ بایەزیدیڤە، لەوما ئەم دشێن بێژن کو ((هەر نڤیسارەکە بایەزیدی، ژابا ل

(1) فەرهاد پیربال ، مەلا مەحوودی بایەزیدی یەکەمین چیروکنوس و پەخشانوسی کورده، بپ27

(2) مەلا مەحوودێ بازیدی، عادات و ڕوسوومانامەیێ ئەکرادیە، ئادەکار: زیا ئاڤجی، بپ12.

(3) مەلا محموودێ بایەزیدی، عادات و ڕسوماتنامەءاکرادیە، لێکۆلین: ژان دۆست، بپ12.

پەی وێ د پشت پەردەیاندا ڕاوەستیایە. ب عەینە تەرزی ژی ئەم دکارن بێژن کو گەلەك نقیسارێن ژابا، مەلا مەحموودێ بایەزیدی ب کەدا خوە، ل پەی وانە))[1].

مەلا مەحموود ب کێ داخبار بوو؟

مەلا مەحموودێ بایەزیدی ئەو بەرهەمێن نقیسین ژ ڤالاتیێ نەنقیسینە، لێ ئەوی بۆ خوە خزینەکا باش یا پێزانین و ڕەوشەنبیریێ ژ زانا و ئەدیب و ڕەوشەنبیرێن کورد بێن وی سەر دەمی وەرگرتیە، لەو هەولدایە، د هندەك وارایدا ل دووڤ شۆپا وان بچت و زارڤەکرنا وان بکت، ب تایبەتی ژی د وارێ مێژوویێدا کو ڕۆلەکی باش لەیزتیە، ژ بەر کو ئەوی ((رووداندێن مێژوویی باش دزانین و گرنگیەکا تایبەت ب مێژوویێ ددا، و چاڤ ل شەرفخانێ بەدلیسی دکر))[2]، باشترین بەلگە ژی وەرگێرانا شەرفنامێیە، هەروەسا نقیسینا دیرۆکا کوردان ژ وی جهێ شەرفخانێ بەدلیسی لێ ڕاوەستای، کو د پرتووکەکا (1000) بەرپەڕیدا نقیسیە، ب ناڤێ (کتیبا تەواریخێ جەدیدێ کوردستان) و ئەلکسەندەر ژابای پێشەکیا وێ وەرگێرای و بۆ (ئەکادیما بلندا زانستی) ل پترسبۆگێ هنارتی و هەتا ئیرۆ یا بێ سەروشین و بەرزەیە، ل گۆر دیرۆکنقیسان هەکە ئەو پرتووك بێتە دیتن، گەلەك ژ دیرۆکا کوردان دێ ئێتە گوهارتن و تشتێ نوو دێ پەیدابت.

ژ ئالیێ دیڤە، و دوارێ زمانڤانییێدا ب عەلیێ تەرەماخی (سەدسالا شازدێ زایینی ژیایە) زمانڤانێ کورد یێ داخبار بوو، ئەڤە ژی ژ دوبارە نقیسینا پرتووکا عەلیێ تەرماخی یا ب ناڤێ (صرف و بعض اصول لازمە یێ تعلیمە ب زمانێ کورمانجیە) دیاردبت، کو

(1) هەر ئەو ژێدەرێ، بپ17.

(2) تحسین ابراهیم الدوسکی، ژێدەرێ بەرێ، بپ60.

ئەڤـ پرتووکه یا ژ زمانێ عەرەبی بۆ یێ کوردی هاتیه وەرگێران، لێ تەرماخی ب پەیڤ و هەڤۆکێن کوردی پەتروومه کریه.

بایەزیدی پێشگۆتنەکا ژ هەژی بۆ ڤێ پرتووکێ نڤیسیه، تێدا بەحسێ ڕەوشا خواندنێ ل حوجران و زمانێ کوردی کریه.

هەروەسا مەلا مەحموود داخبارێ ئەحمەدێ خانی بوویه، ل سەر شۆپا وی چوویه و هەمی بەرهەمێن خوه ب زمانێ کوردی نڤیسینه. دیسا ئەم دشێن بێژن کو ئەو زانا و ڕەوشەنبیرێ کورد یێ ئێکانەیه کو ل سەدسالا نوزدێ، هەمی بەرهەمێن خوه ب زمانێ کوردی نڤیسی، وەکو دئێتە زانین، ل سەدسالا (19)ز زمانێ عەرەبی و فارسی ل سەر دەڤەرێ یێ زالبوو، پترپا زانا و ڕەوشەنبیرێن کورد گرنگی یێ ددا و بەرهەمێن خوه ژی یێ دنڤیسین و د کارێن خوه یێن ڕۆژانەدا ئەڤـ هەردو زمانه ب ڕەواج بکار دئینان ((لێ ئەم دنێرن مەلا مەحموودێ بایەزیدی عەکسی (بەروڤاژی) ڤێ حەرەکه (بزاڤـ) کریه. د هەمی کاروبارێن خوەدا وکتێبێن ژ ئالیێ ویڤه هاتینه نڤیساندن، ب کوردینه))[ت]. ب ڤێ چەندێ دیار دبت کو مەلا مەحموود زانا و ڕەوشەنبیرێ ئێکانەیه ل سەردەمێ خوه کو هەمی بەرهەمێ خوه خورِی ب زمانێ کوردی یێ ڕەسەن نڤیسی.

ڕەوشەنبیری یا بایەزیدی:

وەکو دیار بایەزیدی خواندنا خوه ل تەورێزێ تمام کربوو، زانینەکا باش د هەمی وارانداِ وەرگرتبوو، ببوویه خودان ڕەوشەنبیریەکا بەرفرەه و بلند، لەوما دەمێ زڤریه بایەزیدێ ئێکسەر دەست ب کارێ مامۆستایێ ل قوتابخانەیان کر، هەروەسا دەمێ چوویه ئەرزەرۆمێ ژی هەر مامۆستایی کر، گەلـەك شاگردان ژ جهێن جودا بەرێخوه ددانه نك

(1) مەلا مەحموودێ بازیدی، عادات و ڕوسوومااتنامەیێ ئەکرادیه، ئادەکار: زیا ئاڤجی، بپ14.

بایەزیدی، داکو بۆ خوە مفای ژ زانین ڕەوشەنبیریا وی وەربگرن و ببنە قوتابییێن وی و ژ بەر دەستێ وی دەربچن.

ژ ئالیەکی دیڤە، زانینا مەلا مەحموودی بۆ ((زمانێ فارسی و تورکی و عەرەبی، کارتێکرنەکا دیار ل سەر بەرفرەهیا ڕەوشەنبیری و ڤەکرنا هزرا وی هەبوو، ڤێ چەندێ هاریکاریا وی کر، کو یێ ئاگەهدارببت، ل سەر ئەدەبێن وان وەلاتان و ڕەوشەنبیریا وان و مفای ژێ وەربگرت))[1].

دیسا ئەو ڕوودانێن دیرۆکی یێن هەڤچاخی مەلا مەحموودی ژ سەرهلدانێن کوردان دژی داگیرکەرێن کوردستانێ کو دەولەتا ئوسمانی ب هۆڤانە سەرکوتکرین و نەهێلای بگەهنە ئارمانجێن خوە، ژ ڕزگارکرن و سەرخوەبوونا کوردستانێ و ژناڤبرین، هەروەسا بایەزیدی ئاگەهداری ژناڤبرن و بنبڕکرنا میرگەهێن کوردی بوو، ئەوێن ئێك ل دووڤـ ئێك ژ ئالییێ ئوسمانییێن داگیرکەرڤە دهاتنە سەروبنکرن و میرێن وان دکوشتن یان سەرگۆن دکرن ((ئەڤان هاریکاریا پەیدابوونا هشیاریا وی یا نەتەوەیی کر و پالدا کو گرنگییێ ب ڕەوشەنبیری و دیرۆك و ئەدەبێ کوردی بدت، ژبیر نەکن کو هەڤالێ وی ژابای گەلەك هاندانا وی د ڤی واریدا کر و پالدا بوو))[2].

هەروەسا مەلا مەحموود وەکی هەمی مەلاییێن کورد خوە ب کارێ مەلاتییێڤە مژوول نەکریە، لێ هەمی ژیانا خوە ب ماموستایێ و گۆتنا دەرسان و نڤیسینێ و کارێن ڕەوشەنبیریڤە بۆراندیە، نموونە ژی بەرهەمێ وی یێ مەزنە، یێ کو د پڕیا واندا ژ کوردان ئەو یێ ئێکێ بوویە، کو ئەو دەرگەهێ ئەدەبی قوتابت و تشتەك لێ نڤیسی بت، لەوما د پڕیا جۆرێن ئەدەبیدا، ئەو پێشەوا و پێشەنگ بوویە.

---

(1) تحسین ابراهیم الدوسکی، ژێدەرێ بەرێ، بپ60.

(2) تحسین ابراهیم الدوسکی، ژێدەرێ بەرێ، بپ60ـ61.

بەرهەمێن مەلا مەحموودێ بایەزیدی:

مەلا مەحموود بەری کو ژابای ژی بنیاست، دەستپێدانێن ئەدەبی و دیرۆکی هەبوون، حەز ژ نڤیسینا دیرۆکی دکر و گرنگی پێ ددا، لەوما دەمێ تێکلیا ئا. ژابای کری، د ڤی واریدا چەندین بەرهەم نڤیسین، چ وەرگێرای و چ ئافراندی. ب دیتنا مە، هەکە ئەوی بەری هنگێ ڕایەخەکا ڕەوشەنبیری د وی واریدا نەبایە، نەدشیا ب وێ سەنگێ وەرگێرانا شەرفنامێ بکت یان ژی پرتووکا خوە (تەواریخێ جەدیدێ کوردستان) بنڤیست، لێ پاشخانەکا ڕەوشەنبیریا باش هەبوو، لەوما دەمێ ژابای داخوازا هاریکاریێ ژێ کری کو دەستخەت و پێزانینان ل دۆر ڕەوشت و تیتال و دیرۆك و ئەدەبێ کوردی بدتە وی، ئێکسەر هەڤکاری ل گەل کر و شاکارێن مەزن ئافراندن و کار و بزاڤێن ژ هەژی ئینانە هەبوونێ، هەروەسا چەندین جۆرێن ئەدەبی ئینانە د ناڤ ئەدەبێ کوردیدا، کو بەری وی کەسێ ئەو دەرگەھ نەقوتابوون، یان هەر بەحس لێ نەکربوون.

مەلا مەحموودێ بایەزیدی ب هەڤکاری ل گەل ژابای چەندین بەرهەم نڤیسیبوون، لێ بایەزیدی ناڤێ خوە ل سەر وان بەرهەمان نەدانابوو ((ئەمە وای کردووە کە زۆربەی بەرهەم و نووسراوەکانی، لەوانە ئەم مەم و زینەش، بە ناوی ئەلکساندەر ژاباوە بلاوببێتەوە و لە کتێبخانەکانی زانکۆکانی پاریس و پیترسبۆرگ و لەندەندا ناوی ئەلکساندەر ژابای بە سەرەوە بێت))[1]. هەروەسا ناڤ نەدانانا وی ل سەر بەرهەمان دبت ژ ترسا وێ چەندێ بت، کو بۆ مەلایەکێ وەکو بایەزیدی کارەکێ د جهێ خوەدا نەبت، ژ ئێکێ مینا ژابای یێ نەموسلمان نێزیك ببت و هەڤکاریێ ل گەل بکت[2].

ەڤە ژی بۆ وی سەردەمی کارەکێ دروست نەبوو، بۆ کەسانەکێ د پلەیا مەلا مەحموود یا دینداریێدا کو هەڤکاریێ ل گەل ئێکێ نەموسلمان بکت و ببتە هاریکارێ

(1) فەرهاد پیربال، مەلا مەحمودی بایەزیدی یەکەمین چیروکنوس و پەخشاننوسی کوردە، بپ27.

(2) هەر ئەو ژێدەر و بەپەرێ.

وی، لەوما دا خوە ژ دەڤێ نەحەز وکەسانێن نەزان بپارێزت، ناڤێ خوە ل سەر بەرهەمێن خوە نەدنڤیسین یان ژی ب چەند ناسناڤان بەرهەمێن خوە دنڤیسین وەکو (مەحموود ئەفەندی، فەقیر مەحموود ئەفەندی، خواجە مەحموود ئەفەندی). ئەڤێن ل خوارێ ژی بەرهەمێن مەلا مەحموودێ بایەزیدینە، کو پترپا وان دەستخەتن و د مۆزەخانێن پترسبۆرگ و پاریس و لەندەندا دپاراستینە:

1- شەرفنامە.
2- کتێبا تەواریخێ جەیدێ کوردستان .
3- عادات و ڕسوتنامەیێ ئەکرادیە.
4- فەرهەنگا کوردی ـ فرەنسی.
5- فەرهەنگا کوردی یا دیالێکتا هەکاری ـ ڕاوەندی .
6- فەرهەنگا کوردی ـ ڕووسی ـ فرەنسی و ڕووسی ـ فرەنسی ـ کوردی.
7- رێزمانا عەرەبی ب زمانێ کوردی یا (عەلیێ تەرماخی).
8- جامعیا ڕسالەیان و حکایەتان ب زمانێ کوردی .
9- کلام، بێریتە، گۆتنێن پێشیان.
10-مەم و زین، یوسف و زولەیخا، شێخێ سەنعان، لەیلا و مەجنوون.

ئەڤە و چەندین بەرهەمێن دی کۆ هندەك ژێدەران ژ (50) بەرهەمان بۆراندینە.

پەخشان

سەرەڕای کو مەلا مەحموودێ بایەزیدی ب رێبەر و پێشەنگێ پەخشانا کوردی دئێتە هەژمارتن، لێ بەری وی ژی پەخشان هەبوویە و پرتووکا (صرف و بعضي أصول لازمە یی تعلیمە ب زمانێ کورمانجیە) یا زمانڤانێ کورد (عەلی تەرماخی) کو ل سالا (1591–

1592)ز هاتیه نڤیسین، ئەڤ پرتووکه دەستووریّ زمانیّ عەرەبیه ب کوردی هاتیه نڤیسین و ب پەیف و هەڤۆکێن کوردی هاتیه پەتروومەکرن و ب شیویّ پەخشان هاتیه نڤیسین.

هەروەسا ژ پەخشانێن دەستپێکی ((میناکا هەری بەرچاڤ کو ڕاسەری مە تێ، پێشگۆتنا نوبهاریا سەیدایێ مەزن خانیه. د وێ پێشگۆتنێدا پەخشانەکه نێزیکی هەلبەستا عەرووزی هەیه، ئەو نه هەلبەستە لێ خانی ب شێوەیێ پەخشانا عەرەبیا دەستپێکێ کو هین (هێشتا) بەریا ئیسلامێ هەبوو (...) ناڤێ وێ نه قافیەیه، بەلێ سەجەعه (...) کو داویا هەڤۆکان تێدا به عەینی تیپان دقەدە...))[ب].

ئەحمەدیّ خانی نوبهارا بچووکان ل سالا (1094مش/1683)ز نڤیسیه کو د پێشەکیا وێدا دبێژت: ((بسم الله الرحمن الرحیم. مەبدەئێ هەر علمەکی ناڤێ عەلیم، حەمد و ثەنا ئو شوکرانی، ژبۆ [وی] خالقی ڕەحمانی، کو فەصاحەت و بەیان دایه لسانی، لسان دایه ئینسانی هندی صەلەوماتن هەمی، ل ڕەسولێ مه ئێ ئومّی... ئومێدە مه ژ تفالان، کو مه عەمەل بەتالان، د وەقتێ دەور و دەرسان، بکن ئینعام و ئیحسان، ب دوعان مه بیرێ بینن، فاتحا ژ مەرا بخوونن))[ت].

ئەڤ پێشگۆتنه، خانیێ مەزن ب شێوەیێ پەخشانکی نڤیسیوو، لێ ئەوێن ل بەر دەستخەتان ڤەگوهاستی، وەسا هزرکرن کو ئەو ژی شعرە، لێ یا دروست پەخشانەکه ب ڕەنگێ (سەجەع) هاتیه نڤیسین، ئانکو قافیه دوبارە دبت، لێ نه ل دووڤ چو کێشێن عەرووزیه.

دیسا مەلا مەحموودیّ بایەزیدی د پێشەکیا پرتووکا (عەلی تەرەماخی)دا، بەحسی مەلا یوونسیّ هەلقەتینی و پرتووکا وی (تەرکیب و زوروف) کریه. هەر د ڤی واریدا هندەك

(1) مەلا مەحموودیّ بایەزیدی، عادات ورسوتنامەء اکرادیه، لێکۆلین: ژان دۆست، بپ20.

(2) ئەحمەدیّ خانی، نوبهارا بچووکان، ڤەکۆلین: حمدی عبدالمجید السلفی، بپ11.

پرتووکێن دی هەنە کو ب پەخشان هاتینە نڤیسین، وەکو پرتووکا نۆشداریێ یا مەلا مەحموودێ ئەرواسی کو بەری پتر ژ دوسەد سالان نڤیسیە، مەلا خەلیلێ سێرتی ژی ڤەهینۆکا خوە یا ب ناڤێ (جواهر عقیدة الاسلام والایمان) کو بەری سەد و هەشتێ سالان نڤیسیە[1]، ئەڤە هەمی ب رِەنگێ پەخشانکینە.

هەروەسا دەقەکی دی یێ ب کرمانجیا ژووری ل سالا (1230) مشەختی بەرانبەر (1815–1816) زایینی هاتیە نڤیسین، لێ خودانێ وێ ناڤێ خوە ل سەر دەقی نەدانایە، ئەڤ دەستخەتە ل سەر عەقیدێ هاتیە نڤیسین و ((ئەم دیارییە بریتییە لە دەستخەتێکی بچۆلەی (13) لاپەرِەیی کە بە خەتێکی خۆش نووسراوەتەوەو، دەستخەتەکە نامیلکەیەکی عەقیدەی بە زمانی کوردیی زاراوەی کرمانجیی ژووروو تێدایە، بەلام بە داخەوە ناوی دانەرەکەی نەنووسراوە و نازانین کێ داینناوە و کەی دانراوە)). ئەڤ دەستخەتە ب رِێنڤیسا کوردیا کەڤن هاتیە نڤیسین، لێ مرۆڤ دشێت بخوونت، هەروەسا یا پرِە ژ پەیڤ و زاراڤێن عەرەبی و ب تایبەتی یێن دینی کو دەستپێکا وێ ب ڤی ئاواییە ((بسم الله الرحمن الرحیم. بزانە رِوکنێت اسلامی پنجن [رِکن أول] کلمەء شهادتە. (أشهد): از شاهدی [پی تدم] (ان لا الە): کو نینە چو معبود تدی (الا اللە): بغیر ژ ذاتك پاك بێ مثل ازلی ابدی کو حیرینە تەفکرا ویدا هم مخلوق. ناڤ وی (اللە): معبود بحق هر اوە هیا وی هر ب خوەیە...))[2].

ل ئالیێ دی، گەلەك ژ میژوونڤیسێن ئەدەبیاتێن کوردی، مەولوودنامەیا شێخ حسێنێ قازی (1791ـ 1870)ز ژیایە، دکنە ئێکەم پەخشانا کوردی و هندەك ژی، عەقیدەنامەیا مەولانا خالیدێ نەقشەبەندی (1791–1827)ز ژیایە، دکنە پەخشانا دەستپێکێ، ئەوا

(1) محەمەد عەلی قەرەداغی، بووژاندنەوەی میژووی زانایانی کورد لە رِێگەی دەستخەتەکانیانەوە، بپ107.

(2) محەمەد عەلی قەرەداغی، ژێدەرێ بەرێ، بپ109

(عەقیدەنامە) پشتی مرنا وی ب دەمەکێ دریژ ژ ئالیێ ئیسماعیل سلێمان گەلالەییڤە ل سالا (1877)ز جارەکا دی هاتیە نڤیسین [1]. لێ دەمێ ئەم ب هووری ل ڤان دەقان دنێرین، بۆ مە خویا دبت کو ئەو دەق ل دۆر مەسئەلەییێن دینی و زمانینە و چو پەیوەندی ب ئەدەبیڤە نینە. ب تایبەتی ژی (مەولوودنامە و عەقیدەنامە) کو ب بەلگە هاتیە سەلماندن، ئەڤ هەردویە وەرگێرانن ژ زمانێ عەرەبی بۆ یێ کوردی و ئافراندن نینن[2]. لەورا ئەم دکارین بێژن کو ((چیرۆکی مەم و زینی مەلا مەحمودی بایەزیدی ـ کە میژووی نووسینەکەی دەگەڕتەوە بۆ هاوینی سالی (1856) و لە هەر هەموویان کۆنترە ـ دەبێتە یەکەم پەخشانی هونەریی کوردی و یەکەم چیرۆکی کوردی لە میژوودا))[3].

ئەڤە ژی بۆ مە وێ چەندێ دچەسپینت کو ((میژووی پەخشانی کرمانجیی ژوورو کۆنترە و گەلێ پێش کرمانجیی خواروو هەنگاوی ناوە))[4].

ئەڤ دەقێن پەخشانکی میژوویا وان دزڤرنە بەری بایەزیدی، لێ بابەتێن هەمیان د دینیە نەکو ئەدەبی، لەوما ل گۆڕ دیتنا مە پێشەنگیا پەخشاننڤیسێ کورد یێ ئێکێ بۆ مەلا مەحمودێ بایەزیدی دزڤرت، د ڤی بیاڤیدا کەس ل وی سەردەمی هەڤرکێ وی نینە، کو هندی وی بەرهەم ژی ب زمانێ کوردی نڤیسی بن، چونکو بەری وی گەلەك شاعر و نڤیسەر و زانایێن کورد چەندین بەرهەم ب شێوەیێ پەخشانکی نڤیسینە، لێ نە ب زمانێ کوردینە، ب زمانێ عەرەبی و فارسی نڤیسینە. ئەڤە ژی نائێنە هەژمارتن ژ ئەدەبێ

(1) د. فەرهاد پیربال، مەلا مەحمودێ بایەزیدی، یەکەمین چیرۆکنوس و پەخشاننوسی کورد، بپ26.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ26.

(3) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

(4) محەمەد مەلا کەریم، عەقیدەیی کوردی مەولانا خالیدی نەقشبەندی، گۆڤاری زانیاری عیراق، بەرگی هەشتەم بپ203ـ204

کوردی، چونکو زمان ئێك ژ ستوون و سمبۆلێن نەتەوەیینە. مەلا مەحموود ژی ب گەرمی یێ هاتیە د قادا ئەدەبێ کوردیدا و ئالایێ نەتەوەیی ب رێڤا نڤیسینا بەرهەمێن خوە ب زمانێ کوردی یێ بلندکری. ئەڤە ژی ژ هەستا ویا بلند یا کوردایەتیێ خویا دبت، لەورا هەمی بەرهەمێن خوە ب زمانێ کوردی ئافراندینە، هەروەسا چەندین بەرهەم ژ زمانێن بیانی ژی وەرگێراینە سەر زمانێ کوردی کو زمان بۆ خوە کریە ستوونەکا ناڤەندی و خوەراگر.

مەلا مەحموودێ بایەزیدی ب رێڤا بەرهەمێن خوە ییّن پەخشانکی، وەرچەرخان و شۆرەشەکا مەزن د ئەدەبێ نوو یێ کوردی ل سەدسالا نۆزدێدا کر. ئەڤە ژی ژ وان بەرهەمان دیار دبت ییّن مەلا مەحموود د پترِیا وارێن ئەدەبیدا ئافراندین و وەرگێراین. وەکو دئێتە زانین کو مەلا مەحموودێ بایەزیدی ئێکەم زانایێ کورد یێ جڤاکناسییّیە د ناڤ کورداندا و پرتووکا وی (عادات و رِوسوتنامەئێ ئەکرادیە) باشترین گرۆڤە ل سەر ڤێ چەندێ. ئەڤـ پرتووکە ل سالا (1274مش/ 1857–1858ز) هاتیە نڤیسین کو دەستپێکەکە بۆ سۆسیۆلۆژیا کوردی و هەمی ب شێوەیێ پەخشان هاتیە نڤیسین.

ئەڤـ پرتووکە پتر ل رِەوشت و تیتالێن د ناڤـ کوردێن رِەڤەند (کۆچەر) دایە و گەلـەك کیم بەحسێ خەلکی خوەجە ل گوند و باژێران دکت. بایەزیدی د ڤێ پرتووکێدا ل دووڤـ شیانێن خوە پترِیا ئالییّن ژیانا کوردەواری بەحسکرینە، ل ڤێرێ دێ بزاڤێ کن ب کورتی هەر چەند واران پێکڤە کۆم بکن و ییّن سەرەکی و پتر ل سەر رِاوەستیایی شرۆڤەکن و نموونەیەکێ ژی ل سەر بینن.

ل دەستپێکا ڤێ پرتووکێ مەلا مەحموود کەڤتیە هەلـەیەکا مەزن و زیق دەرباری نژادێ کوردان و بنیاتێ پەیڤا کورد کا ژکیڤە هاتیە، وی کورد برینە سەر نژادێ عەرەبان کو ژ عەشیرێن عەرەب هەژمارتینە و ببۆرینا دەمی چەند هۆزەك ل هەڤـ کۆمبووینە و مللـەتێ کورد ژێ پەیدابوویە. ئەڤە ژی هەلـەیەکا مەزنە کو بایەزیدی کری، چونکو گەلـێ کورد

ژ وان گەلانە ییّن ژ کەڤندا ل دەڤەرێن خوەجھ ماین و مشەخت نەبووین و خەلکێ رِەسەنێن کوردستانێنە و ژ نژادێ هندوئورۆپینە و چو پەیوەندی ب عەرەبانڤە نینە، هەروەسا پێزانینێن وی ل دۆر زمانێ کوردی ژی د دروست نینن.

پاشا مەلا مەحموود دئێتە سەر ژیانا جڤاکیا گەلێ کورد و ژ چەندین ئالیانڤە بەحس دکت و ب شێوەکی جوان سالۆخددت، بابەتێن وی پەیوەندیا ب ئێکدوڤە هەی و ل پەی هەڤـ دئێن، لێ هندەك جاران ژی ئێکسەر بابەتێ خوە دگوهۆرِت و دچتە بابەتەکی کو گەلەك دووره ژ یێ بەری وی و چو پەیوەندی پێڤە نینە. ژ وان بابەتێن پتر بەحسکرین.

ژیارا کوردەواریێ

د ڤی بیاڤیدا، پتر بەحسێ ژیانا کوردێن کۆچەر(رەڤەند) ل زۆمان و چوونا زۆزانان و چاوانیا خودانکرنا تەرش و کەوالی(تەوالی) دکت، هەروەسا ب شێوەکی جوان بەحسێ کوونێن وان دکت کو ییّن ئاغا و زەنگینان و خەلکێ هەژار و چینا ناڤین کا چاوانە، چاوا ژ ئێکدو دئێتە جوداکرن. بۆ میناك دبێژت: ((بهاران وەکو پشتی مەها ئاداریّ ئەلبەتتە ب دەر دکەڤن کوونان. لاکن نێزوکی جهێ قشلاقێ (واریّ زڤستانێ) ژ وی رِا واریّ کوزیّ دبێژن، حەتا کو پەزێد وان ژ زیێ خلاس دبن(دزێن). پاشی ژ وی واری بار دکن. واریّ بهار و پایزان نەوال وجهێد گالدە (خەندەك) و دەشت دبن. لاکن واریّ هاڤینێ زۆزان و چیا دبن))[1].

بیاڤێ ژنێ و رِەوشا وێ

(1) مەلا مەحمودیّ بایەزیدی، عادات ورسوماتنامەءاکرادیە، لێکۆلین: ژان دۆست، بپ10.

د ڤی واریدا، هەر تشتێ پەیوەندی ب ژنێ و کچێڤە هەی، ل دووڤـ پێزانینێن خوە مەلا مەحوود بەحسکرینە، ژ ڕۆلـێ ژنـێ یێ کاریگەر د ناڤـ مالـێ و جڤاکێدا. ڕێزگرتنا ل ژنێ دئێتەکرن، شووکرنا وێ، نەخت، کارکرن مینا زەلامان، سنعەتکاری و چێکرنا بەرِك و مەحفووران، ئازادیا ژنێ، خوەدانە ڕەڤاندن، پێگوهۆڕکانێ، خواندنا کچێ ـ وە دیارە ل سەردەمێ وی هەبووـ دەقدان..هتد، چەندین بابەتێن دی کو گرێدای ژنێنە ب دریژی بەحس لـێ کرینە، بۆ نموونە، دبێژت: ((و کچێد وان ژی دخوونن و مەلا ژی هین دەرسا وان دبێژن. و ئەکتەری ژنێد وانێ نافسەر (ناڤسال) قەلـوونێ دکێشن و قەلـوونا تژی دکتن و تێتە مەجلسێ نیڤا میران. و زنێد (ژنێن) وان کێم نمێژێ دکن دائم دخەبتن و شۆلـێ مالـێ دکن))[1].

باوەری ل نك کوردان

ژ بەر کو گەلـێ کورد د وی سەردەمیدا د نەخواندەواریەکا ئێکجار دابوو، لـەوما پتر باوەری ب تشتێن نەدروست و جیڤانۆکان دئینا، باوەریەکا بێ سنۆر ب نڤشتیان هەبوو، هەتا کو وی ڕادەیی نەخوەشێن خوە نەدبرنە ل نك حەکیم و لـوقمانان، لـێ دبرنە نك شێخ و مەلان و نڤشتی پێڤەدکرن و دگۆتن حەکیم هەر خودێیە! کورد (رەڤەند) ل ڕۆژێن ئەینی و سێشەمبیان نە دچوونە وەغەرێ (سەفەرێ)، باوەری ب خدر پێغەمبەری کو دئێتە ناڤـ مالان دگەڕت دئینن، سێربەندی، دانانا خشتا، ساخکرنا مرۆڤێن تەبۆیی ژ ئالیێ شێخانڤە، سووندخوارن ب نانی کو ئیمانە، چاڤهاڤێتن، کرنا نڤێژان و دانا زکاتێ وگرتنا ڕۆژیان... هتد. ئەڤـ هەمی کەڤنە باوەریە و گەلـەکێن دی، د ناڤـ جڤاکێ کوردیدا هەبوون و هەتا نوکە ژی هندەك ماین. بۆ نموونە ((ئەکراد ڕۆژێد ئەینان

(1) مەلا مەحوودێ بایەزیدی، ژێدەرێ بەرێ، بپ40.

سەفەرێ ناکن شوم (شؤم) دزانن و ڕۆژا سێ شەنبێ ژی نەحس دزانن وەکو مرۆڤەك ل سەر شولەکی ب بهنژە ئەگەر جارەك بێ سەبر دبێژن ئەلبەتە وێ شولێ و یا خوە وێ سەفەرێ ناکن...))[1].

کەیف وشادی و دەهوات

د سروشتێ خوەدا، کورد حەز ژ کەیف و شادی و گێڕانا گۆڤەند و دیلانان دکن، دکەڤندا دەهواتێن وان هەتا هەفت ڕۆژان ژی ڤەدکێشا. ل دۆر ڤی بابەتی مەلا مەحموود ب کووراتی چوویە د ناڤ بابەتێ کەیف و خوەشی ل نك کوردان و ژ خواستنێ و گێڕانا دەهواتان، گێردانا دەهواتا ڕەشبەلەك (تێکل)، گۆتنا ستڕانان ژ ئالیێ ژن و مێرانڤە، بەربووکی، پێککگوهۆڕکانێ، چاوانیا ڤەگوهاستنا بووکێ، دانا خەلاتان، چێکرنا خوارنێ، ستڕانگۆتن ل زڤستانان ... هتد. بۆ میناك ((ئەکشەرێ ئەکراد داوەتان د وەقتێ بهاران دکن، لەورانێ زڤستان جهەکی تەنها ژ بۆی بووك و زاڤائی تو نینە. وەکی داوەتێ دکن ل گۆشەیەکی کوونی وە یا خوە ل گۆشەیەکی مالێ پەردە گرێددن، ئەو بووك و زاڤا ل پشتا پەردەیێ گردەك "جهێ بووك و زاڤا ل شەڤا ئێکێ" دبن))[2].

زارۆك

بایەزیدی ب جوانی ئەڤ بابەتە شرۆڤەکریە، چەندین بیروباوەرێن د ناڤ کوردانداا ل سەر چاوانیا زارۆکبوون و بڕینا نافکا زارۆیی، سوننەتکرن و کریڤاتیا خوینێ دیارکرینە. ژ ئالیەکی دیڤە، بەحسێ فێرکرنا زارۆیی ل سەر ئامیرێن شەری و خواندنا قورئانێ،

(1) هەر ئەو ژێدەر، بپ31.

(2) مەلا مەحمودێ بایەزیدی، ژێدەرێ بەرێ، بپ9–10.

شیردان و شیرقەکرنا زارۆیی... هتد کرینە. بۆ نموونە دبێژت: ((وەکو زارۆکێد وان دوەلدین ئبتدا ئەوی ب ئاڤا سار غەسل دکن کو گویا ل بەر سەرمایێ قەوی و موحکم دبتن))(1).

مرن و تازی

شینی و تازی ل نك کوردان ڕێ و ڕسمێن خوە یێن تایبەت هەنە، کورد ڕێز و حورمەتێ ل مریان دگرن، سەرا قەبران ددن، جلکێن خوە ژ بۆ وان ڕەش و شین دکن. بایەزیدی ئەڤ بابەتە ژی ب شێوەکی بەرفرەە بەحسکریە، وەکو ((ل مەوتا جوانان (جحێلان) زێدە شین و ماتەم دگرن، لبەحسێد ڕەش وەردگرن و سەرێد خوە ڕەش گرێددن. و ژن و کچ و خوەھ گولێید خوە ژێ دکن))(2).

کارێن باش و خراب د ناڤ کوردانداِ

د ڤی ئالیدا، مەلا مەحموود ب ڕەنگەکی بەرفرەە بەحسێ کارێن باش و خراب یێن د ناڤ جڤاکێ کوردیدا دکت. ژ باشیان: گۆتنا ڕاستیێ، مەردینی، هاریکاریا هەژاران، ژبیر نەکرنا چاکیان.. هتد. هەروەسا ل دۆر کارێن خراب چەندین بابەت بەحسکرینە، وەکو، حەزکرن ژ شەران، دزی، خویندارِی، ڕەڤاندنا کچێن فەلە، شەلاندنا خەلکی، وەرگرتنا باجێ، فێلبازی، وەرگرتنا دان و دکاکی ب خورتی، زۆریکرن ل خەلکێ خوەجھ ... هتد.

زێدەباری چەندین کارێن دی یێن باش و خراب د ناڤ جڤاکێ کوردیدا، ب دوور و درێژی بەحسکرینە، ژ یێن باش مینا ((ئەگەر ئەکراد ئیحسان و کەرەم و قەنجیێ ژ یەکی

---

(1) هەر ئەو ژێدەر، بپ42.

(2) مەلا مەحموودێ بایەزیدی، ژێدەرێ بەرێ، بپ42.

ب بینن ژبیرڤە ناکن، دایم ئەوێ قەنجیێ د نێڤا خەلقیدا د مەجلساندا دبێژن و خرابی ژی کذلك))[2]. هەروەسا ژ بۆنا کارێن خراب ژی خویا کریە و دبێژت: ((لاکن ژ بۆی شۆلا خراب ئەلبەتە مرۆڤان دکوژن. حەتا ژنێد خوە و کچ و دا (دایك) و خوهێد خوە ژی، ئەلبەتە قەتل دکن..))[3].

ڕێزگرتن

مرۆڤێ کورد کەسانەکی ب ڕەوشتە و زوو ب زوو حەزا وی ل سەر کارێن خراب و ئێشاندن و پاشڤەبرنا کەسێ بەرانبەر نینە. لەورا هەردەم ڕێز ل یێ دی گرتیە، حەز ژ میڤان و میڤاندارییێ کریە، ڕێزێ ل میر و ئاغا و کەسانێن ژ خوە مەزنتر، شێخ و مەلان، کەسێن بیانی، ژن و زارۆیان دگرت، ئەڤـ مژارە و چەندێن دی، نیڤشکێ چەندین پەخشانێن جوانێن بایەزیدینە، کو دبێژت: ((و قەوی قەدرێ مەلان دزانن و ئیکراما وان دکن. ئەگەر مەلایەك جاهلەکی(گەنج) ب قوتە وەیا خوە چبر بکتن ئەو جاهل دەستێ خوە ل مەلایی هلناگرن و خەبەران ل مەلان وەرناگەرینن(ڤەناگێرن)...))[4].

کارێن گرێدایی نامووسێ

کوردان گرنگی و پووتەکی زێدە دایە نامووسێ و هندەك قانوون ب ناڤێ عەشیرەتێ دەرخستینە، هەتا کو ئەڤـ ڕەوشت و تیتالـە ل گەل دینی ژی تێکهلکرینە ـ کو وان چو پەیوەندی ب دینیڤە نینە ـ وەکو کوشتنا ژنێ سەرا نامووسی. مەلا مەحموود ژی ئەڤـ ئالیێ جڤاکێ کوردی ب باشی و خرابییێن ویڤە دایە ئاشکراکرن، ب شێوەکی ڕەهوان و پەخشانەکا سادە بەحسێ ڤی بیاڤی کریە. هەروەسا بەحسێ نەمێریا زەلامی د شەڤا

(1) مەلا مەحمودێ بایەزیدی، ژێدەرێ بەرێ، بپ36.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ14.

(3) هەر ئەو ژێدەر، بپ49.

زاڤانەتییّدا و گرێدانا وی ژ ئالیێ هندەك نەحەزانڤە، هەكە هەر د وێ شەڤێدا كچك نەكچ دەركەڤت، كریارا خرابیا د ناڤبەرا ژن و زەلاماندا، كریارا لیواطیّ، مەیڤەخوارن...هتد، دكت.

هەر بۆ میناك ((... دو شولیّد قەباحەت كو ل نك وان ئەسلن پەیدا نابن و بەلكو نەبوویە عادت ژی: یەك معاذالله لیواطه یانی ئەسلەن واقع نابتن (...) قەباحەتا دنێ ژی مەی ڤەخوەرین، مەی ڤەخوەرین ژی د بەری نها ئەسلن وقەتعەن د كوردستانیّدا مەی ڤەخوەرین تو نەبوو...))[1].

مەم و زین

حەز و داخوازی

ژیانا سەخت و دژوارا كورد تیّدا دژیان، وە ل كەسێ كورد كربوو، كو هەردەم چاڤێ وی ل هێزێ بت و هزر تیّدا بكت، كا دێ چاوا ئەڤێ یەكێ ل نك زارۆیان چینت، لەوما بەرێ وان ددا ڤێربوونا سووواریا هەسپان و چاوانیا بكارئینانا شیر و ڕومان، نێچیرڤانی، جدیدانێ، كوردان حەز ژ ڤان كاران دكر و شانازی پێ دبر. دیسا كورد حەز ژ كێشانا قەلوونێ دكن، حەز ژ دووراتی و غوربەتێ، ئینانا ژنا ژ خوەجهان، ئانكو حەز خەلكێ گوند و باژێران ناكن. د

(1) مەلا مەحمودێ بایەزیدی، ژێدەرێ بەرێ، بپ89ـ90.

ڤی واریدا بایەزیدی دبێژت: ((د نیڤا ئەکرادانداِ شیر و مەتال لەیزتن قەوی زێدە مەقبولە. و ئەکتەری لاوێد وان موددەیەکی تەعلیم و مەشق دکن و هوری (هی) دبن...))[1].

هەروەسا مەلا مەحموودێ بایەزیدی بەحسێ چەندین بیاڤێن دی ژی بێن د ناڤ جڤاکێ کوردیدا کرینە، ب شێوەیەکێ وەسا کو مینا سیناریۆیەکێ خوە د مێشکێ خواندەڤانیدا دلەیزینن. ژ ئالیەکی دیڤە، دژمنایەتی، رِۆژێن جەژنێ، نڤیسینا نامەیان، کارسازی، بازرگانی، حسابداری، یاریێن کوردی، بەگزادە و ستڕانبێژ، ستێرناسی و زێدەباری بابەتێن دی کو بایەزیدی د پەخشانێن خوەدا بەحسکرینە.

چیرۆك

چیرۆك وەکو ژانرەکێ ئەدەبی یێ کەڤن ب بۆرینا دەمی شیایە پێش بکەڤت و ببتە رِەگەزەکێ گرنگ د ئەدەبیاتاندا. بەری مەلا مەحموودێ بایەزیدی بێتە د قادا ئەدەبیا کوردیدا، کوردان تشتەکی نڤیسی نەبوو ب ناڤێ چیرۆك، وەکو ژانرەکێ ئەدەبی، ل سەر دەستێ وی چیرۆکا کوردی یا ئێکێ ب ناڤێ (مەم و زین) هاتە هەبوونێ کو ل هاڤینا سالا (1856)ز نڤیسیبوو.

(د. فەرهاد پیربال) ل دۆر ڤێ چیرۆکێ دبێژت: ((هەموو خاسیەت و مەرجەکانی چیرۆك، وەکو (حیکە، دیالۆگ، رِووداو، پالەوان، گرێ، سەرەتا، کۆتایی، مەنەلۆگ) لەم چیرۆکەدا هەن، بۆیە ناکرێ بیخەینە خانەی هیچ ژانرێکی دیکەی ئەدەبیەوە، چیرۆك نەبێ))[2]. ب ڤێ چەندێ چیرۆکا (مەم و زین) کو ژ ئالیێ بایەزیدیڤە هاتینە نڤیسین ((یەکەم چیرۆکی کوردییە لە میژووی ئەدەبیاتی کوردیدا، بەم شێوەیەش، مەلا

(1) مەلا مەحموودێ بایەزیدی، ژێدەرێ بەرێ، بپ117.

(2) د. فەرهاد پیربال، مەلا مەحموودێ بایەزیدی، یەکەمین چیرۆکنوس و پەخشانnوسی کورد، بپ32.

مەحموودی بایەزیدی دەبێتە یەکەم پەخشاننووسی کورد و یەکەم چیرۆکنووسی کورد))[1].

مەلا مەحوود ئەڤـ چیرۆکە، ژ داستانا (مەم وزین)ێ، یا ئەحمەدێ خانی وەرگرتیە، نەکو ژ چیرۆکا فۆلکلۆری (مەمێ ئالان) کو ل وی سەردەمی ناڤـ و دەنگیا خوە د ناڤـ خەلکیدا هەبوو، چونکو ئەوی ب خوە ئەڤـ یەکە خویا کریە کو وی ئەڤـ چیرۆکە یا ژ شاعرەکی دەڤەرا بایەزیدێ کو ب ناڤێ ئەحمەدێ خانی وەرگرتیە، وەکو ل دەستپێکا چیرۆکێ دبێژت: ((ژ شاعیرێد کورمانجان، ب زمانێ کورمانجی، د تاریخا هزار و شەش صەدێدا، د قەصەبا بایەزیدێدا حەزرەتێ ئەحمەدێ خانی، کتێبا کو تەئلیف کریە ب وەزن ب ناڤێ مەم و زین، عاشق و مەعشوق، ل جهێ موختەصەر بەیانا وان دکە))[2].

ژ بۆ دیارکرنا وێ چەندێ کا راستە بایەزیدی مەم و زینا خانی پوختە کریە و ژ نیڤشکێ وێ جارەکادی ئاڤاهیێ چیرۆکا خوە ل سەر یا خانی ب شێوەیێ پەخشانکی دارێتیە، دێ ڤێ بەراوەردکرنا شرۆڤەکاری بۆ هندەك نموونەیێن هەردو تێکستان یا(خانی و بایەزیدی) کن.

ل دۆر تاجدین و هەردو برایێن وی کو کورێن ئەسکندەری بوون، ئەوێ زیرەك و قەهرەمان، یێ کو د شەراندا کەسێ خوە ل بەر سینگێ وی نەدگرت و هەردەم دوژمن ژ بەر دشکەستن، خانی وەها دبێژت:

بابێ وی دگۆتێ سکندەر
لێکن عەرەبان دگۆ غەضەنفەر
لەورا کو ب شیری شبهی شیربوو
رۆژا شەری ئەو هزار مێر بوو
تاجدین دو برا هەبوون د قەللاش

---

(1) د. فەرهاد پیربال، مەلا مەحوودێ بایەزیدی، بپ34.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ54.

مانەندی دو شاهبازێ جەمماش
دائم دلێ دوژمنان دسۆتن
یەك عارف و یەك چەكۆ دگۆتن[1]

د ڤی واریدا (مەلا مەحوود) ئەڤ چەندە ب چیرۆك دایە خویاكرن و دبێژت: ((و دیسان ژ نێڤ جزیرێ، ژ ئەشراف و بەكزادان و ئەعیانان ئەسكندەر ناڤ پەهلەوانەكی زەمانەیی هەبوو، سێ كورێد وی ژی هەبوون، قەوی بەهادر و خوەیی قووەت، ناڤێ تاجدین و ناڤێ یا نیڤەكێ چەكۆ و ناڤێ یا بچووك عارف بوو...))[2].

كورد ژ كەڤندا رۆژا نەورۆزێ ب جەژنا خوە یا نەتەوی دزانن و د ڤێ رۆژێدا یا كو دكەڤتە سەرێ سالێ خەلك دەردكەڤنە سەیرانان و ل چۆل و چیایان و ل جهێن خوەش و دلڤەكەر ئاهنگ و شەهیانان دگێرن، هەروەسا ل ڤێ رۆژێ هەمی پیر و كال و كچ و كورِ تەڤلیهەڤ دبن و دەمەكی خوەش ب هەڤرا دبۆرینن. خانی ئەڤ رۆژە ژبیر نەكریە و دبێژت:

یەعنی كو دهاتە بورجێ سەرسال
قەط كەس نەدما د مەسكن و مال
(باڵجملە) دچوونە دەر ژ مالان
حەتتا دگەهشتە پیر و كالان
رۆژا كو دبوویە عید و نەوروز
تەعظیم ژ بوو دەما دل ئەڤروز[3]

---

(1) ئەحمەدێ خانی، مەم و زین، بەرهەڤكرن: تەحسین دۆسكی، بپ83.
(2) مەلا مەحوودێ بایەزیدی، نێكەمین چیرۆكا كوردی، ساخكرنا: رەشید فندی، بپ7.
(3) ئەحمەدێ خانی، هەر ئەو ژێدەر، بپ89.

بایەزیدی ژی ل دۆر نەورۆزێ دبێژت: ((و د وی وەقت و زەمانیدا ل وان کناران، عادتێ قەدیم بوو کو سالێ جارەکێ، د وەقتێ نەورۆزێدا سەرسال دکرن. وێ رۆژێ ئەهلی و خەلکێ باژێر حەموو، فەقیر و دەولەمەند، مەزن و بچووك، نێر و مێ عمومی، ژ بۆ گەشت و گەڕیانێ، ب دەرڤە دچوونە دەشتێ و سەحرایێ))[1].

پشتی ستی و زین زڤرینە مال و کەڤتینە د عەشقا تاجدین و مەمێدا، رەنگێ وان هاتە گوهارتن، ئێدی نەمان ئەو پەریێن جوان و شەپال، پۆسیدە بوون، داینا وان یا ب ناڤێ (حەیزەبوون) کو گەلەکا فیلباز و شارەزابوو، دەمێ ب ژوور کەڤتی و هەردو ب وێ رەوشتێ دیتین، زانی کو تشتەك یێ د دلێ واندا هەی و ئاشکرایە یێن کەڤتینە داڤکا ئەڤینێ، لەو خانی د چەندین مالکاندا ڕەوشا وان سالۆخەت دکت و دبێژت:

داینەکا وان هەبوو زەمانی
تەشبیهی بەلایێ ئاسمانی
زالا فەلەکێ ل بەر زەبوون بوو
وێ ناڤ ژ پیری حەیزەبوون بوو
ئەو هات ژ غەفلەتێ ب سەر دا
فکری کو جلێ د وان دبەر دا
ڕوونشتنە بێ مەذاق و مەشرەب
وندا کرنە ذەقن د غەبغەب[2]

ئەڤ دیمەنە بایەزیدی ب ڤی رەنگی داریتیە: ((و داینەکێ وانێ پیر عەجوزە، سالخوری و دنیا دیتی و د ئوموری دنیایێ زەحف ب ئیدراك و پڕ فنون، ناڤێ وێ (حەیزەبوون)

(1) مەلا مەحمودێ بایەزیدی، ئێکەمین چیرۆکا کوردی، بپ7.
(2) ئەحمەدێ خانی، ژێدەرێ بەرێ، بپ115.

هەبوو. ئەو داین، کو حالێد وان وەها پەریشان دی، کەتە شوبهێ و سەبەبێ پەریشانیێ و مەلەلا ئەحوالێد وان پرسارکر...))[2].

مەزن و ماقوول و زانایێن جزیرێ پێکڤە چوونە نك میری، داکو ستیێ بۆ تاجدین بخوازن و هیڤی ژێ کرن، کو وان هەردویان ب ئێکدو شاد بکت، میری ژی داخوازیا وان قەبوول کر، خانی وەها دبێژت:

هاتن کو بکن ژ دل دوعایێ
(فی الجملە) دکن ژ تە رەجایێ
تاجدین ستیێ ژ تە دخوازت
ئەو قۆل ب چراغیێ دنازت
ئەو بەندەیە وی بگێرە ئازاد
زیبەندەیە وی بدێرە داماد
میر گۆ کو هەچی وە دیق لایق
ئەلبەتتە ژ بۆ مە ڕایە فائق[1]

ئەڤ یەکە ژی مەلا مەحموود ب شێوەیەکێ جوان و پوختە دیار کریە کو دبێژت: ((تاجدین کو بەگزادە و خانەدان بوو، پاشی موددەیەکی، مەلا و ئەعیانێد جزیرێ بەرهەڤ بوون و چوونە نك میر زەینەددین، ڕجا و هیڤی ب ئەمرێ خودێ، دانا ستیێ ژ تاجدینی و چراغکرنا وێ دەرخواست کرن و میر ژی ڕجا وان قەبوول کر، ستی دا تاجدین...))[3].

---

(1) مەلا مەحموودێ بایەزیدی، ژێدەرێ بەرێ، بپ9.

(2) ئەحمەدێ خانی، ژێدەرێ بەرێ، بپ153.

(3) مەلا مەحموودێ بایەزیدی، ژێدەرێ بەرێ، بپ12.

پشتی دەمەك بۆری و مەم و زین د ئاگریّ عەشقا هەڤدودا سۆتین و بەردەوام بێریا ئێکدو دکرن، لیّ نەدشیان بگەهنە هەڤ، لەورا هەر ئێکیّ جودا و ب تنیّ بۆ حالیّ خوە دلۆراند، خانی ژی بێچاری و گازندێن زینیّ و پاشی بێن مەمیّ هۆسا ڤەدگێرت:

زین ما ب تنیّ د گەل غەمان جۆت
غەم لیّ جڤیان ژ بۆ غەمان گۆت
کای هەمنەفەسیّ د بیّ نەوایان
فەریادرەسیّ د پورِ جەفایان

.....

.....

مەم ژی ژ خەیالیّ رووییّ دلدار
یەعنی کو ژ ئارەزوویێ دیدار
بوو دینەکیّ دلپەذیریّ سەودا
مەجنوونەکیّ بیّ نەظیریّ شەیدا(1)

ئێش و ژان و دەردێن مەمۆی و زینیّ و ب تنێیا وان و سۆتنا دیداریّ ئێکدو کو دەمەکی ڤەکێشای، بایەزیدی ب هەڤۆکەکا جوان دەربڕیە و دبێژت: ((مەم جودا و زین جودا، هەر یەك ب دەردیّ عشقیّ د شەوتین، وەها پیلەکی(دەمەك) چوو))(2).

دەمیّ پەیاما مرنا مەمۆی ل جزیریّ بەلاڤبووی، کەس نەما د مالانڤە و هەمی دەرکەڤتن کرنە هاوار و گازی و بەر ب مەمۆیڤە هاتن، د ویّ ناڤێدا تاجدین و بەکۆیێ لەعین ڕاسەری ئێکدو هاتن، چاڤیّ تاجدین پێکەڤت د جهدا کوشت، خانی دبێژت:

---

(1) ئەحمەدیّ خانی، ژێدەریّ بەریّ، بپ211-221.

(2) مەلا مەحموودیّ بایەزیدی، ژێدەریّ بەریّ، بپ13.

تاجدین و بەکر ب(بێ) ئتتفاقی
بوون هەردو ل عەردەکی مولاقی

.....

حاضر وی بەکر د عەردی ڕاکر
جسمێ ب بەلا ژ جان جودا کر[1]

بایەزیدی کوشتنا بەکۆی هۆسا سالۆخەت دکت و دبێژت: ((د وێ ناڤێ قەزائەن بەکرێ موفسد راستی تاجدین هات، هەمان فیلحال خەنجەر کێشا، هەما ل وێ دەرێ، ئەو بەکرێ خەبیس و مردار جەزایێ وی یێ لایق تەتیب کر، قەتلکر و لەشێ وی یێ مرار ئاڤێتنە کناری کو لێڤەکێ))[2].

خانی ژ بۆنا مرنا زینێ و سپاردنا وێ ب ئاخێ و گری و زێمارا خەلکێ جزیرێ ژ بۆ وێ ئەڤێندارا دلپاکا بێدەستهلات دبێژت:

ئەفغان ژ جانێ حاضرینان
فەریاد نهاد ناڤرینان
سێ ڕۆژ و شەڤان ژ فەرشێ غەبرا
پەیوەستە دچوونە عەرشێ ئەعلا
حەتتا وەکو زین ب ڕەسم و ئایین
تەجهیزکرن وەکی دزانین
لەحدا کو مەمێ مەلەك نەظەر تێ
یەعنی صەدەفا کو ئەو گوهەر تێ[3]

---

(1) ئەحمەدێ خانی، ژێدەرێ بەرێ، بپ373.

(2) مەلا مەحموودێ بایەزیدی، ژێدەرێ بەرێ، بپ21.

(3) ئەحمەدێ خانی، ژێدەرێ بەرێ، بپ389.

هەر د ڤی بساتێدا و چاوانیا ڤەشارتن و کۆلانا تورِبا زینێ ب رەخ گۆرِا مەمۆیڤە، مەلا مەحمود دبێژت: ((وە رِۆژەکێ، زین ژی کۆچکری، چوو دار البقاییّ. وەکی هاتە گۆتن، ماتەما وێ هاتە گرتن. ئەو ژی تەکفین و تەجهیزکرن، وەکی کو هیڤی و نیاز کربوو، ب وی تەرزی برن و د گەل مەمۆ چالکرن))[1]

هەروەسا ل دووماهیا چیرۆکا خوە ددتە خویاکرن کو ئەوا وی نڤیسی نیڤشکێ پرتووکا (مەم و زینێ)یە، وی رِوودان و بۆیەرێن خانی ییّن کورتکرین و دانینە بەردەستێ خواندەڤانان و دبێژت: ((ئەڤە ل سەر وەجهێ کورتی و ئیختیصار، زوبدا کتێبا مەم و زینێ، ئەڤـ قەدەر ل ڤر هاتە گۆتن، ژ ڤێ زێدە حەقیقەتا حالی، ئێدی قەنج جەنابا حەزرەتا خودێ تەعالا دزانە، لـەورِا ئەڤـ حیکایە نێزوکی هەشت سەد سالی هەیە کو واقع بوویە. ئێدی، رِاستی جەنابا خودێ تەعالا ب خوە دزانە، عالم السرور و الخفایا هەر ئەوە، تەمەم))[2]. زمانێ چیرۆکێ ب رِەنگەکی سادە و ئاسان هاتیە نڤیسین، لـێ وەك هەر دەقەکی کەڤن، نەشیایە خوە ژ پەیڤێن بیانی قورتال بکت، نەمازە ییّن عەرەبی کو مشە بکارئینانە و ب رِێنڤیسا کوردیا کەڤن هاتیە نڤیسین. لـێ هەر مرۆڤـ باش تێدگەهت و چو زەحمەتێ ب خواندنا وێڤە نابینت، ئەڤە حنێرە بۆ دەقەکی کو پتر ژ (150) سالان هاتیە نڤیسین و هەتا ئەڤرۆ ژی زمانێ وێ ب رِەنگەکی رِەهوان بێتە خواندن و تێگەهشتن. ئەڤە ژی پتر پێداریێ ددتە ڤی دەقی کو نڤشێ نوکە ژی دشێن وی ب ئاسانی بخوونن و تێبگەهن ژی. هەروەسا ئەڤە نیشانا مەلـەڤانی و زانینا مەلا مەحموودە د وارێ زمانێ کوردیدا کو نڤیسینێن خوە ب شێوە و زمانەکی سادە و زەلال نڤیسینە.

---

(1) مەلا مەحمودێ بایەزیدی، ژێدەرێ بەرێ، بپ23.

(2) مەلا مەحمودێ بایەزیدی، هەر ئەو ژێدەر، بپ24.

دیسا مەلا مەحمود چەندین بەرهەمێن دی د بیاڤێ چیرۆکێدا نڤیسینە، کو مرۆڤـ دشێت وان ژی بکنە بەرێ بنیاتی بۆ چیرۆکا کوردی، ژ وان ژی پرتووکا (جامعیا ڕسالـەیان و حکایەتان ب زمانێ کورمانجیە)یە، ڕاستە ئەڤـ چیرۆکە پتر ب شێوەیێ سەرهاتیان دئێنە هەژمارتن و ئەو بنەماییّن ئەڤرۆ بۆ چیرۆکێ دئێنە دانان تێدا نینن، لـێ ئەو چیرۆك و بۆ وی سەردەمی کو تە چو تشتەك نەیی، ب ڕاستی چیرۆکن، ((ژ لایێ ناڤەرۆکا ڤان حیکایەتانڤە، ڕاستە ئەڤە نەچیرۆکێد بنیات هونەرینە و ل ئاستێ هونەری یێ چیرۆکێد هەڤجەرخ نینن))[1]. ئەڤـ چیرۆکە ب شێوەیێ حیکایەت و سەرهاتیان هاتینە نڤیسین، ئەو ڕوودانێن ل دەڤەرێ ڕووداینە، لـێ بایەزیدی ب شێوەیەکی جوان و سادە دارێتینە و شوون تلیّن وی تێدا خویا دکن، کو ب شێوەیەکی ئەدەبیێ جوان هاتینە دارێتن. هەروەسا زنجیرا ڕوودانان جوان پێکڤە هاتیە گرێدان و دیالۆگ تێدا هەیە، دیسا ڕوودانا سەرەکی دەستپێك و دووماهی ژی، ئانکو هەتا گرێیا چیرۆکی چارە دکت و ب شێوەیەکێ جوان ب دووماهی دئینت.

هەکە ئەم ب شێوەیەکی گشتی بەرێخوە بدنە ئەڤان چیرۆکان (حیکایەتان)، ئەم دشێن ب ڤی ئاوایی پۆلێن بکن: حیکایەتێن (1ـ4) دەربارەی تەماعیا مالـێ دنیایێ و چکۆسیا (قەلـسی) مەلا و خواندەڤانان یێن د ناڤـ خەلکیدا تێن گۆتن دانە[2]. بۆ نموونە ل دۆر قەلـسیا مەلان د حیکایەتا ئێکێدا، دەمێ مەلایەك ل گەل دو کەسێن نەخواندەڤان و نەزان دبنە هەڤال و ب ڕێیەکێدا دچن، هەتا دگەهنە ئاڤەکێ کو دێ لـێ دەربازبن، د ئاڤێدا مەلا پیستێن ڕوونی دبینت، ئێکسەر تەماعی خوە ل سەرێ وی ددت و وەکهەڤیێ

(1) مەلا مەحموودێ بازیدی، چل حیکایەتێد مەلا مەحموودێ بایەزیدی، ڤەگوهاستن بۆ سەر ڕێنڤیسا نوو: ڕەشید فندی، بپ5ـ6.

(2) مەلا مەحموودێ بازیدی، جامعیا ڕسالـەیان وحکایەتان ب زمانێ کورمانجی، ئامادەکار: زیا ئاڤجی، بپ7.

ژبیر دکت و دڤێت هەمی بۆ وی ب تنێ بن، دەمێ دبێژت: ((مەلا ل بەرایکێ بوو، گەها پیستەکی ئەو پیست ب ددانێد خوە گرت، و دەستێ ڕاستێ دڕێژ کرە پیستەکێ دی گرت، و دەستێ چەپێ ژی دڕێژکرە پیستێ سیێ گرت، ئێدی ددان و هەر دو دەستێد مەلای هاتنە گرتن و مەلای ژ بۆ خوە، بەری هەڤالان هەرسێ پیست گرتن، مایی پیستەك، ئەو پیست ژی ئەوان هەردو ئولداشان (هەڤالان) گرتن، مەلای سێ پیست گرتنە، دیسانێ ب وان قەناعەت ناکە، گازی هەڤالان دکە وەللاهی بەهرا من د وی پیستیدا ژی هەیە، لەورانێ قسمێ خوەندی و مەلا د نێڤ ئەکرادان ب طەمەع و خەستی (بەخیلی) مەشهورین، سێ پیست گرتیە هێڕ ڕازی نینە، طەماعا پیستێ دنێ ژی دکت))[1].

تشتێ دی ژی بۆ مە ژ وان چیرۆك و حیکایەتێن مەلا مەحموود ل سەر مەلا و کەسانێن خواندەڤان ـ کو ئەو ژی کەسانێن دینینە ـ دیار دبت، ئەوە کو ب ڕاستی و دروستی فێلبازی و قەلسیا ڤان کەسان دیاردکت، ئەوێن فێلبازیان ل خەلکێ نەزان و خشیم دکن، چونکو ئەو ژ هەر ئێکێ دی پتر وان مەلان دنیاست، لەوما لکەیان ل وان ددت ونهێنییێن وان ئاشکرا دکت، ئەڤە ژی تشتەکێ نوویە بۆ وی سەردەمی کو مەلا و زانایەك ب سەنگا مەلا مەحموودێ بایەزیدی ب خرابی بەحسێ کەسانێن دینی ـ مەلاـ بکت، چونکو ل وی سەردەمی دین ب سەر هەمی ئالییێن جڤاکێ کوردیدا یێ زالبوو، قەدەغە و گاوری بوو، ئێك بەحسێ مەلا ژی ـ مەلا ئانکو دین ـ ب خرابی بکت. ئەڤە وێ چەندێ بۆ مە خویا دکت کو مەلا مەحموودێ بایەزیدی وەکو هەر مەلایەکێ دی کەسەکی سادە و ئاسان نەبوو، لێ مرۆڤەکی زانا و خواندی بوو، ب دروستی هەمی

(1) مەلا مەحموودێ بازیدی، جامعیا ڕسالەیان وحکایەتان ب زمانێ کورمانجی، ئامادەکار: زیا ئاڤجی، بپ20.

زانستێن دینی و یێن دونیایی ژی خواندبوون و تێگەهشتبوو، ڕاستیا هەر تشتەکی ل سەردەمێ خوە دزانی، لەوما د حیکایەتا دوییدا پتر قەلسیا مەلان دیاردکت.

هەروەسا حیکایەتێن (5، 6، 9، 10، 14، 15، 16، 20، 21، 27، 32، 34، 38، 39) ڕووداندێن دیرۆکییێن ڕاستەقینەنە، یێن ل سەر ئەردێ کوردستانێ ڕووداین، کەس و جهێن وان دەڤەرێن دروستن و جھ و وارێن کوردانە و کەسانێن ناڤدارێن کوردن ژی. بۆ میناك ژ وان کەسێن ناڤدار شەکر ئاغایێ گراڤیە، بایەزیدی ل دۆر وی دبێژت: ((... ژ تاییفا (هەرتوشیان) ژ مالا ئاغاییێد (گراڤیان) مرۆڤەکی قەوی زێدە ڕەشید و جامێر پەیدا بوویی، ناڤێ (شەکر ئاغایێ شەنگ) دگۆتن، د وەقت و زەمانێ خوەدا گەلەك ناڤ و دەنگ پەیداکری و زاڤ د نێڤا ئەکراداندا خوەیێ ئیعتبار بوویی، ژ ئەترافاندا دهاتە گۆتن، حەتتا پاشاییێد وانێ ژی لەشکەر ڤڕێ دکرنە سەر شەکر ئاغایی، کو بەلکو ب دەست بخینن، مومکێن نەبوویی، و میرێ هەکاریان لەشکەرکری، چوویە سەر شەکر ئاغایی دیسانێ جهێ وان گەلییێ ئاراکی بوویی ژ بەر ئاسێتییێ، ئیبراهیم خان زەفەر بێ نەئانی، مایوسی ڤەگەریا...))[1].

حیکایەتێن (17، 19، 26، 30، 31، 35، 40) ئەڤ سەرهاتیە بەحسێ خیانەتا ئەو کەسێن د ناڤ مالێن ئاغاندا کار دکن و ب دووڤ ناموسا وان دکەڤن. هەروەسا خیانەت و بێ بەختیا ل کەسێن چاك و ڕاستگۆ و شکاندنا باوەری دکن.

حیکایەتێن (22،23) بەحسێ دزییێیە، هەروەسا د کەڤندا کوردان دزیا دێرێن فەلان دکر، ئەڤە چەندە بۆ خوە ب حەلال دزانی ژ کێم زانین و خشیمیا خوە، لەوما ب ڤی کاری ڕادبوون.

(1) مەلا مەحمودێ بایەزیدی، چل حیکایەتێد مەلا مەحمودێ بایەزیدی، بپ47ـ48.

حیکایەتا (7)یێ، بەحسێ ڕووداندکێیە د ناڤبەرا مەلایەکێ موسلمان و چەند کەسێن ئێزدی دایە، ئەڤ ڕووداندە ب سالۆخدتەکا جوان هاتیە دەربڕین. حیکایەتا (8)یێ ڤەگێڕانا چیرۆکەکا دلداریێیە، د ناڤبەرا دو کەسێن فەلەدا کو هەردو حەز ژ کچەکا فەلە دکن، سەرا وێ ب شەر دچن و ئێکدو دکوژن و کچك ژی ل دووماهیێ خوە دکوژت و دگەهتە وان و چیرۆك ب ڕەنگەکی تراژیدی ب دووماهی دئێت. حیکایەتا (10)یێ، ل دۆر ئاغا و کەسێن مەزن و ماقوولە، کو هەکە مالێ دونیایێ زێر و پارە نەبن ژی، چونکو کەسێن زانا و شارەزانە، خەلك ل پەی وان دچن و گوهداریا وان دکن، چیرۆك پڕی پەند و عیبرەتە.

حیکایەتێن (12، 13)یێ بەحسێ دو داستانێن دلداریێنە د ناڤ کوردانداا، ئەو ژی (هەسەم و لەعلیخان) و (خەج و سیامەند)ن، ئەڤ سەرەهاتیە گەلەك ب ناڤ و دەنگن و یێن بووینە ستڕانێن ئەڤیندارییێ و ب ڕەنگەکی خەمگین ستڕانبێژ ل کۆچك و دیوانان دستڕینن و ڤەدلۆرینن.

حیکایەتا (18)یێ بەحسێ ڕێڤنگەکیە و ب شەڤ ل مزگەفتەکێ دنڤت و ل مریەکێ دتەشقلت، مەلا ژی دبتە پشکەك ژ ڤێ ڕووداندێ.

حیکایەتێن (24ـ25)یێ ل دۆر مرۆڤێن خشیم و نەزان و گوندینە، کو دەمێ دکەڤنە د دەستێن یێن زانادا، بۆ خوە ئستغلال دکن و مفای ژێ دبینن. حیکایەتا (29)یێ بەحسێ مەلایەکیە ژ سلیمانیێ دچتە ستەمبۆلێ و دشێت سولتانی و (شێخ الاسلام) و کەسانێن مەزنێن دەولەتێ د سەردا ببت و وان ب خاپینت و مالەکی مەزن ژ وان کۆم بکت، ل دووماهیێ ب سەرفرازی دزڤرتە باژێرێ خوە.

حیکایەتا (29)یێ چیرۆکا هەردو برایان (ئەحمێ وکەلحێ)یە کو کەسێن قەهرەمان و بێ بەڤلن و گەلەك دزیرەکن، ل دەڤەرا خوە دبنە بنگەهیێ حەواندنا مەحکوم و قاچاخان ئەوێن رەتدکن کو بچنە لەشکەریا ئۆسمانیان، ل دووماهیێ لەشکەرێ ئوسمانیان ب

هاریکاریا عەشیرێن دەڤەرێ ب سەر واندا دگرن وکەلحێ دکوژن و ئەحمێ ئێخسیر دکن، پاشان ل سێدارێ ددن، د ناڤ فۆلکلۆرێ کوردیدا سترانێن ڕەنگین و دلخەمگین ب وان هەردو برا هاتینە گۆتن، ب تایبەتی ل سەر زارێ خووشکا وان.

حیکایەتا (33)ێ بەحسێ سەرهاتیا دۆستینیەکێیە د ناڤبەرا عەشیرەتەکە کورد و عەرەباندا، حیکایەتا (36)ێ بەحسێ حیلە و فێلبازیێ و درەوانە، زێدەباری بەحسێ بەرێ مرادان دکت، حیکایەتا (37)ێ ئەڤە چیڤانۆکەکە، بەحسێ خزینەکا ل بن ئەردی دکت، کو یا پڕە ژ زێر و مەرجان و مراریان، دو کەس دچن و ب ڕێیا خواندنا هندەك ئایەتان، ڤان زێران دبینن و هندەکان بۆ خوە دئینن. بایەزیدی ب خوە دبێژت ئەز ڤێ چەندێ باوەرناکم، لێ دبێژت هەتا نوکە مالباتێن وان ل کوردستانێنە، و هۆسا د ناڤ کوراندا ژی دئێتە ڤەگێران.

هەکە ئەم بێن و ل ڤان چیرۆکان بنێرن، ڕاستی و بنیاتێ وان ژ ناڤ جڤاکێ وەرگرتینە، ئەو بۆیەرن یێن د ناڤ خەلکیدا ڕوودانین و ب سالان ل سەر زارێ وان هاتینە پاراستن، لێ مەلا مەحوود ژ قالبێ فۆلکلۆری و سەرزاری ڤەگوهاستینە وکرینە د قالبێ ئەدەبیاتێن نڤیسیدا و ب شێوازەکی سەرکەڤتی هەمی بنەمایێن ڤەگێرانا چیرۆکێ ژ (جھ، دەم،کەسێن سەرەکی و نەسەرەکی، دان و ستاندن، مەنەلۆگ، گرێ و سوژێت) تێدا بکارئینانە. نموونە بۆ جهی (کوردستان، وەلاتێ بۆهتان، جزیرێ، بایەزیدێ... هتد)، نموونە بۆ کەسان (مەلا، ئاغا، شەکر ئاغایێ شەنگ، هەسەم و لەعلیخان، خەج و سیامەند... هتد)

زێدەباری شێوازێ بایەزیدی یێ نڤیسینێ، گەلەکی ڕەهوان و سادەیە و خواندەڤانی ب خوەڤە گرێددت، ب هەڤۆکێن کورت و پڕ ڕامان و بەڕاد چیرۆکێن خوە دارێتینە، مرۆڤ تێبینی دکت کو خوە ژ شێوازێ درێژکرنا زێدە و پەترووەکرنا نە د جهێ خوەدا دوورکریە. بۆ نموونە چیرۆکەکا درێژ د ناڤ خەلکیدا هەیە، ل سەر قەلسیا مەلا کو

ملیاکتەکی دەهۆلەکا ب ملیقە و دارەکێ د دەستدا هەرگاڤا مەلایەکی خێرەك ل گەل هەژارەکی کر یان مەولوودەك دا ئەو دارەکی ل وێ دەهۆلێ ددت، ئەڤجا مەلا مەحموود ل دۆر ڤێ یەکێ ب کورتی دبێژت: ((... پێغەمبەر علیه السلام مەلەکەیکی موزەیەن دیت کو دهۆلەکی زێدە جەسیم د ئستوودایە و چوماغکی موزەیەن د دەستدایە و وەها مونتەزرِ وەستایە، پێغەمبەر علیه السلام کرین کو ئەڤێنە چنە و تو مەئموورێ چ شۆلێ یی، ئەوی مەلەکی جەواب دایی کو یا رەسول الله ئەز مەئموورم کو ئەگەر مرۆڤەك ژ طایفا خوندیان(مەلا) ئیحسان و صەدقەیەکی و یا خوە طەعام و زادەکی بدنە فەقیرەکی ئەز دێ چوماغەکی ل ڤێ دەهۆلێ بدم (...) حەتا نها ئەز مونتەزرِم، لاکین من قەط ل دەهۆلێ نەدایە، پاشی نها ژی ئێدی خودێ بزانێ...))[1]

هەروەسا ئەڤە حیکایەتە دبنە پرتووکا ئێکێ یا کۆمەلە چیرۆکێن کوردی کو ب ناڤێ (جامعیا رِسالەیان و حیکایەتا ب زمانێ کورمانجی) هاتیە چاپکرن.*

وەرگێران

وەرگێران وەکو کارەکێ زانستی و ئەدەبی گەلەکی کەڤنە، ئەڤ پرۆسێسە د ناڤ هەمی مللەتێن جیهاندا هەبوویە و دیرۆکا وێ دوور و درێژە. وەرگێران ب کورتی پێکهاتیە ژ دوبارە نڤیسینا ئەوی دەقێ بەری هینگی هاتیە نڤیسین ب زمانەکی جودا. ئەڤ کریارە ژی ڤەگوهاستن و گەهاندنا زانیاریانە ژ زمانەکی بۆ ئێکی دی تر، ئانکو وەرگێران د ناڤبەرا دو زمانێن ژێکجودادا دئێتەکرن.

---

(1) مەلا مەحموودێ بازیدی، جامعیا رِسالەیان وحکایەتان ب زمانێ کورمانجی، ئامادەکار: زیا ئاڤجی، بپ21.

* بۆ ڤەگوهاستنا نموونەیان من پشت ب ئورجینالا بایەزیدی بەستیە، کو ل گەل پرتووکا (عادات ورسوماتنامەءاکرادیە) یا مەلا مەحموود کو لێکۆلینا (ژان دۆست)یە. ژ بەر کو ئەوێن ڤەگوهاستی هەر ئێکێ ل گۆر دەڤۆکا خوە دەستکاری تێدا کریە.

ب ڕێیا وەرگێرانێ مللەت ب سەر سەربۆر و پێشڤەچوونا ئێکدو هلدبن و مفای ژ وان زانین و زانیاریان دبینن، هەروەسا ل گەل کریارا وەرگێرانێ چەندین بهایێن دی ییّن زمانی و فەرهەنگی ل گەل خوە دئینت، زێدەباری ئارمانجا ئەو کارە ب خوە بۆ هاتیەکرن.

ئەم دشێن بێژن گەلەك جاران کریارا وەرگیرانێ کەلتووریّ مللەتان ب هەڤدو دایە نیاسین و بوویە ئەگەریّ مفا ژ ئێکدو دیتن و پێشکەڤتن و پێشڤەچوون کەڤتینە د خزمەتا مروڤایەتییّ و جڤاکیدا، هۆسا وەرگێرانێ هەمی سنۆرێن دەستکردە ل بەر گەلان شکاندن و ڕەوشەنبیریەت ب ڕێیا وێ بەلاڤ بوو.

گەلیّ کورد ژی ژ بیاڤێ وەرگیرانێ ییّ بێ بەهر نەبوو، هەر ژ کەڤندا هندەك هەول و بزاڤ هاتینەکرن، لیّ د توخیب و چارچۆڤێن سنۆردار و بەرتەنگدا بووینە و نەگەهشتینە وی ئاستی کو مللەت مفای ژ زانیاری و ڕەوشەنبیریا گەلێن دی ییّن پێشکەڤتی ببینت، چونکو ئەو کارێن هاتینەکرن نە ب ڕێکخستن و نەخشە بووینە، لیّ بزاڤێن تاکەکەسی بوون و نە ل دووڤ ئاست و داخوازیان بوون. زێدەباری ئەو کەسێن خواندەڤان زمانێن دی ییّن دەوروبەر باش دزانین، لەوما ب پێدڤی نە ددیتن کو وەرگێرانیّ بۆ سەر زمانیّ کوردی بکن.

(د.فەرهاد پیربال) ئاماژەییّ ب کەڤنترین ژێدەرێن وەرگێرانێ د ناڤ کورداندا ددت و د زڤرینتە سەر دەمێ زێنەفۆنێ یۆنانی(410)ب.ز، دەمێ شەر ل گەل کاردۆخیان کری و زێنەفۆن وەرگێرەك ل گەل خوە بریە نك وان، بۆ هندێ شەری ڕاوەستینن و ئاشتی بەرقراربت. هەروەسا داخوازا تەرمێن کوشتیان ژ وان کر، کاردۆخیان گۆتییّ کو تەرمێن کوشتیان ب مەرجەکی دێ دنە وان، هەکە وان ژی دەست ژ سۆتن و کاڤلکرنا مالان

بەردا[2]. ئەڤە وەکو کەڤنترین کریارا وەرگێرانێ ب بەلگە د ناڤ کوردااندا هاتیەکرن کو د پرتووکا(ئاناباز) یا زێنەفۆنیدا یا ل سالا(410)بەری زاینی هاتیە نڤیسین.

هەروەسا چەندین شاعر و نڤیسەران مفا ژ وان چیرۆکێن د ناڤ قورئان و ئنجیل و تەوراتێدا دیتینە و د ناڤ بەرهەمێن خوەدا بکارئینانە، لێ ئەڤ هەمی دیاردە بێن د ناڤ شعرا کەڤنا کوردیدا ب شێوەیەکی بەرفرەه دئێتە دیتن، بێگومان ناچنە ڕێزا وەرگێرانێ، بەلکو د چارچۆڤێ هونەرێ شعری و ڕەوانێژییدا لێ دئێتە ڤەکۆلین[3].

ل ئالیەکێ دی، ل دووماهیا سەدسالا نۆزدێ چەندین فەرهەنگ و پرتووکێن ڕێزمانی ژ ئالیێ ڕۆژهەلاتناسانڤە هاتینە دروستکرن و ل دەستپێکی چەند فەرهەنگێن بیانی ـ کوردی، یان کوردی ـ بیانی، ب تایبەت ژ ئالیێ ڕۆژهەلاتناسانڤە سەرهلدان، بێگۆمان ئەڤە ناچنە ڕێزا کارێن وەرگێرانێ، بەلکو د چارچۆڤێ زمانڤانی و ڤەکۆلینا فەرهەنگ و زاراڤناسییدا دئێنە هەژمارتن[4].

ل گۆر ژێدەرێن میژوویی کارێ وەرگێرانا ئنجیلێ بۆ سەر زمانێ کوردی و ب تیپێن ئەرمەنی دزڤرتە سالێن (1400، 1600، 1700)ز د ڤی بیاڤیدا د. فەرهاد پیربال دبێژت: ((هەر چاوابت ئەڤ کتێب و ئنجیلێن ب زمانێ کوردی، هەکە ل سالێن (1400،1600)دا ژی هەبن، توما بوا دەربارەی وان دبێژت: هەتا نهو نەهاتینە بەلاڤکرن و دوور نینە ژی هاتینە ژناڤبرن (...) لێ بەلگە و گرۆڤە هەنە کو ل سالا (1700)ێ گرنگی ب وەرگێران و بەلاڤکرنا ئنجیلێ ب زمانێ کوردی هاتیە دان))[5]

---

(1) د.فەرهاد پیربال، میژووی وەرگێران لە ئەدەبیاتی کوردیدا لەکۆنەوە تا 1932، بپ11.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ17.

(3) هەر ئەو ژێدەر، بپ18.

(4) د. فەرهاد پیربال، ئنجیل د میژووا ئەدەبیاتێن کوردیدا، بپ26.

هەروەسا ل سەردەمێ میرگەها ئەردەلان و ب تایبەت ل سالێن (1700)ز دا، چەند بەرهەمێن ئەدەبی ژ زمانێ فارسی بۆ یێ کوردی هاتینە وەرگێران، یا ژ هەمیان گرنتر ژی (خوسرەو و شیرین) یا (نیزامێ گەنجەوی)یە. خانایێ قوبادی (1672 ـ 1754) ئەڤ داستانە وەرگێڕایە سەر زمانێ کوردی(1).

ڕۆژهەلاتناسان د ڤی واریدا کارەکی باش ئەنجامدایە و بزاڤکرینە کو کارێ وەرگێرانێ د ناڤـ کوردااندا بکن، نەکو ژ بۆ خزمەتکرنا زمان و ڕەوشەنبیریا کوردی، بەلکو ژ بۆ مەرەم و داخوازیێن خوە یێن تایبەت، دا کو تشتەکی ژ کەلتوور و ئەدەبێ کوردی ژی بزانن و قەشێ ئیتالی گارزوونی کو سەرۆك شاندەکێ مزگینئینان بوو، سالا(1787)ز خودانێ بەرهەمێ ئێکێ یێ ڕۆژئاڤاییە کو ل سەر ڕێزمانا کوردی نڤیسی بت، هەر ل وی دەمی فەرهەنگەکا ئیتالی ـ کوردی، ب ناڤ و نیشانێ ـ گرامەر و فەرهەنگا زمانێ کوردی نڤیسیبوو(2).

هەر د ڤی بیاڤیدا ئەو ئنجیلا ل سالا (1857)ز هاتیە نڤیسین، ئێکەم پرتووکا وەرگێرایە بۆ سەر زمانێ کوردی وەکو پرتووك مابت، بێگۆمان ئەڤە ژی ژ ئالیێ بیانیانڤە، ژ زمانێ یونانی بۆ هندەك مەبەستێن دینی هاتیەکرن. ئەڤە ژی دێ بتە پرتووکا ئێکێ یا وەرگێرای بۆ سەر زمانێ کوردی کو هاتبتە چاپکرن(3).

دیسا چەندین بزاڤێن وەرگێرانا ئنجیلێ ژ ئالیێ پەتریاکێن ئەرمەنیڤە بۆ سەر زمانێ کوردی ب تیپێن ئەرمەنی و سریانی هاتینەکرن، دا کو ل جهێ تیپێن عەرەبی یێن کو کوردان پێ دنڤیسی بێنە بکارئینان ((ژ بۆ هندێ گەلێ کورد ژ ئەلف و بێیا عەرەبی،

(1) د.فەرهاد پیربال، میژووی وەرگێران لە ئەدەبیاتی کوردی دا لەکۆنەوە تا ، بپ27.

(2) د. فەرهاد پیربال، ئنجیل د میژووا ئەدەبیاتێن کوردیدا، بپ14.

(3) هەر ئەو ژێدەر، بپ56.

ئانکو ژ کەلتووریێ تورکی و فارسی و عەرەبی دوور بکەڤت و ببنە خودان کەلتوورەکی ئەرمەنی ـ مەسیحی)) [2]، ئەوا ئەڤـ وەرگێرانە بۆ زمانێ کوردی دکرن.

ژ ئالیەکی دیڤە، وان مەبەستێن دینی و رِەوشەنبیری و نێزیککرنا گەلێن کورد و ئەرمەنی د پشترِا بوویە، چونکو کورد و ئەرمەنان دیرۆکەکا پرِی ئازار و خوەشی و نەخوەشی ب هەڤرِا هەبوویە. دیسا ژی زانایێن موسلمانان یێن کورد ژ (مەلا، شێخ و سۆفیان) د وارێ وەرگێرانێدا، مینا فەلەییێن کوردستانێ د بێدەنگ نەبوون، ئەوان ژی ((بابەتێن دینی وەرگێرانە سەر زمانێ کوردی، دیارترین تیکستێن دینێ ئیسلامێ پێکهاتیبوون ژ مەلوودنامە، عەقیدەنامە، میعراجنامەیان)) [3].

پترِیا بەرهەمێن ل سەدسالا(19)ز هاتینە وەرگێران مەولوودنامە بوون کو بەحسی ژیانا پێغەمبەرێ مە یێ ئیسلامێ محەمەد (سلاڤێن خودێ ل سەر بن) دکن، دبت ئەڤ کریارە ژ بەر وێ چەندێ بت، کو بۆ جارا ئێکێ بیرەوەریا گێرانا بوونا پێغەمبەری د جیهانا ئیسلامی دا ((ل کوردستانێ بوو ـ ل باژێرێ هەولێری (...) ئەڤ ژی ل سەر دەمێ سولتان موزەفەرددین گۆگەبری)) [4]، بوو.

گرنگترین بەرهەمێ ئیسلامی یێ د ڤی واریدا بۆ زمانێ کوردی هاتیە وەرگێران، مولوودنامەیا حسێنێ قازیە کو ب دیالێکتا کرمانجیا ژێرِیە ((ل دەستپێکێ مێژوونڤیسێن ئەدەبیاتێن کوردی وەسا دزانی کو ئەڤـ بەرهەمە یێ نڤیسەری ب خوەیە، لێ پشتی هەڤبەرکرن و ڤەکۆلینێ ژ ئالیێ عەبدولرزاق بیمارڤە، دەرکەڤت ژ تێکستا عەرەبی یا

(1) د. فەرهاد پیربال، ئنجیل د مێژووا ئەدەبیاتێن کوردیدا، ، بپ51.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ53.

(3) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

نڤیسەر (ئبن حەجەری هەیتەمی) وەرگێرایە سەر زمانێ کوردی))[1]. هەروەسا چەندین کارێن دی د ڤی بیاڤیدا هاتینەکرن و بەرهەمێن دینی ژ ئالیێ مەلا و زانایێن ئیسلامێڤە هاتینە وەرگێران بۆ سەر زمانێ کوردی.

ل سەدسالا نوزدێ مەلا مەحوودێ بایەزیدی، تێکلی ل گەل ئەلکسەندەر ژابای کرن و ژ وێرێ هێرڤە، قۆناغەکا نوو د ئەدەبیاتێن کوردیدا دەستپێکر، بوو دەستپێکا سەرهلدانا جۆرێن ئەدەبی د ناڤـ کوراندا، ئێك ژ وان جۆران ژی یێ کو بایەزیدی بەهرا خوە تێ خستی وەرگێران بوو، ڕاستە یا وی کری نە ل دووڤـ پیڤەر و هونەرێ نوکە یێ وەرگێرانێیە، لـێ بۆ وی دەمی تشتەکێ نوو بوو، ب تایبەتی د وارێ ئەدەبیاتاندا، چونکو ئەو وەرگێرانێن بەری وی هاتینەکرن، هەمی د بیاڤێ دینیدا بوون ـ چ ئیسلامی، چ مەسیحی ـ چو پەیوەندی ب ئەدەب و هونەرێ کوردیڤە نەبوون.

گرنگترین بەرهەم و بزاڤێن مەلا مەحوودێ بایەزیدی د بیاڤێ وەرگێرانێدا ئەڤێن ل خوارێنە:

1ـ وەرگێرانا پشکا ئێکێ ژ پرتووکا شەرفخانێ بەدلیسی ل سالا (1858)ز ژ زمانێ فارسی بۆ زمانێ کوردی.

2ـ هەشتێ و چوار سەرهاتییێن گەلـەری ل ناڤەراستا سەدسالا نۆزدێ ژ فارسی وەرگێرینە زمانێ کوردی[2].

3ـ ل سالا 1857ز وەرگێرانا گولستانا سەعدییێ شیرازی ب بەخشان کریە کوردی[3].

---

(1) د. فەرهاد پیربال، ئنجیل د میژووا ئەدەبیاتێن کوردیدا، ، بپ55.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ32.

4ـ ئەسکندەرنامەیا نیزامیێ گەنجەوی ژ فارسی وەرگێرایە کوردی[2].

5ـ وەرگێرانا بیست و پێنج مەتەلۆك و بوێژان ژ زمانێ تورکی بۆ زمانێ کوردی[3].

سەرباری چەندین بەرهەمێن دی کو ژ زمانێن تورکی و فارسی و عەرەبی ب شێوەیەکی جوان و دەلال وەرگێراینە سەر زمانێ کوردی.

گۆتار

گۆتار وەکو ئێك ژ جۆرێن ئەدەبی ل سەردەمێ پەیدابوونا رۆژنامەڤانیێ سەرهلدایە، پێشکەڤتنا وێ ل گەل پێشکەڤتنا وارێ رۆژناڤانیێ بوویە. ل سەردەمێ مەلا مەحموودێ بایەزیدی، هێشتا رۆژنامەڤانیێ د ناڤ کوردیدا سەرهلنەدابوو، کورد د ڤی واریدا هێشتا ل پاشڤەبوون، لێ دەمێ مەلا مەحوود هاتی گرنگی ب ڤی بیاڤیدا و چەندین کارێن ژ هەژی د ناڤبەرا سالێن (1858ـ1859)ز ئەنجامدان کو ب رِاستی ئەو کرە رِێبەرێ ئێکێ د ئەدەبێ کوردیدا کو گۆتار نڤیسین و گۆتارێن وی بووینە پێشەنگێن ئەدەبیاتا کوردی، بایەزیدی ژی کارێن خوە د سێ بیاڤاندا دانە خویاکرن ئەو ژی:

1ـ گۆتارا ئێکێ یا بایەزیدی نڤیسی (رسالە د بەحسا بعضێ عاشیر و قبایل و طایفەی د کوردستانێ بیان دکە) ل دۆر وان عەشیرەت و تیرەیێن د کوردستانێدانە، کو هەژمارا وان ب تەخمینی دیاردکت، د دەستپێکا گۆتارا خوەدا دبێژت: ((عەشایر

---

(1) د. فەرهاد پیربال، ئنجیل د مێژووا ئەدەبیاتێن کوردیدا، بپ34.

(2) مەلا مەحموودێ بایەریدی، عادات و رِسوماتنامەء اکرادیە، لێکۆلین: ژان دۆست، بپ17.

(3) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

و قبائل و تایفەیێ د بازیدێ بەیان دکە بەر وەجە تەخمین مقدارا مالێ د وان بیان دکە...))[2].

بایەزیدی د قۆ گۆتارێدا هەژمارا مالێن هەر عەشیرەتەکێ وەکو تەخمین دیارکرینە و وەك سەرژمێریەکا ب رێك و پێك دارێتیە و دانایە بەر دەستێ خواندەڤان و ڤەکۆلەران، ئەڤ کارێ بایەزیدی ژی دەستپێکەکە بۆ زانستێ ژمێریاریێ و زانینا هەژمارا کوردان و خەلکێ کوردستانێ ل وی سەردەمی.

دیسا مەلا مەحموود لیستەکا ناڤێن نەکوردی ییّن (ژن و میّران) هەر ئێك جودا ژ یا دی نڤیسیە، و ئەو گوهۆرینێن ب سەردا دئێن کو چاوا هاتینە کوردیکرن دیارکرینە، بۆ نموونە ژ بۆ ناڤێ میّران (زەلامان) دبێژت: ((مامۆ، مەمۆ، محێ، محۆ، محەمەد))[3]. ژ بۆ ناڤێ ژنان ژی، وەسا نڤیسیە ((ئامینە، ئامۆ، ئامێ، میّمێ))[4].

ل گۆر دیتنا مە، بایەزیدی ئەڤ ناڤە زڤراندینە کۆکا (بنیات) وان کا ژ کیڤە هاتینە. زێدەباری چەندین ناڤێن دی ژ ییّن ژن و میّران کو ب تنێ ییّن کوردی نڤیسینە بۆ میناك ((میرۆ، رزگۆ، درباز، زەری، لالیخان، پەری.. هتد))[5]. ئەڤ ناڤ نڤیسینا کوردی ژی بۆ وی سەردەمی گرنگیا خوە هەبوو کو تو ناڤێن کوردی بۆ خەلکەکی دی دیار بکی، چونکو ناڤ ژی ئێك ژ ئەلەمەنتێن نەتەوەیینە و ناسنامەیا گەلی خویا دکت. هەروەسا ئەڤە جارا ئێکێیە کو ناڤێن

(1) مەلا مەحموودێ بازیدی، جامعیا ڕسالەیان و حکایەتان ب زمانێ کرمانجی، ئامادەکار: زیا ئاڤچی، بپ4.

(2) مەلا مەحموودێ بازیدی، جامعیا ڕسالەیان و حکایەتان ب زمانێ کرمانجی، ئامادەکار: زیا ئاڤچی بپ9.

(3) هەر ئەو ژێدەر، بپ11.

(4) هەر ئەو ژێدەر، بپ10-11.

کوردی د گۆتارەکێدا بێنە نقیسین و تۆمارکرن و بۆ مێژوویێ ژی گرنگیا خوە هەیە.

2ـ گۆتارا دویێ (رسالەیەکە د بەحسا شاعر و مصنفی د کوردستانێ کو ب زمانێ کورمانجیە جھ و کتێب و شعر و حکایە و قصەیێ د وان بیان دکە)، ئەڤـ گۆتارە ل دۆر ژین و بەرهەمێ (8) هەشت شاعرێن کلاسکێن کوردە، کو بایەزیدی بەحس دکت، هەروەسا مەلا مەحموود ڤان شاعران_دسەنگینت و بەحس ل بەرهەمێ وان دکت، لێ تشتێ سرنجراکێش و ل دووڤـ ڤەکۆلەرێن مێژووا ئەدەبیاتێن کوردی پترپا وان پێزانینێن بایەزیدی ل سەر مێژووا ژ دایکبوونا وان شاعرێن وی ل سەر نقیسی د دروست نینن و ب هەلەیی یێ بۆ چوویی، لێ ئەڤـ یەکە ژی چو ژ بها و نرخێ ئەڤێ گۆتارێ کێم ناکت، چونکو ئەڤە ئێکەمین کەسێ کوردە و ب زمانێ کوردی ل سەر دیرۆکا ئەدەبیات و شاعرێن کورد بنقیست. ئەو شاعر ژی ئەڤەنە((عەلیێ حەریری، مەلایێ جزیری، فەقیێ تەیران، مەلایێ باتەیی، ئەحمەدێ خانی، ئیسماعیلێ بایەزیدی، شەرەفخانێ هەکاری، مرادخانێ بایەزیدی))[1].

3ـ گۆتارا سییێ ب ناڤێ (مقدیما علمێ صەرفێ و بعضی اصول لازمە یێ تعلیمە ب زمانی کورمانجی)، ئەڤـ گۆتارە ژی مەلا مەحموود ل سالا (1857)ز نقیسیە، دەمێ جارەکا دی ب دەستێن خوە پرتووکا (عەلی تەرماخی) نقیسی و پێشەکیەکا پڕ بها ژ بۆ وێ پرتووکێ نقیسی و تێدا ڕەوشا خواندن و قوتابیان و مزگەفتان ـ کو وی دەمی جهێ خواندنێ بوون ـ دایە خویاکرن. بایەزیدی د وێ گۆتارا خوەدا بەحسێ ئەوان پرۆگرامێن خواندنێ پێن بەری (تەرماخی) ئەڤێ پرتووکا خوە یا کو

(1) مەلا مەحموودێ بازیدی، جامعیا ڕسالەیان و حکایەتان ب زمانێ کرمانجی، ئامادەکار: زیا ئاڤچی، بپ13ـ14ـ15ـ16.

ل سەر دستووریێ زمانێ عەرەبی ب کوردی بنڤیسی دهاتنه خواندن کریه، وەسا دایه خویاکرن کو شاگرد دەمێ ژ وان پرتووکان تمام دبت، دڤێت پرتووکا (عەلیێ تەرماخی) ژی بخوونت و ژبەر بکت، دا فێری زمانێ عەرەبی ببت. بۆ نموونه دبێژت: ((عەلی تەرەماخی ب خوه ب دەستێ خوه د نێڤا گوندی مزگەفت و مەدرەسه بینا کرینه، و موددەیەکی ب خوه ژی دەرس گۆتینه، کو دیتیه و مشاهدە کرینه کو علمێ صرفێ فەنەکی زەحمەت و دژوار و ئاسێیه و موبتەدی زوو ب زوو صیغه و ئەعلالێد وان ژ کتێبێد عەرەبی اخراج ناکن، ژ بۆی هسییا موبتەدیان ب زمانێ کورمانجی عیبارەتەکی تەصریف تەصنیف کری یه...))[1]

هەروەسا بەحسێ هەرسێ پرتووکێن (تەصریف و زروف و تەرکیب) ییّن مەلا یوونسی حەلقەتەینی ژی دکت، کو ئەو ژی ب زمانێ کوردی هاتبوونه نڤیسین. گرنگیا ڤێ گۆتارێ د وێ چەندێدایه کو ئەو ئێکەمێن گۆتارە د ناڤ کورداندا ل سەر رێزمانێ و ب زمانێ کوردی بێته نڤیسین، دیسا رِەوشا خواندنێ و پرۆگرامێن خواندنێ ژی ل کوردستانێ دیاردکت. بۆ میناك ((.. پاشی مەولوودا کورمانجی، پاشی نوبهار و پەند و ئیعطاری، پاشی ژ شەریعەتێ ئیجاز و محر و ئەنواری دخوونن، ئیجارێ عیبارەتێ تەصریف و زروف و تەرکیبا مەلا یوونسی حەلقەتەینی دخوونن کو ئەڤە هەر سێنا ب زمانێ کورمانجینه..))[2]

فەرهەنگ دانان و زمانڤانی:

(1) هەر ئەو ژێدەر، بپ18.

(2) مەلا مەحموودێ بازیدی، جامعیا رِسالەیان و حکایەتان ب زمانێ کرمانجی، ئامادەکار: زیا ئاڤچی، بپ18-19.

فەرهەنگ دانان نەکارەکی ب سانەهیە هەر کەسەك بشێت پێ ڕاببت، لێ ڤێ چەندێ شیانێن بەرفرەه یێن زمانڤانی و ڕەوشەنبیریێ بۆ دڤێن، هەروەسا ئەو کەسێ ب کارێ فەرهەنگ دانانێ ڕادبت، دڤێت د وارێ پەیڤسازیێ ژیدا، یێ شارەزا و مەلەڤان بت. د ڤی واریدا ئەحمەدێ خانی د ناڤ کورداندا دئێتە هەژمارتن سەرهۆستایێ دانانا فەرهەنگان، ژ بەر کو ئەوی فەرهەنگا کوردی یا ئێکێ ب ناڤێ (نوبهارا بچووکان) ل سالا (1094/3/14مش/1683/3/13)ز دانایە و فەرهەنگ ب کوردی ـ عەرەبیە.

پاشان پشتی خانی، شێخ مارفێ نوردەهی ب(116) سالان ڤەهینۆکا (ئەحمەدی) نڤسیە[ت]. کو فەرهەنگەکا کوردی ـ عەرەبیە، ل سالا (1795)ز هاتیە نڤیسین[ت]. دیسا پرتووکا قەشەیێ ئیتالی گارزۆنی ئەوال سالا (1787)ز چاپ بوویی، کو پرتووکەکا ڕێزمانیە، لێ د ناڤدا فەرهەنگۆکەك ب ئیتالی– کوردی هاتیە نڤیسین.

د وارێ فەرهەنگ دانانێدا، مەلا مەحموود خەمساری نەکریە، جۆتێ خوە ل وێ شۆفێ ژی هاژۆتیە، و چەند فەرهەنگەك ب هەڤکاری ل گەل ژابای دانایە، بۆ نموونە:

1ـ فەرهەنگا دیالێکتا هەکاری و ڕاوەندی ـ فەرەنسی، ل سالا (1858)ز هاتیە دانان[س].

2ـ دانانا فەرهەنگا ڕووسی ـ فەرەنسی ـ کوردی و کوردی ـ ڕووسی ـ فەرەنسی. پشکا ئێکێ ژ (15000) پەیڤان پێکهاتیە و (721) بەرپەڕان ب خوەڤە هەمبێز دکت. و پشکا دویێ (600) بەرپەرە[ش].

---

(1) ئەحمەدێ خانی، نوبهارا بچوکان، بپ4.

(2) د. فەرهاد پیرپال ، وەرگێران لە میژووی ئەدەبی کوردیدا، بپ19.

(3) د. فەرهاد پیربال ، مەلا مەحمودی بایەزیدی یەکەمین چیرۆکنووس و پەخشانووسی کورد، بپ16.

(4) هەر ئەو ژێدەر، بپ18.

ئەڤ فەرهەنگە ل وی سەردەمی بوو رێکخوەشەر بۆ گەرۆکێن بیانی کو تشتەکی ژ زمانێ کوردی بزانن، ب تایبەت ل سەدسالا نۆزدێ کو بەرێ رۆژهەلاتناسان کەڤتبوو کوردستانێ. لەوما هەر تشتەکی ل سەر کوردان دەرکەڤتبا یان هاتبایە نڤیسین گرنگیا خوە ل نك وان هەبوو.

د وارێ زمانڤانییّدا، مەلا مەحموودێ بایەزیدی کارەکێ باشکریە، ئەو ژی ساخکرنا ئێکەمێن رێزمانا ب زمانێ کوردی هاتیە نڤیسین، کو جاردی نڤیسینا پرتووکا رێزمانی یا ((عەلی تەرماخی (رێزمانی عەرەبی بە زمانی کوردی))، هەروەها پێشەکیشی بۆ نووسیوە. ناونیشانی بنجیی دەسنووسەکە، ئەمەیە: (صرف و بعضی اصول لازمە یی تعلیمە بە زمانی کورمانجیە)، رۆلی سەرەکی بایەزیدی لەم بەرهەمەدا زیاتر ئەوەبووە کە بەرهەمە بنجییەکەی عەلی تەرماخی سەرلەنوێ نووسیوەتەوە))[بێ].

پرتووکەکا دی یا زمانڤانیێ مەلا مەحموودێ بایەزیدی نڤیسیە ب ناڤێ ((تحفة خلان فی زمان کوردان ـ یادگارا دۆستان د زمانێ کورداندا))[بێ]. ناڤێ ڤێ پرتووکێ د چەندین ژێدەرێن دیدا ب ڤی ئاوایی (تحفة النحلان فی الزمان کوردان) هاتیە، لێ ل گۆرِ دیتنا مە (تحفە خلان) ژ بێژەیا (تحفة النحلان) دروستتر و بەرهوشترە، بەلگە ژی بۆ ڤێ چەندێ، هەکە مرۆڤ بەرێخوە بدتە نڤیسینێن (دەستخەتێن ئۆرجینال) ییّن مەلا مەحوود دێ بینت کو هندەك جاران چمکەکی بچووك ب ڤی ئاوایی (ـنـ) ب پەیڤێڤە زێدەکریە، یان ژی خالەك دانایە بێی پەیوەندی ب پەیڤێڤە هەبت، یان رِامانا وێ بگوهۆرِت، لەورا ئەوێن ڤەگوهاستی ب هەلەیی نڤیسینێن وی ڤەگوهاستینە و دبت وەسا هزر کربت کو ئەو ژی تیپەکە ژ پەیڤێ.

---

(1) هەر ئەو ژێدەر، بپ14.

(2) مەلا مەحموودێ بایەزیدی، عادات و رِوسوماتنا مەء اکرادیە، لێکۆلین: ژان دۆست، بپ16.

ئەڤ پرتووکە مەلا مەحموود ل سالا (1866)ز ل ئەرزەرۆمێ نڤیسیە (...) بایەزیدی د پرتووکا خوەدا ئاخڤتنا کوردی پارڤەکریە سەر: تیپ، ناڤ، کار و ب چەندین نموونێن پراکتیکیڤە بەحسێ زمانێ کوردی دکت. ئەڤ دەستخەتێ بایەزیدی دبتە ژێدەرێ ئێکێ ژ ئالیێ کوردەکیڤە ل دۆر زمان و ڕێزمانا کوردی هاتبتە نڤیسین[1]. ئەڤە ژی مەلا مەحموودێ بایەزیدی دکتە پێشەنگ د وارێ زمانڤانیا کوردیدا کو گرنگی ب نڤیسینا ڕێزمانێ دا بت.

دیسا دو پرتووکێن دی یێن زمانی هەنە، ژ ئالیێ مەلا مەحموود ل سەدسالا (19)ز هاتینە نڤیسین، یا ئێکی ب ناڤێ (صفحة صبیان)ە کو ئەلف و بێیا کوردی بۆ زارۆیانە. یا دی ژی ل سالا (1867)ز ل ئەرزەرۆمی نڤیسیە، ژابای کرینە لاتینی و وەرگێرانینە سەر زمانێ فەرەنسی، ئەڤ هەردو دەستخەتە هەتا نوکە ژی ل ئەکادیمیا زانستیا پترۆسبۆرگێ د پاراستینە و نەهاتینە چاپکرن[2].

دیرۆک

وەکو خویایە مەلا مەحموود ب شەرەفخانێ بەدلیسی یێ داخباربوو، چونکو ئەو کەسێ ئێکێ بوو شەرفنامەیا شەرەفخانێ بەدلیسی ل سالا (1858ـ1859)ز ب ناڤێ (تەواریخی قەدیمی کوردستان) ژ زمانێ فارسی وەرگێرایە سەر زمانێ کوردی. ئەڤە ژی کارەکێ گرنگ و ژ هەژی بوو، چونکو ئەو جارا ئێکێ بوو دیرۆکا کوردان ب دەستێ کوردەکی و ب زمانێ کوردی بێتە نڤیسین. هەروەسا بایەزیدی دەستەکی بلند د نڤیسینا

(1) د. فەرهاد پیربال، ژێدەرێ بەرێ، بپ17.

(2) د. فەرهاد پیربال، ژێدەرێ بەرێ، بپ16.

دیرۆکێدا هەبوو، بزاڤـ دکر ل دووڤ شۆپا شەرفخان بچت و ئەو زانایێ ئێکێ یێ کورده کو شەرەفخان و پرتووکا وی شەرەفنامه ژ هەمی ئالیانڤه سرنجا وی ڕاکێشابت[2].

ب ڤی ئاوایی مەلا مەحموود ل سالا 1274مش/1857ـ1858ز (کیتابی تاریخی جدید کوردستان) دانا کو نیزیکی هزار بەرپەران بوو. ژ پێشەکیەکێ و یازده پشك ب خوەڤه دگرتن[3]. د ڤێ پرتووکێدا مەلا مەحموود ژ وی جهی دەست ب نڤیسینا دیرۆکێ کربوو، یێ شەرەفخانێ بەدلیسی لێ ڕاوەستیایی.

ئەڤـ پرتووکا مەلا مەحموود نڤیسی، هەتا نوکه یا بەرزەیه، لێ پێشگۆتنا مەلا مەحموود بۆ پرتووکێ نڤیسی و پاشا ژابا ئەو پێشگۆتن (پێربەست) کریه فرەنسی و (سالا 1865) بۆ ئاکادیمیا زانستیا ڕووسی هنارتی، (یە.ی.ڤاسیلیڤا) د ڤەکۆلینا خوه یا ل سەر (کتێبا وندا یا دیرۆکا کوردستانێ)دا بەحس کریه و ئەو پێشگۆتن ژی وەشاندیەڤه، ژ ناڤەرۆکا وێ پێشگۆتنێ خویا دبت کو ل سەر بۆیەرێن سالێن (1785ـ 1857)ز، ل هەمی کوردستانێ ڕووداین ڕاوەستیایه و بەحس دکت[4].

ل دۆر ڕۆلێ مەلا مەحموودێ بایەزیدی د نڤیسینا دیرۆکێدا، یە.ی.ڤاسیلیڤا دبێژت: ((تەنێ یێ کو پشتی شەرەفخان، بەرێخوەدایه قەدرا وەلاتێ کوردان یا دیرۆکی مەلا مەحموودێ بایەزیدی کو ژ بایەزیدێ بوو. ئەو ل سەر هەرێمەکێ یان ژی میرنشینەکێ و عەشیرەکێ ب ئاوکی تایبەت و جودا ڕانەوەستیایه، ئەوی هەمی وەلات دا بەرخوه. ب

(1) د.کەمال مەزهەر ئەحمەد، میژوو، بپ126.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ129.

(3) مەلا مەحموودێ بایەزید، جامعیا ڕسالەیان و حکایەتان ب زمانێ کورمانجی، ئامادەکار: زیا ئاڤنجی، بپ15ـ16.

ڤێ یەکێ مەلا مەحموود ئالیکاریەك گران بها ژ هەڤدەرخستنا دەستنڤیسێن کوردی ژ بۆ (ئا.د.ژابا) کر))[2].

گۆتنێن مەزنان و فۆلکلۆر

گەلێ کورد سامانەکێ نەتەوەیێ گەلەك دەولەمەند ب پەند و گۆتنێن مەزنان هەیە، فۆلکلۆرەکی ئێکجار مەزن د ناڤـ کوردانda هاتیە پاراستن و نفش بۆ نفشی ڤەگوهاستیە. کوردان د وارێ ئەدەبیات و کەلتووریدا چو تشت پتر ژ فۆلکلۆری نینە و گەنجینەکا مەزن پێ هەیە.

وەکو دیار ژی کو بەری مەلا مەحمودێ بایەزیدی، ئا.ژابای بنیاست دەستێ نڤیسینێ هەبوو، ب تایبەتی د وارێ فۆلکلۆریدا، بەلگە ژ بۆ ڤێ یەکێ پرتووکا وی (تەرجەما ضە ربی مەثەلانە) ب زمانێ کرمانجی، پەندێن پێشینان و ئاخڤتنێن لێکدای پێن کوردەواریێنە، بایەزیدی ل دووماهیا سالا (1850)ز نڤیسیبوون، ژابای لێکدان و وەرگێران و پێشەکی بۆ نڤیسیبوو (...) و هندەك ژ پەندنێن ڤێ دەستنڤیسێ، ژ ئالیێ کوردناسێ ڕووسی، پ. لێرخ وەرگێرانە سەر زمانێ ئەلمانی و ڕووسی و (1857)ز گەهاندینە چاپی[3]. هەروەسا بایەزیدی کۆمەکا سترانێن کۆچك و دیوانان نڤیسینە، زێدەباری کۆمەکا دی یا سترانێن گۆڤەند و دەهواتان کۆمکرینە و نڤیسینە[4]. د ڤی واری ژیدا بایەزیدی دبتە نڤیسەرێ ئێکێ ییێ کورد کو دەست ب کۆمکرنا فۆلکلۆری کری.

---

(1) یەی.ی.ڤاسیلیڤا، ژێدەرێ بەرێ، بپ5.

(2) د. فەرهاد پیربال، مەلا مەحمودی بایەزیدی یەکەمین چیرۆکنووس و بەخشانnووسی کورد، بپ17-18.

(3) هەر ئەو ژێدەر، بپ18.

پشکا سیێ

وەرارا جۆرێن نوو یێن
ئەدەبی ل نك كوردان

قۆناغا نووکرنا شعرا کوردی

ئەڤ قۆناغە هاتیە پارڤەکرن ل سەر دو تەوەران ـ پشکان ـ یا ئێکێ ئەوان شاعران ب خوەڤە دگرت یێن هەر بەردەوام بووین ل سەر رێبازا شاعرێن کلاسکێن بەری خوە و ل دووڤ رێبازا وان چووین و زارڤەکرنا وان کرینە، ب چو رەنگەکی شعرێن وان ژ ئالیێ رۆخسار و ناڤەرۆکێڤە ژ یێن قۆناغا بەری وان د جودا نەبوون، چونکو گەلەك ژ وان هەر ئەو بوون یێن ل هەردو قۆناغان ژیاین و بەردەوامی دایە کاروانێ نڤیسینا شعرێ.

ل ڤێرێ پرسیارەکی خوە دئازرینت ئەو ژی، بۆچی ئەڤ شاعرە هەر مان ل سەر شێواز و رێبازا نڤیسینا شعرا کلاسیکی و خوە نەگوهارتن و شعر ب شێوازێ نوو نەنڤیسین؟ ل گۆر دیتنا مە، ئەگەرێ مانا ڤان شاعران هەر د خانا کلاسیکیەتێدا و نەشیاین خوە و شعرا خوە پێشبێخن ئەو بوویە کو هەر ئەڤ شاعرە مانە د ناڤ چارچۆڤەیی ژینگەها خوە یا بەرتەنگدا کو حوجرە و مزگەفت بوون و نەشیان خوە ژ ژینگەها گوندی دوور بێخن و تێکلی ژیانا مەدەنیەت و باژێرڤانیێ بن و خوە تێکلی دەزگەهێن نوو بکن وەك (رۆژنامەڤانی و قوتابخانە... هتد).

لەوما چو گوهۆرینێن بنەرەتی و بەرچاڤ د ناڤ بەرهەمێن وان یێن شعریدا پەیدا نەبووینە، لێ ل ڤێ قۆناغێ دو تشتێن دی پەیدا بووینە ئەو ژی هندەك ژ شاعرێن ڤێ قۆناغێ هەستا نەتەوەیی ب گەرمی ل دەڤ وان سەرهلدایە و خوە نێزیکی ئێش و ئازار و نەخوەشی و دەردەسەریێن مللەتی کرینە، یا دی ژی ڤان شاعران پتریا شعرێن خوە یێن ب بەژن و بال و رەوشتێن شێخێن خوە گۆتین، ب رەنگەکی بەرجاڤ پەسنا شێخێن خوە دکن ـ هەر وەکو دێ ل گەل مە دیاربت ـ کو خەما مەزن یا ڤان شاعرێن دەستهل و

ناڤدار ب تنێ ناڤێدانا شێخێن وان بوویە و ژ هەر بابەتەکی دی پتر گرنگی ب شێخێن خوە داینە و کرینە هێڤێنێ شعرێن خوە و شعر پێ نڤیسینە .. هتد.

د ڤێ قۆناغێ ژیدا، وەکو قۆناغا بەری خوە، ب دەهان شاعر و ڕەوشەنبیرێن کورد ب تایبەتی ل دەڤەرا کرمانجی ئاخێڤ ژیاینە و شاکارێن مەزن نڤیسینە، لێ ژ بەر سنۆرێ ڤەکۆلینێ کو گەلەك بەرفرەه نەبت، مە چەند شاعرەك ژ ڤێ قۆناغێ وەکو نموونە هلبژارتینە.

قۆناغا دویێ، قۆناغا نووکرن و گوهۆڕینا شعرا کوردیە، ژ ئالیێ قالبێن کلاسیکیڤە کو پێشڤەچوونەکە بەر ب خومالیکرن و چێکرنا قالبێن تازە یێن شعرینە د ناڤ شعرا کوردیدا، ئەڤە ب خوە ژی کارەکی نوو بوو کو جارا ئێکێ ل سەرانسەری کوردستانا مەزن شاعرەکی کورد بێت و ئەڤان قالبێن شعرا عەرووزی بشکێنت و نژیارەکا نوو بۆ شعرا خوە دانت و ئاڤاهیێ وێ جارەکادی بنژنتەڤە، ل گۆر دیتنا (د.محەمەد بەکر) هۆسا شعرا سەربەستا کوردی ل تەڤ کوردستانێ ل سەر دەستێ عەبدولرەحیم ڕەحمیێ هەکاری بۆ جارا ئێکێ د دیرۆکا کوردواندا پەیدابوو، کو ئەڤ چەندە ژی ل سالا (1947) پشتی ل ناڤ عەرەبان ل ئیراقێ ل سەردەستێ (نازك الملائکه و بدر شاکر السیاب) ب ناڤێ شعرا تەفعیلە سەرهلدا ـ پەیدابوو، هەروەسا پشتی بۆرینا (40) سالان ئەڤ ڕەنگێ شعرێ ل باشورێ کوردستانێ ژی، ل سەر دەستێ هندەك شاعرێن کورد یێن داخبار ب شاعرێن تورك وەکو گرۆپێن (فەجرێ ئاتی و سەروەت فنون) ژ نوو پەیدا بوو، مینا شێخ نووری شێخ سالح و گۆران و... هتد.

شێخ عەبدولقادرێ هیزانی
1850ـ 1908

شێخ عەبدولقادر کیە؟

ناڤی وی شێخ عەبدولقادر کوڕێ عەبدولـلاهێ مەلا کندیێ هیزانیە، ئێك ژ شاعر و ناڤدارێن کوردە، یێن پتریا ژیێ خوە د سەدسالا نۆزدێ زایینیدا بۆراندی، دئێتە هەژمارتن ئێك ژ شێخێن تەریقا نەقشەبەندیان یێن بەرچاڤ ل هێزانیێ و دەوروبەرێن وێ، ئەو بەری سالا (1267) مشەختی بەرانبەری سالا (1850) زایینی هاتبوو سەر دونیایێ[1].

عەبدولقادرێ هێزانی یێ ((د ناڤ مالەکا دینی و ئەدەبیدا مەزن بوویی، بابێ وی و برایێ وی عەبدولرەحمان شاعر بوون، لەوما مەزن بوو ئەدیب و شاعر و سەر ب تەریقا نەقشەبەندی ڤە))[2].

شێخێ هێزانی ((ل گوندێ نوورشینێ ئەوێ دکەڤتە دەشتا مۆشێ ل ڕۆژا ئێکشەمبی(28) مەها (جماد الاولی) ژ سالا 1326 مشەختی))[3]. بەرانبەری ڕۆژا 1908/6/28ێ زایینی چوویە بەر دلۆڤانیا خودێ.

---

(1) تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، ل دۆر ئەدەبێ کرمانجی، بپ168.

(2) حمدی عبدالمجید السلفی و تحسین ابراهیم دوسکی، ژێدەرێ بەرێ، بپ270.

(3) تەحسین ئیبراهیم دوسکی، هەر ئەو ژێدەر، بپ 170.

هەر وەکو ژ ناڤێ شێخ عەبدولقادرێ هێزانی دیاردبت کو ئەو یێ ل باژێرێ هێزانی ژ دایکبوویی و ژیایی، لەورا ناسناڤێ هێزانی بۆ خوە هلبژارتیە، هێزانێ ژی مینا ب دەهان باژێرێن دێرینێن کوردستانێیە ((هزر بۆ هندێ دچن کو هێشتا بەری زایینی یا ئاڤابوو، و دکەڤنە باشورێ رۆژئاڤایێ گۆلا وانێ))[1].

ئەوی وەکو هەمی شاگردێن کورد خواندنا خوە ل حوجرە و مزگەفتان خواندیە، ئەو ئێك ژ شاگردێن سەید (صبغة الله)یێ ئەرواسی بوو ((لێ ئەو ل سەر دەستێ ئەرواسی نەگەهشتبوو دەرەجا خەلیفاتیێ))[2]، ژ بەر ڤێ یەکێ ئەو نائێتە هەژمارتن ئێك ژ خەلیفەیێن ئەرواسی. هەروەسا ل بەردەستێ شێخ عەبدولرەحمانێ تاغی خواندیە و پەیوەندیێن وی ((زێدە د موکم بوون هەتا دووماهیێ ئەو بوویە ئێك ژ خەلیفەیێن شێخی تاغی ییّن نێزیك، بەلکو ئەو دئێتە هەژمارتن خەلیفەیێ ئێکێ یێ شێخێ تاغی))[3].

تێکلییێن وی و زانایێن دەڤەرێ:

وەکو دیار بوویی کو شێخ عەبدولقادرێ هێزانی پەیوەندیەکا ب هێز ل گەل شێخێ تاغی هەبوو، هەتا ل دووماهیێ بوویە ئێك ژ نێزیکترین خەلیفەیێن وی، هۆسا شێخ عەبدولقادر ((ژ گەلەك ئالیان ڤە بۆ خوە مفا ژ تێکلیا شێخ عەبدولرەحمان کربوو، چونکو ئەو ئێك ژ زانایێن سەردەمێ خوە بوو، و دەستەکی دریژ وی د ئەدەبیاتێن

(1) تەحسین ئیبراهیم دوسکی، ژێدەرێ بەرێ، بپ166.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ169

(3) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

کوردی و عەرەبیدا هەبوو))[1]. ئەڤە ژی بۆ وی بوو ژێرخانەیەك کو د واریّ ئەدەبیدا مفا بۆ خوە ژیّ وەربگرت و ل پەی شۆپا وی بچت.

ژ ئالیەکیّ دیڤە، ئەوی پەیوەندی و تێکلی ل گەل چەندین زانا و رِەوشەنبیر و ئەدبێن دەڤەرا خوە هەبووینە وەکو((عەبدولقەهاریّ زۆقەیدی نەڤیّ مەلا خەلیلیّ سێرتی، شێخ(فتح الله)یّ وەرقانسی، و مەلا عەبدولرەحمانیّ مەلەکندیّ شاعر، و مەلا عەبدللاهی نوورشینی))[2]. ئەڤە بۆ مە ویّ چەندیّ خویا دکت کو شێخ عەبدولقادریّ هێزانی نە ب تنیّ د بازنیّ گوندیّ خوەدا دزڤری، بەلکو پەیوەندی ل گەل چەندین کەسێن دی ژی هەبوون و مفا بۆ خوە ژ زانین و سەربۆرا وان وەرگرتبوو.

داخباریا وی:

یا خویایە کو ئەو کەسیّ شعریّ دنڤیست یان هەر جۆرەکی دی یێ ئەدەبی بت ـ ب گشتی ـ پترِیا کەسان ب هندەکێن دی داخبار دبن، ئەڤجا ئەڤ کەسە چ بەری وی ژیابن، یان ژی هەڤچاخێن وی و ل دەردۆرێن وی ژیابن، داخباری ژی د کارێن ئەدەبیدا تشتەکیّ رِەوایە، ئەڤ چەندە ژی بۆ مرۆڤی دبتە پالدەر کو ژ یێ پیّ داخبار بووی ببۆرینت و ئەو ئاڤاهییّ کەسیّ ئێکیّ دیواریّ خوە بنیات بۆ دانایی و کەلپیچ کەلپیچ(لبن) نژاندی، دڤێت ئەوێن ل دووڤ وی دئێن ئەوی دیواریّ تمام بکن و پتر بنژینن و تشتەکی باشتر ل سەر ئاڤا بکن.

شێخ عەبدولقادریّ هێزانی ژی وەکو مە دیارکری، گەلەکی ب شێخیّ خوە، شێخیّ عەبدولرەحمانیّ تاغی یێ داخباربوو، هەروەسا ئێك ژ نێزیکترین هەڤالێن وی بوو ((ڤیّ

(1) تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، ژێدەریّ بەریّ، بپ169.

(2) تەحسین ئیبراهیم دوسکی، ژێدەریّ بەریّ، بپ170.

نێزیکیێ دو جاران کار ل سەر هێزانیێ شاعر هەبوو: جارەکێ دەمێ ئەو ب شاعریا تاغی داخباربووی و وی ژی بەرێ خوە دایە ڤەهاندنێ، و جارا دی دەمێ پێریا شعرێن خوە ل دۆر مەدحێن وی (تاغی) و پێگۆتنا وی ڤەهاندین))[1]، لەوما ژی دێ ل گەل مە خویابت کو پێریا شعرێن شێخ عەبدولقادری پەسنێن شێخێ وینە و سالۆخەتێن شێخی پاناڤەکا پاش یا د ناڤ بەرهەمێ ویدا گرتی.

شێوەیێ شعری:

شاعرێن کلاسیکێن ل قۆناغا دووماهیا سەدسالا نۆزدی پێر شعرێن خوە بەر ب سڤکی و سادەییێ ڤەبرن و کێم پەیڤێن بەریقەدار و قەبە بکاردئینان، زمانێ وان یێ شعری یێ شرین و ب سانەهی بوو، شێخ عەبدولقادرێ هێزانی ژی ئەڤ شێوەیە د شعرێن خوەدا بکار دئینا ((وی شعر ب رِەنگەکێ سادە و بێ گرێیێن ئالۆز ڤەهاندن. ئەو ژ وێ دەستەکا شاعران بوو یێن کو زمانێ شعرا خوە بەر ب سانەهیکرنێ ڤەدبر))[2].

مەبەستێن وی یێن شعری

1ـ مەدح:

پشتی نەمانا میرگەهێن کوردی، شاعرێن کلاسیکێن کورد یێن ل کوردستانا تورکیا پێر ب شێخێن خوەڤە هاتنەگرێدان، چونکو ل سەردەمێ میرگەهان میرێن کوردان دەستهلاتا دینی و دونیایێ ل نك خوە کۆمکربوو، هەتا نفشێ خوە دگەهاندنە پێغەمبەرێ خودێ (سلاڤ لێ بن)، لەوما گەلەك ژ میرێن کوردان ژ بۆ موکمکرنا دەستهلاتداریا خوە و پێر باوەری پێ ئینانا خەلکی ب وان، خوە گەهاندینە ئێك ژ بنەمالا پێغەمبەری یان

(1) تەحسین ئیبراهیم دوسکی، ژێدەرێ بەرێ، بپ170.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ170ـ171.

هەڤالێن وی، لێ دەمێ دەولەتا ئوسمانی میرگەهێن کوردی ژناڤبرین و میر ژی نەماین، د ناڤ جڤاکێ کوردیدا دو دەستەك پەیدابوون کو بوونە کەسێن ئێکێ: دەستەکا شێخێن تەریقێ، ئەڤە ب ناڤێ دینی دئاخڤتن. دەستەکا دویێ ئەو بوون ییّن ب رێیا حوکمەتێ (دەولەتا ئوسمانی) گەهشتینە دەستهلاتێ کو ئاغا و بەگ بوون، ئەڤە ب ناڤێ دینی نە دئاخڤتن و پتر دەستهلاتا وان یا دونیایی بوو.

شاعرێن مە ژی، چونکو بارا پتر دیندار بوون و مریدێن تەریقەتان بوون، ئەو ب دەستەکا ئێکێڤە (شێخان) هاتنە گرێدان، لەوما ل سەر ڤی بناغەی شعرێن مەدحێن شێخان پەیدابوون. هەروەسا هەر شاعرەکی ب تنێ شعر ب شێخێن خوە دگۆتن و مەدحێن وان دکرن. بۆ میناك عەبدولقادرێ هیزانی دبێژت:

ئەی شەیخێ پاکێ نووری ئـەی قاصدێ مـەدینی
من دی سەحەر نەدووری منحەك ژ مەرا بشینی بپ 198

هەروەسا دبێژت:

(لیلە القدر) و بـەرات و عـید و نـەورۆز و مـودام
هەر دەما سەیدا خویابت لـەیل و مەجنوون بت غولام بپ172

دیسا دبێژت:

سەودا سەرم فەناهم شەرمەندە ڕووسیاهم
پڕ ناکەسم گەداهم سولطانە شەیخێ تاغی بپ176

هەر ل دۆر شێخێ خوە دبێژت:

مەحرووم نەکی ژ حصصا وصالێ
من بەندەئێ بێ چارێ خوە سەیدا بپ180

2ـ **غەزەل**:

د ڤی واریدا، شێخ عەبدولقادرێ هێزانی چەند شعرەکێن جوان و نازك ڤەهاندینە، ئەو ژی مینا ب سەدان شاعران د ئاگرێ عشقێدا سۆتیە، ئەڤجا ئەڤ عەشقە چ ڕاستی بت یان مەجازی، لێ ڤەرێژا وێ عەشقێ و هەستێن فیریایی بووینە قەفتەکا شعرێن نازك و ل هەڤهاتی، دەمێ دبێژت:

دلبەرەك من دی د خەودا دێم وەکی بەردا شەفەق دا
ئـەز کرم دیوان و سەودا ئـاھ گەلۆ دەرمـان هەیـە؟ بپ184

دیسا دەردێ دووراتی ژ جھ و وارێن خوە و فیراقا دلبەرێ کوشتی و بێ چارە کریە:

نەزەرەك دا من حەبیبی کوشتمە ب تیرا ڕەقیبی
ئاھ ل حالێ من غەریبی ڕووڕەش و شەرمەندەیە بپ184

ل ئالیەکی دی، داخوازا وی هەردەم دیتنا ڕوویێ جوانێ دلبەرا ویە، لەوما ب شەڤ و ڕۆژان ژ هزر و خەیالا وی دەرناکەڤت، وەکو دبێژت:

گەلۆ کەنگی ببینم ئەز جەمـالا ڕوویێ لـەیلائ ێ
شەڤ و ڕۆژان دمینم ئەز د فکرا بەژن و بـالائـێ
ژ عشقا تە ئەلـەمدارم حەبیبا من چـرا نـائـێ
ژ حوبا تە بریندارم وەکو مەجنوون و لـەیلائ ێ* بپ192

* بۆ هەموو نموونەیێن شعری بنێرە پەرتووکا (ل دۆر ئەدەبێ کرمانجی) یا تەحسین ئیبراهیم دۆسکی.

بنەمالا ئەقتەپێ

دیاردەکا بالکێشە کو د ناڤ ئێك بنەمالیدا، یان ئێك گوندیدا کو چەندین شاعرێن دەستهل و ژێهاتی ڕابن، ئەو ژی کوڕ و باب و نەڤی بێن ئێك کەسی بن، ئەڤ چەند د ناڤ مالا حەسەنێ نوورانیدا ل گوندێ ئەقتەبێ پەیدابوویە، ئەڤە ژی دیاردەکا کێم وێنەیە د ناڤ ئەدەبێ کوردیدا ب گشتی.

ئەڤ هەمی شاعرە د ئێك ژینگەهێدا ژیاینە، شێوەیێ داریتنا وان یا شعری گەلەك نێزیکی ئێکدویە، هەتا بەحسکرنا بابەتان ژی ب هەڤدو داخبار بووینە، هەروەسا ل سەر شۆیا کلاسیکان (جزیری، وداعی، خانی و باتەیی) چووینە و ب وان داخبار بووینە، نەمازە د ئالیێ نەتەوەیی و وەلاتپارێزییدا، پتر زارڤەکرنا ئەحمەدێ خانی کرینە و ل دووڤ ڕێبازا وی یا شعری شۆپاندینە، کو ئەڤە ژی ب ڕەنگەکی ئاشکرا د ناڤ بەرهەمێن شاعرێن ڤێ بنەمالیدا دیار دبت.

ئەڤان شاعران بێن کو پترپا ژییێ خوە د سەدسالا نۆزدێدا بۆراندین، خزمەتاکا باش و بەرچاڤ بۆ چاندن و ئەدەبیاتێن کوردی کرینە، هەروەسا بووینە بەردەوامیا قۆناغا شعرا کلاسیکا کوردی و شاعرێن بەری خوە، چونکو گەلەك ب کلاسیکان د داخباربوون، لێ تشتێ ڤان شاعران ژ شاعرێن بەری ڤێ قۆناغا مە بەحس ژێ کری جودا دکت، ئەوە، وان د شعرێن خوەدا بابەتێن کوردینیێ و نیشتمانی و وەلاتپەروەریێ ب بەرفرەهی بێن بەحسکرین و چەندین دەرگەهێن د ڤی واریدا قوتایین ژ گەل و وەلاتێ خوەرا بووینە

ڕێنیشادەر و خەم هلگر، ئێش و ئازارێن خەلکی و زولم و زۆریا لێ دئێتەکرن دیارکرینە. دیسا بهایێ زمان و ئەدەبێ کوردی ژی ییّن داینە خویاکرن، کو ئەو چو ژ زمانێ تورك و عەرەب و فارسی کێمتر نینە، دڤێت خواندن و نڤیسین و دەرسگۆتن بێ بێتەکرن. ئەڤ یەکە ژی وان یا چەسپاندی ب ئاڤاکرنا قوتابخانا ئەقتەبێ کو ژ ئالیێ بابێ مەزنێ ڤێ بنەمالێ ڤە هاتبوو ئاڤاکرن و دەسداری لێ دکر، پشتی وی ژی ل سەر دەستێن کورِ و نەڤیێن وی یا بەردەوام بوو.

ل ڤێرێ پرسیارەك دئێتە هەبوونێ بۆچێ بنەمالا ئەقتەبی؟ ل گۆر دیتنا مە ژ بەر نێزیکیا شێوەیێ شعریێ ڤان شاعران، مە ئەو هەمی د ئێك قوتابخانەیا شعریدا کۆم کرن ب ناڤێ بنەملا ئەقتەبێ (قوتابخانا ئەقتەبێ) یا شعری.

لەوما ئەم دێ بزاڤێ کەین ئەڤان شاعران ل دووڤ دەستهلیا وان د ناڤ بنەمالێدا، دیسا ژیان و بەرهەمێن وان بدنە خویاکرن.

شێخ عەبدولرەحمانێ ئەقتەپی

کەسانێن خودان شیان مینا ستێرانە، هەکە دونیا چەند یا تاری و زولمات ژی بت، هەر دێ دیار و ئاشکرابن و نائێنە ڤەشارتن. وەکو مە دایە خویاکرن کو ل ناڤ بنەمالا حەسەنێ نوورانی چەندین شاعرێن خودان شیان پەیدابووینە و بەرەڤانی ژ دۆزا ڕەوایا گەلێ خوەکرینە، هەروەسا دبێژن کو حەسەن ب خوە ژی زانا و ئەدیبەکی ژێهاتییێ دەمێ خوە بوو، لێ چو بەرهەمێ وی ب دەست مە نەکەڤت.

شێخ عەبدولرەحمانێ ئەقتەپی

لەوما دێ ژ شاعرێ ئێکێ دەسپێکن، کو ئەو ژی عەبدولرەحمانێ ئەقتەپیە، یێ کو ب ئێك ژ شاعرێن مەزنێن کرمانجی دئێتە هەژمارتن و پتریا ژییێ خوە ل سەدسالا نۆزدێ بۆراندیە، و هەژمارەکا بەرهەمان ل پاش خوە هێلاینە.

ژینەنیگارا وی:

ناڤێ وی عەبدولرەحمانێ کورێ حەسەنێ نوورانیێ نەقشەبەندیە، بنەمالا وان ب خوە د بنیاتدا ((خەلکێ گوندێ کۆخێیە، ئەوێ دکەڤتە دەڤەرا خەرزان، بەلێ چونکو ل گوندێ ئەقتەبیێ ئەوێ سەر ب قەزا چنارڤە ل نێزیکی دیاربەکرێ ئاکنجی ببوو ئەو ب ناڤێ ڤی گوندی دهاتە نیاسین))[2].

شێخ عەبدولرەحمان ل شەڤا (30)ی مەها (ربیع الاول) ژ سالا (1270) مشەختی بەرامبەر سالا(1853)زاینیی ل گوندێ ئەقتەبیێ هاتبوو سەر دونیایێ[3].

ل گوندێ ئەقتەبیێ بابێ وی قوتابخانەك ئاڤاکربوو، تێدا دەسداری دکر، لەوما هەر ژ زارۆکینی عەبدولرەحمان دەرس ل سەر دەستێ بابێ خوە وەرگرتن و ل نك وی بوو شاگرد، لێ ژ ((پێخەمەت تمامکرنا خواندنێ بەرێخوەدایە چەند دەڤەرێن کوردستانێ ل باشور و خواندنا خوە ل وێرێ ب دووماهی ئینایە و دەستووریا مەلاتیێ وەرگرتیە))[4].

کارێن وی:

وەکو دیار شێخ عەبدولرەحمان د ژیانا خوەدا گەلەك کارکرینە، وەکو شێخاتیێ و گۆتنا دەرسان، زێدەباری کارێن نڤیسنێ، پشتی بابێ وی چوویە بەردلۆڤانیا خودێ ((ئەوی ل شوونا بابێ خوە دەرس داینە فەقیان. چونکو وی پووتەکێ پتر ددا علمیێ مەلاتیێ، وی شێخاتی بۆ برایێ خوە محەمەد جانی هێلا، و کارێ خوە کرە گۆتنا دەرسان و ڤەهاندن و نڤیسینا کتێبان))[5].

---

(1) تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، ژێدەرێ بەرێ، بپ209.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ210.

(3) تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، ژێدەرێ بەرێ، بپ210.

(4) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

کەسایەتیا وی:

عەبدولرەحمانێ ئەقتەپی هێشتا دەمێ زارۆك كەڤتە د ناڤ جیهانا ئەدەب و زانینێدا، ((هەروەسا ژیانا فەقیاتیێ و مزگەفتێ یا وی سەردەمی بەرێ وی دایە شعرێ و دیوانێن مەزنە شاعرێن كورد))[1].

خواندنا ئەقتەپی ل بەر دەستێ بابێ خوە و تێكلیا بەرهەمێن ئەدەبی و داخباریا وی ب شاعرێن كلاسیكێن كورد و بزاڤا وی كو بگەهتە پێكا وان و ل دووڤ شۆپ و رێبازا وان یا شعری بچت، كرە خودان كەساتیەكا ب هێزا تایبەت، ((بەلێ ل گەل هندی ژی ئەو ژ وان شاعران نەبوو یێن كو خوە كرینە وێنەیەكی دوبارەكری ژ شاعرەكێ دی یێ مەزن(...) وی بزاڤ دكر كەسینیەكا تایبەت وی هەبت، و شعرا خوە بكەتە قۆدیكەكا زەلال بۆ سەروبەرێ وی دەمی یێ ئەو تێدا دژیا))[2].

هەروەسا دەمێ مرۆڤ بەرهەمێ ئەڤی شاعرێ مەزن دخوونت هەست ب زیرەكی و شارەزیێ و كەساتیا وی یا رەوشەنبیری دكت و دزانت كو ئەو ((ئێك ژ شاعرێن دەرەجا ئێكی بوو یێن سەدسالا نۆزدێ ل باكورێ كوردستانێ دەمێ مرۆڤ شعرا وی دخوینت هەست پێ دكەت كو یێ ل بەرانبەر شاعرەكێ خودان سەربۆرەكا مەزن و زانینەكا بەرفرەه))[3].

---

(1) هەر ئەو ژێدەر، بپ212.

(2) تەحسین ئیبراهیم دۆسكی، ژێدەرێ بەرێ، بپ213.

(3) هەر ئەو ژێدەر، بپ 212.

بەرهەمێن وی:

شێخ عەبدولرەحمانێ ئەقتەبی چار بەرهەمێن پڕ بها و ب نرخ ل پاش خوە هێلاینە، دو ژ وان ب زمانێ کوردینە و یێن دی ژی ب زمانێ عەرەبی ڤەهاندینە.

1ـ ڤەهینۆکا (روض النعيم في عد شمائل النبی الكريم) ئەڤ پرتووکە ب زمانێ کوردیە و ل سەر ڕوودانا (الأسراء و المعراج)یێیە، دەمێ پێغەمبەرێ مە یێ ئیسلامێ محەمەد (سلاڤ لێ بن) چوویە ئاسمانان، ب ڕەنگەکی جوان و زمانەکی شعریێ شرین و ل هەڤهاتی هاتیە نڤیسین کو ژ (4531) مالکان پێك دئێت، ل سەر کێشا دەریا موتەقاربێ مەحزووف[ت] هاتیە ڤەهاندن.

ئەڤ ڤەهینۆکە ل سالا (1302)مشەختی، بەرانبەری (1885) زایینی ب دووماهی ئینایە دەمێ ل دووماهیا پرتووکێ دبێژت:

مە ئانی قە طعە کر کەلام عەجەب	**ژ تاریخێ هجری د سالا غەشەب**
د ڕۆژێ موبارەك د ناڤ هەفتەئێ	**د عیدێ هەمی موئمونان جومعەئێ**
د سەخ ڕبیع الاول ماهێ سال	**ژ ماهێ عەرەب ئەو حساب دەلال**
د ڤێ سال و ماهێ موبارەك نەژاد	**موبارەك بە یارەب ل جوملە عیباد**
ڕەحمت بوویە پایێ ئەڤێ خامەئێ	**ژ قەطعا بەوادیێ ڤێ نامەئێ بپ524**

ل ڤێرێ پەیڤا (غەشەب) ب تیپێن ئەبجەدی دبتە سالا (1302) مشەختی بەرانبەر سالا (1885)زاینی. چونکو هەژمارەیا تیپا غەین(100) و هەژمارەیا تیپا شین (300) و هەژمارەیا تیپا باء (2)، ب ڤی ڕەنگی سەرجەم دبتە 1302 مشەختی[ت].

---

(1) تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، ژێدەرێ بەرێ، بپ211.

(2) عبدالرحيم الاقتبی، ڕوض النعيم، شرحه: زين العابدينة الامدی، ص524.

ژ ئالیێ کێشێڤە ئەقتەپی ئەڤ ڤەهینۆکە ل ((سەرکێشا دەریا ''موتەقارب مەحزووف''ی))[2] ڤەهاندیە، ل سالا (1986)ز ڤەهینۆك ب دەستنڤیسێ زەینولعابدینێ ئامەدی هاتیە نڤیسین و هەر ژ ئالیێ ویڤە ل ئامەدێ وەکو دەستخەت هاتیە بەلاڤکرن. هەروەسا وی مالکێن ڤێ پرتووکێ ب زمانێ عەرەبی ڕاڤەکرینە.

2ـ دیوانا شعران: ئەڤ دیوانە ب ناڤێ (دیوانا ڕووحی) هاتیە ب ناڤکرن، کو ناسناڤێ شێخی یێ شعری بوو، دیوان ل سالا (1293مش /1876)زاینی نڤیسیە، تەڤدا (28) شعرن و ژ (471) مالکان پێکهاتیە[3]. لێ هەژمارا ڤان شعران د دەستخەتێ زەینولعابدین دا (24) شعرن ئەوێ کو وی ل سالا (1400)مش، بەرانبەر (1980)ز نڤیسی.

ئەڤە هەمی ئەو شعرێن جودا جودا و بەلاڤەنە کو ب زمانێ کوردی نڤیسین و د ئێك دیواندا هاتینە کۆمکرن. دیوان ل سەر تیپێن ئەبجەدی هاتیە دانان، لێ هەمی تیپ ب خوەڤە نەگرتینە، لەو ل گۆر دیتنا مە، یان شعرێن تیپێن مایین بەرزە بووینە، یان ژی شاعری ب خوە ڤیایە شعرێن خوە ب تنێ ب ڤان تیپان بنڤیست، نەکو هەمی تیپان بکار بینت ((د ڤی بەرهەمیدا کاریگەریا هندەك هوزانڤانان ژ خواندنگەها بۆتان و هەکاریان، مینا جزیری، وداعی، خانی، باتەیی، مەلا خەلیلێ سیرتی ل سەر هەیە))[3]. دیسا د ئالیەکێ دی یێ ڤێ ڤەهینۆکێدا دیاربت کو شێخێ ئەقتەپی ((وەکو هوزانڤانێن نیشتمانی

(1) تەحسین ئیبراهیم ، ژێدەرێ بەرێ، بپ 211.

(2) زین العابدین زنار، گۆڤارا (وان) هەژمارە (1) سالا1992، بپ15، لاتینی.

(3) کامیران محەمەد نەبی، قۆناغێن وەرارا هزرا نەتەوایەتی د هوزانا کوردیدا ، بپ184.

ـ نەتەوەیی یێن (سەدێ شازدەێ تا کو سەدێ نۆزدێ) گرنگیەکا زۆر دایە مەسەلێن مللەتینی و ڕەوشەنبیریا کوردی و زمانێ کوردی)) [1].

کوردایەتی ل نك ئەقتەپی:

وەکو خویایە هزرا نەتەوەیی ل نك هندەك شاعرێن کورد پتر ل نیڤا دوویێ ژ سەدسالا نۆزدی پەیدابوو، شاعران پتر هەست ب ئێش و ئازارێن مللەتێ خوە کرن، کو شێخ عەبدولرەحمانێ ئەقتەپی ژی ئێك ژ وان شاعران بوو، یێ ل سەر ڤێ ڕیێ شۆپاندی و پووتەکی باش دایە نڤیسینا شعرێ ب زمانێ کوردی و زمانێ نەتەوا خوە ب بلند و پاقژ دیتی، دەمێ ل دۆر گرنگیا پرتووکا خوە (روض النعیم) دبێژت:

ژ کرمانجیا خوە مە ئانی نیزام — موعەلا و شرین و ئەفصەح کەلام
ژ کرمانجی ئێ زیدە شرین نیە — وەلێکین خەریدار چەندین نیە
ئەگەر من ب دیتا خەریداری قەت — ڕەوان دی مە بکرا ب تەشبهێ شەت
کەلام د کوردی ب نەزم و وەزن — مە بینا وجودێ کیتابێ مەزن
ژ تەنزیمێ کوردی سوئال و جەواب — مەبینا نەزمێ هزاران کیتاب
وەلێ ئکتیفاکر ژ نەزمێ هەمین — چکو کەس نەهین بێژ من ئافەرین بپ35

هەروەسا ل ڤێرێ ئەقتەپی ڕەخنێ ل گەلێ کورد دکت کو گرنگیێ ب زمانێ خوە نادن، چو (خەریدار) بکڕ نینن، هەکە هەبانە، دا ب هزاران پرتووکان ب زمانێ کوردی یێ شرین نڤیست.

د واریّ وەلاتپارێزیێ و کوردپەروەریێ و گرنگیدان ب زمان و ئەدەبێ کوردیدا عەبدولرەحمان ئەقتەپی ل دووڤ شۆپا خانی چوویە، ئەگەرێن نڤیسینا ڤەهینۆکا خوە ب

(1) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

کوردی دیارکرینه، دا کو تورك و فارس نەبێژن کو کوردان شاعرێن مەزن نینن کو بشێن شاکارێن مەزن بنڤیسن و ئافراندنێ د واری ئەدەبیدا بکن، یا ڕاست مە شاعر و بەرهەمێن ژ هەژی هەنە و هەمی بەرهەمێن خومالی یێن کوردینە، دەمێ دبێژت:

مە کێشا ئەزیەت ئەڤان چەندین ڕۆژ — ژ کوردی کیتابەك ب ساز و ب سۆز
کو دا تورك و فارس نەبێژن تو جار — نەبوون کورد نیشان عیشقا غەدار
وەرە نك شاعرێ کوردێ شرین کەلام — هەنە شعر وان زێدە ئەحسەن نیزام
وەلێکین تەعەصوب نەمایە ل مە — ژ ڤێ تورك و فارس جەمایە ل مە
مە ئەڤ چەند لەفزێ شرین چێکرن — زبانی د تورکان مە پێ ژێکرن
مە هیڤی ژ نەزارەکانی عەزیز — کو چاڤان بدن سەر ڤی نەزمێ تەمییز
نەکن حەزف گیری ل من شاعری — چکو پارە مە باتن و زاهری بپ36

فەخر و شانازی:

ئەقتەپی ژ وان شاعرێن سۆفیە یێن گەلەك فەخر و شانازی ب خوە و مللەت و زمانێ خوە دبت، د شعرێدا ل سەردەمێ خوە کەسێ ل ئاستێ خوە و شعرا خوە نابینت، وەسا دبینت کو قەلەمێ وی درِ و گەوهەر یێن ژێ دپەشن و هەردەم خوە دکرە سەرکێشێ شاعران و فەخر ب خوە د بر کو خودان کەراماتە، دەمێ دبێژت:

ئەڤی خامەیا من وەکی ئەژدەرە — ژ بۆ گەنجێ مەعنێ پڕ گەوهەرە
ژ فەمێ ئەوی ئەژدەری نورێ بەیت — موشەعشەع دبتن وەکی پیت و زەیت
ئەگەر بێمە دەعوا ڕێیاسەت بکم — ب فەخریە دەعوا کەرامەت بکم
ژ (تأثیر)ێ ئەنواریّ ڤی خامەئی — بەیان کم گەلەك خارق و ئەلعادەئی بپ503

یان:

دبن مەست و سەرخوەش جەمیع مەلەك هەمی ئەول سە طحی ڕەفیع فەلەك
ئەگەر سافی طەبعیٚ من بێتە بەزم بڕێژت قەدەح بادەئی شعر و نەزم بپ504

یان:

زەمانیٚ خوە ئوستادیٚ نەزم ئاوەرم ژ بۆ شاعران جوملە سەر دەفتەرم
کەلامیٚ د من قیمەتا خەوهەری شکیناد دوکانیٚ تێك جەوهەری
ب موشتیٚ ئەڤیٚ فکریٚ خوە من شکاند دەریٚ گەنجیٚ مەعنیٚ هەمی داریژاند
بپ504 ـ 505*

فیراق:

د ڤی واریدا شێخیٚ ئەقتەپی چەندێن شعرێن نازك و دلخەلین بێن ڤەهاندین، گەلەك بیٚ ژ دەردیٚ دووراتی و فیراق و هێلانا دلبەریٚ نالیایی، هەردەم بیٚ د ئاگریٚ ژیٚ دوورکەڤتن و هێلانێدا کو ژیان یا لیٚ کریە دۆژەه، لەو دبێژت:

چارە من نینە ژ عشقیٚ ئەی حەبیبا چارەساز
شوعلەیا هیجرا تە بوو ناریٚ جەحیما جان گوداز
من وەصل بینە دەمەك شاهیٚ جیهان سەرفیراز
بیٚ نەی و قانوون و عود و بیٚ ڕەباب و چەنگ و ساز
دیٚ ژ ئەفغانان ڤەکم بۆ تە هزاران نەغەمات(ت)

هەر دیسا ژ دەردیٚ دووراتیا خوەشتڤیا خوە دبێژت:

من ژ ناریٚ بوعد و دووری جەرگ و دل تێك و کەباب

---

* بۆ نموونەیێن شعری بنیرە پەرتووکا (روض النعیم) یا شێخ عەبدولرەحمانیٚ ئەقتەپی، دەستخەت.

(1) مەلا ئەحمەد حلمی توغی، دیوانا جامع، بپ27.

شەفقەکە بەر من فەقیری بێ کەسێ جان دەر عەزاب
وەردێ مە سوبح و مەسایا (ليتني كنتُ تُراب)
الامان سەد الامان ئەی نازکا قەنجا شەپال(1)

شعرێن ئەڤینی و دلداریێ ژی پاناڤەکا باش ژ دیوانا شێخێ ئەقتەپی ڤەگرتینە، لەوما دەمێ د ڤی واریدا ب هووری هێڤ دکنە شعرێن وی، ئەڤینیەکا پاقژ و بێ سنۆر ژێ دپەشت، هەر مالکەکا شعرێن وی دەریایەکا عەشقێنە، کو تەڤ شەیدا و سەوداسەر ژێ ڤەخون و تێهنا خوە بێ بشکێنن، د ئەڤینێدا بۆ دلبەرا خوە چو ژ (فەرهاد) و یێن وەکو وی کێمتر نینە، دەمێ دبێژت:

وەرە ڕوونێ ل تەختێ دل نەزەردە عاشقێ شەیدا
ژ عشقێ وەك هیلالێ طائو دەرزی ژ خەبەر نائێ
دەما دەم هلدبە دەر دل هزار ئاتەش کە یارەب
تە سۆهتم شوبهێ پەروانێ ژ فەقێ سەر حەتا پائێ
ب ناز و ئاورێ یاری تە کوشتم نازەنینا من
نیقاب ئەز ڕووت و پاڤێژە کو ئەز بێمە تەماشائێ
د مەکتەب خانیا عیشقێ ئە(ئەز) فەرهاد و تو شێرینی
د بنابێ سەرخوەشی مەستی ئە(ئەز) مەجنوون و لەیلائێ(2)

وەسف و سالۆخدان، دیارکرنا ڕند و جوانیا دلبەرا مێقانا خەون و خەیالان، ب شەڤ و ڕۆژ هێڤێنێ چەند شعرێن نازکێن عەبدولرەحمانینە، جوانی و ل هەڤهاتنا بسك و گەزیێن یارێ ب سەدان خەم و کۆڤان د دلێ ویدا نڤاندینە، بۆ میناك:

---

(1) عەبدولرەحمانێ ئەقتەپی، دیوانا ڕووحی، بپ 42 (دەستخەت).
(2) عەبدولرەحمانێ ئەقتەپی، دیوانا ڕووحی، بپ 101.

نازکەك پەیکەر پەری من دی ب شەب وەقتێ مەنام
چەشم شەهلا قەد و بالا فیـتنەئـێ خاس و عام
زولف مشکین خەم ب خەم زەنجیر هوشێ عاقلان
هەر خەمەك بەندێ دلێ سەد زاهدێ دانیش تمام (1).

سوفیگەری:

سۆفیگەری وەکو رێچکەك ب هێز جهێ خوە د ناڤ جڤاکێ کوردی و د ناڤ شعرا کلاسیکیا کوردی ژیدا کریە، پترپا شێخ و مەلایێن کورد یێن شعر دنڤیسین ل پەی ڤێ رێبازێ (رێچکێ)چووینە.

شێخی ئەقتەپی ژی وەکو شاعرەکێ سۆفی و خودان رێچکە، چەندین شعر د ڤی بیاڤیدا نڤیسینە، کونجێن خلوەتێ یێن بۆ خوە کرینە حەشارگەھ و تێدا عەشقا خوە یا پاقژ دۆماندیە، ئەو ژی ئەڤینا ڕاست و دروست بۆ خودایێ مەزنە، وەکو دبێژت:

د کونجێ خەلوەتێ هەردەم یەقینە من تو پادشاهی
ل تەختێ کیشوەرێ عیشقی تو ئیمپراتۆر و شەهنشاهی
خەدەنگێ دلبەرێ چوون تیێن ل مەیدان رۆستەمێ زالی
د بازارێ مەحەبەتدا بوهاری یووسفێ جاهی(2)

مالئاڤاهیا وی:

پشتی ژیەکی دریژ و پڕی زانین و زانست و خزمەتەکا بێ ڕاوەستیان د رێیا فێرکرنا شاگرداندا ب نیشادانا رێیا ڕاستا خودێ و بەلاڤکرنا زانینێ و نڤیسینا بەرهەمێن ئەدەبی.

---

(1) عەبدولرەحمانێ ئەقتەپی، دیوانا ڕووحی، بپ58.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ91.

شێخ عەبدولرەحمانێ ئەقتەبی ((ل ئەقتەبی ل سالا (1326) مشەختی بەرانبەر (1910) ئادارا زایینی مریە، ل گۆرستانا ئەقتەبی هاتیە ڤەشارتن و گۆڕا وی ل وێرێ ب ناڤ و دەنگە و بوویە مەزارگەهێ))[1].

هەروەسا بۆ چوونەکا دی هەیە دبێژت کو شێخ عەبدولرەحمان ل سالا (1325مشەختی/ 1906) زایینی مالئاڤاهی کربوو[2].

(1) عبد الرحمن الاقتبی، رِوض النعیم، شرحه: زین العابدین الامدی، بپ1.

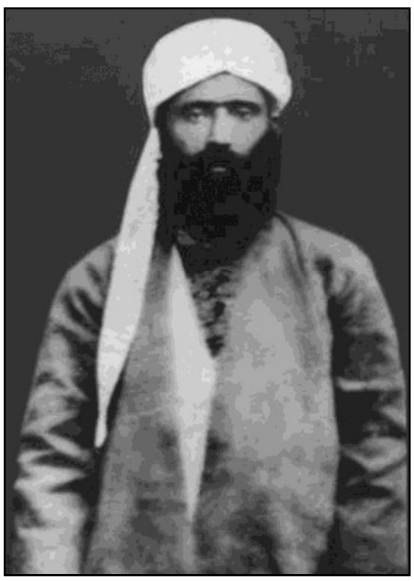
(2) تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، ژێدەرێ بەرێ، بپ211.

شێخ محەمەدجان

شێخ محەمەدجان کیە؟

ناڤێ وی شێخ محەمەدجان کوڕێ حەسەنێ نوورانیە ل (13)ی مەها شەعبانێ سالا (1274مش/ 1858–1859) زایینی ل گوندێ ئەقتەبێ هاتیە سەر دونیایێ[1].

خواندنا وی:

محەمەدجان ل نك بابێ خوە شێخ حەسەنێ نوورانی و ل قوتابخانا وی ل گوندێ ئەقتەبێ دەست ب خواندنا خوە یا دەستپێکی کریە و ((بەردەوامی دا خواندنا خوە هەتا ئیجازا مەلاتیێ ژ مەلا محەمەدێ کورموشلۆیی وەرگرتی))[2].

پاشان بەرێخوەدا وەلاتێ شامێ بۆ وەرگرتنا ئیجازا شێخاتیێ د تەریقەتا نەقشەبەندیدا، ئەڤ چەندە بجهئینا و دەستووریا شێخاتیێ وەرگرت و زڤڕی کوردستانێ و ل

محمد جان

(1) شێخ محەمەدجان، لەیلا و مەجنوون، بپ5.

(2) تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، ل دۆر ئەدەبێ کرمانجی، بپ218.

گوند ئەقتەبێ خوەجھ بوو[2].

دەمێ محەمەدجان ژ وەلاتێ شامێ زڤڕی، بابێ وی مالئاڤاهی کربوو، برایێ وی شێخ عەبدولرەحمان

ل شوونا وی شێخاتی دکر، هەروەسا دەرس ژی دگۆتنە فەقیان، لێ دەمێ ئەو زڤڕیە ناڤ کەس و کارێن خوە ل گوندێ ئەقتەبێ ((برایێ وی عەبدولرەحمان ئەو ل جهێ بابێ خوە دانا، چ بۆ شێخاتیێ بت چ بۆ مەلاتی و دەرسگۆتنێ بت))[3].

شێخ محەمەدجان، د دەڤەرا خوەدا ب ناڤێ شێخاتیێ گەلەك نەهاتیە نیاسین، ژ بەر کو ئەو عالمەکێ گشتی و زانایەکێ تمام بوویە، گەلەك دەرس داینە فەقی و شاگردان، ژ بەر هندێ ئەوی خوە ل شێخاتیێ نەکربوو خودان[4].

بەرهەمێن وی:

محەمەدجان شاعرەکێ زیرەك و دەستهل بوو، ژ شاعرێن کلاسیکێن مەزن ییّن کوردان دئێتە هەژمارتن، سەرەڕای کو ئەو ب نڤیسینا شعرێ ب تنێ ناڤدار بوویە و کۆمەکا شعرێن جودا هەبووینە، لێ ((دیارە شعرێن وی نەبووینە دیوانەکا تمام، یان نەهاتینە کۆمکرن و پاراستن لەو چو دیوانێن وی نەهاتینە دیتن))[5]. لەوما ب ڤەهینۆکا وی

(1) هەر ئەو ژێدەر و بەپەر.

(2) هەر ئەو ژێدەر بپ219.

(3) گۆڤارا وان، ھ 1، سالا 1992، بپ17.

(4) تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، ل دۆر ئەدەبێ کرمانجی، بپ219.

(لەیل و مەجنوون)* پتر هاتیە نیاسین. بەرهەمێ محەمەدجان ڤەهینۆکا (لەیل و مەجنوون) ئێك ژ چیرۆك و سەرهاتییێن ئەدەبیاتێ رِۆژهلاتی ییّن ب ناڤ و دەنگە، ژ سەرهاتیا عەشقا (قەیس و لەیلا) ییّیە، کو دو کەسایەتییّن عەرەبن، ئەڤ سەرهاتیە ب رِیّیا ئەدەبێ فارسی و تورکی هاتیە د ناڤ ئەدەبێ کوردیدا.

سالا نڤیسینا ڤەهینۆکا (لەیل و مەجنوون) دیار نینە، لێ دیرۆکا ب دووماهی هاتنا وێ شاعری ل دووماهیا پرتووکا خوە دیارکریە کو ل سالا (1302مش/1884–1885) زاییني بوویە، دەمێ دبیّژت:

قەطعەکە تو ژ من نەبینی تەوبیخ　　دەینە تو ژ بۆ کیتابێ تاریخ
خامە لەرزی ل سەر سەری چوو　　گۆتی کو هەزار و سێسەد و دو
یەعنی بۆهۆرین ژ وەقتێ هیجرەت　　چێبوو د وی وەقتی حیکایەت بپ205

ئەڤ ڤەهینۆکە ل سەر کێشا مەم و زینا خانی کو (کێشا هەزەجا ئەخرەبا مەحزوفا مەکفوف) هاتیە دانان و ژ (1882) مالکێن دوتایی (مثنوی) پێکهاتیە.

ل دەستپێکا ڤەهینۆکا (لەیل و مەجنوون) شێخ محەمەدجان مینا عاشقەکی سۆفی گازی و هەوارێن خوە دگەهینتە دلبەرێ کو ژ پشت پەردەیان دەرکەڤت و ل هەوارا وی بێت و پرسیارەکێ ل رِەوشا وی بکت، دا ب دیدارا وێ دلخوەش ببت، مینا دبیّژت:

جارەك وەرە دەر ژ پاش پەردان　　من بێ مەدەدی بدە خەبەران
پرسەك تو بکە ل عاشقێ زار(ژار)　　مەسروری بکە ب وەسلێ دیدار
هیجران ژ بۆ تە ئەز بەیان کم　　دەردێ د دلێ خوە ئەز عەیان کم　بپ341

* ل سالا 1992ێ، زەینولعابدین زنار ئەڤ ڤەهینۆکە ڤەگوهاستیە سەر تیپیّن لاتینی و ل گەل ئوجینالا وێ یا کو ب دەستخەتێ (محەمەد عەسکەری) ل سالا 1924ێ نڤیسی، ل ستۆکهۆلمێ ل وەلاتێ سویّد بەلاڤکریە.

ل ئالیەکێ دی، ل دۆر ئەگەرێن نقیسینا ڤێ ڤەهینۆکێ دبێژت:

گوھ بدە تو ل سەر سەدایێ عاشق ڤی عاشقێ موبتەلایێ سادق
مەجنوون بکم جنون و شەیدا لەیلایێ ژ نووڤە بکمە پەیدا
کورمانجی قەسائیدێ د مەوزوون بەحسێ بکن ئەو ژ حالێ مەجنوون
تورکی ھەنە نینە کوردەواری کوردی وەکی کنزەکی ڤەشاری
قەت نینە کەسەك ژ خەلقێ ئەکراد لەیلا سیفەت ئەو ب ئاھ و فریاد
عشقێ قە(قەت) نەکرنە ئەو بەلاکێش ھیجرێ قە(قەت) نەکرنە ئەو جگەررێش
بپ341

ل ڤێرێ مەمەدجان وەسا ددتە خویاکرن کو ئەڤ کارێ ئەو پێرابووی، کەسەکێ بەری وی ب کوردی نەنقیسیە، لێ ب زمانێ تورکی ئەڤ سەرھاتیە یا د ناڤ خەلکیدا ھەی، لەوما ئەو دێ ڤێ شعرێ ب کوردی نقیست، چونکو زمانێ کوردی وەکو خزینەکا ڤەشارتیە یا پڕە ژ دورِ و مراریان، ئەڤ زمانە ژی چو ژ یێ تورکی کێمتر نینە. وە دیارە ئەوی ئەو نقیسینێن ل سەر سەرھاتیا (لەیل و مەجنوون) ژ ئالیێ شاعر و نقیسەرێن کوردڤە ھاتینە کرن، وەکو کارێ شاعرێ کورد حارسێ بەدلیسی (1759)ز و مەلا مەحمودێ بایەزیدی (1858)ز نەدیتینە، ھەکە دبت ئەڤ چەندە نەگۆتبایە، کو وەسا دیارکریە ئەو یێ ئێکێیە ب کوردی بەحس ل ڤێ سەرھاتیێ دکت.

د سەدسالا نۆزدێدا ھەمی میرگەھێن کوردی ل سەر دەستێ تورکان ئێك ل پەی ئێکێ ژناڤچوون. ئەڤ چەندە ژی مینا چاڤێ رِۆژێ بۆ مەحمەدجان یا دیاربوو، ژ بەر کو نە ژ میژە بوو ئوسمانییێن زۆردار ب ڤی کاری رِابووین، لەوما رِەنگڤەدانا ڤان میرگەھان و میرخاسیا کوردان د ناڤ شعرێن ویدا خویایە، ھەتا کو گەلەك جاران ب شیوەیێ دەمارگیری بەحس لێ دکت. بۆ میناك دەمێ دبێژت:

من دی ھەنە ئێك بێ مەجال پڕ عاقل و ساحب کەمال
ساحب ھونەر و خودان ھەوەس بوون لێ شوبھەتێ تەیرەکی قەفەس بوون
بپ340–341

هەر د ڤی واریدا محەمەدجان مینا خانی یێ مەزن گازندەیان ژ فەلەکێ دکت کو هەکە، کوردان ژی خودانەك یان میر و پادشاهەك هەبایە، ئەڤ تورك و عەرەب و فارسە ل بەرانبەری کوردان نەدبوونە چو تشت و دا ب کێمی ئێنە هەژمارتن، وەکو دبێژت:

وان نینە موشیر و نەدەبیرەك　　نەپادیشاهەك نە وان وەزیرەك
پەیدا بکرا مە گەر ئەمیرەك　　ساحب هونەر و خودان شیرەك
ئەڤ ترك و عەرەب تەتار و فارس　　جارەك ببوونا ل بەر مە ناقس　بپ340

دیسا بەحسێ بهایێ شاعر و زمانێ کوردی دکت کو چو گرنگی بێ نائێتەدان و کەس بێ نانڤیست، هەکە شعر و چامە بێ بێنە گۆتن، دێ دونیایێ هەژینن، سەرەڕای کو ئەم د ناڤ تورك و عەرەباندا دبێ خودانن، لێ هەمی کورد د غەیوورن و مەردن، هەر میرەکێ کوردان ب دەھ بێن تورکانە، بۆ نموونە:

هەر شاعرەکی زەبان کوردان　　قەت نایێ ژ حالێ وان خەبەردان
هەر شعر و قەسیدە دێ بگۆتا　　دونیا سەر و بن هەمی بسۆتا
ئەمما خودان ژ بۆ مە نینە　　نێڤ ڕۆم و عەرەب نەئادەمینە
لێکن هەمی جوملەتەن غەیوورن　　صاحب کەرەمن دبێ قسوورن
هەر میرێ د وان دە ئەژدیایە　　نێڤ ڕۆم و عەرەب وەکی چیایە
گەر یەك ژ مە بت و دەھ ژ ئەتراك　　هەمیان بکتن ب شوبهەتێ خاك　بپ340

ل دووماهیا بەندا ئەگەرێ نڤیسینا (لەیل و مەجنوون)ێ داخوازێ ژ زانا و ڕەوشەنبیران دکت کو هەکە چەوتی ژی د ڤەهینۆکا ویدا هەبن، ئەو ل وی نەگرن و ب چاڤێ کێماسیێ لێ نەنێرن، ژ بەر کو ئەوی ژ بلی ڤێ ڤەهینۆکێ چو شعرێن دی نەنڤیسینە، لەوما دبێژت:

من هیڤی هەیە ژ ئەهلێ عیلمێ ئەو لێ بنرێن ب چەشمێ حیلمێ
حەرفان مەگرن مە بێن خرابە نەوباوەیە پڕ ب من شەبابە
ئەز هیڤی دکم ژ ئەهلێ ئیحسان هەر چی وە دی خەتا و نسیان
تأویل بکن ب لوتف ئیعام تەقبیحێ مەکن ل نێڤ ئەعوام
من غەیرێ ئەڤێ کیتاب و گوفتار قەت چێ نەکرن ب نەزم ئەشعار بپ338

شێخ محەمەدجان یێ کو ناسناڤێ خوە یێ شعری کریە (خاکی) د بەندا پێنجێ د بەیانا ڕەوشا لەیلایێ و بێزاریا وێ ژ دەستێ عشقێ، ژ ڤەهینۆکا خوەدا دبێژت:

مەجنوون مەهشتی د حالێ وی دە هەر گەڕ و فەتل د تاڤ و سی دە
لەیلێ بکن ئەم ژ نوو حیکایەت کانێ دچە دەردێ ئەو دنالەت
حوسنا وێ شوبهێ بەدرا چاردە کانێ شەب دبێ هنەك زیادە
مثل وێ نەهن ژ نازەنینان نە د ناڤ بەشەر نە حۆری عینان
ئەو ژی وە دبوو ل قەیس مەفتوون دەردێ وێ خرابێرە ژ مەجنوون
ئەما چ بکە ژ دێ و والد نە دشێ هەڕە دەر موقیمێ قاعد
عشقا خوە دکر ژ وان پنهان قەت پێ نەدزانی کەس ژ ئینسان
وەقتێ کو ل وێ دبوویە خلوەت وێ ئاهی دکر ژ دەردێ فیرقەت بپ310

شێخ محەمەدجان د ژیێ (51) سالیێ دا ل گوندێ ئەقتەبێ ل سالا ((1327مشەختی بەرانبەر 1909 زایینی)) مالئاڤاهی کریە و ل نك باب و باپیرێن خوە ل گورستانا گوندی هاتیە ڤەشارتن(ت) *.

---

(1) شێخ محەمەد جان، لەیلا و مەجنوون، بپ6.

* بۆ هەمی نموونەییێن شعری بنیڕە ڤەهینۆکا (لەیلا و مەجنوون) یا شێخ محەمەدجان، پاشکۆیێ دەستخەت یێ کو ل سالا 1992ێ، ژ ئالیێ زەینولعابدین زنارڤە ل ستۆکهۆلم ل وەلاتێ سویدێ بەلاڤکری.

محەمەد کەربەلائی

ژینەنیگارا کەربەلائی:

محەمەد کەربەلائی ژی ئێك ژ زانا و ئەدیبێن قوتابخانا ئەقتەپێیە ،ئەو کوڕێ شێخ عەبدولرەحمانێ شێخ حەسەنێ نوورانیە.

ئەڤ شێخێ ناڤدار و نڤیسکارێ هێژا و مێرخاس و ب ناڤ و دەنگ ل سالا (1303) مشەختی بەرانبەر سالا (1885ـ1886) زایینی ل گوندێ ئەقتەپێ ژ دایکبوویە[1].

کەربەلائی د ژییێ هەفت سالییدا دەست ب خواندێ ل نك بابێ خوە و زانایێن بنەمالێ کر، د وێ قۆناغێدا نیشانێن زیرەکیێ لێ دیار بوون، لەوما ببوو جهێ رێزگرتنێ د ناڤ هەڤال و هۆگراندا، پشتی ئیجازا علمی وەرگرتی دەست دا گۆتنا دەرسان و دەمێ بابێ وی مری ئەوی جهێ بابێ خوە گرت و دەرس دانە فەقیان[2].

محمەمەد کەربەلائی هند گرنگی ب دونیایێ و مالی وێ نەددا، ژ بەر کو هەتا مری ژی ژن نەئینابوو، چو تشتێ وەسا ل پشت خوە نەهێلابوو، ژبلی دو پرتووکێن گرانبها ژ بۆ نڤشێ نوو[3].

---

(1) **محەمەد کەربەلائی، دیوانا شعران، بپ2.**

(2) **تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، ژێدەرێ بەرێ، بپ 225.**

(3) **گۆڤارا وان، ھ1، سالا 1992، بپ18.**

هەروەسا د ئالیێ میراتگەرییّدا دەمێ بابێ وی مری و براییّن وی میراتێ بابێ خوە لێکڤەکری، وی ب تنێ کتیّب بۆ خوە ڕاکرن، و بارا خوە د میراتیدا هەمی دا براییّن خوە[1].

لەوما ژ بەر ڤان سەخلەتیّن وی ییّن جوان و تێگەهشتنا وی یا زێدە، د ناڤ خەلکیدا ناڤ و دەنگیا وی ب قەنجی چووبوو، هەروەسا ئەو ب هونەرمەندی، زانیاری، ڕەوشەنبیری، هەلبەستڤانی و مللەتپەروەری ب ناڤ و دەنگ ببوو[2].

دیسا کەربەلائی زانینەکا بەرفرەه د زمانیّن عەرەبی، فارسی و تورکی ژیدا هەبوو، ژ بلی زمانێ خوە ییّ کوردی، و شاعرێن کلاسیکیّن کوردی ییّن مەزن وەکو: مەلاییّ جزیری و ئەحمەدیّ خانی کارتێکرنەکا بەرچاڤ ل سەر هزروبیرێن وی د ڤەهاندنا شعران دا هەبوو[3].

ژ ئالیێ دیڤە، ئەوی ژنئینان ل خوە حەرامکربوو، جان و وەلات و ژینا خوە هەمی دا زانین و زانستی[4].

محەمەد کەربەلائی ل سالا (1333مش/1914)ز دیوانەك ب کوردی و عەرەبی و فارسی دانایە د ڕەهەوانی و ڕەوانبێژییّدا مینا دیوانا مەلاییّ جزیریە، هەروەسا تەخمیسەك ل سەر شعرەکا جزیری ڤەهاندیە[5].

---

(1) محەمەد کەربەلائی، هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

(2) محەمەد کەربەلائی، ژێدەرێ بەرێ، بپ2ـ3.

(3) تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، هەر ئەو ژێدەر و بەرپەرێ.

(4) محەمەد کەربەلائی، هەر ئەو ژێدەر، بپ2.

(5) محەمەد کەربەلائی، ژێدەرێ بەرێ، بپ3.

ل سالا (1925)یێ دەمێ شۆرەشا کوردی ب سەرۆکاتیا شێخ سەعیدێ پیران دەستپێکری، هەمی تەخ و جوونێن مللەتی ژ شێخ و مەلا، ئاغا، بەگان و فەقیر و هەژاران پشکداری د ڤی شۆرەشێ دا کرن، لێ دەمەك دریژ پێڤە نەچوو، تورکان ب هێزا ئاگری ئەڤ شۆرەشە سەرکوتکر و ژناڤبر و پڕیا سەرکردەیێن وێ گرتن، پاشان ل سێدارەدان و ییّن مایین ژی بۆ دەڤەرێن تورکان سەرگۆنکرن(نفي).

محەمەد کەربەلائی ئێك ژ وان کەسان بوو ییّن ب گەرمی پشکداری د شۆرەشێدا کری، پشتی ژناڤچوونا شۆرەشێ محەمەد کەربەلائی و تەڤ ئاغا و بەگ و میرەکێن کوردان، تورکان سەرگۆنکرن، جارا ئێکێ ئەو هنارتە باژێرێ (ئوشاقێ) پاشی ژ وێرێ ئینانە باژێرێ (ئەدەنێ) و دو سالان ل وێرێ مان، ڕۆژکێ محەمەد کەربەلائی چووبوو چەمێ (جیهان) داخوازا خوە و هەڤالێن خوە ییّن دوورکری ژ خودایی کر و ئەو نڤیسین هاڤێتە د ڕووباریدا، هەر د وێ شەڤێدا، ب تلگرافێ بروسکا لێبۆرینا وان هات(ژ).

پشتی ل سالا (1927)ز ژ سەرگۆنییێ زڤری، ل گوندێ (چۆلێ) خوە جھ بوو، مالا وی (12) سالان ل وێرێ ما، گەلەك ب هەژاری و فەقیری دژیا، خوە تشتەك د مالا ویدا نەبوو، ب شەڤ و ڕۆژان کارێ وی مەتەلە (هزرکرن) و خواندن و نڤیسین بوو، لێ مخابن پشتی ژ دوورکرنێ زڤری ڕەوشا وی تێکچوو بوو، تشتێ دنڤیسی دسۆت، ژ بەر پێتا ئەڤینێ و زۆردەستیا کول و غەمان و هەژاریێ، نەچاربوو، ڕۆژێ جارەکێ نان دخوار، لێ گەلەك جگارە و چایا گران ڤەدخوار، سەرشووشتن نەبوو، دو سێ هەیڤان جارەکێ برایێ وی ییّ بچووك محەمەد عەسکەری ژ (ئەرغەنی) دهات، سەر و لەشێ وی دشووشت و ڕھ و سەرێ وی ژی دتراشین. محەمەد کەربەلائی ل دووماهیا ژیانا خوەدا گۆت: "ئەز سندۆقەك دەڤ گرتی هاتم و دەڤ گرتی چووم"، ل سالا (1358مش/1939)ز

(1) محەمەد کەربەلائی، ژێدەرێ بەرێ، بپ4.

ل گۆندێ (چۆلێ) مالئاڤاهی کریه[1]، لێ ل دۆر مرنا وی محەمەد عەسکەری دیرۆکەکا وێڤەتر بۆ دانایه، ئەو ژی دەمێ مری شعرەکا درێژ و پڕ جوان بێ ڤەهاندیه کو دیرۆکا مرنا وی ل شەڤا خودبه (31)ی ئاداری ل سەر ئێکی نیسانێ سالا (1355مش/1935)ز بوویه، وەکو ژ ڤان مالکێن شعری دیاربت:

ئەوێ سەر ڕەوان وەقتا کو مەش دا عالەما قودسێ
هەمە دونیا ژ هیجرانێ خوە ڕەش پێچا کەتە مەئتەم
د نیڤا سی یەك مارد و یەکێ نیسان شەفا جومعێ
د سالا یەك هزار و سێ سەد و پێنجی و پەنجێ هەم
ژ ڤێ دونیا فەنا ڕحلەت کری بەزما بەقایێ حەق
د پێ وی ڕە بربنێ عەسکەری ژی مانه بێ مەرهەم[2].

ل گۆر دیتنا مە ئەم ڤێ دیرۆکا دووماهیێ دروستتر دبینن، ژ بەر کو ژێدەر برایێ شاعری ب خوەیه، ئەوی ب خوە ئەڤ شعرە یا پێگۆتی. پاشان جەنازێ وی بۆ گوندێ وان ئەقتەپێ هاتە ڤەگوهاستن و ل وێرێ ل نك باب و باپیرێن وی هاتە ڤەشارتن.

بەرهەمێن وی:

1ـ دیوانا شعران: ئەڤ دیوانە ژ (42) شعران پێك دئێت، تەڤدا ب زمانێ کوردیە و هندەك ژی ب فارسی و تورکی هاتینە نڤیسین.کەربەلائی دیوانا خوە ل سالا (1333مش/ 1914)زایینی وەکو ل دووماهیا وێ نڤیسی تمام کریە.

ئەڤ دیوانە ل سالا (1980)ز ب دەستێ زینولعابدینێ ئامەدی هاتیە نڤیسین و ل ئامەدێ وەکو دەستخەت بەلاڤکریە.

---

(1) هەر ئەو ژێدەر، بپ4ـ5.

(2) محەمەد عەسکەری، دیوانا (کشکولة القلب)، بپ 29، (دەستخەت)

محەمەد کەربەلائی مرۆڤەکی کوردپەروەر بوو، هەست ب وێ زولم و زۆریا ل سەر گەلێ خوە دکر، لەوما دەمێ سولتان عەبدولحەمید ل سالا (1908)ز ل بن گەفێن (اتحاد)یان ڕازیبووی کار ب دستووری بێتە کرن و ئازادی ل وەلاتی ڕاگەیاندی، هەمی گەلێن د ناڤ ئیمپراتۆریەتا ئوسمانیدا ب ڤێ چەندێ دلخوەشبوون، و دروشمێ ((بژی ئازادی، و دادپەروری، و وەکهەڤی و برایەتی)) هاتە بلندکرن. زنار سلوپی د ڤی واریدا دبێژت کو د ڤێ ڕەوشێدا مە ژی ڕێزێن خوە ب هێز دخستن ب هزروبیرێن نەتەوەیی و شانازی ب کوردینیا خوە دبر، ئەم ل ئێکدو کۆم دبوون و گەلەك کەیفا من دهات دەمێ من کورد ب جلکێن نەتەوەیی ددیتن، نەمازە مەلا سەعیدێ نورسی کو جلکەکی کوردی یێ تایبەت دکرە بەرخوە[1].

ب ڤی یەکی خەلکی هەمیێ ژ (اتحاد)یان باوەرکر، نەمازە خەلکی نەتورك، لەوما ئەڤێ چەندنیێ د ناڤ بەرهەمێ محەمەد کەربەلائی ژیدا ڕەنگڤەدایە و باوەرکریە، کو دستوور دێ خزمەتا هەمی گەلێن د ناڤ سنۆرێ دەولەتا ئۆسمانیدا کت، ئەو ژی هۆسا پەسنا سولتانی دکت:

موژدە ئەی یەعقووبیێ دل یووسف ژ زیندان هاتەدەر
شەمس و حوریەت ڤەدا عالەم مونەووەر سەر تە سەر
شەهرەیاریێ بەحر و بەر عەبدولحەمید خانیێ مەزن
بەخشیێ حوریەت ژ بۆ مە مەعدەنا دوڕڕ و گەهەر

.....

بوون موفەررەح ئەو ب وەسلیێ باب و دا قەوم و برا
ب وەسفا الله د میسر موستەفاییێ با خەبەر بپ43ـ 44

(1) زنار سلوپی، في سبيل كوردستان، ص17.

کەربەلائی ژی مینا پترِیا شاعرێن کوردێن کلاسیك کو د سۆفی بوون و ل دووڤ رێبازا سۆفیگەریێ د چوون، لەوما دیوانا وی ژی پڕە ژ شعرێن سۆفیگەری و کەڤتیە د دەریا غەزەلا کلاسیکیدا دەمێ دبێژت:

دو ڕەشماران ل دل دان شوبهێ زەحاك
ئەوان جەرگێ مە قولیکر سینەکر چاك
دو کیسو خەم ب خەم پورچێن و پور لەف
خەلك دا ل بەژنێ سەر و چالاك
تەعەییوش وانێ ب عەقلێ بێ دلانە
دخون خوونێ جیگەر بێ ترس و بێ باك
تە عەقل و جان و دل ئەی سەر و ئازاد
ستاندن تێك ژ من الله یەعفاك بپ57

محەمەد کەربەلائی شعرێن خوە ییێن ب کوردیەکا پاقژ و زەلال و کرمانجیەکا ڕەهوان ڤەهاندین، لێ د سەر هندێ ڕا شعرێن وی ژ پەیڤێن بیانی ییێن فارسی و عەرەبی، مینا هەمی شعرا کلاسیکێن کورد د ڤالا نینن، لێ ئەو ب ڤی زمانێ خوەیێ شرین مرۆڤی د ناڤ دەریا عەشقا خوە یا پاقژ و بژوویندا نقوم دکت:

شەهیدم ئەز ب وێ زەندێ **دزانم ئەز کو مەغفوورم**
ب سوز و خەندە وەك ندێ **عەجەب پوڕ کەیف و مەسروورم**
عەجەب مەسروور و خەندانم **ب زاهیر گەر چ گریانم**
د نیڤا ئاتەشێ جانم **شەبیهێ شەمعێ کافوورم** بپ63

وەکو دیار ژ شعرێن کەربەلائی کو گەلەك ب مەلایێ جزیری یێ داخباربوو، لەورا دەمێ مرۆڤـ شعرێن وی دخوونت، هەست ب خوەشیا شعرێن جزیری دکت، ئەڤا ل خواریێ ژی پێنجینەکە ل سەر شعرەکا جزیری:

غەفلەت سەحەرێ بەرق و بروسکان دەهەشاندن
نیشانێ د سەما قەوس و قوزەح دل تێشاندن
بێ جزم و خەتا سیمێ بەرێ زەجر نێشاندن
پەیوەستە دو ئەبرو ل مە مەحبوبێ کشاندن
سەد گەزمە پەیا پەی ل من خەستە ڕەشاندن بپ77ـ78

شێخ محەمەد کەربەلائی ناسناڤێ خوەیێ شعری کربوو (کەربەلائی) وەکو ژ دووماهیا هەر شعرەکا وی نڤیسی دیاردبت، بۆ نموونە:

بیێژە کەربەلائی بەس بکە فەریاد و ئەفغانان
قەریبە کەعبە ئەمالێ تە مەعموور بت یارەب بپ22*

2ـ ڤەهینۆکا (مرصاد الاطفال): ئەڤە فەرهەنگۆکەکە ب شێوەیێ شعریە ل سەر شۆپا (نوبهارا) ئەحمەدێ خانی ڤەهاندیە، کو ل سالا (1331مش / 1913) زایینی نڤیسیە. دانانا ڤێ ڤەرهەنگۆکێ ل سەر بەحرێن عەرووزا عەرەبیە.

کەربەلائی د پێشەکیا ڤێ ڤەهینۆکێدا دبێژت کو وی ئەڤ فەرهەنگە ژ بۆ زارۆیێن کوردان و ب تایبەت بۆ برایێ خوە (محەمەد عەسکەری) و برازایێ خوە (نەقشەبەندی) دانایە، دا کو فێری زمانێ فارسی بن، چونکو زمانەکی دەولەمەندە بۆ میناك:

مە پەیڤ خست و د ناڤ هەڤ کرنە تەلفیف
ژ بۆ ئەجلێ کو دا بت سەهلێ تەخفیف
ل سەر ئەطفال و ئەولادێ د کوردان
لسانێ فارسی و مەقصەدێ وان

* بۆ هەمی نموونەیێن شعری بنێرە دیوانا محەمەد کەربەلائی، دەستخەتێ زینولعابدین ئامەدی، ل سالا 1980.

ب (مرصاد الاطفال) من كريه نيشان
ژ مەولا من ڕجايه مەفعێ (إيشان)
مه هەر وەك نەوبهارێ شەێخێ خانی
ئەساسێ وێ ژ بۆ ئەطفال دانی بپ5ـ6

ئەڤ فەرهەنگۆكه ب زمانی فارسی هاتیه دانان، ژ بەركو ل گۆر دیتنا دانەری كو زمانێ فارسی زمانەكێ دەولـەمەندە و پڕە ژ دوڕ و مراریان، و ئەو كەسێ بڤێت تشتەكی ژ ئەدەبیاتان بزانت دڤێت فێری زمانێ فارسی بت، وەكو دبێژت:

چكو ئەزمانێ فورسێ پوڕ عەحیبه
كەسێ كو زانبه غایەت ئەدیبه بپ6

نموونەیا دی ژ فەرهەنگێ ل سەر بەحرا ڕەمەلا مەجزووئا مەحزووف كو دبێژت:

(فاخته) قومری و هونگف (انگبین)
(كاژ) و (لوچ) و (كاچ) خوارن، پیسه(چین)
(كَاخَر) و (كَاخه)چ ؟ باران، (كَاخ)ه قەصر
حرصه (كاد)، و (چم) گونەه ، خاتەم (نگین)
(چشن) و (زاچ) و (شادی) و (زاچه) چ ؟ كەیف
(راهواره، هدیه) و هەم (كیش)ه دین بپ21*

* بۆ ڤان نموونەیان هەمیان بنێرە ڤەهینۆكا(مرصاد الاطفال) ژ دانانا مەحمەد كەربەلائی، ب دەستخەتێ زەینولعابدینێ ئامەدی.

محەمەد عەسکەری

ژینەنیگارا عەسکەری:

محەمەد عەسکەری کوڕێ شێخ عەبدولرەحمانێ ئەقتەپیە، ژ شاعرێن کوردێن ب ناڤ و دەنگە، ل سالا (1316مش / 1898ـ 1899) زایینی ل گوندێ ئەقتەپێ ژ دایکبوویە و ئەو بچووکێ برایێن خوەیە.

ل دەستپێکی خواندنا خوە ل قوتابخانا ئەقتەپی ل نك بابێ خوە خواندیە، پشتی مرنا بابێ وی ل نك برایێ خوە محەمەد کەربەلائی خواندنا خوە بەردەوامکریە[ش].

شێخی عەسکەری دو بەرهەم ب زمانێ کوردی ل پاش خوە هێلاینە، ئێك دیوانا شعرانە ب ناڤێ (کەشکولەت ئەلقەلب)، یا دی ژی ب ناڤێ (عوقدێ دورفام).

1ـ کەشکولەت ئەلقەلب: ئەڤە دیوانەکا شعریە شێخێ عەسکەری نڤیسیە، کو چەندین شعرێن نازك و شرین د ناڤ خوەدا هەمبێز دکت، هەژمارا وان دگەهتە(60) شعران ژ وانا (6) ب زمانێ فارسینە و (1) ب تورکی و یێن دی هەمی ب زمانێ کوردینە.

دەمێ مرۆڤ ڤێ دیوانێ ب هووری دخوونت، هەست دکت یێ ل بەرانبەری شاعرەکی مەزنی کورد ڕاوەستیایە.

---

(1) گۆڤارا وان، ژێدەرێ بەرێ، بپ19.

ب ڕاستی دیوانا وی یا شعران دەریایەکە ژ خەیالەکا بەرفرەه و زمانەکی کوردی یێ پاقژ و ڕەهوان و پەیڤێن شرین، ژ کۆما شعرێن عەسکەری دیار دبت کو ئەڤە نە ب تنێ شاعر بوویە، بەلکو دەریایەکا زانین و زانستێ بوویە، د ناڤ شعرێن ویدا پترِیا مەبەستێن شعرا کلاسیك ژ وەسف و غەزەل و فەلسەفە و سۆفیگەری و... هتد، تێدا هەنە.

تشتەکی بالکێش د شعرێن عەسکەریدا هەیە، ئەوی ژ برایێن وی یێن شاعر جودا دکت، ئەو ژی زمانێ وی یێ شعریە، کو پترِیا شعرێن خوە ب زمانەکی پاقژ و زەلال و کوردیەکا شرین، دوور ژ پەیڤێن بیانی نڤیسینە. هەروەسا ئەو شاعرێ ئێکێیە ژ بنەمالێ کو بەحسێ ئامیرێن پێشەسازی و شەری یێن نووکری، ئەو ژی تۆپ و بالەفڕن، کو دبێژت:

میر و ئاغایێ جیهانێ کو حەمالیێ بکتن
تو بنێ ڕەنجبەر و حالێ وی حەمالێ چ ما
ترێن و ماکینە و ئاپور و تەیارە کو هەبن
کارکەر بانێ دمینە چ و جەمالێ چ ما بپ3

محەمەد عەسکەری گەلەك ب مەلایێ جزیری یێ داخباربوو، ئەڤ چەندە ژی د ناڤ شعرێن ویدا گەلەك ب ڕۆهنی یا ئاشکرایە، کو هەر دەم شێخێ عەسکەری بزاڤکریە ل سەر شۆپا جزیری بچت و ببتە ئێك ژ قوتابیێن چەلەنگێن قوتابخانا شعریا جزیری، بۆ نموونە عەسکەری دبێژت:

ژ سیمایێ سەمەن سایێ چ موعجیزە دەسخەتەك دایێ
دلێ سەرگوشتە هات ڕایێ ژ فەرمانا شەهێ ڕەهبەر
ژ فەرمانا شەهینشاهێ ژ مەهرێ تا بکرماهێ
هەمی تەڤدە کتن ڕاهێ کیە ژی کاربە بێ دەر بپ18

شێخی عەسکەری د شعرەکا جوان و دریژدا ل دۆر مرۆڤی و ڕەوفتارێن وی یێن جوان و کریارێن وی یێن تژی گونەھ و خرابکاری، ژیێ خوە دیاردکت کو ل دەمێ نڤیسینا ڤێ شعرێ گەھشتبوو (35) سالان وەکو دبێژت:

د عومرێ سی و پێنج سالان تمام کرن ذەنب و عصیان هزاران هزار

ب ڤی حالەتی ڕووسیاهی حەتا چ وەقتێ ببینی پەیز و بوهار بپ20

د شعرەکا دیدا ئەوا ل سالا (1933)ز ل دەمێ محەمەد عەسکەری سەرباز ل دەڤەرا سورچێ نڤیسیە، کو تێدا پەسنێن خوە دکت و دبێژت پشتی نەمانا محەمەد کەربەلائی د مەیدانا شعرێدا ئەز شاعرێ بێ بەڤل و سەرهۆستایێ شاعرانم، لێ چ بکم ژ بێچارەیی ئەم یێن کەڤتینە غەریبی و غوربەتێ و دبێژت:

گەر ئاھ و گری بدن ئەمانم گەر ساقی بدە ئایێ ئەرغوانم

دەر عەسرێ ئەژی چوو کەربەلائی سەرئامەدێ شاعرێ زەمانم

لێکن مە ژ بەختێ پورسیاهی دەر فیرقەتێ یارێ پور فیغانم

بێچار و بێ کەس و غەریبم مەحبوب ژ خوە حەلاندم جانم بپ25

مینا پتریا شاعرێن کلاسیك عشق و دلداریێ دل و جانێ وان سۆتی، شێخێ عەسکەری ژی، د وێ ڕێدا دل و کەزەبا وی سۆتینە، ژ ئێش و ژانێن دلبەرێ ئاھ و نالین و حسرەت و ڕۆندك ژێرا باراندینە، شعرێن غەزەل و دلداریێ پاناڤەکا باشا دیوانا وی ڤەگرتیە کو بەرپەڕێن خوە ب نازکترین پەیڤێن عشقێ نەخشاندینە، ڤێجا ئەڤ عشقە چ ڕاستی یان ژی مەجازی بت:

د عیشقا ته زوولەیخائێ دل و دین مه بوو تالان

وەکی یووسف د زیندانێ ژ هیجرانێ دکم نالان

ب ئەفغانێ ته مەشغوولم ژ چافێ مه دبارت خوون

وەرە سەر کوشتیێ خوه جارەکێ ئەی شاهدێ ڕندان

ژ حوببا ته تژیمه ئەز دنالم شوبهێ ڕەعدێ،

برووسك و بەرق و ئاهێن مه جیهان یەکسەر کری وێران

جیهان جوملە بوویه غولغول ژ نالینێ مه وەك بولبول

ژ وی وەجهێ تەئێ سۆرگول دخون خوونێ دکن ئەفغان بپ36

د ناڤ دیوانێدا هندەك شعرێن هەین کو ژ شاعرەکی پتر پشکداری د نڤیسینا واندا کریه، ئەڤ چەندە د ئەدەبێ کلاسیکیدا کارەکێ ڕەوایه کو شاعرێن مەزن شعر ب هەڤڕا گۆتینه و بەند هاڤێتینه بەر ئێکدو. د ڤێ نموونەیا شعریدا ئەوا کو عەسکەری ب خوه ل سەرێ وێ نڤیسیه:((ئەڤ قەولێ کو ل ژێر دنڤیسم بەیتا ئەول شێخ عەبدولرەحمان چێکریه و ڤانێ دنێ هنەك من و هنەك ژی برایێ منێ کەربەلائی چێکریه))(1).

دو طا سوسن دو طا جھ من گریدابوو د ناڤ هەڤدە

ئاگر چاری دژی هەبووا ب تەحقیق ئەو د بوو قەڤدە

هەمه عالەم لەبالەب سوسن و نەسرین و گولنارن

نەکو سوسن تونه یا جھ وەلێ کەس نینه بەرهەڤدە

ژ طایێ سوسن و وەجھ من غەرەز بەحسه ژ ئەوسافان

وه گەر نه ئەڤ نموونه مایه بوومه هەر د نێڤ دەڤدە بپ51

(1) محەمەد عەسکەری، کەشکولە ئەلقەلب، بپ51.

وەکو ژ ژیانا محەمەد کەربەلائی و محەمەد عەسکەری بۆ مە خویا بوویی کو ئەڤان هەردو برایان گەلەك حەز ژ ئێکدو دکر و گەلەك ب هەڤدوڤە هاتبوونە گرێدان و دەمێ کەربەلائێ پیربووی، محەمەد عەسکەری گەلەك سەروگوهیا وی دکر. ئەڤ ژ ئێك نێزیکبوونە نە ب تنێ یا ژین و ژیارێ و برانیێ بوو، لێ نێزیکبوونەکا ڕوحی ژی د ناڤبەرا واندا هەبوو، بەلگە ژی نڤیسینا چەندین شعرێن جوان ب هەڤرا، ئەڤە وێ چەندێ دیاردکت کو هەتا ب ئێش و ئازاران، خوەشی و نەخوەشیان ژی نێزیکی هەڤدو بووینە، لەو دەمێ محەمەد کەربەلائی مری عەسکەری شعرەکا پڕی زیمار بێ ڤەهاندبوو کو دبێژت:

ل من دیسا خویاکر مسلێ دەشتا کەربەلائێ غەم
قەدەم وەقتا هلانێ کەربەلائی ئەز جیهان دەردەم
ل قەلبێ بێ کەسان ڕابوو قیامەت لێ چ تۆڤانە
دەما شەهبازە فڕدا ئاشیان وەحدت سرایی جەم
چ خوەشبوو ئەو دەم و چاغێن کو یار بێ پێچە و پەردە
ژ بۆ تەشنە دلان دەر بەزمێ عیشرەت بوو وەکی زەمزەم بپ27

دیسا ژ وان شعرێن کو هەردو برایان ب هەڤرا نڤیسین، یان ژی وەکو نامەیێن شعری بۆ ئێکدو دهنارتن، ئەڤا ل ژێری ژی بەرسڤەکا محەمەد عەسکەریە، وەکو نامە بۆ محەمەد کەربەلائێ هنارتبوو دەمێ ل گوندێ (چۆلی) بۆ میناك:

ئەیا سەبری قەلبێ منێ ناتوان **برایێ شێرین تر ژ ڕوح و ژ جان**
ئومید و حەیا منێ بێ مەفەر **قەوی نە ب تە خوەشی دبۆرین کەدەر**
ئەیا دیدەئێ دل عیونێ سەرم **د جای پەدەردە تویی ڕەهبەرم** بپ70

ژ ڤێ شعرێ و چەندێن دی خویا دبت، کو محەمەد عەسکەری چەند ڕێز و سیانەت ل برایێ خوە یێ مەزن دگرت و چەند حەز ژێ دکر و هەر ددانا وەکو بابێ خوە.

خانیێ مەزن کو کارتێکرنا خوە ل سەر چەندین شاعرێن کورد هەبوویە و ئێك ژ وان ژی محەمەد عەسکەری و بنەمالا وان ب گشتی بوویە، لەو بزاڤکریە کو چەند دەستخەتەکێن(مەم و زین)ێ یا ئەحمەدێ خانی ب دەستخوەڤە بینت، و ل دوومایهیێ ئەڤ چەندە ب دەستڤە هاتیە، لێ وە دیارە هندەك چەوتی و جودایی، یان لەنگی د ناڤ وان دەستخەتاندا هەبوون و نەوەکهەڤ بووینە، لەوما وی بزاڤکریە ئەوێ شاکارا خانی ڕاستڤەکت و جارەکا دی ب دەستێ خوە دروست بنڤیستڤە و شعرەکێ ل سەر مەزنیا خانی و (مەم و زین)ا وی ڤەهاندیە، دەمێ دبێژت:

هەر گاهێ هزار ڕەحمێ بێ عەد	یارەب تو بکە ل ڕۆحێ ئەحمەد
شێخ ئەحمەدێ خانی ڕوحێ شاکە	وی بەخشێ حەبیبێ موستەفا کە
کورمانجی کیتابەکە بوها پڕ	خوەش نەزم کری د عشقێ پوڕ سڕ
مەقسەد ژ خوە ڕا مەمێ و زینێ	گەر مەطلەعێ ڤێ گران ئەڤینێ بپ85

دیسا ل دۆر نە پووتەدان ب ئەدەب و زمانێ کوردی کو خودان و نڤیسین بێ دبێ ڕەواجن و خەلك گەلەك گوهە نادنێ و د ناڤ خەلکی ژیدا دبێ بهانە و ئەو دانەیێن ژ مەم و زینێ یان هەر پرتووکەکا دی هەبت، دەمێ ل بەر ئێکدو ڤەدگوهێزن ب دروستی تێناگەهن، لەورا ب خەلەتی ڤەدگوهێزن، هۆسا دەست بۆ دەستی پتر خەلەتی دکەڤنە د ناڤ بەرهەمێ ئەدەبیدا و سەنگ و بهایێ خوە ژ دەست ددت، وەکو دبێژت:

سەد حەیف ژ بەر کو بێ خودانن	لەو ئەکسەری ئەم وەها نزانن
ڕەغبەت قەت(قەت) نەما ژس بۆ ئەدبیان	شەفقەت تو نەما ژ بۆ غەریبان
لەورا وەها علم بێ قەدر بوو	لەو چەند ل ئەهلێ وێ غەدر بوو
(بالخاصە) ب نەزمێ کوردیواری	قەت کەس نەگرێ مەراق و یاری

(باڵجملە) کیتاب و شعرێ کوردان بێ قەدر دبوون ب جوملە عەردان
ئەو کەتنە زیادە بەرپیان تەڤ ڕەش بەختێ وە مانە شوبهەتێ شەڤ
تەڤدا غەلەتن ژ بێ خودانی مەنسوخ هەمی ژ نەزانی

مە دخوەستە کیتابەکە مەم و زین دەر دەستی بکم ئەزێ جگەرخوین
وەقتا کو غەمێ ببم بخوینم سەبرا دلێ ژار بێ وەرینم
پوڕ سەعی مەکر ژ بۆ یەکە ڕاست پێدا نەکری مە بێ کەم و کاست
ئاخر دو سێ نوسخە من جڤاندن لێ هەر ل مە وان جگەر حەلاندن بپ85*

ل دووڤ ڤێ شعرێ ڕا کۆپلەکا دی یا شعری ب زمانێ فارسی نڤیسیە کو ژ (6) مالکان پێك دئێت، ئەو ژی ل سەر سروشتی و کەسك و ئالا ل بهارێ و جەژنا نەورۆزیە. پاشی ئەو ب خوە دیاردکت کو ئەڤ کۆما شعران ییّن ب ناڤێ (کەشکولە) ل ڕۆژا (31)ی کانوونا دویێ (1363)مشەختی (بەرانبەر1944ێ زایینی) بەری نیڤرۆ ئەوی هەتا ڤێرێ نڤیسی، پاشی هێشتا دەستخەتێن وی ییّن مایین دێ ئەوان ژی نڤیست و ل ڤێ کۆما شعران زێدە کت، پاشان هندەك شعرێن لێ هاتینە زێدەکرن و میژووا شعرەکێ ل سەرە کو ل سالا (1953)ێ هاتیە نڤیسین.

2ـ عوقدێ دورفام: ئەڤ بەرهەمە ژی وەکو دیوانا شعرانە، لێ ناڤەرۆکا وان چیرۆکێن کوردینە، ئانکو چیرۆکێن کوردینە ب شێوەیێ شعری هاتینە نڤیسین(ژ).

محەمەد عەسکەری ل سالا (1958)ز ل گوندێ (چۆلێ) ل ئامەدێ چوویە بەر دلۆڤانیا خودێ مەزن و ل مەزارگەها وێ هاتیە ڤەشارتن.

---

* کۆڤارا وان، ژێدەرێ بەرێ، بپ19.

(1) بۆ ئموونەییّن شعری بنێرە دیوانا (کەشکولەت ئەلقەلب)یا محەمەد عەسکەری، دەستخەت.

شێخ حەسیب شێخ محەمەدجان

شێخ حەسیب کیە؟

شێخ حەسیب کوڕیێ شێخ محەمەدجان کوڕیێ شێخ حەسەنیێ نوورانیە. ئێك ژ شاعرێن ب ناڤ و دەنگێن قوتابخانا ئەقتەپێیە، کو ئەو ل سەر شۆپا باب و باپیرێن خوە د ڤەهاندنا شعریێ و رێچکا نەقشەبەندیدا چوویە.

شێخ حەسیب د ناڤ مالەکا رِەوشەنبیریدا ل سالا (1300) رۆمی بەرانبەر (1886) زایینی ل گوندی ئەقتەپێ ژ دایکبوویە، ل قەزا (چنار) ل سالا (1947)ز، چوویە بەردلۆڤانیا خودێ مەزن، پشتی سێ کورِ ل پاش خوە هێلاین. د ژیانا خوەدا شێخ حەسیب (2) بەرهەم ب زمانیێ کوردی نڤیسی بوون، ئێك ژێ دیوانا شعرانە و یا دی ژی ب ناڤیێ (سمبول)ە[1].

دیوانا شعری: ئەڤ بەرهەمیێ شێخ حەسیب یێ شعری ژ (76) شعرێن ب کێش و سەروان و ل سەر عەرووزا عەرەبی هاتینە نڤیسین کو (188) بەرپەران ب خوەڤە هەمبێز دکت، ئەڤ بەرهەمە دەریایەکە ژ عشقا سۆفیانە و غەزەلەکا بێ سنۆر کو پڕیا دیوانیێ ب خوەڤە گرتیە، زێدەباری مەبەستێن دی یێن شعرا کلاسیکا کوردی.

زمانیێ ڤان شعران ب شێوەکی گەلەك بلند و پەیڤێن قەبە هاتینە نڤیسین و هەمی ب کوردیەکا پاقژ و زەلالە، ژ خواندنا ڤان شعران دیار دبت کا شێخ حەسیب ژی وەکو هەمی شاعرێن بنەمالا ئەقتەپیان چەند ب مەلایێ جزیری یێ داخباربوو، هەردەم بزاڤکریە

(1) M.sefik Korkusuz,Ekim,Tezkire-I Mesayih-I Amid, Stembol, 2004.

کو ل سەر شۆپا جزیری د ڤەهاندنا شعرێن خوەدا بچت و دیوان ژ نموونێن ب ڤی ئاوایی یا پڕە.

وەکو ژ دیوانێ دیار پترپا شعرێن وی غەزەلە و شاعری ڤیایە فەسلەفەیا خوە یا سۆفیانە تێدا خویا بکت و رێیەکا تایبەت بۆ خوە بدانت، لێ نەشیایە ژ شێوازێ بنەمالا ئەقتەپێ دەرباز ببت و د ناڤدا نقوم بوویە. پترپا شعرێن وی ل سەر ئێك شێوازیە، وەکو د شعرەکێدا دبێژت:

مەشیا و هاتە سەر عەلیل دایی شەرابەك لێ ب دەست
هی پوڕ کرم ژار و زەلیل بێ تاب بووم و کەتمە دەست
جەعدێ موعنبەر دان شکەن لەب ڕێزکر ڕاجا کوهەن
بێ طەیف و هەم ڕەیب زەن دا من هەران کو ژێ مە خوەست بپ17

دیسا د ڤی واریدا دبێژت:

محنەتێ ناز و جەفا دا مە حەبیبێ بێ قیاس
ئەز ل گەل وێ زولم و زۆرێ ژێ نەبوومە ناسپاس
تاقەتا من تاق بوو ئەز جەور و نازێ دلبەرێ
ما گەلی یاران عەجەب ناکێتن ئەز بەزە هەواس
بێ ئومید مامە د نیڤا وەرتەیا پور هەولناك
نەکو نوویە تێدە مە زاتەن بونیاد و ئەساس
وەر دەرینە شەفقەتێ کە مە ب فنجانا ڕەحیق
میهرەبانی گەر تو ئەی ساقی تو هەم قەدرێ شوناس بپ58ـ59

ل ئالیەکی دی، بانگ دکتە مەیگێری کو جامەکا مەی ژێرا بینت، دا کو د عەشقا ڕاست و دروستدا کو عەشقا خودایە سەرمەست و شەیدا ببت و دبێژت:

ساقی بده جامێ مەیگەر هەبی سەرمە شەفیق
وەرنە د گەردابێ ڕاخ فکر و دلێ مە غەریق
بگهینە مەیخانەئێ ڤی دلێ مسلێ پەرەنگ
کاڤل و وێران دبە لینەکی جاما ڕەحیق
سەرسەم و مەستە ژ دو دفعێ خومارێ بکە
یا نەھ و وەیدا دکە سر د ڕاحا عەتیق بپ81

هەروەسا ژ دەردێ فەلەکێ و یارێ حەیران مایە، کو زولم زۆریا خوە ل وی دکن و دبێژت:

فەلەك بشکێ ئەو سەدسالا کو عالەم تێدە حەیرانە
وەفا نینە د تەبعێ تە چ بێ دادی و تۆفانە
ل مە مێلاك کون کر تە ئەیا ناز و جەفا و جەر
مەکێشە زەحمەتێ دل مە ژ خوە بێ تاب و وێرانە بپ128

شێخ حەسیب ل دووماهیا دیوانا خوە ئەوا کو ل سالا (1949)ز ب دەستێ محەمەد عەسکەری ل بەر دەستخەتێ ڕەسەن هاتیە ڤەگوهاستن، شعرەکا بابێ خوە شێخ محەمەد جان نڤیسیە و دبێژت کو ئەڤ گۆتنە مەبەست و خوەشیەك ژی تێدایە، لێ مخابن نەیا تمامە، وەکو دبێژت: ((ئەڤ قەول غایەت موعتەبەر و هەم هەوەس و مەعریفەتەك پورِ تێدا هەیە کو ئابِێ منی شێخ محەمەد کورِێ شێخ حەسەنێ نوورانیێ ئەقتەبی گۆتیە. حەیف و یازوغ کو نەتمامە))[1].

(1) شێخ حەسیب شێخ محەمەد جان، دیوانا شعران، بپ187. (دەستخەت)

ئەڤ شعرە ل سەر جۆرێن خوارنانە و ب شێوەیەکێ جوان هاتیە ڤەهاندن، وەکو دبێژت:

ئاھ ئەز دەستێ برنجا نازەنین — دەرکەڤت ڕاحەت میزاجێ ئاکلین
گوشتێ پەز بۆ وی بکن گەر هەمنشین — هەر ئەوە ناڤ جوملە خوارن موعتەبەر
لێ تو ناکی بەحسێ ترشا بامیا — تێخی ناڤ چەند پەرچە گۆشتێ هندیا
لائیقە ئەو بێتە سفرا والیا — شێخ جوملە ترشکا ساحب هونەر

.....

ئەهلەن ئەی قەیماغا نەگۆزیلەمە — بۆ بریندێ برچیان ئەڤ مەڵەمە
گەر هنەك ماستێ میا دەینی جەمە — ئەو دین دەرمان ژ بۆ ئێشا جگەر
تو ب سەر چاڤێ مەرە بێ ئەی کەباب — گۆشتێ پەز گۆشتێ مریشکان و شەباب
کی بخوە نابینە دەر حەشرێ عەزاب — خوارنا وێ خەیر ژێ تێ نابێ شەر

بپ187ـ188*

وەکو ل گەل مە بۆری کو ئەڤێ بنەمالێ چەندین شاعرێن مەزن و ناڤدار ئینابنە هەبوون کو خزمەتەکا پڕ هەژی بۆ چاند و ڕەوشەنبیریا کوردی ب گشتی ل وی سەردەمی کرینە، ئەوان هەمیان گرنگیە باش دایە زمانێ کوردی و هەردەم ڤیابنە پێشبێخن، بەلگە ژی نڤیسینا ئەڤان هەمی بەرهەمان ب زمانێ کوردیە، کو ل وی سەردەمی کێم بەرهەم ب زمانێ کوردی دهاتنە نڤیسین.

دیسا ئەڤ بنەمالە، یان شاعرە سەرکێشێن سەردەمێ خوە بووینە کو ل کێشێن مللەتی زڤرین و گوھ داینە ئێش و ژانێن گەلێ خوە، ئەڤە ژی ژ هەستا وان یا نەتەوەیی بوویە، کو ل سەر کوردایەتیێ هاتبوونە پەروەردەکرن، لەو بەرهەمێن وان پڕن ژ هەستا نەتەوەیی و وەلاتپارێزیێ، هەتا وەی ڕادەیی کو هندەك ژ وان پشکداری د شۆرەشێن

* بۆ هەموو نموونەیێن شعری بنێرە، دیوانا شێخ حەسیب کوڕی محەمەدجان، (دەستخەت).

کوردیدا کرینه، مینا شۆرەشا سەعیدێ پیران کو محەمەد کەربەلائی و محەمەد عەسکەری هەردویان پشکداری تێداکربوو، پاشان محەمەد کەربەلائی ژ ئالی تورکانڤە بۆ دەمەکی هاتبوو سەرگۆنکرن.

د ئالیێ شاعریەتی و ب هێزبوونا ڤەهاندنا شعراندا، ل گۆڕ دیتنا مە محەمەد عەسکەری ژ هەمی شاعرێن ڤێ قوتابخانەیێ (بنەمالێ) شعرێن وی ب هێز و ل هەڤهاتی و بەیسك بلندترن، ئەڤ چەندە ژی ژ شاعریەتا یێن دی کێمتر ناکت، بەروڤاژی ئەو ژی هەمی ب سەنگن و خودان بەرهەمێن پڕ بهانە، لێ بەرهەمێن عەسکەری ژ هەمیان ب سەنگترن و زمانێ وی یێ شعری گەلەکی ب هێزە و وێنەیێن وی یێن شعری ژی گەلەك د جوانن. هەروەسا هەمی شاعرێن ڤێ قوتابخانەیێ هەژی پتر دووڤچوون و ڤەکۆلینا بەرهەمێن وانە، چونکو پڕن ژ دیرۆك و ڕوودانێن وی سەردەمی و گەنجینەکا بێ دووماهینە بۆ هەر ڤەکۆلینەکا ئەکادیمی و د هەر وارەکیدا هەبت.

رۆلێ ڕۆژنامەیا کوردستان (1898-1902)
د پێشڤەبرنا ئەدەبیات و ڕەوشەنبیریا کوردیدا

ڕۆژنامەڤانی و پەیدابوونا چاپ و چاپەمەنیان گرنگیا خوە یا ڕەوشەنبیری د ژیانا هەر گەل و وەلاتەکیدا هەیە، چونکو ئەڤ یەکە ژ دیاردەیێن پێشڤەچوون و شارستانیەتێ دئێتە هەژمارتن، ڕۆژنامەڤانی ب خوە ژی پشکداریێ د ئاڤاکرنا پشکەکێ ژ جڤاکیدا دکت، نەمازە ڕۆژنامەڤانیا ئازاد یا دچتە د ناڤ هەمی واریێن ژیانێدا و خوە دکتە پارچەکا ئەکتیڤ و کاریگەر یا ژیانا خەلکی هەمیێ ب تەڤ تەخ و چینێن خوە ییێن جڤاکیڤە.

میر مقداد مدحەت بەدرخان

ڕۆژنامەڤانیا دروست ئەوە، یا دەربڕینێ ژ ئێش ژانێن گەل و وەلاتی بکت، ببتە زمانحالێ خەلکی، ببتە چاڤکێ کامیرێ بۆ دیارکرنا ڕاستی و باشی و خرابیان، نەکو وەك ڕۆژنامەڤانیا زەر یا ب تنێ ئالیێ خرابیێ دگرت.

ڕەخنەگرتن د ڕۆژنامەڤانییێدا کارەکی باشە، هەکە یا ئاڤاکەربت، ژ بۆ بەرژەوەندیا گشتیا بلندا وەلاتیان بت، مەبەست پێ ژ بۆ چاکسازیێ بت، نەکو شکاندنا کەسان و ئالیێ دی پێ بەرانبەر و خرابیێ بت.

ڕۆژنامەیا کوردستان وەکو ڕۆژنامەیا ئێکێ

د دیرۆکا گەلێ کورددا، ل دووری وەلات ل باژێرێ قاهیرە ل ڕۆژا (22) نیسانا سالا (1898)ز دەرکەڤت، خودان و سەرنڤیسکارێ وێ میر میقداد مدحت بەدرخان بوو.

دیرۆکا ڕۆژنامەڤانیا ل دەڤەرێ بۆ سەدسالا نۆزدێ دزڤرت، ئەو گەلێن ل ژێر دەستهەلاتداریا حوکمێ ئوسمانیا ژی بەری کوردان دەست ب وەشانا چاپەمەنیان کربوون.

ل دووماهیا سەدسالا نۆزدێ د ناڤ گەلێ کورددا پارت و ڕێکخراوێن سیاسی هاتنە دانان و کۆمەلەیێن جڤاکی و ڕەوشەنبیری ژی هاتنە ئاڤاکرن و سەرهلدان و شۆرەشێن کوردی یێن چەکداری ژی دەستپێکرن.

دەرکەڤتنا ڕۆژنامەیا کوردستان ڕەنگڤەدانا ئەڤان هەمی بزاڤ و چەلەنگی و شۆرەشان بوو، چونکو وێ ژێدەرێ خوە ژ بزاڤا نەتەوەییا کوردان وەرگرتبوو، هەروەسا دەرکەڤتنا ڤێ ڕۆژنامەیێ هلبوونا چریسکا ئێکێ یا شۆرەشا ڕەوشەنبیریا کوردی بوو ل کوردستانێ، کو ژ ئالیێ بەدرخانیانڤە هاتبوو هلکرن، ئەوێن هەمی ژیانا خوە ژ بۆنا خزمەتا گەلێ کورد تەرخانکری، چ د وارێ بزاڤا سیاسی چ یا ڕەوشەنبیریدا کو د هەمی بیاڤاندا پێشەنگ و ڕێبەر بوون.

دەرکەڤتنا ڕۆژنامەیا کوردستان ئالاڤەکی کاریگەر بوو بۆ پێشڤەبرنا هزرا نەتەوەیی د ناڤ کورداندا، هەروەسا ئەڤێ ڕۆژنامەیێ ئالیێ میژوویی و ئەدەبی و زمان و فۆلکلۆر و ڕەوشەنبیرکرنا گەلێ کورد ژبیرنەکر و گرنگی پێددا.

ڕۆژنامەڤانیا کوردی بەروڤاژی یا تورك و عەرەب و فارسان بوو، چونکو یا کوردی((لە ئەنجامی (هوشیارییەکی تاکە کەسیەوە) لە دایك بووە: نەك لە ئەنجامی

پێداویستی دەولەت یان دەزگایەکی حکوومی بۆ بلاّوکردنەوەی پڕۆپاکندەو هەواڵەکانی خۆیان و بە ئەرشیف کردنی دەنگوباسەکانی ئەو حکوومەتانە))[1].

ل ڤێرێ پرسیارەك دئێتە گۆڕێ، ئەرێ بۆچی کوردان باژێرێ قاهیرە هلبژارت بۆ وەشاندنا ڕۆژنامەیا کوردستان؟ ئەم دشێن بێژن کو کوردان چو دەولەتێن خوە یێن سەربخوە نەبوون(نوکە ژی نینن) کو بشێن ل پایتەختێ وێ ڕۆژنامەیەکێ ب زمانێ کوردی دەربێخن، یان ژی چو حزب و ڕێکخراوکا وەسا ب هێز و خودان دەستهلات نەبوو کو بشێن ب ڕێیا وێ بەرەڤانیێ ژ مافێن ڕەواییێن گەلێ کورد بکن و ڕۆژنامەیان ل وەلاتێ خوە ب وەشینن، هەروەسا ((لەو سەردەمەشدا قاهیرە، لاچەپ، دوورەدەست کەمێك دوور بووە لە دەستهەلاتی دکتاتۆریەتی عوسمانی. نەك تەنیا رۆناکبیرانی کورد، بەلکو رۆناکبیرانی ئۆپۆزسیۆنی فارس و ئەرمەن و تورکیش رووبانتێدەکرد، بووبووە مەلبەندی کۆمبوونەوەی نووسەرانی بەرهەڵستکاری زۆربەی نەتەوەکانی ئەم ناوچەیە دژ بە ئیمبراتۆریەتی عوسمانی))[2] ، ڕاوەستیان و خەبات و بزاڤ دکرن کو گەلێن خوە ژ بندەستێ ئوسمانیان ڕزگار بکن.

ئەڤ دووراتیە ژی میر میقداد بۆ خوە ب دەرفەت دیت کو ڕۆژنامەیا خوە ل دووری دەستهلاتداریا وان دەربێخت، هەروەسا((ل وی سەردەمی وەلاتێ مسرێ د بیاڤێ هزری و ڕەوشەنبیریدا ژ وەلاتێن عەرەب و ئیسلامی پێشکەڤتی تر بوو))[3].

ب بەلاڤبوونا ڕۆژنامەیا کوردستان ب زمانێ کوردی، بەرپەرەکی نوو یێ زێرین د ناڤ دیرۆکا کوردی ب گشتی و یا ڕۆژنامەڤانیێ ب تایبەتیدا هاتە تۆمارکرن. بۆ جارا ئێکێ

(1) د. کەمال فوئاد، کوردستان یەکەمین ڕۆژنامەی کوردی، بپ7.

(2) د. کەمال فوئاد، ژێدەر و بەرپەر.

(3) هۆگر طاهر، ڕۆلێ ڕۆژنامەگەریا کوردی، بپ66.

کورد ژی مینا گەلێن هەڤسوو بوونە خودان چاپەمەنی و چاپخانا ئێکێ یا کوردی هاتە دانان.

هەژی گۆتنێیە دەمێ مرۆڤ د ناڤ بەرپەرێن ڕۆژنامەیا کوردستاندا گەشتەکێ دکت ـ ئەوا دوبارە هاتیە چاپکرن و ئەو هەژمارەیێن هاتینە دیتن ـ ئەڤ چەندە خویا دبت، هەر ژ هەژمارا (1، 5) مقداد مدحەت خودان و سەرنڤیسکارێ وێ بوویە، و ژ هەژمارەیێن (6ـ31)ێ عەبدولرەحمان بەدرخان برایێ وی یێ بچووك سەرنڤیسکارێ وێ بوویە، ڕۆژنامە ب خوە ل چەندین دەڤەر و وەلاتێن جودا دەرکەڤتیە، مینا (قاهیرە، جنێڤ، لەندەن، فۆلگستۆن) ئەو ژی ژ بەر فشار و دووڤچوونا دکتاتۆریا ئوسمانیا ل سەر ڕۆژنامەیێ و خوەدیێ وێ بوو.

دەرکەڤتنا ڕۆژنامەیا کوردستان بزاڤا ئەدەبی و ڕەوشەنبیریا کوردی خورت و بەرفرەهتر لێ کر، دیسا وە ل مرۆڤێ کورد کر کو ژ کەلتووریّ ئیسلامی و ئوسمانیان (عەرەبی ـ فارسی ـ تورکی) دەربازببت بۆ کەلتوورەکێ نەتەوایەتی و هەڤچەرخ و ڕەسەن[1].

ژ ئالیەکی دیڤە، ڕۆژنامەیا (کوردستان) گرنگیەکا باش دا زمان و ئەدەبێ کوردی، ب تایبەتی پەخشانێ، چونکو بەری وی سەردەمی پەخشان ب زمانێن بیانی (عەرەبی و فارسی) دهاتە نڤیسین، لێ دەرکەڤتنا ڕۆژنامەیێ ب کوردی وەکر کو زمانێ کوردی ببتە سۆمبلا نەتەوەیی د ناڤ هەر چار پارچێن کوردستانێدا و گەلەك کەسان بزاڤا نڤیسینا پەخشانێ ب زمانێ کوردی کر.

(1) د. کەمال فوئاد، ژێدەرێ بەرێ، بپ21.

ئەڤێ چەندێ ژی وەکر کو ڕۆژنامەیا (کوردستان) ببتە دەستپێکا پەخشانا کوردی یا چاپکری[1]، لەورا دبێژن هەکە ڕۆژنامەیا(کوردستان) دەرنەکەڤتبایە، دا کۆڤار و ڕۆژنامەییێن کوردی گەلەك پاشڤەمینن و دەرنەدکەڤتن و ئەم دا ژ خەلکەکی مینن پاشڤەمای، هەروەسا ڕۆژنامەیا(کوردستان) بیاڤێ نڤیسنێ بۆ هەمی کوردان و ل هەر پارچەکا کوردستانێ ڤەکر، بوو مینبەرەکی ئازاد بۆ هەمی کوردێن وەلاتپارێز و شۆرەشڤان کو بەرهەمێن خوە ل سەر بەرپەرێن ڕۆژنامەیێ ژ شعر و پەخشان و گۆتارێن ئەدەبی و ڕەخنەیی بەلاڤ بکن ((هەر ئەو ڕۆژنامەیەش بوو بۆ یەکەمین جارا وتاری سیاسی و کۆمەلایەتی و ڕەخنەیی و ئەدەبیی هێنایە ئارا و فێرکری خەلکی))[2] کر.

پشتی بەلاڤبوونا ڕۆژنامەیا (کوردستان) و خەبات و بزاڤێن وێ د وارێ ئەدەبی و ڕەوشەنبیریدا چەندین ژانرێن ئەدەبی ییّن نوو بۆ جارا ئێکێ هاتنە د ناڤ ئەدەبێ کوردیدا کو ب ڤی ڕەنگی سالا بەلاڤبوونا ڕۆژناما کوردستان ل (1898)ز دبتە سالا سەرهەلدانا ئەدەبێ نوو یێ کوردی[3].

ڕۆژنامەیا (کوردستان) هەر ل دەستپێکێ گرنگی دا ئەدەبیاتێن کوردی و ل هەژمارا (2)ێ بۆ جارا ئێکێ پارچەیەك ژ دیوانا(مەم و زین)ێ یا خانی بەلاڤکر، دیسا ل هەژمارەییّن د دووڤرا بەردەوامی دا بەلاڤکرنا ڤێ داستانێ و وەکو زنجیرە دئینا خوارێ، ل گەل ژی پووتە ددا شاعرێن دی ییّن کلاسیك و چەندین بەرهەمێن وان بەلاڤکرن، وەکو (حاجی قادرێ کۆیی) و گەلەکێن دی.

---

(1) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

(2) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

(3) هۆگر طاهر، ژێدەرێ بەرێ ، بپ71.

هەکە ڕۆژنامەیا (کوردستان) نەبایە مە چو ژ کلاسیکێن کورد نەدزانی، لێ ئەوێ ئەو شاعرە و بەرهەمێن وان ب گەلێ کورد بۆ جارا ئێکێ دانە دیارکرن و ب ڕێیا وێ ئەڤ شاعرێن کلاسیك ییێن هاتینە نیاسین.

وەکو خویایە ڕۆژنامەیا (کوردستان) بەرێ بنیاتی یێ ئێکێ بۆ ئەدەبێ کوردی یێ نوو دانا و دەرگەهەك تازە بۆ ڤەکر کو تێدا ئەدەبێ کوردی هزرێن نوو وەربگرت، ژ بەر کو ڕۆژنامەیا (کوردستان) ل ژێر کارتێکرنا هزرا ڕۆژئاڤایی هاتبوو دانان، چونکو میقداد و عەبدولرەحمان بەدرخان هەردویان ڕەوشەنبیریا وان ڕەوشەنبیریەکا ڕۆژئاڤایی بوو، زمانێن ئورۆپی ب تایبەت یێ فەرەنسی باش دزانین و د ڕۆژنامەیا خوەدا بکاردئینا، ئەڤە ژی ڕێیەك بوو کو ڕەوشەنبیری و کەلتووری ڕۆژئاڤایی ب ڕێیا چەندین وەرگێرانێن د ناڤ ڕۆژنامەییدا بگەهنە ناڤ گەلێ کورد و ئەو ژی بۆ خوە مفای ژێ وەربگرن. چونکو ئەڤ ڕۆژنامە بۆ کوردان ل ژێر کاریگەریا ڕۆژئاڤاییدا دەردکەڤت، کو د زمانێ ڕۆناکبیریا دونیاگەرییدا شارەزایە، نەکو ل کونجێن حوجرەییێن سار و تاری ڤەیە، ئەڤەیە پووتە و جودایی و نووکرنا ڕۆژنامەڤانییێ، شیابوو ببتە پرەك د ناڤبەرا ئورۆپا و کوردستانێدا[1].

دیسا بەرپەڕێن ڕۆژنامەییێ د خەملاندی بوون ب کارێن وەرگێرانێ و گرنگی یێ ددا، ئەڤە ژی ب ڕێیا پەیامان ب زمانێ بیانی یان ژی وەرگێرانا وان ژ زمانێن بیانی بۆ یێ کوردی. ئەڤە ژی دەستپێکەکا نوو بوو بۆ وەرارا ئەڤی جۆرێ ئەدەبی یێ گرنگ. ئەدەبێ نامەنڤیسینێ ژی بیاڤەکێ باش د ناڤ بەرپەڕێن ڕۆژنامەیا(کوردستان)دا هەبوو، ب تایبەتی ئەو نامەییێن مقداد بەدرخان کو ل هەژمارێن (3، 4، 5) و پاشی برایێ وی عەبدولرەحمان بەدرخان ل هەژمارێن (6، 7) بۆ سولتانێ ئوسمانی دهنارتن.

(1) د. کەمال فوئاد، ژێدەرێ بەرێ، بپ31.

عەبدولرەحیم ڕەحمیێ هەکاری

ژینەنیگارا هەکاری:

پشتی نەمانا میرگەهێن کوردی ل سەر دەستێ ستەمکارێن تورکێن ئوسمانی، جڤاکێ کوردی ڤەبوونەك ب خوەڤە دیت و تێکلی خەلکەکی دی بوو، ئەو ژی ب تایبەتی دەمێ فەرمانبەرێن حوکمەتێ هاتین و ڕێڤەبەریا ئێکسەر ل خەلکێ کوردستانێ کری، کەلتوور و ڕەوشەنبیریا خوە ل گەل خوە ئینایین، هۆسا سەرپەشیکێن گوهۆڕینێ گەهشتنە ناڤ کوردان.

عەبدالرحیم هەکاری

عەبدولرەحیم ڕەحمیێ هەکاری شاعر و نڤیسەر و شانۆڤانێ کوردێ نووکەر، ل دووماهیا سەدسالا نوزدێ هاتە د قادی ئەدەبی و ڕەوشەنبیریا کوردیدا کو ل وی سەردەمی جڤاکێ کوردی ژ ئالیێ سیاسی و ڕەوشەنبیری و هەتا جڤاکی ژی کەڤتبوو بەر پێلێن گوهۆڕینێ، ژ ئەگەرێن ڕەوشا کوردستانێ و ژ دەستدانا سەروەریا خوە بریڤەبرنێ، ((عەبدولرەحیم رەحمی هەکاری (1890-1958) لە گوندی ئەلباکێ

Albake كه به (باشقالا/باشكالا) ناسراوه و ئێستا قەزایەكە سەر بە شاری (وان) لە دایكبووە، باوكی سەید محەممەد پرتەو، لە بنەمالەی سەید عەبدولقادری گەیلانی بوو))[ت].

خواندنا وی:

عەبدولرەحیمێ هەكاری هەر ژ زارۆكینیێ كەڤتیە بەر خواندنێ، چونكو ژ بنەمالەكا خودێناس و ئایینی بوو، خواندنا خوە ل حوجرە و مزكەفتان خواندیە، هەروەسا خواندنا سەرەتایی ل گوندێ خوە و ناڤنجی و خانووا ماموستایان ژی ل وانێ تمام كریە[ث]. پاشان بۆ بەردەوامی دان ب خواندنا خوە و وەرگرتنا باوەرنامەییێن بلندتر بەرێخوە دایە ئەنقەرە و ل وێرێ پەیمانگەها دارایی تمامكر[ج]. ئالیێ دینی ژی گەلەك كارتێكرن ل عەبدولرەحیم كریە، ژ بەر كو ((هەر لە منداڵیەوە گۆش كراوە بە زانستە ئاینییەكان و تا وای لێ هات خوێندنی بالا لە كۆلیژەی (ئیلاهیات) تەواو بكات. ئەمە وای كرد كە تێگەیشتنێكی ئاینی بۆ هەموو بوارەكانی ژیان هەبێت)) [ح].

عەبدولرەحیمێ هەكاری ل سالا (1958)ز ل ستەمبۆلێ مالئاڤاهیكر و ل گۆرستانا نەجاتی بەگ هاتیە ڤەشارتن[خ].

---

(1) د. فەرهاد پیربال، عەبدلرەحیم ڕەحمی هەكاری، بپ11.

(2) د. فەرهاد پیربال، ژێدەر و بەرپەر، بپ11.

(3) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

(4) یادگار ڕەسول بالەكی، سیماكانی تازەكردنەوەی شیعری كوردی، بپ90.

(5) د. فەرهاد پیربال، عەبدلرەحیم ڕەحمی هەكاری، بپ11.

ژێدەرێن ڕەوشەنبیریا وی:

دەمێ عەبدولرەحیم ل ستەمبۆلێ، وی چاخی ستەمبۆل ناڤەندەکا ڕەوشەنبیریا گرنگ بوو، ژ بەر کو ل وی سەردەمی پێلێن نووکرنێ د هەمی واراندا بەر ب ڕۆژهلاتی، نەمازە وەلاتێن ل ژێر ڕکێبا

دەولەتا ئوسمانیڤە دهاتن و ئێکسەر تیرۆژکێن ئەڤێ نووکرنێ ژ ستەمبۆلێ دگرتن، هۆسا عەبدولرەحیمێ هەکاری ل دەستپێکا سەدسالا بیستێ و ب شێوەیەکی ئێکسەر د ناڤـ جەرگێ ڕوودانێن ڕەوشەنبیریدا، د ناڤ دلێ بزاڤێن ئەدەبییێن وەکو سەروەت فنون(1890)، فەجرێ ئاتی(1908) و گەنج قەلەملار (1910) ل ستەمبۆلێدا بوو، ئانکو د ناڤ سەقایێ نووخوازیا لاوێن تورکدا ژیایە، ڕاستەخوە مفا ژ بەرهەمێن وان و کەلتووریێ ڕۆژئاڤایی بێ وی سەردەمی وەرگرتیە(1).

هەروەسا کارکرنا هەکاری د ناڤـ کۆمەلە و ڕێکخراوێن کوردیدا بێن وی سەردەمی، مفایەکی باش گەهاندیێ و بووینە ژێدەر و سەرۆکانییێن ڕەوشەنبیریا وی. دیسا خواندنا وی ل ستەمبۆلێ و تێکلی و هەڤناسین ل گەل چەندین کەسان کر و ب تایبەتی ل کۆلیژا ئیلاهیات ئەو ڕەوشەنبیر و نڤیسەرێن کورد بێن ناڤدار مینا (حەمزە بەگێ موکسی، مەمدووح سەلیمێ وانی، کەمال فەوزی و محەمەد شەفیقێ ئەرواسی) پەیوەندی ب وان کر و ل گەل چەند کەسێن دی کۆمەلەیا (هیڤی) یا کوردی ڤەژاندەڤە ئەوا کو ل سالا (1912) هاتبوو ئاڤاکرن، پاشان کۆڤارا (ژین) ب کوردی و تورکی د ناڤبەرا سالێن (1918 ـ 1919)دا بەلاڤکرن(2).

---

(1) د. فەرهاد پیربال ، مێژووی شانۆ ل ئەدەبیاتی کوردی دا لەکۆنەوە تا 1957، بپ103.

(2) د. محەمەد بەکر، کۆڤارا زانکۆ: ھ6، پەربەندێ2، بپ874.

وەکو دیار عەبدولرەحیمیّ هەکاری ئێك ژ نڤیسەرێن چەلەنگێن کۆڤارا (ژین) بوویە، کو وێ کۆڤاریّ مفا ژێ دیتیە، هەروەسا مفا ژی گەهاندیە هەکاری، چونکو د ناڤ (25) هەژمارەییّن ژیییّ خوەدا (20) شعرێن هەکاری ل گەل چەندین پەخشان و چیرۆك و شانۆنامە ب زمانیّ کوردی و تورکی ل سەر بەرپەڕێن وێ بەلاڤکرینە.

ل ئالیەکی دی و ژ ئەنجامێ ژیان و بزاڤا ڕەحمیێ هەکاری ل ستەمبۆلیّ ((فێربوونی زمانی ڕووسی و ئەلمانی و وەرگرتنی ئەو کەلتوورە ڕۆژئاواییە بە شێوەیەکی ڕاستەخۆ، ع. م. هەکاری دەبێتە یەکەم شاعری هەوچەرخی کورد کە لە کەلتووری (عەرەبی ـ فارسی)یەوە بازیداتە سەر کەلتووری ڕۆژئاوایی و لە هەمان کاتدا پێکەوەگریّ بدات و سوود لە دووەمیان وەربگرت)) [1].

عەبدولرەحیم و خیزانا خوە

دیسا هەکاری دئێتە هەژمارتن شاعریّ کورد یێ ئێکێیە فێری زمانێن ئورۆپی ببت و مفا ژێ وەرگرتبت بۆ زەنگینیا ڕەوشەنبیریا شعریا خوە[2] و ب ڤێ یەکێ شیایە فەرهەنگا خوە یا زمانی بەرفرەە بکت د ڕێیا ((بەکارهینانی

(1) د. فەرهاد پیربال ،هەر ئەو ژێدەر و بەرپەرێ بەرێ.

(2) د. فەرهاد پیربال، ژێدەرێ، بپ103.

دەیان زاراوە و وشە تازەی وەك (پیەس)، (تیاترۆ)... لە نووسینیەکانی خۆیدا، کە بۆ یەکەم جار دکەونە ناو زمانی کوردییەوە، بەڵگەی ئەم ڕاستییەن))[2].

بەرهەمێن وی:

عەبدولرەحیمێ هەکاری وەکو شاعرەکی نووکەر و چەلەنگ، چەندین ئافراندن د ناڤ بەرهەمێن خوەدا کرینە، ل سالا (1918)ز و د ژییێ (18) سالییدا بەرهەمێ خوە ییێ ئێکێ کو پارچەکا شعرێ بوو ب ناڤێ (بانگ) ل هەژمارا (1) ل بەرپەرێ (11)ێ د کۆڤارا (ژین)دا بەلاڤکر[3]، کو دبێژت:

هشیار بووم ئەز دونیا هەمی کەڕ
ب دەنگێ مەلایی اللە اکبر
اللە اکبر دەنگێ منارێ
(رابن) دبێژت وەقتێ سبێیە
صاحب خەباتان شەیتان لەپێیە[3].

1ـ د ناڤبەرا سالێن (1918ـ1919)یدا ڕەحمیێ هەکاری (20) پارچە شعر ییێن ل کۆڤارا (ژین) ب زمانێ کوردی بەلاڤکرین، ئەڤە ژی نیشانا چەلەنگی و زیرەکیا هەکاریە د واریێ بەلاڤکرنا بەرهەمێن خوە ییێن شعری و دیارکرنا شیانێن خوە ییێن ئافراندنێیە د بیاڤێ ئەدبیاتاندا کو کەسێ بەری وی هندە بەرهەم بەلاڤ نەکرینە.

---

(1) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

(2) هەر ئەو ژێدەر، بپ12.

(3) عەبدولرەحیم ڕەحمێ هەکاری، گازیا وەلات کتێبا ئەوەل، بپ3.

2ـ دیوانا ((گازیا وەلات)) ئەڤ دیوانا شعری ژ چار بەرگان پێك دئێت. بەرگێ ئێکێ ل سالا (1919)ێ ل ستەمبۆلیێ ل بن ڤی ناڤی ((گازیا وەلات، کتێبا ئەوەل)) هاتیە چاپ و بەلاڤکرن. ئەڤ بەرگە (14) شعرێن نووژەن ب خوەڤە دگرت، کو(25) بەرپەڕ خەملاندینە و ل دووماهیێ ژی بەرهەمێن وی نڤیسینە و ل چاپخانا (نەجم ئیستقبال) هاتیە چاپکرن. بەرگێ ئێکێ ب شعرا (بانگ) دەستپێکریە، کو ل دووماهیا وێ ئەڤ دیرۆکە بۆ دانایە (24چریا ئەول ـ 1334) مشەختی کو دبتە بەرانبەر سالا (1915ـ1916) زایینی، ئانکو ل ڤێ دیرۆکێ هاتیە نڤیسین، ئەڤە شعرا وی یا ئێکێیە د کۆڤارا (ژین) یا ستەمبۆلیدا بەلاڤبووی، وەکو ل گەل مە دربازبوویی.

د ئەڤی بەرگیدا (ئێکێ) عەبدولرەحیمێ هەکاری پێنگاڤا ئێکێ بەر ب داناانا بنەسترا ئاڤاهیێ شعرا نوو یا کوردی هاڤێتیە، کو بەری وی کەسێ ئەو پێنگاڤ نەهاڤێتبوو، چونکو ئەو شعرا کوردیا هەتا وی سەردەمی (پشتی وی ژی) ل سەر قالبێن عەرووزا عەرەبی دهاتە نڤیسین و شاعر پابەندی قانوون و دستورێن وێ بوون. لێ هەکاری ئەڤ قەیدە شکاندن و سیستەم بەزاند. د ڤی واریدا (د.محەمەد بەکر) ددتە خویاکرن کو هەکاری سەربۆرەکا پێشەنگ د شعرا کوردیدا دەستپێکر و شێوازەکی نوو د نڤیسینا شعرێدا ئافراند، کو د وارێ ئەدەبێ کوردیدا دیاردەکا کێم وێنە و دەگمەنە[ژ]. د بەرگێ ئێکێدا عەبدولرەحیم چەندین پێنگاڤـ بەر ب نووکرنا شعرا کوردی هاڤێتینە ژ شکاندنا تۆبۆگرافیا شعرێ و بکارئینانا خالبەندیێ و کۆپلەییێن شعری کو بەری هینگێ د ناڤ شعرا کوردیدا نەبوون، هەروەسا بەحسکرنا بابەتێن نوو کو کێم بەری وی د شعرا کوردیدا هاتینە بەحسکرن.

(1) د. محەمەد بەکر، ژێدەرێ بەرێ، بپ873.

3ـ ديوانا ((گازيا وەلات)) بەرگێ چارێ كو ل سەر بەرگێ وێ نڤيسيە ((گازيا وەلات، كيتابا چارێ، تەڤدا ئاگر، ژ مالا هەكاريان: عەبدولرەحيم رەحمى)) ئەڤـ ديوانە ژ (9) شعران پێكهاتيە و (50) بەرپەرِ هەمبێر كرينە. ل دەستپێكا ديوانێ هەكارى شعرەكا دريژ ب ناڤێ ((پەرەك زێرين ژ تاريخێ)) كو ژ (195) مالكان پێكدئێت ڤەهانديە و چەندين بابەتێن ديرۆكى و جۆرا جۆر ب خوەڤە دگرت.

ل دۆر نژادێ كوردان دبێژت:

چى كوردێ ماد مولكێ خوە نەكرنە ئەليتفات ئەصلا
د دينێ وەحدتێ دا بوونە رەهبەر راكرن ئەعلا
خەليل الله ئيبراهيم كورەك هێلا ل كنعانى
ژ وى چێبوونە پێغەمبەر كو خەلقێ دينێ حەقانى
ئەڤە موسا ئەڤە عيسا هەمى نەسلا خەليل والله
كوردى بوويە باپيرێ محەمەد حەق رەسول والله
ژ ئسماعيل چێبوونە قوريشى جومله موستەعرەب
ئەڤێن كورد د ئەصلێ وان ڤەكر بوو عالـەمى مەكتەب بپ6

ل دۆر سەلاحەدينێ ئەيوبى دبێژت:

ژ كرمانجان سەلاحەدينێ ئەيوبى عەلـەم راكر
شەهامەت دايە مەيدانێ رۆحێ ئەسلاف پێ شاكر بپ8

ژ بۆنا زانايێن كورد وەها دبێژت:

ئەڤە ئيبنو ئەسير مەلايێ جامى و حەريرى جومله كرمانجن
هزاران ئەهلێ عيرفان هاتينە تەوحيدێ ئاماجن
غەزالى ئيبنو سيناء و جزيرى حەزەتێ خانى
رەئيسێ ئەوليائان غەوسێ ئەعزەم شێخى گەيلانى

هەمی کوردن ب وان فەخرێ بکن ئەی مەعشەرا ئەکراد
عەجەب کی ئەحمەقە بێژتە مە بێ ئەصل و بێ بنیاد بپ9

دەمێ فەلـەییّن ئەرمەنی ل بەرانبەر تورکان ڕابووین، ئورۆپا هاریاری و پشتەڤانیا وان کر:

فەلان بێ دینی تورکان کرنە عسیان و ل هەڤ جڤیان
د ناڤا ئەڤرۆپایێ پوڕ ب قوەت بوو جڤاتا وان
ژ تەختی خستن و خونکارکرن ئیعلانێ حوریەت
ژ بۆ وان بوویە ئازادی ژ بۆ مە بوویە مەحویەت بپ16

هەردەم سەرکردەییّن کوردان خەبات و بەرخوەدان دژی زولم و زۆریا تورکان کریە، ئەوان ژی ب هێزا ئاگری بەرسینکێ هەمی بزاڤ و لڤینێن کوردان گرتیە و ڕێبەرێن وان گرتینە و ب سێدارێڤە دالقاندینە:

بێ خانە بوو بلیسی دالقاندن شێخی هیزانی
کرن ئامانج زولمێ وان سولەیمانێ بەدرخانی
دەما دیت زولم و نامەردی مەلا سەلیم خوەدا ڕووسان
سیاسەت کرن و خاپاندن وی کوشتن وان و مەخووسان
هنەك بوون ئیتلافچی و کوفارماسۆن و بێ ئیمان
ب ناڤێ (اتحاد) وان ژ بۆ مەحوا مە کر پەیمان بپ16ـ17

ل دەستپێکا سەدسالا بیستی چەندین جڤات و کۆمەلـەییّن کوردی هاتینە ئاڤاکرن، ڤان جڤاتان ژی کۆڤار و ڕۆژنامەییّن خوە هەبوون و خزمەتا چاند و ڕەوشەنبیری و دۆزا کوردی دکرن:

جڤاتەك چێکرن ڕەسمەن شەریف پاشا موڕەخس بوو

د پاریس دا وەکیلێ مە ژ بۆ کوردان ئەو کەس بوو
جڤاتەك دی مەچێکربوو ژ بۆ علم و ژ بۆ عیرفان
د ڕۆژئاڤە هەبوون یەك (ژین) و یا دین ناڤ کوردستان
خەباتا وان جدی بوون د شوغلی دا سەمیمی بوون
بەدرخانی و بابانی هەمی د دەعوا سەراکی بوون بپ19ـ20.

دەمی ئوسمانییێن زۆردار دکەڤنە تەنگاڤیان، پەنا دبرە کوردان و سۆز و پەیمان ددانێ، کو دێ مافێن وان دنێ و ژیارا وان خوەش کن و... هتد، دەمێ ژ وان شەر و تەنگاڤیان قورتال دبوون، بێ ل وان هەمی سۆز و پەیمانان ددانان و کوشتارێن مەزن دژی کوردان دکرن، ڤایە خالدێ بەگی جەبری ڕێبەرێ شۆرەشا کوردی یا سالا (1925)ز گرتن و بەری دەستپێکا شۆرەشێ ل سێداریێ خستن، هەکاری ژی ل دۆر ڤێ یەکێ دبێژت:

ب ناموسا خوە سوند خوارن ژ بۆ خالد بەگێ جەبری
حەتا حەقێ وە کوردان ئەم نەدن حەرام بە مە میری
چی گاڤا بوونە غالب گوھ نەدانە عەهد و پەیمانان
نەهشتن تشتەکی قودسی تەجاوز کرنە ئیمانان
تەحمل وان نەکر خالد بەگی و یووسف زیا کوشتن
چرایێ مە ڤەکوشتن ما کەسی عەقل ل سەر هێشتن
قرار قەتل عامێ دا د پالۆ و دێرسم و ئاغری (ئاگری)
بوویە مەزبەح (کوشتار) ژ بۆ کوردان ب ملیۆنا ژن و زاری بپ22

ل ئالیەك دی بەحسێ میر و بەگ و میرگەهێن کوردی دکت، کا چاوا ل سەر دەمێ وان وەلات د سەربخوەیێ و تەناهییێدا دژیا، نەمازە ل هەکارێ و بۆتان، میرێن کوردان گرنگی ب زانین و زانستێ ددا و زانا و هزرمەندێن ژێهاتی و بێ بەڤل ب دریژیا دیرۆکی ژ ناڤ کوردان ڕابووینە کو هەمیان مفا ژ وان وەرگرتیە:

د وەقێ میرەکاندا قەبیێ ئەحوال چاوان بوو
هەبوون بیست و پێنج میرەك وەلات مەسعوود ئاڤابوو
د واندا حوکمێ شەرعی تام ب حەقانی د بوو جارێ
تمامی مولکێ دا خاسمە د بۆهتان و د هەکارێ
هەبوون دارولفنون خەلقێ دخوەند عالم فحول ڕابوون
خودێ فەیزا خوە دابوو وان هەمی مەسعوود هەمی شابوون بپ22ـ23

عەبدولـرەحیمێ هەکاری ناڤێن شاعرێن کلاسیکێن کورد ژی ئانینە و ل دووڤ دیتنا خوە ڕێزکرینە:

مەلائێ باتەئی شەیخێ حەریری ئەحمەدێ خانی
فەقێ تەیرانی شەیخ ئەحمەدێ جزیری و بۆهتانی
مەلا عەلیێ هەکاری ژ میر موستەفا خان بەگ
کو مەخلـەس (ناسناڤ) پەرتەوە دیوان هەیە هەم عالمە هەم بەگ بپ23

دیارە باژێرێ بەدلیسێ کو جهێ زانین و زانستێ بوو، هەروەسا شەرەفخانێ بەدلیسی کو کەسێ کورد بێ ئێکێیە دیرۆکا کوردان ب دەستێ خوە نڤیسی، هەکاری د ڤی واریدا دبێژت:

هەبوو بێ حەد جهێ عیلـم و جهێ عیرفان جهێ تەدریس
موحەققە دار و عیرفان بوو د کوردستانێ دا بەدلیس
کوتوبخانە مەدارس مەسجد و مزگەفت و مناره
تژی فەزل و تژی عیرفان نها ژی ئەو ب ئاسارە
شەرەفخان بەگ نڤیسی بۆ مە تاریخ ناڤ شەرەفنامە
ب فەزل و عیلـم و زانینێ حەتا ئیرۆ شەرەف دا مە بپ24

هەروەسا ل دۆر جھ و باژێرێن کوردان ییّن ب ناڤ و دەنگ، عەبدولرەحیم پەسنا وان ب ڤی ئاوایی دکت:

د مووش و پالۆ و وانێ موحەمەد ئانو دوەستانێ
خەلات و ئەجواز ئەردیش ئەلئەسەر گرت حەتا ئەوانێ
وەرە گێنجێ خوزاتی و خەپوتێ حەتا سێواز
ڕەها مەرعاش (مەراش) و عینتابێ جهێ کوردان موحەققە (خاص)
دیاربەکر د گەل میّردین حەما حیمص و دێرەزوور
وەرە سەنجار و بەهدینان سولەیمانیە شەهرەزوور بپ25

ل دووماهیا ئەڤێ شعرا دریّژ کو ئەم دشێن ب چامەکا شعریی ب ناڤ بکن، هەکاری بانگ دکتە خۆرتێن کوردان کو تەڤدا بخوونن و خوە زەحمەت بدن، چونکو ب ماندیبوونێ دێ شێن ناڤێ وەلاتێ خوە بلند کن و ببنە مرۆڤێن خودان شیان، لەوما دبێژت:

بخوونە خوەندنا تە بۆ مە کیمیایە بکە جەهدێ
ب جەهدا خوە بلنکە مللەتێ خوە وەر بکە عەهدێ
ببە ئینسانەکی کامل فەزیلەت بت شیعارا تە
توکرمانجی ئەوان هێشیار بکە عەینی حەیاتا تە
د ڕێیا دین و مللەت دا فیدا بە غەم مەخوە ئەسلا
ژ بۆ تە حازرە بێ شك بزانە جەنتە ئەعلا بپ29

هەژی گۆتنیە، کو ئەڤ شعرە هەر وەکو ل دووماهیا وێ هاتیە نڤیسین ل ((1ـ چریا ئەول = 1945)) هاتیە نڤیسین.

د شعرەکێدا ب ناڤێ (ئیلحاد) بەحسێ نەمانا خیلافەتا ئیسلامێ و ڕاکرنا شەریعەتی و بەلاڤبوونا بێ ڕەوشتیێ ل قوتابخانەیان و جهێن دی دکت و دبێژت:

شەریعەت ڕاکرن وان سان خیلافەت چو ژ خەنناسان
مەدارس دانە بەر داسان تەجاوز کرنە ئیمان
مەکاتب وی کرنە لیسە بکافی مەعبەدەك پیسە
مەقەر د وی ئبلیسە بنیڕنە کنزێ عیرفان بپ32

عەبدولرەحیمێ هەکاری د شعرا (دەجال)دا، ب شێوەکی جوان سالۆخەتێن ئەتاتۆرکی دکت و دبێژت:

تو نەپرسە ژ من دەجالێ مەسیح هەر ئەوە
تو موسلمانی ئەگەر ڕابە نەرازی جێ خەوە
د زەمانەك نە گەلەك ڕاکری دین کوفرێ جڤاند
هەمی ئانینە ل بەر هەیکەل و ڕەسمێ خوە جڤاند
گرتە دەستێ خوە درِاند بەرتە پەرێ قورئانێ
وێ کیتابێ دحەبینن هەن جارەك کانێ بپ34

ل ئالیەکی دی، بەحسێ وان کوشتارێن خویناوی یێن ئەتاتۆرکی ب سەرێ گەلێ کورددا ئینایە دکت، کا چاوا خوینا هزاران درێژت و خەلك یێن وەکو دەواران لێهاتین و کەس دەنگ ناکت و هەمیان ل بەر زولم و زۆریا وی گوهێن خوە یێن شۆڕکرین:

ژ بریناں خوون درێژت وەکی جۆباران
بوویە سەلەخانە وەلاتێ من ژ خوونا ژاران
ڕە و سنبێل مە بڕین لەو کو هەمی قەحبە ژنن
هن کەرن گوھ مەزنن هن ژی ب شاخ و بزنن بپ36

عەبدولرەحیم ڕەحمیێ هەکاری خدم و کۆڤاندارێ گەل و وەلات، هەردەم گازی گەلێ خوە یێ کورد دکر و بەرێ وی ددا ڕێیا ڕاست و دروست، بەرێ وی ددا ئێکگرتن و ئێکبوونێ، چونکو ئەڤەنە ڕێیێن قورتالبوون و سەرفرازیێ :

وەلاتیەك ل سەر چیا دکت گازی
وەرن وەرن هەبتن وەلات ما تازی
وەرن وەرن ژ خودێ ب ترسن ئەی ئەکراد
بنێڕ کوسە (چاوا) مانە سەفیل و بێ بونیاد
وەرن وەرن بجڤین بن جڤاتەك نوو
ئەمر دکت قورئان (ولاتفرقوا) بپ37*

4ـ عەقیدا کوردان: ئەڤە نامیلکەك شعریە ل دۆر عەقیدێ هاتیە دانان، تەڤدا ل سەر عەقیدە و بیروباوەرێن مرۆڤێ موسلمانن کو ژ (16) بەرپەرێن مەزن پێکدئێت و ل سالا (1331) مشەختی بەرانبەر سالا (1913ـ1914) زاییەنی هاتیە نڤیسین، هەر وەکو ل دووماهیا وێ ئەڤ مالکا شعری نڤیسینە:

ئەول و ئاخر کو بێکە (ثانی و ثالث) کو سێ
قەنج تەفەکور کە بوویە تاریخا ئەوێ بپ16

وەکو خویا ئەڤ نامیلکە یا دینیە و هەمی ڕوکنێن باوەریێ تێدا شرۆڤەکرینە، ل دۆر ڕوکنێن دینێ ئیسلامێ هەکاری دبێژت:

ڕوکنێ دینێ مە کو پێنجن تو بزانە ئەی عەزیز
یا ئەول کەلیما شەهادت تو ببێژە پاك تەمیز
یا دویێ صەومە کو ڕۆژی گرتنا یەك مەھ تمام

* بۆ نموونەیێن شعری بنێرە عەبدولرەحیم ڕەحمیێ هەکاری، دیوانا (گازیا وەلات، کیتابا چارێ)، دەستخەت.

یا سیێ پێنج وەقت نڤێژن تو ببە دائیم مودام
یا چهارێ چوونا حەجێ یە ئەگەر قوەت هەبێ
یا دیتر دانا زەکاتێ یە ئەگەر پورِ مال هەبێ بپ3

ل دۆر باوەری ب خوەدایێ مەزن و سالۆخەتێن وی، هەکاری دبێژت:

دو نەوع سیفەت هەنە ژ بۆ خودایێ ئینس و جان
یەك سوبوتیەیە یەك زاتیەیە ئەی نورێ جان
زاتیە شەشن سوبوتیە کو هەشت گوهدان بکە
ژ شەشان یەك ژێ وجودە حەق هەیە ئیمان بکە
پێشیکاهیا وی نابوو هەم دووماهیك نینە قەت
بێکە هەم ئەو بێ هەڤالە بێ شریکە ئەو ئەحەد بپ4-5

فریشتە چێکریێن خودایی وان نەخوارن و نەڤەخوارنە، کارێ وان ب شەڤ و رِۆژان پەرستنا خودایێ مەزنە:

تو بزانە حەقن مەلائیك چێکرن حەق ئەو ژ نوور
جیسمێ نوورانی لەتیفن ژن و میرانێ کو دوور
نەکو خوارن نەڤەخوارن نەکو وەستان هەیە وان
جوملە وان فیعلان بەرینە مونتەزر ئەمرێ خودان بپ6

دیسا ژ بۆنا نیشانێن رِۆژا قیامەتێ و رِابوونا دەجالی و هاتنە خوارا عیسا پێغەمبەر (سلاڤ ل سەر بن) ژ ئاسمانان دبێژت:

هندەکێ تشتان هەنە پاش وانەیە ئاخر زەمان
رِابتن مەهدی و هەم سۆفیان و دەجال بن عەیان
پاشی دێ حەزەتێ عیسا ژ ئاسمان بێتە خوار

دێ ب کوژتن وی دەجالی دێ مەحۆکت ئەهلێ نار
ڕۆژ دێ ژێ مەغرب ب دەرکەڤتن ئەمرکریە ڕەسوول
دەرگەهێ دێ بێتە گرتن توبە قەت نابن قەبوول بپ11

ل دووماهیا ئەڤێ نامیلکەیێ عەبدولرەحیم ل دۆر بوونا پێغەمبەرێ ئیسلامێ (محەمەد) سلاڤێن خودێ لێ بن و هاتنا سروشێ ژ ئاسمانی و موعجیزاتێن پێغەمبەری و خەلیفەییێن وی، هەروەسا بەحسێ هەر چار مەزهەبێن شەرعی دکت و دبێژت:

حەزرەتێ پێغەمبەرێ مە ئەو ڕەسوول واللە حەق
حەق ژی بەر وی چێکری دونیا و کل ما خلق

چهل سالی بوو وەکی پێغەمبەری ژی بووبوو نەسیب
شێست و سێ سالی دونیایێ وەفات کریە حەبیب بپ14

د عەمەل دا چار مەزهەب هەنە حەقن مونجەلی
ئەعزەمی یە شافعی یە مالکی یو حەنبەلی بپ15

تو بخوونە وێ عەقیدێ توبەڕکە والسلام
ژ عەقیدێ حەمد وللە گۆت من تەم الکلام بپ16*

* بۆ نموونەییێن شعری بنێرە عەبدلرەحیم ڕەحمیێ هەکاری، عەقیدا کوردان، دەستخەت.

پێشەنگی و ڕێبەریا هەکاری بۆ شعرا سەربەستا کوردی

هەکاری ل دەمێ خواندنا وی ل ستەمبۆلێ و تێکلیا وی یا ئێکسەر ل گەل نڤیسەر و ڕەوشەنبیرێن تورك و نێزیکبوونا وی ژ بزاڤ و چەلەنگیێن د واری ئەدەبی و ڕەوشەنبیریدا دئینە ئەنجامدان و هاتنا پێلیێن گوهۆڕینێ بێن ڕاستەوخوە ژ ئورۆپا بۆ ناڤ ڕۆژهەلاتا ناڤین و ئەو جهێ هەکاری لێ کو ستەمبۆلە، دەرگەهێ هاتنا ڤان پێلان بوو ژ ڕۆژئاڤا، عەبدولرەحیم ژی ل نێزیك د ناڤدا دژیا و تەڤلی ڤان بزاڤ و پێلیێن ڕەوشەنبیریێ بوو، لەوما کارتێکرن ل هزروبیرێن وی کر.

عەبدولرەحیم ژی وەکو کەسانەکی خواندی و خودان باوەرنامەکا بلند و ڕەوشەنبیرەکی زانا، ب هشیاری و عەقلانە ڕەفتار ل گەل ئەوێ ڕەوشەنبیریا ڕوژئاڤیا وی وەرگرتی و ئەو ڕەوشەنبیریا وی هەیی ـ کو یا ئیسلامی بوویە ـ کر و تێکلکرن و مفایەکی باش ژێ دیت، ژ بەر کو ئەم دبینن هەکاری هەردەم بزاڤکریە هەردویان تەڤلیهەڤ بکت و بێختە د خزمەتا ڕەوشەنبیریا کوردیدا، لەوما ژی د ناڤ بەرهەمێن ویدا هەردو ئالی ب ڕەنگەکی بەرچاڤ خویا دبن.

ڕەهمیێ هەکاری ب گەرمی هاتیە د قادا ئەدەب و چاندیدا و خزمەتەکا بەرچاڤ بۆ گەلێ خوە کریە، شعرێن وی مینا چراییێن هلبوون بۆ گەلێ کورد، ئەڤە ژی وەکو چاڤێ ڕۆژێ بۆ مە ژ بەرهەمێن وی ب تایبەتی دیوانا(گازیا وەلات) ـ کو بەرگێ ئێکێ و چارێ و بێن د کۆڤارا (ژین) دا ل بەردەستێ مەنە ـ ڕۆهن و ئاشکرا دبت، کو ناڤەرۆکا وان شعرا پتر ل سەر (هەڤگرتن و هشیاری و یەکبوون،... هتد) گەلێ کوردە، زێدەباری ئالیێ دینی ژی کو پاناڤەکا مەزن ژ شعرێن وی ب خوە ڤەگرتینە. لێ هەتا دووماهیا ژیانا خوە ئالیێ وەلاتپارێزیێ ل سەر شعرێن وی زالبوویە ـ کو ئەڤ چەند ل جهەکی دی ب دریژی دێ بەحس کن ـ کو دێ وێ بۆچوونێ ب شاشی دەرئێخن ئەوا دبێژت هەکاری پشتی سالا (1923)ێ و هێرڤە پشت دایە نڤیسینا شعرێن سیاسی و کوردینیێ!

عەبدولرەحیم ڕەحمی وەکو شاعرەکێ پێشەنگ ((ئەو بابەت بەحسکرینە کو پێش وی کێم هاتینە بەحسکرن و ئەو بابەتێن دبنە شەنگستە بۆ سەرکەفتنێ و پێشڤەچوونێ))[1].

دیسا عەبدولرەحیم گوهۆڕین د شعرێن خوەدا ژ ئالیێ ناڤەرۆك و ڕوخسارێ کرینە و بابەتێن نوو بەحسکرینە، کو ئەڤ ((گوهۆڕین و ئافراندن و نووکرنا شعرا (هەکاری) ناڤەرۆك و چەند ئالیەکێن ڕوخسارا شعری ڤەدگرت، هەر ژ بکارئینانا کێشا خومالی و کێشەیێن جودا و کێشا سەربەست. هەروەسا گوهۆڕینا ئێکەتیا سەروایێ و بکارئینانا سەروا هەمەرەنگ. زێدەباری گوهۆڕینێن زمانێ شعری و وێنەیێ شعری و ناڤەرۆکەکا تازە (نوو) و ئافراندنا بابەتێن تازەیێن نیشتمانی و، پەروەردەیی و، داخوازیا ئێکگرتن و سەرکەفتنێ))[2].

ل دۆر پێشەنگیا هەکاری و بکارئینا کێشێن خومالی (د. عزەدین مستەفا ڕەسوول) دبێژت کو بەری ئەم کێشا پەنجە (سیلاب) د شعرێن شێخ نووری و گۆران و پیرەمێرددا ببینین، د شعرێن ڕۆناکبیر و پێشەنگەکی مینا عەبدولرەحیمێ هەکاریدا ئەڤ ڕەنگێ کێشێ دئێتە دیتن[3].

ئەڤە ژی بۆ مە وێ یەکێ دیاردکت، کو هەکاری بەری هەر شاعرەکی کورد کێشا خومالی بکارئینایە، ئەو یێ زڤریە ناڤ جەرگێ گەلێ خوە و مفا ژ کەلتوور و فۆلکلۆرێ زەنگینێ وەلاتێ خوە وەرگرتی، لەوما ژی بۆ شاعرەکی وەکو هەکاری کو گەلەك بەلگە ل بەر دەستێ مە هەنە کو وی گوھ ل ئاواز و ستڕانێن فۆلکلۆری و جۆرێن

---

(1) عەدلە جەمیل ئەحمەد، ڕۆلێ عەبدولرەحیم ڕەحمی هەکاری د نویکرنا هوزانا کوردی دا، بپ102.

(2) کامیران محەمەد نەبی، ژێدەرێ بەرێ، بپ25ـ 26.

(3) د.عزەدین مستەفا ڕەسوول ، ئەدەبیاتی نویێ کوردی، بپ51.

داستانێن کوردی بوویە، ئەڤە هەر ڕەنگڤەدانا کێشێن خومالیە، کو ئەم پشتەڤانیێ لێ دکن[2].

دیسا بۆ سەرکێشی و ڕێبەریا هەکاری بۆ شعرا نوو یاکوردی (د. فەرهاد پیربال) دوپات دکت کو ڕەحمیێ هەکاری شاعرێ ئێکێیە د سەدسالا بیستێدا کو کێشا خومالی د شعرا کوردیدا بکارئینابت[3].

دەمێ بەحسێ ڕێبەری و سەرکێشا شعرا نوویا کوردی دئێتەکرن، ئێکسەر بەحسێ شێخ نووری شێخ سالح و گۆران و نەجیب سالح دئێتەکرن کو ل سەر دەستێ وان شعرا نوویا کوردی پەیدابوویە، ب تنێ د هندەك پەراوێزاندا و گەلەك ب کورتی بەحسێ عەبدولرەحیمێ هەکاری دئێتەکرن کو ئەوی ژی شعرا نوو نڤیسیە! و ئەوی ب مەبەست یان بێ مەست ب پشتگوهڤە دهاڤێژن! ب ڕاستی بەری ڤان هەمیان هەکاری شعرا نوویا کوردی نڤیسیە، چونکو ل سالا (1919) ل دەمەکیدا عەبدولرەحیمێ هەکاری ب شێوەیەکێ ڕاستەوخوە د ناڤ جەرگێ ڕووداندێن ڕەوشەنبیریدا و د ناڤ بزاڤێن ئەدەبی یێن (فەجرێ ئاتی) و (سەروەت فنون) و دەنگڤەدانا کەلتووریێ ڕۆژئاڤاییدا ل ستەمبۆلی دژیا و ڕاستەوخوە مفا ژ بەرهەمێن وان وەردگرت، شاعرێن کورد یێن باشور (رەشید نەجیب، شێخ نووری، عەبدولرەحمان بەگی نفووسی) ل سلێمانیێ ژ دوورڤە بەرێخوە ددانە ئەوێ بزاڤا نووخوازا ل ستەمبۆلێ سەرهلدای و دئێتە کرن! دەربارەی عەبدوللا گۆران ژی، جارێ هێشتا بوهستەکێ ژ باژێرێ هەلەبجە دوور نەکەڤتبوو[4].

---

(1) د.عزەدین مستەفا ڕەسوول ، ژێدەرێ بەرێ، بپ54.

(2) د. فەرهاد پیربال، عەبدولرەحیم ڕەحمی هەکاری تازەکردنەوەی شعری کوردی و داهێنانی شانۆنامە ل ئەدەبیانی کوردیدا، بپ33.

(3) د. فەرهاد پیربال، عەبدولرەحیم ڕەحمی هەکاری تازەکردنەوەی شعری کوردی و داهێنانی شانۆنامە ل ئەدەبیانی کوردیدا، بپ45.

هەروەسا گرنگترین گوهۆڕینێن عەبدولرەحیمێ هەکاری د شعرێدا کرین کو وی د ناڤ ئەدەبیاتێن کوردیدا دکنە پێشەنگ و ڕێبەرێ شعرا نوویا کوردی و ئەڤ چەندە ب ڕەنگەکێ بەرچاڤ د ناڤ سەربۆرا وی یا شعریدا خویایە ئەو ژی گوهۆڕینا تۆبۆگرافیا دێرێن تێکستا شعریە کو پشتی نێزیکی سیھ سالان د شعرا عەرەبیدا ب (شعرا تەفعیلە) ھاتیە نیاسین و پشتی چل سالان د شعرا نوویا کوردیدا پەیدا بوویە[1]. ئەڤە ژی وێ یەکێ دگەھینت، کو چو شاعرێن کورد ل سەرانسەری کوردستانا مەزن بەری عەبدولرەحیمێ هەکاری دەست ب ڤەھاندنا شعرا نوویا کوردی نەکریە و قالبێن شعرا کلاسیکا کوردی نەشکاندینە، لەوما د ڤی واریدا سەرکێشی و ڕێبەریا شعرا نوویا کوردی بۆ وی دزڤرت کو نووکەرێ ئێکێ بوویە د بزاڤا نووکرنا شعرا کوردیدا، ئەوێن ھەتا ئەڤرۆ ب ڕێبەر دئێنە ھەژمارتن، پشتی وی ب نێزیکی چل سالان ژ نوو زارڤەکرنا شعرا نوویا تورکی و ب تایبەتی بزاڤا (فەجرێ ئاتی) و (سەروەت فنون) کریە.

عەبدولرەحیمێ هەکاری و ڕێبازا کوردینیێ

وەکو ئاشکرا عەبدولرەحیمێ هەکاری ھەردەم د ناڤ ئێش و ژانێن گەلێ خوەدا بوویە، تەم و تەم ژ بەر زولم و زۆریا دوژمنان ل سەر کوردان دنالیا، بەردەوام ل دووڤ شیان و زانینا خوە خەبات دکر،ب قەلەمێ خوە یێ زێرین و بەرھەمێن خوە ییّن ئافراندەر مللەت ژ خەوا گران ھشیار دکر، بەرێ وان ددا خەبات و زانینێ، دەردێ وان دەستنیشان دکر، کو نەزانین و نەخواندەواریە، ئەڤە ئەگەرێن سەرەکینە گەلێ کورد ژ کەڤن وەرە ژ بەر دنالت و تێدا دژیت، ئەوی ژی مینا خانیێ مەزن ھاندانا مللەتی دکر کو بخوونن، وەکو ھەمی گەلان خوە ب چەکێ زانین و زانستی ب ھێز بێخن، ئەڤـ

(1) د. محەمەد بەکر، ئەدگارەکانی نوێکردنەوە لە شیعری □رەحمیی ھەکاری□دا،کۆڤارا زانکو، ھ6، بپ873.

چەندە ژی د ناڤ بەرهەمێن هەکاریدا دیاردکت، مینك ژی (گازیا وەلات) بەرگێ ئێکێ و چاریە (بەرگێن دویێ و سێیێ هەتا نوکە د بەرزەنە)، هەروەسا ئەو بەرهەمێن د کۆڤارا (ژین) یا ستەمبۆلێدا بەلاڤکرین هەمی بەلگەنە بۆ خەباتا عەبدولرەحیم یا کوردینیێ، لێ ل ڤێرێ پرسیارەك دئێتە گۆرێ، ئەرێ عەبدولرەحیم پشتی هاتنا ئەتاتۆرکی و قەدەغەکرنا زمانێ کوردی شعر ب زمانێ کوردیێ نڤیسینە؟ ئەرێ هەکاری ل سەر وێ کوردینیا خوە و هشیارکرنا گەلێ کورد بەردەوام بوویە؟ ئەرێ هەکاری مینا جاران بەرسینگێن دژمنی ب خامەیێ خوە گرتن و بەرهەمێن خوە ژ بۆ کوردایەتییێ و سەرخوەبوونا کورد و کوردستانێ نڤیسین؟ ئەرێ عەبدولرەحیم ڕەحمی دەست ژ سیاسەتێ بەردا و پشتا خوەدا دۆزا گەلێ خوە؟... هتد.

ل دۆر قۆناغێن ژیانا هەکاری یا فکری و فەلسەفی د.فەرهاد پیربال دبێژت: ((سالانی 1918 ـ 1923. ئەم قۆناغەی ژیانی سیاسی و ئەدەبیی یا شاعر بە خەباتی ناسیوونالیسی و وەلاتپارێزی و کوردایەتی دەناسرێتەوە))[ژ] ، کو ئەڤی چاخێ ژیانا وی دکتۆر ب قۆناغا ئێکێ دهەژمێرت، وەسا دیاردکت کو هەکاری د ڤێ قۆناغێدا خەباتەکا بێ ڕاوەستیان د هەمی واراندا کریە، ئەڤجا چ سیاسی بت یان ڕەوشەنبیری و وەلاتپارێزی بت... هتد.

لێ قۆناغا پشتی وێ ب ڕەنگەکێ دی، بەروڤاژی ڤێ قۆناغێ ل قەلەم ددت و دبێژت: ((لە (1923) بەولاوە، واتە دووای ئەوەی ئەتاتورك زمانی کوردی و کەلتووری کوردی و ناسنامەی کوردی ل تورکیا قەدەغە دەکات، ئێتر ئەم نووسەرە "تێکشکاوە" وەك چەندین نووسەری کوردی دیکەی ستەمبۆل (کە ئیعدام کران و زندان

(1) د.فەرهاد پیربال، عەبدولرەحیم ڕەحمی هەکاری، بپ16.

کران و دەربەدەرکران) نائومێد دەبێت و پشت دەکاتە کوردایەتی، ڕێگای خزمەتکرنی دین و ئیسلامەتی دگرێتە بەر))[1].

ل دۆر قۆناغێن خەباتا هزریا هەکاری، عەدلە جەمیل ئەحمەد ژی دبێژت: ((دو قۆناغێن هزری ییّن دیار د ژیانا سیاسیا عەبدولرەحیمدا دئێنە دیتن یا ئێکێ: خەباتا نەتەوەپەروەری و ناسیونالیستانەیە، یا دوییّ کو ل دەستپێکا سالێن بیستێ دەسپێ دکەت... قۆناغا ئێکێ گەلەك کورت بوویە، لێ د قۆناغا دوییّدا، ب ئارمانجێن دینی و ئیسلامەتییّ گەلەك چەلەنگتر هاتە مەیدانێ))[2].

جارێ دا ژ سەریڤە بێنە دیتنا د. فەرهاد پیربال ب تایبەتی قۆناغا دوییّ، ئەم دبێژن ل دووڤ ئەوی بەرهەمێ هەکاری ییّ ل بەردەستێ مە، هەکاری چو جاران دەست ژ خەباتێ بەرنەدایە و پشت نەدایە کوردایەتییّ، هەردەم دژی دژمنان د چەپەرێ کوردایەتییّدا بوویە، ب ڕێیا بەرهەمێن خوە ژ هەمی ئالیانڤە ڕسوا و شەرمزار کرینە، بەلگە ژی ل سەر گۆتنا مە دیوانا وی ((گازیا وەلات)) بەرگی چارێ یە کو وەکو ئەو دبێژت (تەڤدا ئاگر)ە، بۆ مینا:

ب حیلە قەحبی و عەبدولرەزاق ئالنینۆ ژ حریران

وان زەنکر مەحۆ بوونە نەکورد مانە نەکوردستان بپ18

ل دۆر ئەتاتۆرکی و نڤیشێ وی و کا چاوا دەمێ هاتی جلکێن شێخان کرینە بەرخوە و خەلکی هەمییّ ژێ باوەرکر کو ئەڤە مرۆڤەکی پاقژ و دینداڕە و د خزمەتا دینی ئیسلامەتییّ دایە، هەکاری دبێژت:

---

(1) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

(2) عەدلە جەمیل ئەحمەدی، ژێدەرێ بەرێ، بپ15.

ژ سەلانیك مرۆڤەك بەد ئەسل بەلکو حەرام زادە
خوە کرە شێخەك مەزن شاش دا سەرێ خوە بوو مەلازادە
شەڤ و ڕۆژ کەڤتە مزگەفتان بوویە عابد شەراب ڕاکر
وەکی دەور سەعادت وی تەواو شوغلێ خەراب ڕاکر
موسلمانان دگۆ مەهدی جیهادا ئەکبەر ئیعلان کر
دەسیس وی کری ئەسلا نە ئبلیس نە شەیتان کر بپ31

هەروەسا ل دۆر کارێن ئەتاتۆرکی ییّن چەپەل و نەرەوا کو ئەرمەن دکوشتن و دکرنە د ستوکرا کوردانداٍ، دبێژت:

د شەرقێ ئەرمەن کوشتن قەرە کازم ب دەست کوردان
کەمال بێ کەمال کرمانج گرتن پوڕ خەبەر پێدان بپ31

دیسا ژ بۆنا کوشتنا چەندین شێخ و مەلاییّن کورد کو ل سەر دەستێ تورکان هاتبوونە زیندانکرن و کوشتن، هەکاری دبێژت:

ئەوان خوون خوار و بێ دینان کو بێ حەق بێ سەبەب کوشتن
مونەوەر عالم و زانا ژ کوردان ما قەقەت) یەك هشتن بپ33

ل ئالیەکی دی د شعرا (مەبعووس)دا، کو بەحسی ڕەوشا خەلکێ کوردستانێ دکت، کا چاوا نوونەرێن وان د پەرلەمانیدا ماینە ب دووڤ مالێ دونیاییّڤە و مللەت ژبیرکرینە، مللەت د ناڤ ژیانەکا نالەباردا دژیت و د برسینە و تازینە، ل ئەردی دنڤن، نەدختور و نەدەرمانە، کەس ل حالێ وان ناپرست، لەوما عەبدولرەحیم دبێژت:

ئەز وەکیلێ بیست هەزارانم گەلۆ مەبعووسم ئەز
لێ ژ بۆ خێرا ئەڤان ئینسانکی ماقوسم ئەز
حس ویجدانا خوە من دایە کرێ ب دەستەك دراڤ
چی مینە دین و وەلات جارەك دەراهم ببنە زەحف

هن ژ تائی هن ژ بێ واری ل ئەرزی بنڤین
ڕادزێن ئیرۆ نە دوکتۆرە نە دەرمانە ببین بپ30

د شعرا (دجال)دا یاکو ل سەر ئەتاتۆرکی ڤەهاندی، هەمی کار و ڕەفتارێن د دەرحەقێ گەلێ کورد و دینی ئیسلامێدا کرین ڕسوا دکت و ئەوی ب گاور و نەیارێ دینی ل قەلەم ددت:

دوژمنێ دینی یە ئەما نە وەکی شەددادە
دوژمنێ عەرزی یە ئەما چی غەددار بێ دادە بپ34

موجب فەخر و مەحەبەتە ئەگەر ڕامووسە
ژێ نوودا خووشکـ و برا کچ و کوڕان ناموسە بپ35

دوژمنێ مالیە هەر ڕۆژ هەیە جەردو تالان
دوژمنێ ڕۆییە شووری وی نەچوویە کالان(کاڤلان) بپ36

هەروەسا دبێژم ڕاستە عەبدولڕەحیمێ هەکاری بەرێخوە دایە نڤیسینێن دینی و ب زمانێ تورکی، لێ دەست ژ کوردینیا خوە بەرنەدایە، هەر مایە هەکاریێ جاران، دبت شێوەیێ خەباتا وی هاتبتە گوهارتن ژ ئاشکرایێ بۆ نهینییێ، ئەڤە ژی ل وی دەمی تشتەکێ ڕەوابوو ژ نەچارەیێ بوو، چونکو ل سەردەمێ ئەتاتۆرك و هەڤالێن وی یێن تورکێن هشکباوەر و دەمارگیر، ب سەدان زانا و شێخ و مەلایێن کورد هاتینە زیندانکرن و ل سێدارەدان و کوشتن، لەورا نەکارەکی سەیرە کو هەکاری شێوەیێ خەباتا خوە ب گوهۆڕت و ب نەپەنی هاندانا گەلێ خوە دژی دژمنان بکت.

لەوما هەکە ئەم ل شعرا وی یا ب ناڤێ (هەوار) بنێرین دێ بینن کا چاوا گازی خەلکێ کورد دکت کو ژ ئەڤرۆ پێدا هەڤ بگرن و جڤاتا ئاڤا بکن و ببنە ئێك، سۆز و پەیمانا بدنە ئێکدو و نیفاقێ ژ ناڤخوە بهاڤێژن، د ڤی واریدا هەکاری دبێژت:

وەرن وەرن ب جڤین بن جڤاتەك نوو
ئەمر دکت قورئان ولاتفرقوا
دەست بدینە یەك ب عەهد و پەیمان
سووند بخوون ئێدی ب کیتاب و ب قورئان
نیفاق ژ مەرا بت تفاق بیت ڕەهبەر
د گەل مەیە بێ شك موعینە پێغەمبەر
ڕێیاسەت باڤێن ڕەئیسە یێ خادم
بنێڕ حەدیسا هارون نەبن نادم بپ38

ل دووڤ ڤان بەلگەیان و دبت پتر ژی هەبن، کو قۆناغا ژیانا هزری و سیاسی یا عەبدولڕەحیم ڕەحمیێ هەکاری هەر یا بەردەوام بوو، چو جاران وەکو دکتۆر فەرهاد

پیربال بۆچوویی، ئەو ڕانەوەستیایە، بەروڤاژی، هەردەم د قادا خەبات و بەرخوەدانێدا بوویە.

دیسا ل دۆر بیر و بۆچوونێن عەدلە جمیل ئەحمەد ژی، وە دیارە ئەوێ ژی ژ دکتۆر فەرهادی وەرگرتینە کو قۆناغا ئێکێ گەلەك ب کورتی ل قەلەم دایە، ئەم دبێژن ئەڤ قۆناغە هەتا دووماهیا ژیانا وی ڤەکێشایە و چو جاران ڕەحمیێ هەکاری دەست ژ ڕێبازا کوردینیێ بەرنەدایە و هەردەم کورد و کوردستان د ناڤ دل و جانێ ویدا ژیاینە و ل گەل خوینا وی بزڤینە، لەوما ئەم بۆچوونا هەردویان ب خەلەتی و دوور ژ ڕاستیێ ل قەلەم ددن، چونکو دەست داهێلان بۆ کەسانەکی زانا و ڕەوشەنبیر و دلسۆتیێ کوردینیێ و گەل و وەلات، مینا عەبدولڕەحیمێ هەکاری نە یا ب سانەهیە، لێ ئەوی شێوەیێ خەباتا خوە دژی داگیرکەران گوهارتیە و دیوانا وی (گازیا وەلات) بەرگێ چاری ئەڤان ڕاستییێن ئەم بۆچووین هەمیان دچەسپینت.*

عەبدولڕەحیمێ هەکاری سیما و تایبەتمەندییێن نووکرنێ د شعرا کوردیدا

بەری هەر گوهۆڕینەکێ و ژ هەر ئالیەکیڤە، د ناڤ هەر مللەتەکیدا پەیدا ببت، ژ ئالیێ (جڤاکی، سیاسی و ڕەوشەنبیری)ڤە، دڤێت بدتە سەر هندەك پیرۆزییێن د ناڤ جڤاکێ خوەدا و هندەك ژ کەڤنێ خوە ژ دەست بدت، بەری کو نووکرنێ بکت، مەبەستا مە نە ئەوە ئەم حاشاتیێ ژ بۆری و کەڤن و دێرینێ خوە بکن و وان هەمی پیرۆزیان بشکێنن و د ناڤ بەرپەڕێن دیرۆکێدا وەرپێچن، لێ مەبسەستا مە دڤێت ئەڤ کەڤن و کلاسیکە ل گۆڕ

* بۆ نموونەییێن شعری بنێرە عەبدلڕەحیم ڕەحمیێ هەکاری، دیوانا (گازیا وەلات کیتابا چارێ) دەستخەت.

سەردەمی و ب ڕەنگەکی هەڤچەرخانە خوە بگونـجینت و گوهۆڕینان د ناڤ خوەدا بکت، دا کو ب کێر وی سەردەمی بێت.

سەردەمێ عەبدولـرەحیم تێدا ژیایی، گەلـێ کورد د قۆناغەکا نوو یا ژیانا خوە یا سیاسی و جڤاکی و ڕەوشەنبیریدا دژیا. ژ ئالیـێ سیاسیڤە، کوردان شەرێ چەکداریـێ دژی داگیرکەران دکر، شۆرەشێن کوردی یەك ل دووڤ یەك بەردەوامی ددانە خەباتێ ل هەر چار پارچێن کوردستانێ و ژ ئالیـێ دژمنانڤە دهاتنە ژناڤبرن.

ژ ئالیـێ جڤاکیڤە، چەندین گوهۆڕین ب سەر جڤاکیدا هاتبوون و ئێدی نەما بوو ئەو جڤاکێ گرتی و چەندین کۆمەلـە و ڕێکخراو هاتبوونە ڤەکرن، هەروەسا ژ ئالیـێ ڕەوشەنبیری ژیڤە، پێلـێن ڕەوشەنبیریا ئورۆپی گەهشتبوونە کوردان ب تایبەتی ئەوێن ل ستەمبۆلـێ دژیان، کۆڤارێن کوردی (ژین) و (کوردستان) ل ستەمبۆلـێ دەردکەڤتن، دیسا دانانا چاپخانا کوردی یا ئێکێ، ئەڤان هەمیان کارکرە سەر هزروبیرێن عەبدولـرەحیمێ هەکاری کو ب ڕەنگێ جودا هزر بکت و ڕەوشەنبیریا خوە چ ب ڕەنگەکی ڕاستەوخوە ژ ڕەوشەنبیریا ئورۆپی وەربگرت، ب ڕێیا زانینا زمانێن ڕووسی و ئەلمانی، یان ژی ب شێوەیەکی نەراستەوخوە، ب ڕێیا زمانـێ تورکی کو وی دەمێ ئەو ژی کەڤتبوویە دبن کارتێکرنا ڕەوشەنبیریا ڕۆژئاڤایی و ئەدەبیاتێن تورکی کەڤتبوونە د قۆناغەکا دیدا.

ئەڤە هەمی بوونە فاکتەر ل سەر هەکاری کو گوهۆڕینێن نوو د شعرا کوردیدا بکت و ئەدەبیاتێن کوردی بەر ب پێش و نووکرنێڤە ببت و چەندین ڕەگەزێن ئەدەبی بنڤیست و ل کۆڤارا (ژین) یا ستەمبۆلـێ د ناڤبەرا سالـێن (1918ـ1919)دا بەلاڤ بکت. گرنگترین ئەو گوهۆڕینێن وی کرین ئەڤێن ل خوارێ نە[*] :

---

[*] بۆ گوهۆڕینێن هەکاری د شعرێدا کرین مفا ژ پارڤەکرنا (د. محەمەد بەکر) د گۆتارا وی یا ب ناڤێ (ئەدگارەکانی نوێکردنەوە لـە شیعری □ەحمیی هەکاری□دا) ل کۆڤارا زانکۆ هەژمارە (6) ل سالا 1999ێ بەلاڤبووی، هاتیە وەرگرتن.

1ـ گوهۆڕینا تۆبۆگرافیا شعرێ:

گرنگترین نووکرنێن عەبدولرەحیم د سەربۆرا خوەیا شعریدا کرین ئەو ژی گوهۆڕینا تۆبۆگرافیا دێڕێن تێکستا شعریە کو پشتی وی نێزیکی سیە سالان د شعرا عەرەبیدا ب (شعرا تەفعیلە) هاتیە نیاسین و د شعرا نوویا کوردیدا پاشی چل سالان پەیدابوو، بۆ میناك:

ئەم کینە؟

کوڕێ کێنە؟

ما ئێخسیر و گاوانن(گاڤانن)؟ (ب).

هەر بۆ نموونە د شعرا (دەنگ)دا دبێژت:

بەلکو: خوەلی ژی باگەرەکی ئانی بەلافکر

دەعوا چیە؟!

مەزنوون کیە؟!

ماقەت هەیە قازی ؟(ب)

ل ڤێرێ هەکاری تەفعیلە شکاندیە، چونکو ئەڤ نموونەیا شعری ل سەر کێشا عەرووزیا هەزەجا (8) تەفعیلا ئەخرەبا مەکفووفا مەحزووفە. (مەفعوولو/ مەفاعیلو/ مەفاعیلو/ فەعوولوون) هەکاری ب ڕەنگەکی سەربەست تەفعیلێن عەرووزی بکارئینانە و گوهۆڕینێن تێدا کرین، ئانکو تەفعیلە شکاندیە و دێڕێن شعرێ نەوەکهەڤ بکارئینانە، هەروەسا تۆبۆگرافیا شعرێ هاتیە گوهارتن کو نیڤە دێرا دوویێ گوهۆڕین ب سەردا هاتیە

(1) د. محەمەد بەکر، ژێدەرێ بەرێ، بپ879-880.

(2) کۆڤارا ژین، ھ10، بپ9.

و شێوازێ پارڤەکرنا تەفعیلێ ل دووڤ ئاستێ ڕامانێ هاتیە پارڤەکرن، نەکو ل پەی ئاستێ تەفعیلێ. دیسا د شعرا (سەرسال)دا ئەم ئەڤێ گوهۆڕینا عەبدولرەحیم د تۆبۆگرافیا شعرێدا کری ب ئاشکرایی دبینن دەمێ دبێژت:

تەبیعەت سامت و لالە
ژ خەملان. ڕوح، جان والە(ڤالە) ...
تونێ دەنگەك ...
ژ کو دنالە؟
عەجائیب ... بلبلە دکالە !؟
نەکو بلبل دکت ئەفغان
نەخێرا!
ئەو نەعرەیا لاوان[1]

2ـ خالبەندی:

دیاردەیا ب کارئینانا خالبەندیێ ب ڕەنگەکی بەرچاڤ د ناڤ شعرێن عەبدولرەحیمێ هەکاریدا دئێتە دیتن، کو بەری وی ئەڤ چەند د ناڤ شعرا کلاسیکا کوردیدا نەبوو. ئەڤە ژی تایبەتمەندیەکا دیە یا سەربورا هەکاری کو ڕۆلەکی گرنگ د پێدڤیا ئاستێ نڤیسین و سیمانیکیدا دگێرت و ب خالەکا وەرچەرخانێ د وارێ ڕێنڤیسا کوردیدا دئێتە هەژمارتن[2].

دیسا هەکاری شاعرێ کورد یێ ئێکێیە کو خالبەندی ل گەل دیاردەیا نووکرنا شعرا کوردی بکارئینای، ئەڤە ژی وەکو ئافراندنەك بۆ دئێتە هەژمارتن کو شاعرێن پشتی وی

(1) د. محەمەد بەکر، ژێدەرێ بەرێ، بپ880.
(2) د. محەمەد بەکر، ژێدەرێ بەرێ، بپ880.

هاتین زارڤەکرنا وی ب شێوەیەکێ ئاشکرا یاکری ب تایبەتی (قەدرێجان) کو دبتە سەرکێشێ شعرا سەربەستا کوردی.

د خالبەندییدا عەبدولرەحیم ئالاڤێن (پرسیاری، سەرسۆرمان)، کڤان و جۆت کڤان، فێرگول و خال... هتد، ب رِەنگەکی بەرفرەه بکارئینایە. بۆنموونە دبێژت:

پەز چوونە، دەوار مرنە، ل کوو ما (دەو، رِێچال)؟

گامێش مرینە گێس، جۆت، نێر، برازی(ت)

یان دبێژت:

دادێ،

تەخێرە؟ ...

گیسوو بەلافێ:...

کانێ ژ تە نایێت بهنا گولافێ؟:

گاڤا تو قیژ بووی: بسکێت پەریشان ؛

تۆزێ پێچا و تەیە، خال و نیشان(ت)* *

د پترِیا شعراندا هەکاری نیشانێن خالبەندیێ ب شێوەیەکێ بەرفرەه بکارئینایە، ئەڤە ژی وێ چەندێ دیاردکت، کو د ناڤ شعرا کوردیدا کەسێ بەری وی ئەڤ نیشانێن خالبەندیێ بکار نەئینایە، کو دبنە ئێك ژ تایبەتمەندییێن عەبدولرەحیم و وی دکنە

(1) عەبدولرەحیم هەکاری، گازیا وەلات کتیبا ئەول، بپ27.

(2) کۆڤارا ژین، ھ 25، بپ22.

* بۆ پترِ زەنگینکرنا بابەتی من نموونەییێن شعری ییێن (د. محەمەد بەکر) ئینایە گوهارتینە و هندەکێن دی ئینایە.

پێشەنگ و پێشەوا د بزاڤا نووکرنا شعرا کوردیدا ((ئەڤ چەندە ژی نیشانا هزرگەشیا وی بوو ل وی دەمی وەك تشتەکێ نوو و داهێنان بوو))[2].

3ـ دانانا ناڤ و نیشانان بۆ شعران:

دیاردەیا دانانا ناڤ و نیشانان ل سەر شعران د ناڤ ئەدەبێ کوردی یێ کلاسیکیدا نەبوویە و نەهاتیە دیتن، لێ شعر ل سەر تیپێن ئەبجەدی یێن عەرەبی دهاتە ڤەهاندن، بۆ نموونە شعرا (ئەلیفی، بائی، دالی... هتد). لێ دەمێ هەکاری هاتی و شعر نڤیسین ناڤ بۆ شعرێن خوە دانان، ئەڤە ژی ب تازەگەری دئێتە هەژمارتن، ژ بەر کو ((دانانی ناونیشان لـە سەر شعرێکی خۆت، کارێکی تازەگەرییە، چونکە لـە سەرتاپای میژووی شعری سەدەکانی رابردوومانداِ دانانی ناونیشان بۆ بەرهەم نەبۆتە دیاردەیەکی باو))[3].

ئەڤـ ئافراندنا دانانان ناڤـ ونیشانان بۆ هەکاری دزڤرت و د ناڤـ ئەدبیاتێن کوردیدا دبتە کارەکی نوو، چونکو ((هەلبژاردنی ناونیشان بۆ تێکست دیاردەیەکی مۆدێرن و نەریتێکی مۆدێرنیزمی ئەوروویاییە. پەیرەوکردنی ئەم نەریتە، بۆ یەکەمین جار لـە میژووی شعری کوردیدا، بەلگە و سەلیێنی ئەوەیە کە ناوبراو (عەبدولرەحیم) شاعرەکی مۆدێرن بووە و پەیرەوی مۆدێرنیزمی ڕۆژئاوایی کردووە))[4] ئەڤە ژی وی چەندێ دیاردکت کو دانانا ناڤـ و نیشانان د ناڤ ئەدەبێ کوردیدا دیاردەیەکا نوویە و سەرکێش و ڕێبەرێ وێ عەبدولرەحیمێ هەکاریە و ئەڤە ژی ئێکە ژ سیما و تایبەندییێن هەکاری کو ئینایە د ناڤ شعرا کوردیدا و مفا ژ مودێرنیزما ئورۆپیان وەرگرتی و شاعرێ کورد یێ مۆدێرنێ ئێکێیە.

---

(1) عەدلـە جەمیل ئەحمەد، ژێدەرێ بەرێ، بپ140.

(2) د. فەرهاد پیربال، عەبدولرەحیم ڕەحمی هەکاری، بپ26.

(3) د. فەرهاد پیربال، ژێدەرێ بەرێ، بپ26.

4ـ کۆپلەییێن شعری:

شعرا کلاسیکیا کوردی ب ڕەنگەکێ بەرفرەه، شعرا چار مالکی و پێنج مالکی تێدا دئێتە دیتن، د شعرا کلاسیکی و ڕۆمانتیکی و تورکی ژیدا قالبێن شەش مالکی و حەفت مالکی ژی ئافراندبوون کو شێوەیەکی چەسپاندیێ خوە هەبوو. لێ ئەوا د سەربۆرا هەکاریدا دئێتە دیتن چەند شێوەیەکێن جودانە(1). ئەڤە بۆ مە وێ چەندێ خویا دکت کو عەبدولرەحیمێ هەکاری د سەربۆرا خوە یا کۆپلەییدا ل سەر قالبێن شعرا تورکی نەچوویە، لێ ئەوی بۆ خوە شێوازەکی نوو ئافراندیە، کو ئەڤ چەندە و دکتە سەر هۆستایێ نڤیسینا ئەڤی ڕەنگێ شعرێ د ناڤ ئەدەبێ نووژەنێ کوردیدا، چونکو کەسێ ئەڤ ڕەنگێ شعرێ بەری وی نەنڤیسیە.

جوداهیا شعرا عەبدولرەحیم ل گەل شعرا کۆپلەیا تورکی ب ڤی ڕەنگی یە*:

أـ پێنج مالکیا دوبارەکری یا کت:

شعرا هەکاری ژ شعرا نوویا تورکی جودایە، جوداهیا ئەڤێ بزاڤا شاعری د وێ چەندێ دایە کو د شعرا تورکیدا ب شێوەیەکێ جۆتە، ئانکو دو دێرێن دووماهیا کۆپلەیان ب ئێك قافیێ تمام دبن کو قافیا کۆپلەیا ئێکێیە، لێ ئەو ب تنێ دێرا پێنجێ دکتە قافیا دووماهیا هەمی کۆپلەییێن خوە کو ئەو ژ هەمیان جودایە))(2). بۆ نموونە، هەکاری دبێژت:

---

(1) د. محەمەد بەکر، ژێدەرێ بەرێ، بپ 882.

(2) د. محەمەد بەکر، ژێدەرێ بەرێ، بپ882.

دەست دنە یەك شبی برا
هلكن ژ بۆ خوە یەك چرا
رێیا كو تاریە ژ مەرا
رۆناهی لازم وی سەرا
خوە بەرهەڤ كن هەمی(بڑ)*

ب ـ شەش مالكیا دوبارەكری یا كت:

ل ڤێری ژی ئەو جوداهیە، كو هەر پێنج مالكێن ئێكێ ییّن شعریّ ئێك قافیە هەیە، لیّ مالكا شەش قافیا ویّ جودایە و دبتە قافیا هەمی كۆپلەیا شعریّ، بۆ نموونە:

كیشكا قەوی نێچیرڤان
كیشكا زەعیفە بیّ ئەمان
كوشتن، ژ بۆ بیّ قودرەتان
خەلق كریە خالق قەنج بزان
گەر ژین دخوازن ڤی زەمان
قووەت تەڕا ژین، حەیات. (بڑ)

(1) عەبدولرەحیم ڕەحیمیّ هەكاری، گازیا وەلات كتێبا ئەول، بپ7.

* بۆ ڤیّ چەندیّ مفا ژ (د. محەمەد بەكر) د گۆتارا وی یا ب ناڤیّ (ئەدگارەكانی نوێكردنەوە لە شیعری ڕەخمیی هەكاری دا) ل كۆڤارا زانكۆ هەژمارە (6) سالا (1999)یّ بەلاڤبووی، هاتیە وەرگرتن. دیسا نموونەییّن شعری هاتینە گوهۆڕین جودا ژ ییّن (د. محەمەد بەكر) بۆ پتر زەنگینكرنا بابەتی.

(2) د. محەمەد بەكر، ژێدەریّ بەریّ، بپ5.

ج ـ حەفت مالکیا دوبارەکری یا جۆت:

د ڤێ ئەزموونا شعریدا (د. محەمەد بەکر) بۆ وێ چەندێ دچت، کو دبت ئەڤە ل بەر جۆرەکێ سروودێ هاتبتە ڤەهاندن، دو مالك دگرتینە و قافیا وان جودایە ژ قافییێن هەمی کۆپلەیان و پاشی هەر پێنج مالکێن کۆپلەیان دئێنە دوبارەکرن(1). بۆ نموونە:

کانێ وەلاتێ سەرهەلدان
سۆتن ئەوان ئاتەشگەدان
لەورا کو گور بوونە شڤان
دەنگێ بلوولان، نالیان
دەنگێ هەواران، گازیان ...
عەشقا وەلات، عەشقا وەلات
تە جەر و میّلاکێ مە پات(2)

پشتی هەکاری ئەڤ جۆرێ نڤیسینا شعرێ د ئەدەبێ کوردیدا بەرفرەه بوویە، نەمازە ل نك جگەرخوین.

د ـ هەشت مالکیا دوبارەکری یا کت:

ئەڤـ کۆپلەیا شعریا هەشت مالکی، هەر هەفت مالکێن ئێکێ یێن کۆپلەیێ ئێك قافیە یا هەی، لێ مالکا هەشتێ قافیەکا جودا یا هەی و دبتە قافیا هەمی کۆپلەیا شعرێ. بۆ نموونە:

نەکو بلبل دکت ئەفغان
نەخێر!
ئەو نەعرەیا لاوان

---

(1) هەر ئەو ژێدەر و پەربەر.

(2) کۆڤارا ژین، ھ 3، بپ15.

سوار جملە سەر هەسپان
ژ بۆ ڕومبازی و مەیدان
جزیرێ بکن وەکی شێران
کو ڕۆژا شادیا کوردان
بزانن ساحبێت ئەزعان
نەعیدە بەلکە سەر سالە[1]

ب ڤێ چەندێ بۆ مە دیاردبت کو هەمی ئەو کار و بزاڤێن هەکاری پێ ڕابووی ژ گوهۆڕینا تۆبۆگرافیا شعرێ، بکارئینانا خالبەندیێ، دانانا ناڤ و نیشانان بۆ شعران و کۆپلەییێن شعری، هەمی ئافراندنن عەبدولرەحیم دکنە ڕێبەر و سەرکێشێ شعرا سەربەست یا کوردی کو د ڤان واران هەمیاندا پێشەنگ بوویە، کەسێ بەری وی ئەڤ گوهۆڕینە د شعرا کوردیدا ل هەر چار پارچێن کوردستانێ نەکرینە. دیسا پێشەنگیا هەکاری د وێ یەکێ دایە، کو د ناڤبەرا سالێن (1918ـ1919)ێ زاییندا، (20) پارچێن شعری ل گەل (7) پەخشان و (3) چیرۆکان ب زمانێ تورکی و شانۆنامەیا مەمێ ئالان د کۆڤارا (ژین)دا بەلاڤکرینە، هەروەسا پرتووکێن (گازیا وەلات کتێبا ئەول) و (عەقیدا کوردان) و شانۆنامەیا (مەمێ ئالان) وەکو پرتووك چاپ کرینە، چو شاعرێن کورد ژی بەری وی ئەڤ چەندە نەکریە و بەرهەمەکی ب ڤێ سەنگێ وەکو پرتووك د ژیانا خوەدا بەلاڤ نەکرینە.

(1) کۆڤارا ژین، ھ14، بپ21.

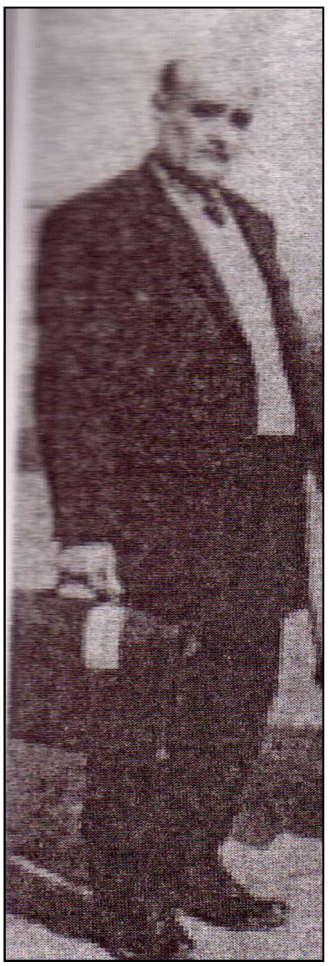
عەبدولرەحیم و ئافراندنا شانۆنامەیا کوردی

شانۆ وەکو جۆرەکی ئەدەبی مینا شانۆیا ئورۆپی، یان یا ل سەردەمێ گریك و رۆمان ژ کەڤن ل ناڤ کوردان نەبوویە، هەتا عەبدولرەحیمێ هەکاری هاتی.

کوردان ئەدەبەکی مللی یێ دەولەمەند هەیە، د ناڤدا گەلەك جۆرێن ئەدەبیاتان ب شێوەیەکی سادە و دەڤکی هاتینە پاراستن، جۆرەکی زارڤەکرنێ د ناڤ ڤی ئەدەبیدا هەیە، دبت ئەم ب شێن نێزیکی شانۆیێ دانین، لێ نە ب زاراڤە و تێگەهێ رۆژئاڤایی.

د ناڤ فۆلکلۆر و کەلتووریێ کوردیدا، چەندین کارێن رِەنگ شانۆیی یێن سادە هەنە، هندەك ژ وان هەتا ئەڤرۆ ژی ب تایبەتی ل گوندان ماینە، بۆ نموونە، ل دەمێ دەهواتان کو زاڤا و بووك دئینانە دیلانێ، جۆرەکی زارڤەکرنێ ژ ئالیێ هندەك کەسانڤە دهاتەکرن، ئەوان هەر ئێکی خوە ب رِەنگەکی دخەملاند، وەکو: ئێك ب جلکێن زاڤای و یێ دی جلکێن ژنان دکرنە بەر خوە، هندەك ژی دبوونە زێرەڤانێن ڤان بووك و زاڤایان ئەوێن سەر و چاڤێن وان دهاتنە رِەنگ کرن یان ڤەشارتن، دا کەس وان نەنیاست، پاشان پێکڤە دهاتنە د نیڤا گۆڤەندێدا و بزاڤ و لڤین و دان و ستاندنێن ب کەنی دکرن و هندەکێن دی ژ دەرڤە بزاڤا رِەڤاندنا بووکێ دکرن، ئەو زیرەڤانێن ل دۆران هەر ئێکی دارەك د دەستدا بوو وە نەدکر کەس خوە نێزیکی بووك و زاڤای بکت و شاهی ب ڤێ چەندێ پتر ب رِەوش و جۆش دکەت و خەملەکا دی ددایێ و دبوو جهێ دخوەشیا هەمیان و گەلەك جاران سەرۆکێ زێرەڤانان ژی هەبوو، ئەوی شاباش ژ خەلکی وەردگرتن.

دیسا چەندین ئموونێن دی هەنە، وەکو کالێ بارانێ (بووکا بارانێ)، یان دەمێ زاڤا ژ سەرشۆیێ دزاڤراند و دبرە مالا برازاڤای ب شەڤ دا حاکمەکی و چەند پۆلیسان دانن و ... هتد، لێ ئەڤ کارە هەمی نە ب شێوەیێ نڤیسی بوو، بەلکو ئەوان هەر دملدەست بۆ خوە دان و ستاندن چێ دکر یان جلك دهەلبژارتن، لێ ئەم دشێن ب بنیاتێ کارێن شانۆیێ د ناڤ کوردانداا دانن، چونکو دەمێ عەبدولرحیم هاتی و شانۆنامەیا ئێکێ یا کوردی نڤیسی، هەر زڤڕی سەر ڤۆلکلۆرێ کوردی و چیرۆکا مەمێ ئالان(مەمێ قەپلان) ئینا و داهێنانا خوە ل سەر ڕوودانێن وێ ئاڤاکر.

عەبدولرەحیمێ هەکاری کەسێ ئێکێیە کو شانۆ ب زمانێ کوردی نڤیسی، ئەوی ل هەژمارێن (15ـ16) ییێن کۆڤارا (ژین) ل سالا (1919)ز ب دو پشکان شانۆنامەیا (مەمێ ئالان) بەلاڤکریە.

کۆڤارا (ژین) و دەستەیا وێ گرنگی ب شێواز و ڕەگەزێن نوو ییێن ئەدەبی ددان، بەلگە ژی بۆ ڤێ چەندێ هەمی ئەو ئافراندێن هەکاری د ناڤ ئەدەبیاتێن کوردیدا کرین د ناڤ بەرپەڕێن وێدا هاتینە بەلاڤکرن، چ د وارێ شعرێ، چ پەخشان و شانۆییدا بت، هۆسا ل کۆڤارا ژین ((بۆ جارا ئێکێ (شانۆنامەیا) ڕەحمی

هەکاری ب ناڤێ (مەمێ ئالان) وەك ژانرەکێ ئەدەبی یێ نوو بەلاڤکر و هاتە د ناڤ ئەدەبیاتا کوردیدا))[2].

عەبدولرەحیمێ هەکاری بۆ جارا ئێکێ پەیڤێن نوو ئینانە د ناڤ ئەدەبیاتێن کوردیدا، وەکو (پیەس، تیاترۆ) ئەڤە ب خوە ژی د ناڤ ئەدەبێ کوردیدا و ل ((سالی 1919دا: داهێنانێکە نیشانەی ئەوەیە کە نووسەرەکەی ویستوویەتی، بۆ یەکەمین جار لە مێژووی کوردیدا، ژانرێکی نوێ بهێنێتە ناو ئەدەبی نەتەوییمانەوە))[3].

ڕەحمیێ هەکاری ئەوێ شانۆنامەیا ئێکێ د مێژووا ئەدەبیاتێن کوردیدا نڤیسی، ئەڤ شانۆنامەیە دبتە شانۆناما کوردی یا ئێکێ یا چاپکری و هەروەسا عەبدلرەحیم دبتە نڤیسەرێ کورد یێ ئێکێ کو شانۆناما خوە ب شێوەیێ پرتووك چاپکربت[4].

هەکاری هەر ل سەرێ تێکستا خوە یا (مەمێ ئالان) وەکو پێناسەکێ ددتە نڤیسینا خوە کو ب ڤی ڕەنگیە:

((مەمێ ئالان

تیاترۆ کوردان فەزیلەتا کوردان نوشی ددت

دو پەردە پیەس

ئەسەرا ع. ڕەحمی

ئەشخاس

مەمێ ئالان

لەوەند ـ هەڤالێ مەمۆ خولامێ میر

دایکا مەمۆ ـ چاڤڕەش

ژنا مەمۆ ـ غەزال

---

(1) عدلە جمیل ئەحمەد، هەر ئەو ژێدەرێ بەرێ، بپ14.

(2) د. فەرهاد پیربال، مێژووی شانۆ لە ئەدەبیاتی کوردی دا، بپ51.

(3) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

پەردە ڤەبوو))[1]

ب ڤێ دەستپێکێ عەبدولرەحیم پێناسەیا تێکستا خوە یا شانۆیی کت کو دبێژت ئەڤە شانۆیا کوردی و باشیا کوردان نیشا ددت، هەروەسا ژ دو پەردەیان پێکهاتیە، ئەڤ کارە ژی کارەکی خومالیێ کوردیە، د دووڤدا دئێت و قەهرەمان و زارڤەکەرێن خوە ییّن سەرەکی دیاردکت.

پاشان مینا چاڤکێ کامیرێ هێدی هێدی دچتە د جیهانا خوە یا شانۆییدا و سالۆخەتێن ژوورا مەمۆی دکت و دبێژت: ((**ئۆدەکی کورمانجی خەملاندیە بەڕو مافووران ڕاپێخستی دیوار وێ چەکێت مەمۆ پێڤە هلاویستیە چار تەرەفی دیوار دوشەك بالگینە**))[2].

بنیاتێ ڤێ شانۆنامەیا عەبدولرەحیمێ هەکاری ژ چیرۆکەکا فۆلکلۆری وەرگرتیە، ئەو ژی (مەمێ قەپلان)ە، ئەوی کەسێن خوە ب ژیرانە هلبژارتینە و سەر ژ نوو تێکستا خوە ل سەر یا فۆلکلۆری ئاڤاکریە، ڕوودانێن هەردو تێکستا ئێکن، لێ هەکاری ڤیایە کراسەکی دی بکتە بەر ڤێ چیرۆکی و تێکستا خوە یا شانۆیی ژێ ئاڤا بکت و هزروبیرێن خوە بکتە د ناڤدا، ب تایبەتی ییّن نەتەوەیی، لەوما هەر ژ سەریدا دبێژت: ((**مەمۆ-"تنی"... ئیرۆکە میر ئەمر کریە غەزایە نەیاران سەرهلدان کرن زارۆیێ کوردان... دێ ل بەر دەست پێ یێ دژمنان بچت... ئەز ژ کێ کێمترم؟ ما ئەز کرمانج نینم؟**))[3]. هەروەسا هاندانا تاکێ کورد بکت و زاخا کوردینیێ جارەکا دی د جانێ

(1) کۆڤارا ژین، ھ 15، بپ21.

(2) کۆڤارا ژین، ھ 15، بپ 21.

(3) هەر ئەو ژێدەر، بپ22.

ویدا بچینت، نەمازە پشتی وان ڕووداو و کارەساتێن ب سەر گەلێ کورددا هاتین و بێ هیڤی و بێ ئومێدی د ناڤ خەلکیدا پەیداکری.

دیسا وی ڤیایە زولم و زۆریا بەردەواما تورکان خویا بکت، لەوما ناموسا هەر کوردەکی ب یاخوە زانیە، دەمێ دبێژت: ((**ئەز ژ کێ کێمترم؟ ما ئەز کرمانج نینم؟ ما ناموسا هەر کوردەکی ناموسا من نایە؟... ئەلبەت... ئەلبەت ئەزێ بچم: قیامەت ڕابت دیسا ئەز دچم**))[2].

ل گۆر دیتنا مە گرێدانا ڤێ تێکستێ ب ئیسلامێ و سەلاحەدینێ ئەیۆبیڤە، ب تنێ پەردەپۆشکرنا ئاریشەیا کوردی و بندەستیا گەلێ کوردە، کو ئەوی نەشیایە ئێکسەر ژ بەر تورکان بەحس بکت، لەوما پەنا بریە بەر دینی. هەروەسا ئەوی فەرمان و بانگەوازا میرێ هەکاریان خستیە بەری یا سەلاحەدین، ئەڤە ژی ڕێزگرتنە بۆ ڕێبەرێن کوردان: ((**ئەز مەمێ ئالانم، میرێ هەکاریان ئەمر کریە هەم سولتان سەلاحەدین شیرێ خوە کێشایە ل پێش تمامی دنیایێ وستایە**))[3]

ژ ئالیەکی دیڤە ما ئەڤە نەکوردینیە دەمێ هەکاری ل سەر زارێ مەمۆی دبێژت: ((**مادەم ئەز ژی کوردم، و باب و باپیرێت من ل ڤێ ڕێدا چوونە، دڤێت ئەز ژی ڤێ ڕێدا بچم ...**))[4]. ئەڤ یەکە راستیا کوردایەتیێ دیار دکت، ئەو ژی دەمێ خویا دکت کو باب و باپیرێن وی ئەڤ ڕێیە گرتیە و جانێ خوە د بەردا کرینە قوربان، لەورا پێدڤیە ل سەر وی ئەو ڕێبازا وان بەر نەدت و ل پەی شۆپا وان بەردەوامیێ بدتە خەباتا خوە. پاشان بەرسڤا دایکا مەمۆی چاڤرەشێ کو دبێژت: ((**کوڕێ من، د ڕێیا دینێ خوە و د**

(1) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

(2) کۆڤارا ژین، ھ15،بپ22.

(3) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

ڕێیا وەلاتێ خوەدا ئەگەر ئەز تە حەلال نەکم، خودێ ژی من حەلال ناکت، ئەگەر تو ئیرۆ نەچی، سبێ دژمن دئێتن، من تو ژ بۆ ڕۆژەکی وەها خودان کری. کو تو وەجێ ژ دین و وەلاتێ خوە بگرێ، ناڤێ کوردینیێ کورمانجیتیێ ئەعلا بکی، من شیرێ خوە حەلال کر خودێ د گەل تە بی))(1). ئەڤە ژی بەلگەیەکا دیە کو دین کریە بهانە و پەردە، چونکو بلندکرنا ناڤێ کوردینیێ چو پەیوەندی ب دینی و ئیسلامەتییێڤە نینە و ئەڤ بۆچوونە دژی بۆچوونا ئیسلامەتییێیە کو هەمی مللەتان وەکهەڤ دبینت و جوداهییێ د ناڤبەرا گەلاندا ناکت، دیسا ئەوی خوەگۆریکرن و فیداکاری د ڕێیا وەلاتیدا ئینایە هەڤبەر ڕێیا دینی، ئەڤە ب خوە ل وی دەمی تشتەکی نوو بوو.

دان و ستاندن د ڤێ شانۆنامێ شێوەیەکێ جوان و بێی دریژکرن و ب پەیڤێن کورت و بەڕاد دئێتە کرن، دەمێ هەڤالێ مەمۆی، لەوەند دئێت پرسیارێ دکت، کا مەمۆی خوە بەرهەڤکریە بۆ چوونێ و دەستووری ژ دایکا خوە خواستیە، دیمەنەکی ل هەڤهاتی و ئافراندیە و دبێژت:

(("دەنگێ دەری تێد"

مەمۆ- دایێ وێ دەری دقوتن (هەمان دبەزید) ئەو کی یە ئۆ... برایێ لەوەند کەرەمکە... کەرەمکە... " لەوەند ژ دەدا تێد"

لەوەند ـ السلام علیکم: " دچتە ملێ چاڤڕەشێ"

چاڤڕەش ـ علیکم السلام کەرەمکە روونێ خوارێ "لەوەند رووددێد" سەر سەرێ من هاتی سەر چاڤان تو قەنج کی خوەشی مال بچووك چاوانن.

لەوەند ـ خودێ ژ تە رازی بت مال بچووك دەستێ تە رادموسن.

مەمۆ ـ سەر سەرێ برایێ خوە هاتی.

لەوەند ـ سەرێ تە هزار سالی بت تە خوە بەرهەڤکر دادێ دەستوورا تە دا.

---

(1) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

مەمۆ ـ مە ژی حەتا نەهنە(نها) ئەو خەبەر ددا دایکا من شیرێ خوە ل من حەلال کر دێ کارێ من بکت خودێ حەز کت ئەم ژی کەنگی بچن؟

لـەوەند ـ ئیرۆکە مرۆڤەك ژ باشکالان هاتی یە کو میر حەتا جۆلـەمێرگێ چوویە لازمە د قێ حەفتی یێ ئەم بەرهەڤ ببنە جۆلـەمێرگێ.

مەمۆ ـ ئیرۆکە خوە بەرهەڤ بکن سپێ زوو چا ئەم ڕێ بچن.

لـەوەند ـ دەستوورا من بدە ئەز ژی بچم خوە بەرهەڤ کم.

مەمۆ ـ د سەر سەرێ من هاتی

" لـەوەند دچت"(1)

هەروەسا ژ قێ دایەلۆگێ ڕێزگرتنا کوردان بۆ ژنێ دیار دبت کا وێ چەند ر ـێز و حورمەت و سیانەت د ناڤ جڤاکیدا هەیە، ب تایبەتی دایکێ کو هەردەم ڕێزەکا بێ سنۆر لـێ دئێتە گرتن و د هەمی بیاڤاندا.

عەبدولـرەحیم هەستا ئەڤین و دلـداریێ ژبیر ناکت و وێ ل گەل وەلاتپەروەریێ و کوردینیێ تەڤلـهەڤ دکت، دەمێ مەمۆ خاترا خوە ژ هەڤژینا خوە (غەزال)ێ بووکا حەفتیەکێ دخوازت، هەکاری ژ زار دەڤێ مەمۆی دبێژت:

((... غەزال.. بووکا حەفتیەکێیە پێلـمە جیدا ما ئینصافە؟!... بەلـێ ئینصافە لـەورا ئەڤینا وەلاتی ژ هەمی ئەڤینیان مەزنترە ...))(2).

بەری کو هەکاری پەردێ ب سەر پشکا ئێکێ ژ شانۆناما خوەدا بینت، دان و ستاندنەکا ب شێوەیێ سترانکی ل سەر زارێ مەمۆ و غەزالـێ ڤەدلـۆرینت کو هەردو بەندا ل سەر ڕەوشا خوە د هاڤێژنە بەر ئێکدو دەمێ دبێژت:

((مەمۆ ـ " ب ئاهنگ"

ئیرۆ حەفتە داوەت کری

---

(1) کۆڤارا ژین، ھ15، بپ23.

(2) کۆڤارا ژین، ھ15، بپ23.

غەزایێ ئەز ژ تە کری
ئەز دێ چمە بەر کافری
غەزالا من، دەلالا من بەس بگری
غەزال ـ مەمۆ ئیرۆ بوو عەسکەرە
ئەڤینیا مە بوو کەسەرە
تو من ببە د گەل خوە هەڕە
یان بکوژە یان بکوژ پاشی هەڕە
مەمۆ ـ تو بەس رۆهنکان ببارینە
ئیرۆ دژمن ل مە کینە
وەستانا مە لایق نینە
غەزالا من، دەلالا من بەس بگری
"غەزال نەهشیار دکەڤت" "پەردە دکەڤت"(1)

ل پشکا دویێ پەردە ڤەدبت، غەزال کۆڤاندارە و یا ژ مەمۆی خەریب بووی، لەورا ژ کول و کەسەران رۆندکان دبارینت، خوەزیێن ڤەگەڕیانا مەمۆی دخوازت، پاشان خەسوویا وی دئێت مەزگینیا سەرکەڤتنا مەمۆی و هەڤالێن وی ل سەر دوژمنی ددتە غەزالیێ. دیسا د دیمەنەکی گەلەك جواندا چاڤڕەش پەسنێن جوانیا (مەمۆ و غەزال)ێ دکت کو هەردو بەرانبەری ئێکدونە ب جوانی و خوەشمرۆڤیێ.. هتد و دبێژت: **((چاڤڕەش ـ غەزال خودێ وەکی مەمێ دا من، تو ژی ژ بۆ مەمێ هاتی دنیایێ، شەرم نەکە، ئەز ئیفتیخارێ ب تە دکم کو تو بووکا منی، مەمێ چەند لاوە تو ژی هند دەلالی؟ مەمێ چەند جامێر و خودان مێرینی یە، تو ژی هند خودان عیصمەتی، ئەز ل پێش تە**

(1) کۆڤارا ژین، ھ15، بپ24.

نابێژم، خودێ شاهده همی جهان ئەز دبێژم، چونکه راستیێ مرۆڤ ئینکار بکت بێ ئینصافی یه... خودێ وه همردوکان بۆ من بهێلت))[2]

ل ئالیەکی دی، همکاری بەحسێ جڤاکێ کوردەواریێ دکت، کا چاوا رێز ل کەسێن بیانی و ب تایبەتی میڤانان دگرن، دەمێ دئێنه ل نك وان، رەوشت و تیتالێن کوردەواریێ و ئازادی و سەربخوەیا ژنا کورد ژی د ڤی واریدا نیشاددت، دەمێ دبێژت:

غەزال ـ کەرەمکه:

مهڤان ـ " تەماشه دکت ناس ناکت" سلام علیکم.

غەزال ـ علیکم السلام، کەرەمکه، سەر سەرێ من هاتی.

مهڤان ـ " رووەنێت" خودێ ژ ته رازی بت.

غەزال ـ "تاسەك (دەو) تینت دەستێ خوه ددته سینگێ خوه، کەرەمکه.

مهڤان ـ "ڤەدگرت (دەوی) ڤەدخوت" من گەلەك ژ ته مننەته.))[1]

همووەسا کوردان گەلەك جارن بۆ رێزگرتن و پاراستنا میڤانێ خوه جانێ خوه کریه قوربان، لەوما همکاری ل سەر زارێ غەزالێ دبێژت: ((هنده قەدر هەیه تو مهڤانی، قەدرێ میهڤانی ل سەر مه واجبه، و چو کوردان د مالا خوەدا دەنگ میهڤانان نەکریه و دائیمان کورمانجان د رێیا میهڤانێ خوەدا جان دایه. دژمنێ کورمانجان ببته میهڤان دیسان قەبوول دکت و قەدری دگرن، خزمەتێ بۆ دکن))[3].

پاشان همکاری دیمەنەکی جوان و پڕ رۆمانسیەت نیشا مه ددت، دەمێ مەمۆ خوه بۆ غەزالێ ددته نیاسین، پشتی کو هندی هاتیێ نەشیای وێ ب خاپینت و د سەردا ببت، چونکو ئەو هەر ما ل سەر بیهنفرەهی و خوەراگریا خوه، عەبدولرەحیم دبێژت:

---

(1) کۆڤارا ژین، ه16، بپ15.

(2) کۆڤارا ژین، ه16، بپ16.

(3) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

((مهڤان ـ غەزالا من! سەد ئافەرین بۆ عیصمەتا تە، ئەز فەخرێ ب تە دکم، تە ئەز نەنیاسیم، ئەز مەمۆمە، شیرێ تە خواری ل تە حەلال بت "هەمان رادبت دەستێ غەزال دگرت"

غەزال ـ یەکجار حەرەکتا خوە تەبدیل کر بێ ئختیار" ئاھ..

"هەردو خوە ل ستووهێ یەك ددن، سەر دۆشەکێ دکەڤن نەهشیار دبن"))[1]

ل دووماهیێ هەکاری بەحسێ ناموسێ دکت و کا کورد د ڤی واریدا چاوا بەرێخوە ددنە ڤی چەندێ، ناموس تشتەکی پیرۆزە ل نك گەلێ کورد و بۆ ڤێ چەندێ گەلەك د توندوتیژن و ب سانەهی لێبۆرین ل نك وان نینە، هەتا ژنا کورد ژی هەکە بێ ناموسیەکێ ببینت، ل سەر خوە قەبوول ناکت، بزاڤێ دکت کو تۆلێ ڤەکت. بۆ ڤێ یەکێ ژی هەکاری شانۆنامەیا خوە ب شێوەیەکی تراژیدی ب دووماهی دئینت و ب ژیانا کوردەواریێڤەگرێددت، کو ئەو ژی هەمی شەر و کوشتن و نەخوەشیە، لەوما دەمێ مەمۆ ژ شەری دزڤرت، دئێتە مال و کەس وی نانیاست و ل مالا خوە دبتە مێهڤان، پاشی خوە ب هەڤژینا خوە ددتە نیاسین، ئەو ژی هەڤدو هەمبێز دکن و دکەڤن و های ژ خوە نامینن، هەتا دایکا مەمۆی دئێت و وان هەردویان پێکڤە د وێ رەوشێدا دبینت، ئەو ژی کورێ خوە نانیاست، وەسا هزر دکت کو بووکا وێ یا خیانەتێ ل وان دکت، ئێکسەر هزرا کوشتن و شووشتنا ناموسێ دکت و رومەکێ ل سنگێ کورێ خوە ددت و کوژت، هەکاری ل سەر زمانێ دایکا مەمۆی دبێژت: **((چاڤرەش ـ عەجایب مومکنە ئەڤ ژی دێ بیا ناموسا کورێ من، ما مومکنە وەها دەستێ نەیاران پامال بیت، ئەڤە چ خائینی یە. (...) قەت چو کورد ناموسا خوە وەها ببینت ناوەستت بەلێ ئەو ناموسا من!... و ئەمانەتی منە! (...) چاڤرەش ـ هان بۆ تە! زەربا ناموسێ ئەی جانوەرێ**

(1) هەر ئەو ژێدەر و بەرپەر.

ناموس (...) غەزال ـ(هەمان هشیار دبت) ڕۆمێ د سنگێ مەمۆ دبینت، دبێژتە خەسیا خوە، وای تە چاڤێ خوە کۆرکر"د ناڤ سەرێ خوە ددت"))[1].

پاشان عەبدولرەحیمێ هەکاری شانۆنامەیا خوە ب سترانەکا فۆلکلۆری یا تراژیدی کو ل سەر زارێ دایك و هەڤژینا وی ب مەمۆی هاتیە ڤەهاندن ب دووماهی دئینت و پەردە دئێتەگرتن. ئەڤە ژی بەردەوامی دانە ل سەر کارەسات و تراژیدییێن ب سەر گەلێ مەدا دئێن و ڕۆژانە د ناڤدا دژین و هەردەم ژ زولم و زۆرێ دنالن.

ب ڤێ چەندێ بۆ مە خویابوو کو ب بەلگە ئێکەم شانۆنامەیا کوردی و ب زمانێ کوردی ل هەمی کوردستانا مەزن، ل سەر دەستێ عەبدولرەحیم ڕەحمیێ هەکاری هاتیە نڤیسین، ب ڤی ئاوایی ئەو کەسێ ئێکێ بوویە بەرێ بنیاتی بۆ شانۆیا کوردی دانای و یێن هاتین ژی ل دووڤ شۆپا وی چووینە.

هەکاری و ئافراندنا پەخشانا هونەری

عەبدولرەحیم ڕەحمیێ هەکاری ب کەسەکی ئافراندکار و خودان شیان دئێتە دیتن، چونکو د چەندین بیاڤاندا بزاڤ و خەبات کریە و شوون تلیێن وی نائێنە بەرزەکرن، پتریا ئەو دەرگەهێن ئەدەبی ییێن وی قوتاین بۆ جارا ئێکێنە، د ناڤ ئەدەبێ کوردیدا دئێنە ڤەکرن یان ژی ییێن نووژەن کرین.

کارکرنا هەکاری د وارێ ڕۆژنامەڤانییێدا و ب تایبەت ل کۆڤارەکێ مینا (ژین) بیاڤێ نڤیسینێ ل بەر ڤەکر، نەمارە نڤیسینا پەخشانا هونەری کو ئەم د ڤی واریدا گەلەك د لاوازن.

---

(1) کۆڤارا ژین، ھ16، بپ17.

گەلەك تشت هەنە مرۆڤ زوو ب زوو نەشێت ب شعر هەست و خواستێن خوە تێدا دەربڕت، لەوما زێدەباری نڤیسینا شعرێ و شانۆنامەیێ، هەکاری بەرێخوە دا پەخشانێ هەر وەکو ڤیای سەربۆرا خوە د هەمی جۆرێن ئەدەبیدا تاقی بکت، ئەڤە ژی نیشانا باوەری بوونێ ب شیانێن خوەیە، ئەو د ڤێ چەندێ ژیدا ب سەرکەڤت و چەندین پەخشانێن جوان و ب شێوەکێ هونەری یێ لێکدای نڤیسین و بەلاڤکرن.

ل دۆر ڤان پەخشانان کو هەکە ئەم ئاستێ وان ل گەل تێکستێن نڤیسەرێن سەردەمێ مە بەرهەڤ بکن، (د. فەرهاد پیربال) سەبارەت ڤێ چەندێ دبێژت: ((**ئەگەر براوردی ئەم پەخشان و نووسینانەی ئەو بکەن بە تێکستی نووسەرانی سەردەمی خۆی، بۆمان دەردەکەوێ کە ئاستی ئەم پەخشانانە، هەم لە ڕووی ناواخن و بیرەوە، هەم لە ئاستی تەکنیك و هونەریشەوە، تەنانەت لە ئاستی دارشتن و زمانەوانیشەوە، زۆر بەرزتر و جوانتر**))[1]. ئەڤە وێ چەندێ دگەهینت کو ئاستێ وان پەخشانان ژ ئالیێ تەکنیکی و هونەریڤە گەلەك بلندە و ب ڕەنگەکێ جوان هاتینە داڕێتن، نەمازە بۆ وی سەردەمی کو تشتەکی نوو بووینە، لێ هەتا نوکە ژی ئاستێ وان یێ باشە.

دەمێ هەکاری ئەڤ پەخشانە نڤیسین و ل سالێن (1918ـ1919)ز ل کۆڤارا (ژین) بەلاڤکرین، سەر دەمەکێ نوو ب سەر تەڤ جیهانێ و ب تایبەتی ڕۆژهەلاتا ناڤیندا هاتبوو، جەنگا ئێکێ یا جیهانی ڕاوەستیابوو، زمانێ هێز و چەکی بەر ب گزبوونێڤە چووبوو، سەردەمێ ڕەوشەنبیریەتی و بەلاڤکرنا هزرا نەتەوەیی د ناڤ گەلاندا بوو، لەوما پڕیا پەخشانێن هەکاری هشیارکرنا مللەتیە و لڤاندنا عەقل و جڤاکێ کوردیە کو بخوونن، خوە ڕەوشەنبیر بکن و...هتد. دیسا عەبدولرەحیم بەرێ مللەتی ددتە ژیانەکا نوو ((**هەکاری لە نووسینانەیدا، هەستی نەتەوەیی و کۆمەلایەتی لەیەکتر گرێ دەدات و بە**

(1) د. فەرهاد پیربال ، عەبدولرەحیم ڕەحمی هەکاری، بپ162.

بینینێکی شاعیرانە دەیەوێت میللەتەکەی وا لێ بکات خەون ببینێ، ئاوات بە ژیانێکی تازە بخوازێت))[2].

ڕەحمیێ هەکاری د پەخشانێن خوەدا گازی مللەتی دکت و دبێژت: **((... وەختێ تۆپ و تفنگان چوو. چونکی ب وێ حەق نائێتە ئیسبات کرن، بەلکی حەق ب قوەتێیە. کیشکا غالب ئەو خودان حەقە کیشکا مەغلوب، بێ قەوەت ئەو بێ حەقە))**[3].

ئێك ژ ئاریشەییێن گەلێ کورد هەر ژ کەڤن وەرە، بێ تفاقی و نەئێکبوونە، پتریا شاعر و نڤیسەران ژی دەستێ خوە بێ دانایە سەر ڤێ برینێ و دەستنیشانکرینە و چارە ژێرا دانایە کو تفاق و ئێکبوونە، چونکو هێزا مللەتی د ڤێ چەندێ دایە، عەبدولرەحیم ژی وەکو ییێن بەری خوە و ل سەرێ هەمیان (خانی) ئەڤ نەخوەشیە دەستنیشانکریە و داخواز ژ گەلێ خوە کریە کو ب تفاق بن و هەڤ بگرن، چونکو ئەوە ڕێیا ئازادی و سەرفرازییێ ل نك خودێ و ل سەر دونیاییێ ژی و چەندین نموونەیان د ڤی واریدا دئێت و دبێژت: **((... دەولەت ل سەرێ تفاقێ و یەکبوونێ دبتە تشتەکی مەزن. ژ وێ هندێ یە هەمی مللەت بەرێ تفاقێ چێدکن، پاشی د شۆلاندا موەفق دبت. مەقسەدا مە ئەوە کو ئەم ژ هەمی مللەتان پاشڤەماینە. عەقلی ژ بەن و ڕیسان و کاب، خالاتان بگرن، بەرهەڤبن ببنە یەك. ئەگەر نە دەست فاتحە و یاسینێ بکن و خوە حازر کو ل پێش حزوورا خودێ دێ چاوان جەوابا خوە بدن))**[4].

هەکاری هەردەم گازی گەلێ کورد کریە کو ژ خەو ڕابن، وارێ خوە ئاڤا بکن، خەلك هەمی هشیار بوونە و وەلاتێ خوە ئاڤا دکن، لێ ئەم کورد هەر د خەون و پاشدا

---

(1) د. فەرهاد پیربال ، ژێدەر و بەرپەرێ بەرێ.

(2) کۆڤارا ژین، ه7، بپ13.

(3) کۆڤارا ژین، ، ه3، بپ14.

ماینه، دونیا ل مەبوویە درەنگ، مە چو بۆ خوە نەکریە و هەکە بۆ خوە نەکن، ئێدی پەشێمانی فایدە ناکت، خەوا مەیا نەزانینیە، ئەم هشیار نابن، خەلکی تشتێ نوو، وەکو تەلەفۆن، شەمەندەفر، پاپۆر،...هتد، ئافراندینە و دبێژت: ((**ئیرۆکە هەمی مللەت ژ خەوا سبی ڕابوونە ژ بۆ ژینا خوە دخەبتن (...) ئەم هێژ د خەو دانن. (...) ئێڤارە ئەم ناگەهنە چو واران (...) ل بن ئەردی ل سەر ئەردی، ل عسمانی هەر ڕۆژێ ـ تشتەکی دەرێخت (...) ئەلکترێك، تەیارە، بالۆن ئەو هەمی ژ عەسمانی نەبارینە، ژ عەردی شین نەبوونە. بەلکی ژ دەستێ ئینسانان چێ بوونە**))[1].

د پەخشانا (**بچووکێ نەکریت مەمکی ناخوت**)دا، ب ڕەنگەکێ جوان بەحسی مافێ گەلێ کورد دکت کو خودایێ مەزن ئەو ژی وەکو هەمی گەلێن دی یێن داین و خودان مافن، پێدڤیە کورد داخوازا مافێ خوە بکن، نەکو هەڤسوویێن وان ببنە وێرس و ئەو ژ پێش وانڤە مافێ وان بخون! کورد ب دەنگەکی بلند مافێ خوە بخوازن، ئەو ژی د ڕێیا ڕۆژنامەڤانیێ دایە، چونکو ڕۆژنامەڤانی دگەهتە هەر چار ئالییێن دونیایێ، ئەم ب ڕێیا وێ گەل و مافێ خوە دێ ب خەلکەکی دی دنە نیاسین کو ئەم ژی خودان مافن، مە ئاخ و وەلاتێ خوە یێ هەی، دڤێت ئەم ڕێبەری و سەروەریا ڤی وەلاتی بکن، دەمێ هەکاری دبێژت: ((**ئیرۆکە مە ژ هەمی مللەتا زەحفتر لاو داینە کوشتن و ژ هەمی کەسی گەلەك تر بوونە، بۆچی؟ ئەم دەعوا حەقێ خوە ناکن (...) ـ عەجەب ئەم دێ چاوان بگرین؟ (...) ما ب غەزەتان (ڕۆژنامە) تێتەکرن؟ ـ بەلێ دەنگێ غەزەتان دچتە گوهێ هەمی خەلقی حەتا ئورۆپایێ، و ئاسیایێ و ئەمریکایێ دگرن هەمی ئەقلیمێت جهان خەبەران، ئاه فغانان دگەرینت. ـ باشە غەزەتە دێ بچی زمانی دەرکەڤت؟ ئەو جەوابا تە مەزنە ئەوەل دڤێت ژ بۆ هشیارکرنا مە و ژ بۆ دانەزانینا مە ئەحوالێ عالەمێ ب کرمانجی،**

---

(1) هەر ئەو ژێدەر، ھ1، بپ13.

پاشی ژ بۆ دەنگێ گریا مە کو بگەهتە گوهێ ئورژپایێ ب فرنگی(فرنسی)، یا دی تر ژ بۆ ئاریکاریکرنا عالەما ئیسلامی د گەل مە ب تورکی، سێ غەزەتە ژ بۆ مە لازمە)) [1].

پشتی جەنگا ئێکێ یا جیهانی گەلەك ئاتاف ب سەر گەلێن جیهانێدا هاتن و ب ملیۆنان خەلك بوونە قوربانی، گەلەك زیان ژی ب گەلێ کورد ژ بێ خودانی کەڤتن، چونکو دەولەت و ساروەریا خوە نەبوو کو بەرەڤانیێ ژێ بکت، پشتی سەرکەڤتنا ئەمریکا و دەولەتێن هەڤپەیمان د شەریدا ویلسۆن سەرۆکێ ئەمریکا (بێ وی دەمی) بەیاننامە خوە یا ناڤدار ل وی دەمی دەرخست کو تێدا مافی ددتە هەر گەلەکی سەربخوەیا خوە هەبت و شیان هەبن ئەو گەل و وەلاتێ خوە ب رێڤە ببت، ئەڤ چەند ژی هەکاری ژبیر نەکریە و دبێژت: **((هەر کەسی ژ تەرەفێ خوە ئەسبابێت سەعادتا ئینسانی فکرکرن، ژ وان هەمیان فکرا (ویلسۆن) دروست تر.(...) چی مللەتێ د خوەدا دبینت بلا بتە حکوومەتەك، ل سەر وێ فکرێ ئەم وێ دبینن عەرەب، جوهوو، فەلە، گورجی،... هەر یەکی ژ بۆ خوە حکوومەت چێکرن نهە شۆلا خوە ب دەستێ خوە چێدکن))** [2].

چوونا عەبدولرەحیمێ هەکاری بۆ ستەمبۆلێ و دوورکەڤتنا وی ژ وەلات و کەس و کارێن وی و ژیانا غەریبیێ کارتێکرنا خوە ل سەر بەرهەمێن وی کربوو، ئەو دیمەنێن جوانێن کوردستانێ و ژیانا زارۆکینیا خوە ل وەلاتی بۆراندی، چو جاران ژبیر نەکربوو، کەڤیێن بەفرێ، خەملا رِەنگینا گول و گولنەسرینان، ژ پێشچاڤێن وی نەدچوون، وەلاتێ خوە مینا بەهشتێ دزانی، هەمی دەمان هەکاری ئاشقێ گەل و وەلاتێ خوە بوو، ئەڤینا وی وەکو ئاگرەکی هەردەم هل د ناڤ جانێ ویدا بوو، لەو هەر یێ بێ مال و حال بوو، هەروەسا یێ بەرهەڤبوو جانێ خوە د رِێیا وەلاتیدا بکتە گۆری. گەلەك جاران ژ ژیانێ

---

(1) کۆڤارا ژین، ھ 5، بپ15-16.

(2) هەر ئەو ژێدەر، ھ6، بپ14.

بێزار دبوو، لێ ژ بەر ئەڤینا وەلاتی دا بێژت نوکە نە دەمێ مرنێیە، دڤێت تشتەکی ژ بۆنا ژیانێ بکم ((**ئیرۆکە د قەلبێ مە هەمیان ئەڤینیەك هەیە، ئاگرەك هەیە، کو ئەم دائیمەن ب ڤێ عشقێ، ئەڤینیێ، دسوژن، دقەلن و ژ بەر ڤی ئاگری ئەم نەخودان مالن، نەخودان کورِن، نەخودان حەیاتن.**(...) **ئەلبەت ئەڤینا وەلاتە. لەورا ئەو وەختێ من ل وەلات دەربازکری چو جاران ژبیرا من ناچت، هەمی وەختان ل پێشچاڤێ منە، ئەو زوزانێد رِەنگ رِەنگ د گولاندا خەملی ئەو سوسن، بەیبوونێد تازە دبن کەڤێێد بەرفێ دەرکەتی، ئەو هەوایی ساف ب وان بێهنان نمونەکێ ژ جنەتێیە.** (...) **د ناڤبەینا (ژین، مرنێ) وەستا مە موتەحەیر و دوومایی، هەردو دەستێ خوە دایە جێنیکان غەمان دکم. د وی حالیدا من دیت ژ ئودا دیتر دەنگێ قورئانێ تێت من گوهدار کر سۆرەت تەنزیل دخوونن ئایەتا (لا تقنطوا من رحمة الله ...) گوهێ من کت. ب ڤێ مزگینیێ ئەز رِابووم خەریتا وەلاتێ خوە ڤەکر و ناڤێد باژێران و گوندان من خواند و ب وێ موتەسل بووم))**[1].

ب ڤێ چەندێ دیار دبت، کو هەکاری مرۆڤەکێ خودێناس بوو، هەردەم دین ب وەلاتیڤە گرێددا و کەسانەکی ب هیڤی بوو کو خودێ مللەتێ وی ناهێلتە بندەست و پەریشان، لێ دڤێت ئەو ژ ڤێ نەزانین و دوبەرەکیێ و بێ تفاقیێ دەرکەڤن و رِێزێن خوە بدنە هەڤ، داکو بشێن ل سەر دوژمنێ خوە زال بن و رِێبەریا خوە بکن.

گەلێ کورد د ناڤ ئاخا خوەدا ل گەلەك نەتەوەیێن دی ژیایە، کو ئەو ژی مینا کوردان بندەست بوون، ژ بۆ سەرخوەبوونا خوە هەردەم د بزاڤ و خەباتێدا بوون، هندەکان شیان خوە ژ زولم و زۆریا ئوسمانیان قورتال بکن، لێ هندەکێن دی مانە بندەست، وەکو هەڤسوویێن ئێك پێکڤە ژیاینە، وان ژی وەکو کوردان گەلەك کوشتن و

(1) کۆڤارا ژین، ه9، بپ15ـ16.

گرتن و تالانکرن و ... هتد، ژ دەستێ تورکان دیتینە، لێ ئەوان بەری کوردان دەست دایە خەباتا چاندی و ڕەوشەنبیری، کۆڤار و ڕۆژنامە ب زمانێ خوە دەرخستینە، ئەو ژ کوردان پتر د بەرژەوەندیا ئێکدو دابووینە، خواندی و ڕەوشەنبیرتر بووینە ژ کوردان، زانین و زانست د ناڤ خوەدا بەلاڤ دکرن، پرتووك ب زمانێ خوە دوەشاندن، د واری سیاسی ژیدا خودان پارت و ڕێکخراوێن سیاسی بوون، شۆرەشێن چەکداری دژی تورکان ل دار دخستن. ل وی دەمی کورد د نەزان و نەخواندەڤان بوون، هەمی دەمان ب سەروچاڤێن هەڤدو ڤەبوون، پارتێن سیاسی نەبوون، کوردان کەسێ خوە بۆ ئێکدو نەدشکاند و هەر سەرۆك عەشیرەکێ خوە ب ڕێبەر و زانا ددا ناسین، جڤاکێ کوردی جڤاکەکی عەشیرەتگێری بوو، ئاغا و بەگان کەدا جۆتیار و پالەیێن هەژار دخوار، کەسێ بەرژەوەندیا خوە نەددا ب تەڤ مللەتی، ژ ئالی ڕەوشەنبیریێڤە هەمی مللەت د تاریاتییێدا دژیا، خواندن و زانینگەھ ب ئێکجاری ل کوردستانێ نەبوون، ڕەوش تەڤدا یا ئالۆزبوو، ئەگەر ژی نەبوونا دەولەتا سەربخوە و ژیانا بندەستی و کۆلەتیێ بوو، هەکاری بۆ یەکبوونا ئەرمەنان ب هەڤڕا و پاراستنا بەرژەوەندیا خوە وەکو نەتەوەکی هەڤسوویێ کوردان دبێژت: **((مەعلوومی وەیە د کوردستاندا دو مللەت هەنە، یەك مللەتی مەیە یەك ژی مللەتێ فەلان (...) خەباتا وان ب شەڤ ڕۆژ مرۆڤ لێ حەیران دبێ هەر ڕۆژێ غەزەتەکێ، هەر ڕۆژێ مەجووعەکێ، هەر ڕۆژێ کتێبەکێ دەرێتخن (...) وەلحاسل چیێ وان هەیی ژ بۆ مللەتێ وانە، یانی مللەت ب هەمی تشتێ وان فائیدێ دبینت (...) حال ئەڤ حالە میێد مە، ب یەکدو کوشتن دمرن، پارێد مە، ژ بۆ لەیزا بازان مزبان (ستزانبێژان)، دەروێشان، پەروو، خەلاتان میهڤانان، ڕەشوەتان دچن، ئەزمانێ مە ب (غەیبا) یەکدو شل دبت. ئەڤە حالێ مە، ئەڤە وان ئەو دخەبتن ئەم درازێن کەسێ**

نەخەبتت حەقێ ژینێ نینە. (...) ئەگەر ئەم ژی پچکوکەك عیبرەتێ بگرن ئەم ژی هەروەکی هەمیان دێ بگەهنە مرازا خوە)) [1].

پشتی پێدا چوونەکێ د ناڤ هەر حەفت پەخشانێن عەبدولرەحیمێ هەکاری ل کۆڤارا (ژین)دا بەلاڤکرین، بۆ مە خویابوو، ئەڤ پەخشانە ل ئاستەکی هونەری و ئەدەبی یێ بلند هاتینە نڤیسین، هەوەرسا زمانێ وان ژی گەلەك ب هێز و زەنگینە و ب کوردیەکا پاقژ هاتینە داڕێتن، هزروبیرێن هەکاری ییّن نەتەوەیی و وەلاتپەروەری و فەلسەفی و دینی ب ڕەنگەکی بەرفرەه تێدا هاتینە چەسپاندن و بەرجەستەکرن، کو هەمی ژی ژ بۆ هشیارکرن و یەکبوون و یەکگرتنا گەلێ کورد بووینە، ژ بۆنا خزمەتا دۆزا ڕەوایا گەل و وەلات بووینە، نیشانا ڕەوشەنبیری و زانین و زانستیا عەبدولرەحیم بووینە، ژ بۆ ئافراندن و پتر وەرارا پەخشان و ئەدەبیاتێن کوردی بووینە.

هەژی گۆتنیە کو هەکاری ب دەهان بەرهەم ب زمانێ کوردی و تورکی هەنە، چ بەلاڤکری بن یان ژی هندەك هەتا نوکە وەکو دەستخەت ماینە و نەهاتینە چاپکرن.

(1) کۆڤارا ژین، ھ 8، بپ17.

بیبلۆگرافیا بەرهەمێن عەبدولرەحیم ڕەحمێ هەکاری د کۆڤارا (ژین)دا

هەژمارە	بەرپەر	بابەت	ناڤێ بابەتی	میژوو
1	12	شعر	بانگ	24 چریا ئەوەل ـ 1334
	13ـ14	پەخشان	خەوا مە	24چریا ئەوەل ـ 1334
2	14	شعر	قەوی ب خوارنا زەعیفان دژین	1918 (د.فەرهاد پیربال)
3	13ـ14	پەخشان	ئتفاق	15چریا پاشی ـ1334
	14ـ15	شعر	عشقا وەلات	17چریا پاشی ـ1334
4	9ـ12	چیرۆك/ تورکی	برکرد محبوب سنك صباح مشغولیتی	25 تشرین ثاني ـ1334
5	14	شعر	دەستێ تونێ دەنگ ژێ نائێت	14 چریا پاشی ـ1334
	15ـ16	پەخشان	بچوکێ نەگرت مەمکی ناخوت	23 چریا پاشی ـ1334
6	14ـ15	پەخشان	حالی مە حازر	17 کانونا بەری ـ1334
	16	شعر	سەلایا پاشیڤێ	26 چریا باشی ـ1334
7	13ـ14	پەخشان	شەرێ تۆپان خلاس بوو ئیرۆ شەرێ قەلەمانە	بێ میژوو
8	4 ـ7	چیروك/ تورکی	کرد مهاجرلری نەحالدە؟	بێ میژوو
	15	شعر	ژ بۆ نەسلاتێت	3 کانونا پاشی ـ1335
	16ـ17	پەخشان	پچکۆکەك عیبرەت	7 کانونا پاشی ـ1335
9	14	شعر	بێ هیڤی نەبن	26 1334
	15ـ16	پەخشان	وەلات	26 کانونا پاشی 1335

10	9	شعر	دەنگ	2 شوات 1335
11	12ـ11	شعر	نالینا سێویکی	10 شوات 1335
12	13ـ9	چیروك/ تورکی	وان نەخالدەدر	15 شوات 1334
13	16ـ15	شعر	حي على الصلاة	12 ادار 1335
14	21	شعر	سەرسال (تبریك)	9 ادار 1335 نوروز
15	20	شعر	نور	26 ادار 1335
	24ـ21	شانۆنامە	مەمێ ئالان/ دو پەردە پیەس(1)	بێ میژوو
16	17ـ14	شانۆنامە	مەمێ ئالان/ دو پەردە پیەس(2)	بێ میژوو
17	17	شعر	نەزانین	2 نیسان 1335
18	14ـ13	شعر	مرۆڤینی	5 نیسان 1334
19	19	شعر	لوما ژ بلبل	15 کولان 1335
21	16ـ15	شعر	ژێ بۆ شەریف پاشا	1 خزیران 1335
22	16	شعر	ژ بۆ جفاتا دایکان	بێ میژوو
23	16	شعر	گازیا دوماهیکی	8 تیرمەهێ 1335
24	16	شعر	فرقەت	25 تیرمەهێ 1335
25	23ـ22	شعر	وسلەت	حلب 9 تەباخ 1335

ئەنجام

پشتی بابەتێ ڤێ نامەیێ ل پەی قۆناغان هاتیە دیارکرن و ل جهێن پێدڤی هاتیە شرۆڤەکرن و ئالییێن پەیوەندی ب بابەتیڤە هاتینە بەحسکرن، ئەم گەهشتنە ئەڤان ئەنجامێن ل خوارێ:

1ـ جۆرێن ئەدەبی کو (داستان، لیرێکا و دراما)یێ ب خوەڤە دگرت، د هەمان دەمدا زانا و بسپۆرێن ئەدەبناسییێ ناڤێ (ژانر) ژی لێ دانایە، کو جودایی نەخستینە د ناڤبەرا هەردو ئالیاندا، هەروەسا خودانێن دۆخێ ئەوێن (جۆر و ژانر) ئافراندین نەگەهشتینە ئێکئالیکرنا ڤان هەردو زاراڤان، لێ ل گۆر دیتنا مە، د چارچۆڤەییێ هەر جۆرەکیدا چەندین ژانرێن جودانە و سیماییێن سیمانتیکی و بنیاتی ییێن هەڤپشکێن هەین، هەکە پەیڤ بێتە بکارئینان بۆ وێنەکرنا جیهانا تشتان، ئەڤە بەرهەمەکی داستانیە، بۆ میناك رۆمان، چیرۆك.. هتد، لێ هەکە پەیڤێ دەربڕین ژ فیریان و رەوشا دەروونیا ئاخڤتنکەری کر، وەکو شعرێ .. هتد، ئەڤە لیرێکایە. دیسا هەکە پەیڤ پرۆسێسا ئاخڤتنێ دیار بکت، وەك تراجیدیا و کۆمیدیا و دراما، ئەڤە دئێنە هەژمارتن ئەدەبیێ درامی.

2ـ ل سەدسالا نۆزدێ مەلا مەحمودێ بایەزیدی ب گەرمی هاتە د ناڤ مەیدانا ئەدەب و رەوشەنبیریا کوردیدا، ئەم دشێن سەرهەلدان و پەیدابوونا جۆرێن ئەدبی ـ ژبلی

شعرێ ـ بۆ وی بزڤرینن، کو کەسێ ئێکێیە د ناڤ کوردانداپتریا جۆرێن ئەدەبی ل سەر دەستێ وی پەیدابووین و بەرهەمێن باش د ڤی بیاڤیدا ئافراندینە.

3– مەلا مەحموود چیرۆکا خوە (مەم و زین) هەمی ژ (مەم و زین)ێ یا ئەحمەدێ خانی وەرگرتیە، لێ ئەوی ئەڤ داستانا شعری ب شێوەیەکی جوانێ هونەری پوختەکریە، ئانکو ب دەهان مالکێن شعری د چەند ڕێزکەکێن پەخشانکیدا دەربڕینە.

4– ل دەمێ نڤیسینا چیرۆکێ بایەزیدی ئێکسەر دئێت بەحسێ رووودانێن چیرۆکا (مەم و زین)ێ بێی وەکو خانێ بەحسێ رەوشا کوردان یان دینی یان فەلسەفێ بکت، ب رەنگەکێ چڕوپڕ هەڤۆکێن خوە دەربڕینە و ڕامانەکا تمام ددتە خواندەڤانی بێی زێدەچوویی د هەر ئالیەکیدا.

5ـ ل قۆناغا دەرکەڤتنا ڕۆژنامەیا کوردستان و هێرڤە، بەڕپەڕەك نوو ل بەر ئەدەب و ڕەوشەنبیریا کوردی ب گشتی ڤەبوو، ڤێ چەندێ دەلیڤە پتر ل بەر جۆرێن ئەدەبی ڤەکر کو گەشە و پێش بکەڤن.

6ـ دیسا دەرکەڤتنا کۆڤارا (ژین) ل ستەمبۆلێ بیاڤەکی دی ل بەر ئەدەبیاتێن کوردی ڤەکر و ب دەهان بەرهەم ژ ئالیێ شاعر و نڤیسەرێن کوردڤە هاتنە ئافراندن.

7ـ پەیدابوونا عەبدولرەحیمێ هەکاری وەکو دیاردە د ناڤ ئەدەبێ کوردیدا و خواندنا وی ل ستەمبۆلێ و مفا وەرگرتنا وی یا ئێکسەر ژ ڕەوشەنبیریا ڕۆژئاڤایی، وەرچەرخانەك خستە د ناڤ ئەدەبیاتێن کوردی ب گشتی و شعرێ ب تایبەتیدا و بۆ جارا ئێکێ شعرا نوویا کوردی ل سەردەستێ وی سەرهلدا، و هەکاری شیا چەندین گوهۆڕینان د ناڤ شعرێدا بکت ژ وانا: گوهۆڕینا تۆبۆگرافیا شعرێ و شکاندنا تەفعیلا عەرووزا عەرەبی، بکارئینانا خالبەندیێ ب ڕەنگەکی بەرفرەه، دانانا ناڤان بۆ شعران و.. هتد، کو ئەو کارێن وی کرین چو شاعر و ئەدیبێن کورد ل هەر چار پارچێن

کوردستانا مەزن نەکربوون، ئانکو د هەمی وارێن وی تێدا ئافراندن کری، ئەو پێشەوا و پێشەنگ بوو.

8ـ ل گەل مە خویابوو کو عەبدولرەحیمێ هەکاری چو جاران پشتا خوە نەدایە کوردایەتییێ و هەردەم بزاڤ و خەبات ژ بۆنا گەلێ خوە کریە، لێ دبت شێوەییێ ڤێ خەباتێ ل دووڤ ڕەوشا وی سەردەمی هاتبتە گوهارتن و بەرهەمێن خوە ب نەپەنی نڤیسی بن و چو جاران دەست بۆ دوژمنان دانەهیلاینە.

9ـ ئەم د ڤێ ڤەلۆلینا خوەدا گەهشتنە وێ ڕاستییێ کو ئەدەب ب گشتی و شعر ب تایبەتی ب زاراڤێ کرمانجیا ژووری چو جاران ڕانەوەستیایە و ڤالاتی نەکەڤتیە د قادا ئەدەبیدا، هەر ژ جزیری و خانی بەردەوام بوویە هەتا ڕۆژا ئیرۆ. هەروەسا پتریا جۆرێن ئەدەبی بۆ جارا ئێکێ ل کرمانجیا ژووری سەرهلدانە و وەرارکرینە و چووینە د ناڤ زاراڤێن دی یێ کوردیدا.

لیستا ژێدەران

1ـ پرتووك:

1-1ـ پرتووکێن ب زمانێ کوردی:

1ـ ئەحمەدێ خانی، مەم و زین، بەرهەڤکرن: تەحسین دۆسکی، چ ئێکێ، چاپخانا حاجی هاشم ـ هەولێر، دەزگەها سپیرێز یا چاپ و وەشانێ، 2008.

2ـ ئەحمدێ خانی، مەم و زین، شرۆڤەکرن و ڤەکۆلینا: ئەمینێ ئوسمان، چ ئێکێ، چاپخانا(الجاحظ ـ بغداد)، 1999.

3ـ احمد خانی، نوبهارا بچووکان، حققه و علق علیه و قدم له: حمدی عبدالمجید السلفي، ط الأولی، مطبعة الرشید، بغداد، 1990.

4ـ تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، دیوانا پەرتۆ بەگێ هەکاری، چ ئێکێ، چاپخانا حەجی هاشم ـ هەولێر، دەزگەها سپیرێز یا چاپ و وەشانێ، 2006.

5ـ تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، ل دۆر ئەدەبێ کرمانجی ل سەدسالا نۆزدێ و بیستێ زایینی، چ یەکێ، ژ وەشانێن کۆڕی زانیاری کوردستان، هەولێر، 2004.

6ـ تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، یووسف و زولەیخا، چ ئێکێ، چاپخانا وەزارەتا پەروەردێ ـ هەولێر، دەزگەها سپیرێز یا چاپ و وەشانێ، 2004.
7ـ حارثي بەدلیسی، لەیلا و مەجنوون، بەرهەڤکرن: تەحسین ئبراهیم دۆسکی، چ ئێکێ، چاپخانا وەزارەتا پەروەردێ ـ هەولێر، دەزگەها سپیرێز یا چاپ و وەشانێ، 2004.
8ـ دێرك كینان، كورد و كوردستان، وەرگێران: د. لەزگینێ ئاڤدرەهمانی، چ ئێکێ، چاپخانا خانی ـ دهوك، دەزگەها سپیرێز یا چاپ و وەشانێ، 2008.
9ـ رشید فندی، چل حیكایەتێد مەلا مەحوودێ بایەزیدی 1799 ـ 1867، چ یەكەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، دەزگای چاپ و بلاوكردنەوەی ئاراس، هەولێر، 2004.
10ـ سدیق بۆرەكەیی(سەفی زادە)، میژووی وێژەی كوردی، بەرگی دووەم، چ دووەم، چاپخانەی دەزگای ئاراس، هەولێرـ كوردستان، 2008.
11ـ سەعید دێرەشی، دیوانا فەقیێ تەیران،چ ئێکێ، چاپخانا وەزارەتا پەروەردێ ـ هەولێر، دەزگەها سپیریز یا چاپ وەشانێ، 2005.
12ـ سەعید دێرەشی(بەرهەڤكرن و ڤەژاندن)، دیوانا وداعی، چ ئێکێ، چاپخانا هاڤیبوون ـ بەرلین، ناڤەندا هاڤیبون یا لێكۆلین و وەشانێن كوردی ل بەرلین،2002.
13ـ شعبان مزیری، گرفتاریا كوردا ل تورکیا، چ (دار الحریه للطباعة ـ بغداد) دەزگەهێ رەوشەنبیری و بەلاوكردنەوە كوردی، 1983.
14ـ شێخ شەمسەدینێ قوتبێ ئەخلاتی یێ بریفكی، دیدارێ یار، بەرهەڤكرنا زاهد بریفكانی، چ دووەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە ـ هەولێر، دەزگای ئاراس، 2002.

15ـ شێخ نورەدینێ بریفکانی، زبانێ کوردی، بەرهەڤکرن: زاهد بریفکانی، چ یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە ـ هەولێر، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، 2002.
16ـ شێخ وحیدالدین قطب الدین نوری البریفکاني (کۆمکرن و تویژاندن)، دیوانا الشیخ نورالدین البریفکاني، مطبعة الثقافة والشباب ـ اربیل، 1991.
17ـ صادق بهاء الدین ئامێدی، هوزانڤانێت کورد، چ ئێکێ، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق، بەغدا، 1980.
18ـ عبدالرحمن بامەرنی، هوزانڤانێ مللی حوسنی بامەرنی، چ ئێکێ، چاپخانا خەبات ـ دهۆك، دەزگەها سپیرێز یا چاپ و وەشانێ ، 2002.
20ـ عەبدولرەحیم رەحمیێ هەکاری، دیوانا گازیا وەلات کتێبا ئەول ، چاپخانا (نجم استقبال)، استامبول ، 1919.
21ـ عزەدین مستەفا رەسوول (د)، ئەدەبیاتی نویێ کوردی، چاپخانەی التعلیم العالي، هەولێر، 1989.
22ـ فەرهاد پیربال (د)، ئنجیل د مێژوویا ئەدەبیاتێن کوردیدا 1857ـ 1957، بنگەهێ ئاشتی بۆ بەلاڤکرنێ، دهۆك، 1999.
23ـ فەرهاد پیربال (د)، عەبدولرەحیم رەحمی هەکاری تازەکردنەوەی شعری کوردی و دائینانی شانۆنامە ل ئەدەبیانی کوردیدا، چاپخانا وەزارەتا پەروەردێ ـ هەولێر، دەزگەها سپیرێز یا چاپ و وەشانێ، 2002.
24ـ فەرهاد پیربال (د)، مەلا مەحمودی بایەزیدی 1799 ـ 1867 یەکەمین چیرۆکنووس و پەخشاننوسی کورد، چ یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، 2000.

25ـ فەرهاد پیربال (د)، میژووی شانۆ ل ئەدەبیاتی کوردیدا لەکۆنەوە تا 1957، چ یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، 2001.
26ـ فەرهاد پیربال (د)، میژووی وەرگێران لە ئەدەبیاتی کوردیدا لەکۆنەوە تا 1932، چ یەکەم، چاپخانەی وەزارەتا رەوشەنبیری ـ هەولێر، زنجیرەی بلاوکراوەکانی ئاسۆی پەروەردەیی، 2002.
27ـ فیلیپ کرینبروك و کریستییەن ئالیسۆن، کولتوور و ناسنامەی کورد، وەرگێڕانی: وریا رەحمانی، چ یەکەم، چاپخانەی خانی ـ دهۆك، دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، 2008.
28ـ قەناتێ کوردۆ (پرۆفیسۆر)، تاریخا ئەدەبیاتا کوردی(لاتینی)، چ ئێکێ، دەزگەهێ لیس، ستەمبۆل ، 2010.
29ـ کمال فوئاد (د)، کوردستان یەکەمین رۆژنامەی کوردی، وەرگێران: شێرزاد عەبدولکەریم، چ یەکەم، چاپخانە داناز، لە بلاوکراوەکانی بنکەی ئەدەبیی و رووناکبیریی گەلاوێژ، 2000.
30ـ کەمال مەزهەر ئەحمەد (د)، میژوو، چ(؟)، بەغدا، 1983.
31 ـ مەلا ئەحمەد حلمی قوغی(بەرهەڤکرن) ، دیوانا جامع، چ ئێکێ، دار الاحسان، 2004.
32ـ محمدأمین دۆسکی، ئەرزێ و بەکر بەگێ ئەرزی، چ ئێکێ، چاپخانا وەزارەتا پەروەردێ ـ هەولێر، دەزگەها سپیرێز یا چاپ و وەشانێ ، 2002.
33ـ محەمەد ئەمین زەکی بەگ، خولاصەیەکی تاریخی کورد و کوردستان، ئامادەکار: ڕەفیق سالح، بەرگی چوارەم، چاپخانا وەزارەتی پەروەردە، لە بلاوکراوەکانی بنکەی ژین، سلێمانی، 2006.

34ـ مەلا مەحموودیێ بایەزیدی، ئێکەمین چیرۆکا کوردی چیرۆکا (مەم و زین)، ساخکرنا: رشید فندی، چاپخانە سپیریز، هەولێر، 2010.
35ـ مەلە مەحموودیێ بازیدی، جامعیا رسالەیان وحکایەتان ب زمانێ کرمانجی، ئامادەکار: زیا ئاڤجی، چ ئێکێ، دەزگەهێ لیس، 2010.
36ـ مەلە مەحموودیێ بازیدی، عادات و روسوماتنامەیێ ئەکرادیە، ئامادەکار: زیا ئاڤجی، چ ئێکێ، دەزگەهێ لیس، ستەمبۆل ، 2010.
37ـ مەلا محمود بایەزیدی، عادات و رسوماتنامەء اکرادیة، لێکۆلین: ژان دۆست، چ ئێکێ، وەشانێن نووبهار، ستەمبۆل ، 2010.
38ـ محەمەد عەلی قەرەداغی، بووژاندنەوەی میژووی زانایانی کورد لە رێگەی دەستخەتەکانیانەوە، بەرگی چوارەم، چ یەکەم، چاپخانەی(الخنساء)، بەغداد، 2002.
39ـ هۆگر طاهر توفیق، رۆلێ رۆژنامەگەریا کوردی د پێشڤەبرنا هزرا نەتەوەیی یا کوردیدا 1898ـ1918، وەرگێران: محسن عەبدولرەحمان، چ ئێکێ، چاپخانەیا حەجی هاشم، هەولێر، دەزگەها سپیریز یا چاپ و وەشانێ، 2006.
40ـ یە.ی.ڤاسیلیڤا، پێشەکیا مەلا مەحموودیێ بایەزیدی، وەرگێران: بابێ نازێ، چ ئێکێ، چاپخانا هاوارـ دهوك، ژ وەشانێن فیستەڤالا مەلا مەحموودیێ بایەزیدی ـ دهوك ، 2008.
41ـ یادگار رەسول بالەکی، سیماکانی تازەکردنەوەی شیعری کوردی 1898ـ1932، چ ئێکێ، چاپخانا وەزارەتا پەروەردێ ـ هەولێر، دەزگەها سپیریز یا چاپ و وەشانێ، 2005.

1ـ2ـ پرتووكێن ب زمانێ عەرەبی:

42ـ أ. أنيكست، تاريخ دراسة الدراما نظرية الدراما من هيغل الى ماركس، ترجمة: ضيف الله مراد، مكتبة الاسد، منشورات وزارة الثقافة، سوريا، دمشق، 2000.

43ـ ابراهيم السعافين(د) واخرون، مناهج تحليل النص الادبى، ط الاولى، الشركة العربية المتحدة للتسويق والتوريدات، القاهرة ـ جمهورية مصر العربية، 2010.

44ـ احمد تاج الدين، الاكراد تاريخ شعب وقضية وطن، ط الأولى، دار الثقافية للنشر، القاهرة، 2001.

45ـ أرسطو طاليس، فن الشعر، ترجمة: عبدالرحمن بدوى، ط الثانية، دار الثقافة، بيروت ـ لبنان، 1973.

46ـ الامير شرفخان البدليسي، شرفنامة، ترجمة: محمد جميل الملا احمد الروژبياني، ط الثانية، مطبعة وزارة التربية، مؤسسة موكرياني للطباعة والنشر، كردستان ـ اربيل، 2001.

47ـ انطونيوس بطرس (د)، الادب تعريفه، أنواعه، مذاهبه، المؤسسة الحديثة للكتاب، طرابلس ـ لبنان، 2005.

48ـ انور مايى، الاكراد في بهدينان، ط الثانية، مطبعة خەبات، دهوك، 1999.

49ـ باسيلي نيكيتين، الكرد دراسة سوسيولوجية و تاريخية، تقديم: لويس ماسينيون، ترجمة: د.نوري طالباني، ط الأولى، مطبعة خانى، دهوك، دار سپيريز للطباعة و النشر، 2008.

50ـ بلەج شيركوه (د)، القضية الكردية ماضي الكرد و حاضرهم، ط الأولى، دار الكاتب ـ بيروت، رابطة كاوا للثقافة الكردية، 1986.

51ـ تحسين ابراهيم دوسكى، المدخل لدراسة الادب الكردى المدون باللهجة الشماليه، الجزء الثاني، منشورات جمعية علماء كردستان، 1993.
52ـ توماس بوا، تاريخ الأكراد، ترجمة: محمد تيسير ميرخان، ط الأولى، دار الفكر، دمشق ـ سورية، 2001.
53ـ تداخل الانواع الادبية، اشراف و تحرير: د. نبيل حداد، د.محمود درابسة، الجلد الثاني، ط الاولى، عمان ـ الاردن، 2009 .
54ـ جليلي جليل، من تاريخ الامارات في الامبراطورية العثمانية، ط الأولى، الأهالي للطباعة والنشر والتوزيع، دمشق. 1987.
55ـ جليلى خليل، نهضة الاكراد الثقافية والقومية في نهاية القرن التاسع و بداية القرن العشرين، ترجمة: باقى نازي، د. ولاتو، كدر، ط الاولى، دار الكاتب ـ بيروت، رابطة كاوا للثقافة الكردية، 1986.
56ـ جليلي جليل و اخرون، الحركة الكوردية في العصر الحديث، ترجمة: د.عبدي حاجي، ط الأولى، دار الرازي للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت ـ لبنان، 1992.
57ـ ج. كوللر، ما النظرية الادبية؟!، ترجمة: هدى الكيلاني، مطبعة اتحاد الكتاب العرب، منشورات اتحاد الكتاب العرب، دمشق، 2009.
58ـ جواد ملا، كردستان والكرد وطن مقسم وامة بلا دولة، تقديم: د. جمال نبز، ط الثانية، من منشورات الموتمر الوطني الكردستاني، دارالحكمة ـ لندن، 2000.
59ـ جون لينارد و مارى لوكهاردست، المرجع في فن الدراما، ترجمة: محمد رفعت يونس، ط الأولى، مطبعة الهيئة العامة لشؤن المطابع المسيرية، القاهرة، 2006.
60ـ جوناثان كالر، النظرية الادبية، ترجمة: رشاد عبدالقادر، ط الأولى، منشورات وزارة الثقافة، الجمهورية العربية السورية ـ دمشق، 2004.

61ـ جيرارد جالديان، المأساة الكوردية، ترجمة: عبدالسلام النقشبندي، ط الأولى، مطبعة مؤسسة ئاراس، اربيل ـ كردستان، 200756ـ جيرار جينيت، مدخل الى النص الجامع، ترجمة: عبدالعزيز شبيل، طبع بالهيئة العامة لشئون المطابع الاميرية، 1999.
62ـ حمدى عبدالمجيد السلفي و تحسين ابراهيم الدوسكي، معجم الشعراء الكرد، ط الأولى، مطبعة حجي هاشم ـ اربيل، دار سپيريز للطباعة والنشر، 2008.
63ـ رشيد فندي، من ينابيع الشعر الكلاسيكي الكردي، الجزء الأول، مطبعة وزارة الثقافة ـ اربيل، من منشورات المجمع العلمي الكردستاني، 2004.
64ـ رمضان بسطاويسي محمد غانم(د)، جماليات الفنون و فلسفة تاريخ الفن عند هيجل، ط الأولى، بيروت، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع، بيروت، 1992.
65ـ رينيه ويليك و اوستن وارين، نظرية الادب، ترجمة: محيي الدين صبحي، المراجع: د. حسام الدين الخطيب، المجلس الاعلي لهيئة الفنون والادب والعلوم الاجتماعية، بدون اسم المطبعة والتاريخ.
66ـ زنار سلوبى، في سبيل كوردستان، ترجمة: ر.علي، ط الأولى، دار الكاتب، رابطة كاوا للثقافة الكردية، بيروت ـ لبنان، 1987.
67ـ س ، و ، داوسن ، الدراما والدرامية، ترجمة: جعفر صادق الخليلي، ط الأولى، بيروت، 1980.
68ـ سعد بشير أسكندر(د)، قيام النظام الاماراتي في كوردستان وسقوطه مابين منتصف القرن العاشر و منتصف القرن التاسع عشر، ط الثانية، مطبعة شڤان ـ السليمانية، منشورات بنكەى ژين، 2008.
69ـ شكري عزيز الماضي(د)، في نظرية الادب، دار الحداثة، بيروت ـ لبنان، 1985.
70ـ عبدالقادر ابو شريفة (د) ـ حسين لافي قزق، مدخل الى تحليل النص الادبي، ط الرابعة، (دار الفكر) ناشرون و موزعون، عمان ـ الاردن، 2008.

71ـ عبدالله العلياوي (د)، كوردستان في عهد الدولة العثمانية من سنة 1851 ـ 1914، بدون مطبعة، السليمانية، 2005.
72ـ عبدالمنعم تليمة (د) ، مقدمة في نظرية الادب،دار العوده، بيروت، 1979.
73ـ علي تةر توفيق، الحياة السياسية في كردستان 1908ـ 1927، ترجمة: تحسين ابراهيم الدوسكي، ط الأولى، مطبعة الخاني ـ دهوك، دار سپيريّز للطباعة والنشر، 2007.
74ـ علي جواد الطاهر(د) ، مقدمة في النقد الادبي، ط الثانية، منشورات المكتبة العالمية بغداد، 1983.
75ـ غازي يموت(د) ، الفن الادبي أجناسُه و انواعُه، ط الاولى،دار الحداثة، 1990.
76ـ كاميران عبدالصمد احمد الدوسكى (د)، بهدينان فى اواخر العهد العثمانى(1876ـ 1914م)، ط الأولى، مطبعة خاني ـ اربيل، مؤسسة موكرياني للبحوث والنشر، 2007.
77ـ م.س. لازاريف و اخرون، تاريخ كوردستان، ترجمة د.عبدي حاجي، ط الأولى، مطبعة حجي هاشم ـ اربيل، دار سپيريّز للطباعة والنشر، 2006.
78ـ ماري شيفير، ما الجنس الادبي، ترجمة: د.غسان السيد، مطبعة اتحاد الكتاب العرب ـ دمشق، 1997.
79ـ مجدي وهبه و كامل المهندس ، معجم المصطلحات العربية في اللغة و الادب، ط الثانية، مكتبة لبنان، بيروت، 1984.
80ـ مجموعة من كتاب الروس، المدخل الى عالم الادب، ترجمة: أ.د. احمد علي الهمداني، ط الاولى، دار المسيرة للنشر والتوزيع والطباعة، عمان ـ الاردن، 2005.
81ـ محمد أبو علي، مدخل الى مفهوم الادب الجماهيري، المركز العالمي لدراسات و ابحاث الكتاب الاخضر، ط الأولى، طربلس ـ ليبيا، 1988.

82ـ محمد أحمد مصطفى الكزني، الشيخ نورالدين البريفكاني حياته. آثاره. شعره، مطابع الناشر العرب، القاهرة، 1983.
83ـ محمد امين دوسكي، لوامع الشهب في شرح ديوان شمس الدين الاخلاطي القطب، ط الأولى، مطبعة حجي هاشم ـ اربيل، دار سپيريز للطباعة والنشر، 2007.
84ـ محمد غنيمى هلال ، الادب المقارن، ط الثالثة، مطبعة دار العالم العربى، القاهرة، بدون السنة.
85ـ محمد مندور(د)، الادب و فنونه، ط السابعة، لشركة نهضة مصر للطباعة والنشر والتوزيع، 2002.
86ـ ملا محمد سعيد ياسين البريفكاني الدهوكي، فضلاء بهدينان، مطبعة خبات، مكتب الثقافة و الاعلام ـ الحزب الديمقراطي الكوردستاني، دهوك، 1997.
87ـ نايف ميكائيل طاهر، الشيخ الجزري نهجه و عقيدته من خلال ديوانه الشعري، ط الأولى، مطبعة وزارة التربية ـ اربيل، دار سپيريز للطباعة والنشر، 2005.
88ـ وامق الدين ايدين الفرسافي السعردي ، حياة الشيخ محمد الحزين الفرسافي و مناقبه، بدون مطبعة و تاريخ.
89ـ ويليام ايغلتون، القبائل الكوردية، ترجمة: د.احمد محمود خليل، ط الأولى، مطبعة وزارة التربية، مؤسسة موكرياني للطباعة والنشر، اربيل ـ كوردستان، 2006.

1ـ3ـ پرتووك ب زمانێ توركى:

88-M.sefik Korkusuz,Ekim,Tezkire-I Mesayih-I Amid, Stembol, 2004.

2ـ کۆڤار و رۆژنامه:

2ـ1ـ کۆڤارێن کوردی:

89 ـ ئیسماعیل بادی، پاشا و هوزانڤان و خوشنڤیس محەمەد طه یار(غەریبی)، کۆڤارا هونەر، ھ24، دهۆك، 2005.

90ـ زین العابدین زنار، مالباتا شێخ حەسەنێ نوورانی، کۆڤارا وان، هەژمارە (1) سالا1992.

91ـ عەبدررەحمان ئاداق(د)، وەرگێران: محەمد مەسعوود، شاعرێن سێرتێ د ئەدبیاتا کلاسیکی دە، هلبژاردە، ھ:26، بەلاڤۆکەکە ژ سەنتەرێ ڤەکۆلینێن کوردی و پاراستنا بەلگەنامان ل زانکۆیا دهۆکێ ب زمانێن کوردی و عەرەبی دەردکەڤت، کانوونا دووێ، 2009

92ـ عەبدولرەحیم رەحمیێ هەکاری، بانگ(شعر)، کۆڤارا ژین، ھ 1، 7 تشرین ثانی 1334.

93ـ عەبدولرەحیم رەحمیێ هەکاری، خەوا مە(پەخشان)، کۆڤارا ژین، ھ 1، 7 تشرین ثانی 1334.

94ـ عەبدولرەحیم رەحمیێ هەکاری، ئتیفاق(پەخشان)،کۆڤارا ژین، ھ 3، 20 تشرین ثانی 1334.

95ـ عەبدولرەحیم رەحمیێ هەکاری، عەشقا وەلات(شعر)،کۆڤارا ژین، ھ 3، 20 تشرین ثانی 1334.

96ـ عەبدولرەحیم رەحمیێ هەکاری، پجوکێ نەگرت مەمکی ناخوت(پەخشان)،کۆڤارا ژین، ھ 5، 12 کانون ئەوەل 1334.

97ـ عەبدولرەحیم رەحمیێ هەکاری، حالێ مەیێ حازر(پەخشان)، کۆڤارا ژین، ھ 6، 25 کانون ا ئەوەل 1334.
98ـ عەبدولرەحیم رەحمیێ هەکاری، پچکۆکەك عبرەت(پەخشان)، کۆڤارا ژین، ھ 8، 9 کانون ثانی 1335.
99ـ عەبدولرەحیم رەحمیێ هەکاری، ، وەلات(پەخشان)، کۆڤارا ژین، ھ 9، 16 کانون ثانی 1335.
100ـ عەبدولرەحیم رەحمیێ هەکاری، دەنگ(شعر)، کۆڤارا ژین، ھ 10، 2 شباط 1335.
101ـ عەبدولرەحیم رەحمیێ هەکاری، سەرسال(شعر) ، کوڤارا ژین، ھ 14، (؟) 1335.
102ـ عەبدولرەحیم رەحمیێ هەکاری، مەمێ ئالان ـ پەیس(شانۆنامە)، کۆڤارا ژین، ھ 15، 30 مارت 1335.
103ـ عەبدولرەحیم رەحمیێ هەکاری، مەمێ ئالان ـ پەیس(شانۆنامە)، کۆڤارا ژین، ھ 16، 10 نیسان 1335.
104ـ عەبدولرەحیم رەحمیێ هەکاری، وسلەت(شعر)، کۆڤارا ژین، ھ 25. 2 تشرین اول 1335.
105ـ ـ عەبدولفەتاح عەلی یەحیا (د) و عەلی تەتەر، جڤاتا خوسەریا کورد 1921ـ1927 و شۆرەشا 1925، کۆڤارا زانکویا دهۆك، پەربەندا 9، ھ2، چ هاوار، کانوونا ئێکێ 2006.
106ـ ـ محەمەد بەکر(د)، ئەدگارەکانی نوێکردنەوە لـە شعری (رەحمیی هەکاری)دا، کۆڤارا زانکۆ: ھ6، پەربەندێ 2، سالا 1999.
107ـ محەمەد مەلا کەریم، عەقیدەیی کوردی مەولانا خالیدی نەقشبەندی، گۆڤاری کۆڕی زانیاری عیراق ـ دەستەی کورد، بەرگی هەشتەم، بەغدا، 1981.

3ـ نامیّن ئەکادیمی ـ زانستی:

أ ـ دوکتۆرا ب کوردی:

108 ـ ئیبراهیم ئەحمەد سمۆ (د)، شانۆی کوردی لە نێوان دەقی خۆمالی و بیانیدا، نامەی دوکتۆرا، کۆلیژا زمانان، زانکۆیا سەلاحەدین، 2005.

109ـ کامیران محەمەد نەبی (د)، قۆناغێن وەرارا هزرا نەتەوایەتی د هوزانا کوردیدا، نامەیا دوکتۆرایێ، کۆلیژا زمانان، زانکۆیا سەلاحەدین، 2005.

ب ـ ماستەر ب کوردی:

110ـ عەدلە جەمیل ئەحمەد، ڕۆلێ عەبدولرەحیم ڕەحمی هەکاری د نویکرنا هوزانا کوردی دا،نامەیا ماستەرێ، کۆلیژا پەروەردێ، زانکۆیا دهۆك، 2003.

111ـ کامیران محەمەد نەبی، جێگەی ئەحمەد نالبەند لە شعری نوێ کوردی دا، نامەیا ماستەرێ،کۆلیژا ئادابێ، زانکۆیا سەلاحەدین، 1999.

ج ـ ماستەر ب عەرەبی:

112ـ خليل مصطفى عثمان، كوردستان الجنوبية (العراق) في سنوات الاحتلال والانتداب البريطانيين 1918ـ1932، رسالة ماجستير، كلية اداب، جامعة دهوك، 2005.

4ـ چاپێکەفتن:

113ـ دیدار ل گەل نڤیسەر ئیسماعیل بادی ل ڕۆژا 2010/8/7 ل بارەگەهێ ڕۆژنامەیا ئەڤرۆ ل دهۆکێ.

114ـ دیدار ل گەل نڤیسەر محەمەد ئەمین دۆسکی ل ڕۆژا 15 /2010/7 ل دەزگەهێ سپیرێز بێ چاپ و بەلاڤکرنێ ل دهۆکێ.

5ـ دەستنڤیس:

115ـ شێخ حەسیب شێخ محەمەد جان، دیوانا شعران.

116ـ شیخ عبدالرحمن الاقتپی، روض النعیم، شرحه: زین العابدین الامدی.

117ـ عەبدولرەحمانێ ئەقتەپی، دیوانا ڕووحی.

118ـ عەبدولرەحیم ڕەحمیێ هەکاری، دیوانا گازیا وەلات ـ کیتابا چارێ.

119ـ عەبدولرەحیم ڕەحمیێ هەکاری، عەقیدا کوردان.

120ـ محەمەد جان، لەیلا و مەجنوون.

121ـ محەمەد عەسکەری، دیوانا (کشکولة القلب).

122ـ محەمەد کەربەلائی، دیوان شعران.

6ـ تورا ئینتەرنێتێ:

123-http://www.awu-dam.org/book/05/study05/368-A-A/book05-sd002.htm97-

عبد العزیز ابراهیم، شعریة الحداثة، دراسة، منشورات اتحاد الکتاب العرب، دمشق ، 2005.

124-www.Google.com.http://74.77.132/search?q=cache:fMoaOaV3BOkJ:bse.sci-lib.com/article097294.h... 20.4.2010(ب زمانێ ڕووسی)

پوخته

ئەدەب ژ چەند جۆرێن گرنگ پێك دئێت، و ئەڤ جۆرە ب بۆرینا دەمی هاتینە گوهۆڕین و شێوەیێن جودا ب خوەڤە گرتینە. د ڤێ ڤەکۆلینێدا یا کو ب ناڤێ ((سەرهلدان و وەرارا جۆرێن نوو یێن ئەدەبی د کرمانجیا ژووریدا 1850ـ1925)).

هەروەسا بەحسێ ل تێگەهـ و پێناسەیێن جۆرێن ئەدەبی ب گشتی و چاوانیا پەیدابوون و وەرارا ڤان جۆران د ناڤ کوردانداـ دکت. مەلا مەحمودێ بایەزیدی کو ڕۆلەکی گرنگ د سەرهەلدان و پەیدابوونا جۆرێن ئەدەبی د ناڤ ئەدەبیاتێن کوردیدا بۆ جارا ئێکێ دیتیە و د ڤی واریدا بوویە پێشەنگ.

دیسا ئەدەبێ کوردی چەندین وەرچەرخان ب خوەڤە دیتینە و دەستەیێن شاعر و ئەدیبان هاتینە و ئەڤ کاروانە هەر ئێکێ ل پەی ئاست و ڕەوشەنبیریا خوە هاژۆتیە و بزاڤکریە پێشڤەبیت.

ئەڤ قۆناغا ئەدەبیاتان مە ب قۆناغا ڤەگوهاستنێ ب ناڤکریە، ئەڤە ژی قۆناغەکا گرنگە د ناڤ ئەدەبیاتێن کوردیدا، نەمازە ل کرمانجیا ژووری، چونکو پتریا شاعرێن ڤێ قۆناغێ ل قۆناغا بەری وی، ئانکو یا کلاسیکی ژیان بوون و د بەردەوامبوون ل سەر نڤیسینا بەرهەمێن خوە، ژ ئالیەکێ دیڤە بۆ جارا ئێکێ جۆرێن ئەدەبی مینا (چیرۆك، پەخشان، گۆتار،.. هتد)) ل ڤێ قۆناغێ پەیدابوونە.

عەبدولرەحیم ڕەحمیێ هەکاری ڕۆژلەکی گرنگ و بەرچاۆ د نووکرنا شعرا کوردیدا هەبوو کو ب نووکەرێ ئێکێ یێ شعرا سەربەستا کوردی دئێتە هەژماتن، ل قێرێ ژی پتریا ئەو ئافراندنێن وی د شعرێدا کرین هاتینە دیارکرن، زێدەباری ئافراندنا شانۆناما کوردی کو دبتە دەستپێکا داناانا بەرێ بنیایی بۆ شانوویا کوردی.

ملخص الكتاب

يتناول هذا البحث التغيرات التي طرأت على الانواع الادبية في الكرمانجية الشمالية خلال الفترة الممتدة من عام 1850 و لغاية عام 1925. وقد شملت الانواع الادبية الرئيسية، و ذلك نتيجة المتغيرات التي جرت في المجتمع الكوردي آنذاك.

وقد تم تسليط الضوء على مصطلحات أدبية و تعاريفها و كيفية نشوء هذه الانواع و تطورها في الادب الكوردي. وقد كان للدور الذي قام به ملا محمود بايزيدي قصب السبق في تطور الانواع (الاجناس) الادبية في هذه المرحلة. كما ظهر عدد من الشعراء و الادباء رفدوا هذا الاتجاه الجديد في الادب الكوردي بطاقات ابداعية و ساهموا في ارتقائها.

لقد وصفت هذه المرحلة بالانتقالية لما لها من أهمية في تاريخ الادب الكوردي لاسيما في الكرمانجية الشمالية، لأن الغالبية العظمى من الشعراء هذه المرحلة قد عاصروا المرحلة التي سبقتها و واصلوا كتابة نتاجاتهم الادبية. وقد ظهرت في هذه المرحلة أجناساً أدبية لم تكن موجودة ذي قبل مثل (القصة، الكتابة النثرية، المقالة... والخ).

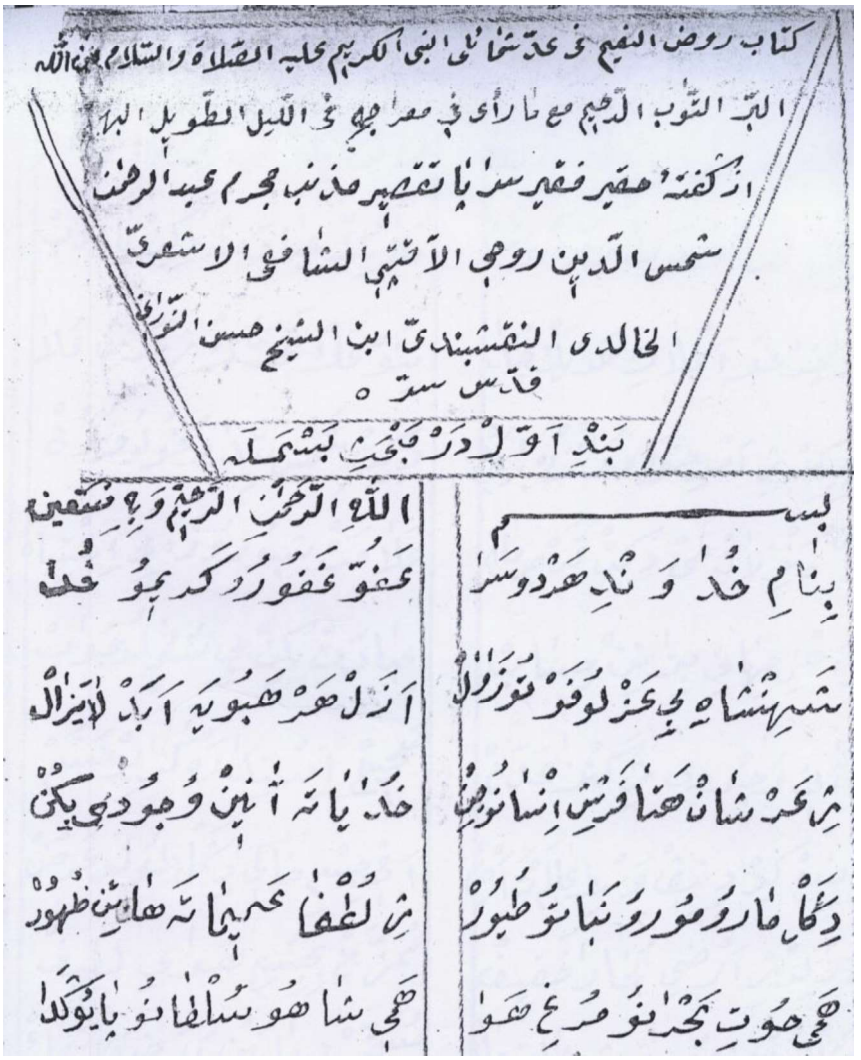
وكان للشاعر عبدالرحيم رحمي هكاري الدور الريادي في حركة تجديد الشعر الكوردي و قد تم تناول أعماله بما في ذلك نصه المسرحي "مەمی ئالان" الذي أصبح الحجر الاساس في بناء مسرح كوردي فيما بعد.

Abstract

Literature is made up of several types is a significant (epic poetry and lyrical drama), and these species have changed over time and took the forms and elements of many different in this research, which is titled ((the develop of literary genres in Alkarmaanjieh North 1850_1925)) provide a brief on princely Kurdish and the reasons for the fall and missed the Kurdistan in the nineteenth century and the tragedies experienced by the Kurdish nation and provides a general concepts and definitions of literary types and how the evolution of these literary genres for the first time in Kurdish literature in the field and became a leading also Kurdish literature and encountered several detours and a number of poets and writers tried every one of them according to the cultural level of the literary supplement of this rhyme and wheels we named this stage transition to a stage important literature Kurdish particularly in Alkarmaanjieh North because most poets of this stage have lived through the stage before any lived stage classic and continued on his book literary result and the other for the first time appeared species literary at this stage (such as story, prose essay).

Abdel-Rahman Al hakary has had a leading role and is important in Kurdish poetry and is the first renovated in modern Kurdish poetry has dealt to all creations, as well as creativity in his theatrical text (Mamie Alan) which became the cornerstone of building the Kurdish Theatre later.

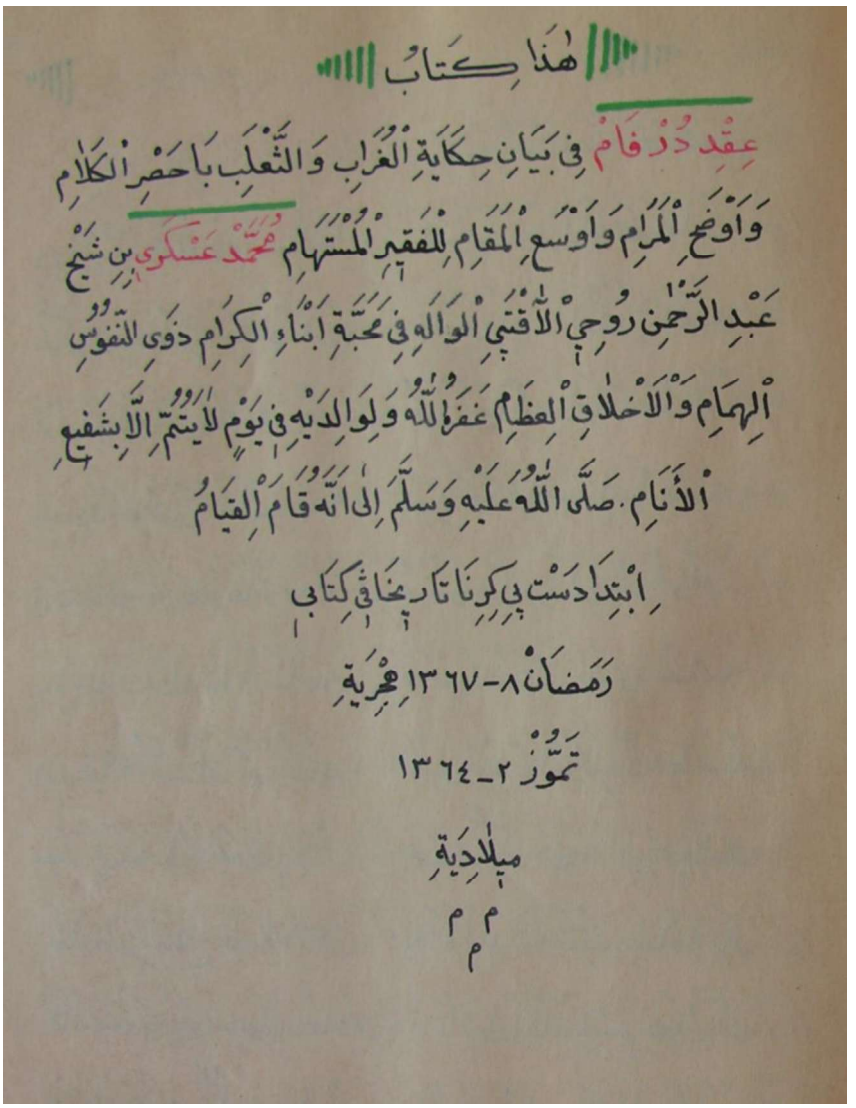
پاشبه‌ند

دەستخەتێ (روض النعیم) یا شێخ عەبدولرەحمانێ ئەقتەبی

شێخ عەبدولڕەحمانێ ئەقتەبی و شێخ محەمەد جان

هٰذا كتاب

عقد دُر فام فی بیان حکایة الغراب و الثعلب باحصر الکلام

و اوضح المرام و اوسع المقام للفقیر المستهام محمد عسکری بن شیخ

عبد الرحمن روحی الأفتی الوالهِ فی محبة ابناء الکرام ذوی النفوس

الهمام و الاخلاق العظام غفر الله و لوالدیه فی یوم لا یتم الا بشفیع

الأنام. صلی الله علیه و سلم الی انه قام القیام

ابتدا دست بی کرنا تاریخاق کتابی

رمضان ۸-۱۳۶۷ هجریة

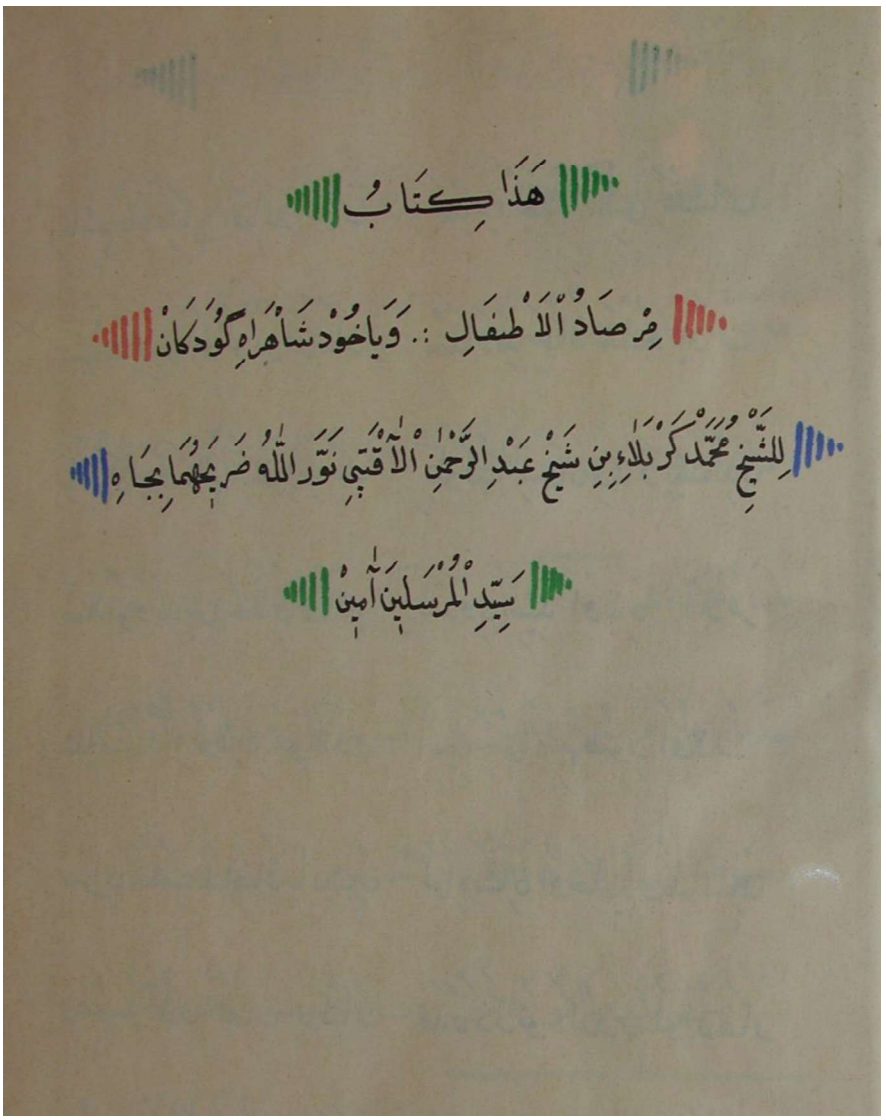
تموز ۲-۱۳۶٤

میلادیة

م م

م

دەستخەتێ (عقد دورفام) یا محەمەد عەسکەری

دەستخەتێ (مرصاد الاطفال) یا شێخ محەمەد کەربەلائی

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ ، وَبِهِ نَسْتَعِينُ

مبحث بسملة	فصل اول در
عفوو غفورو كريمو خدا	بنام خداوند هردو سرا
ازل هرهبويه ابد لايزال	شهنشاه بى عزلو فوتو زوال

بسم الله الرحمن الرحيم در الفصل الاوّل فى مبحث البسملة،
الحمد لله الذى علّم الانسان الخط بالقلم ، وألهمه من الغرائب والبدائع مالم يعلم ، والصلاة والسلام على رسولنا الاكرم ، وعلى آله واصحابه الذين سلكوا طريقة الاسلم ،
وبعد فيقول العبد المستهام ، من تلاطم امواج المصائب والاسقام ، زين العابدين الآمدى ابن ملا رمضان لما رأيت نظم الكتاب المسمّى [بروض النعيم] للعالم الشهير ، والاديب النحرير ، الشيخ عبد الرحمن الآفتي ، طيب الله ثراه ، وجعل الجنة مثواه ، فى نظمه فائقا ، وفى بلاغته رائقا ، ولكن لم يخل عن تعقيد بعض الابيات ، ومن استعمال الكلمات العجمية كالفارسية ، أردت ان اعلق عليه تعليقا وجيزا يسهل لكل قارئ تلك العقد ، ويكون ترجمة للكلمات الفارسيّة المستعملة بكثرة وغيرها ، وبيانا لبعض ابياته المغلقة ، وسميته بـ [النفع العميم] فى شرح روض النعيم ، وسئل الله تعالى ان يجعل سعينا خالصا لوجهه الكريم ، وفوزا بدار النعيم ، ونجاة من عذاب الجحيم ، ونرجو من الاخوان الكرام ، ان لا يجعلوا فى غرضا للملام ، وان يدرأوا بالحسنة السيئة ، ونستمدّ من الله تعالى الهداية والسداد الى اقوم الطريق ، لانّه ولىّ الحسنات والتوفيق ، وهو حسبى عليه توكلت واليه انيب ،
(قوله بنام خداوند) نام كلمة فارسية بمعنى الاسم ، خداوند أيضا فارسية بمعنى الخالق والفاطر ، سر الكلمة تركيبيّة مخففة من سراى اى القصر فالمعنى : ابتدأ بتاليف هذا الكتاب باسم خالق القصرين اى الارض والسماء او الدنيا والآخرة او الجنّة والنار (قوله مرغ) كلمة فارسية بمعنى الطير ، پايو كلمة فارسية أيضا بمعنى القدر والمنزلة والرتبة ، گدا ايضا فارسية

[بمعنى]

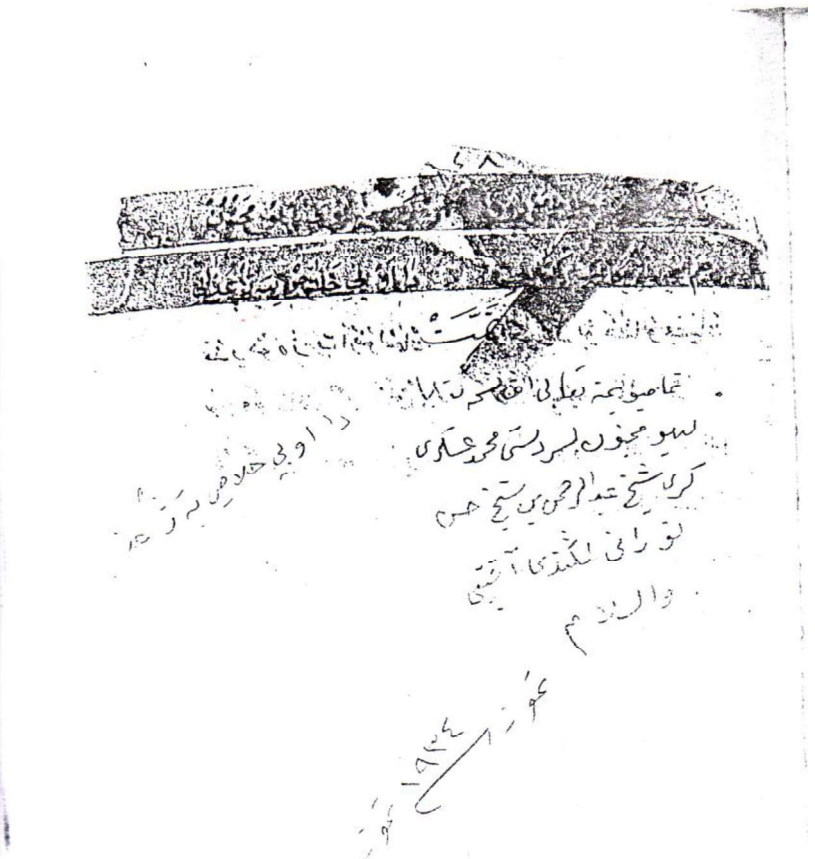

شێخ محەمەدجان

هەردەم بهەوارو وايى وەيلا دەوران دگەرا ئو بعشقێ ليلا

بنما پنجا دبيا نا حالێ ليلى و
بى زارياوى ژدست عشقى

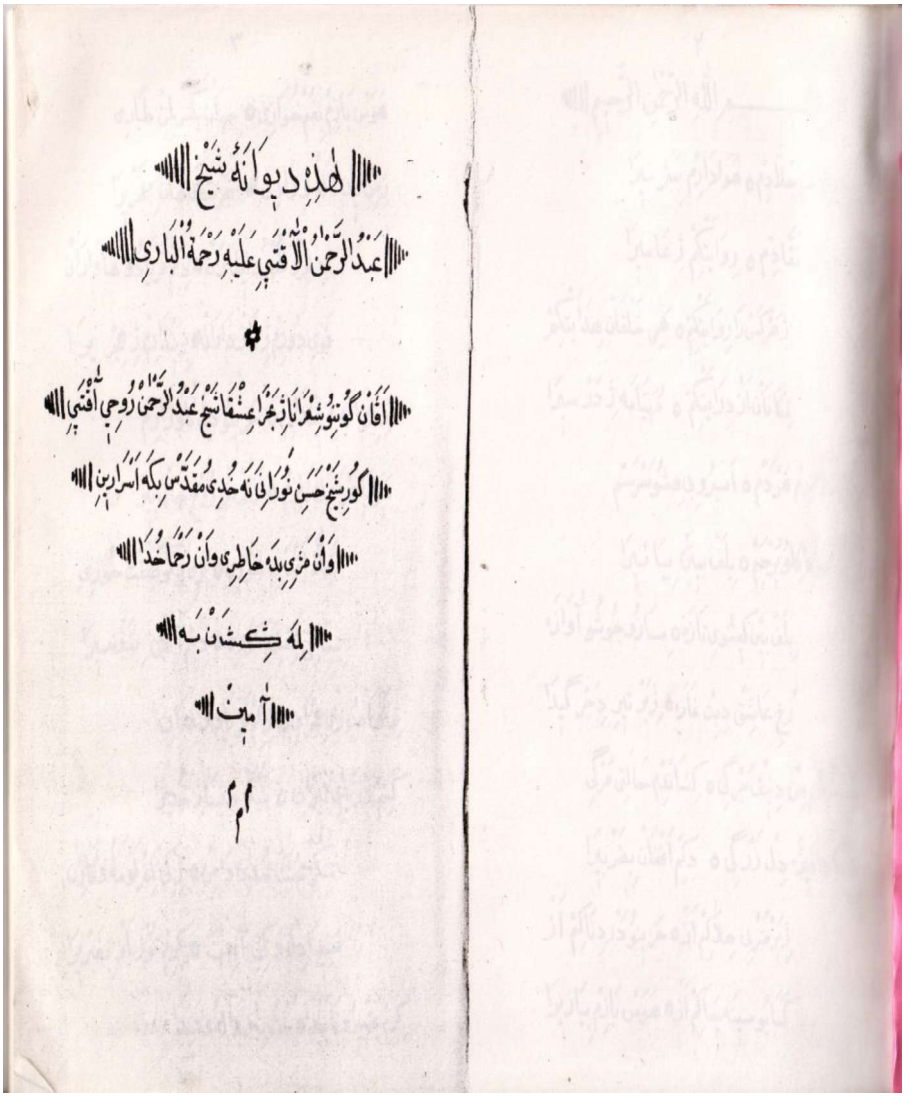
مجنونێ مە هشت دحالێ وبدە هەرگرتو قێلێ د لاقو نسندە
ليلى بگوتا ئەم ژبو حكايەت كانى دچ دەردى ئو دنالت
حسناوى بشبە بدر چاردە هەرشەب دبتى صنگ زيادە
مثلى وى نەبو ژنا زمينان نە دناف بشرێ نە حورێ عيانان
ئو زى وە دبو لقيسێ مفتون دەردى وى هەبو هژدە ژ مجنون
امما چ بگەرێ ژديو وا ليد . ندشى هەرە دەر مقيم قاعد
عشقا خوە دگرت ژوانێ پنهان قەت چ ندزانى كس ژانان
وەقتێ كو لوى دبويە خلوت وى آهەكا گرت ژدەر فرقت
مجنون منى ذ ليلو گريان آيا عجبا ليكدر ئ اشكان
يانە ذكرەكا يا هونالە صحرا گرى شبە باغ لالە

204

دووماهیا کیتابا لـەیل و مەجنوون یا شێخ محەمەدجان

ب دەستخەتێ برازایێ وی محەمەد عەسکەری

هٰذِهِ دِيوَانَهٔ شَيْخ

عَبْدُالرَّحْمٰنِ الْآقْتَبِي عَلَيْهِ رَحْمَةُ الْبَارِي

✿

أَفَانْ گُوتُوشْعَرَانَا زَبَرَا عِشْقَا شَيْخ عَبْدُالرَّحْمٰن رُوحِي أَفْتَبِي

گُورِ شَيْخ حَسَن نُورَا لِي نَه خُدِي مُقَدَّس بِكَه أَسْرَارِين

وَأَنْ مَزِي بِدَه خَاطِرِي وَأَنْ رَحْمَا خُدَا

لِمَه گِشْتَنْ بَه

آمِين

ام

دەستخەتێ دیوانا شعران یا شێخ عەبدولرەحمانێ ئەقتەپی

بوکُنَد باب خیبر شوهر بانو بتول

روز شب قوت روانم ای شه صاحب قبول

لا فتی الا علی لا سیف الا ذوالفقار

هل اتی در شأن سلطان ولایت گفت حق

شد مضی از قوتش تخت الثری هفتم طبق

فرض عین زمتی هر نفس باشد ابن سبق

لا فتی الا علی لا سیف الا ذوالفقار

یا علیًا یا علیًا یا علیًا یا علی

شد ز نیغ آبدارد روی عالم منجلی

گشتی گشتی سرتسر از وصف پاکت ممتلی

لا فتی الا علی لا سیف الا ذوالفقار

خواجهٔ قنبر سوار دلدل از در صفت

فاتح خیبر چراغ وقت کفر و مظلمت

روحی درویشی را فرمان نگاه مرحمت

لا فتی الا علی لا سیف الا ذوالفقار

وله أیضًا فی حرف الراء

روبت سیه باد ای فراق ○ جرگه مه صوتا سرتسر

هر دم بشوق اشتیاق ○ قلب مه کر زیر و زبر

زیر و زبر قلب حزین ○ دائم بفریاد و شکین

هم آهو افغانو انین ○ گوشی سپهر کر به کر

عاجز ملائک بون همه ○ ز بانک سوز دمده مه

گیژ بون جمع عالمه ○ ای دلبری نازک بشر

ای دلبری رخ آفتاب ○ صوتم دهری بوم کباب

احسانک بک جامک شراب ○ احیا بیت بند جکر

احیا بکه فی بی دلی ○ جارک بدیم صور گلی

وک جلوهای بلبلی ○ بیت ز من صد فغل کر

١١١١ بێر آینا نژادا محمد کربلائی ١١١١

محمد کربلائی میوه‌ؤ بری دارا طوبی جهان

سرو بلند بالا در گلشنی کردستان

اورۆزا خوی تریژۆ برتۆ زنورا رحمن

علماء دمی لهمبرۆک ستیری لاسمان

لؤلؤی درج صدف در بوج کسراؤ خاقان

سرتاج علماؤ زاناؤ رۆشنبیری هی ملتان

هنرمندی ژهی شاعرؤ هوذان قانارۆ دخوندی میدان

مدارافتخارؤ پسندار پی مه کردان

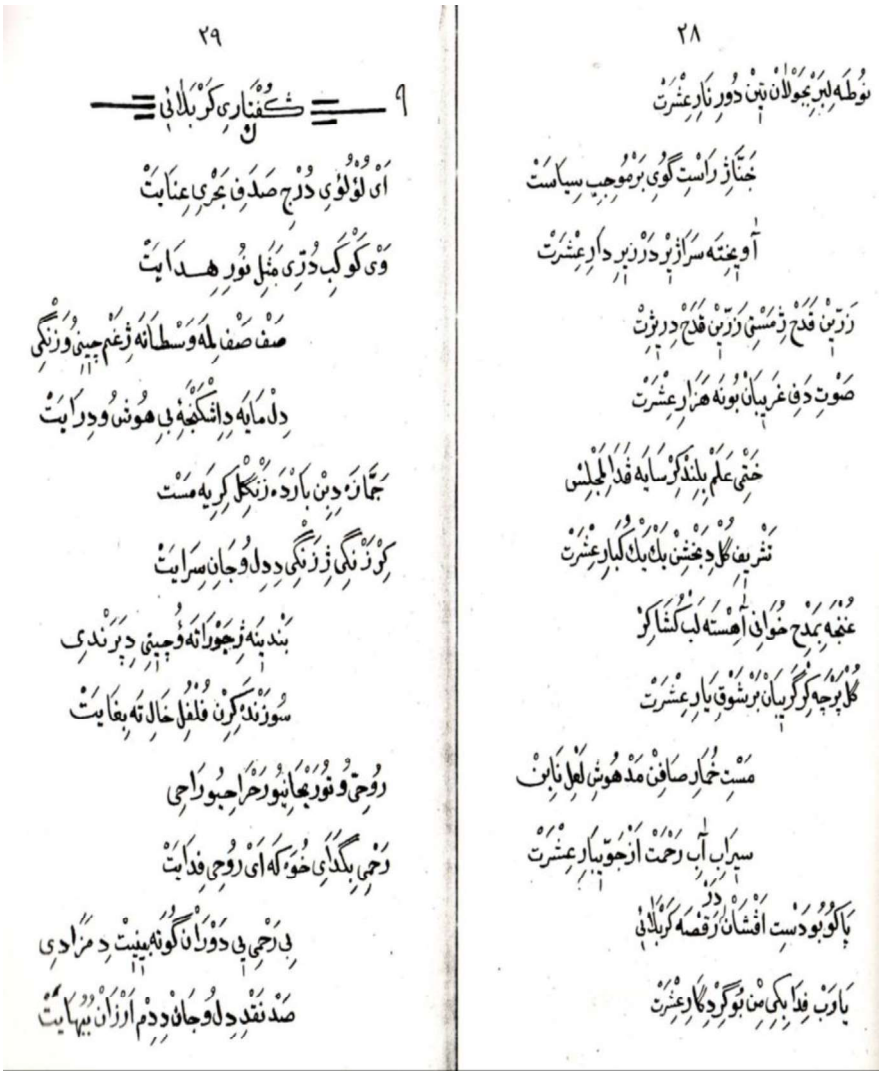
گلوریمانی برۆبهنامه دل کولاؤ غمدارؤ ستوخوارا وبندستان

دمدح پسندار یاوبه لال بونه زمان

اوعزیزی بلند ناقدار بناقی روحی شیخ عبدالرحمن

لاوی شیخ حسن نورانی ه شافعی نقشبندی ه کردی ه امدی ه

بەڕەیێ ئێکێ ژ دەستخەتێ دیوانا محەمەد کەربەلائی

٢٨

نوطه‌ی لبریجوالان بێ‌ن دوری نارعشرت

خەتا ئاز راستی گوی بڕۆ موجب سیاستت

ئاو بخته سراز پڕ دڕێ زیر داری عشرت

زڕێن قەدح ڕ مەستی ڕ زڕێن قەدح دڕێژت

صوت دەفی غریبان بونه هزار عشرت

ختمی علم بلند ڕ کڕسایه قدالمجلس

نثر یف گلاد بختش بك بك گلار عشرت

غنچه بمدح خوانی ئاهسته لب کشا ڕ کڕ

گل پرچه ڕ گڕیبان بڕ شوق یار عشرت

مستی خمار صافی مدهوشی لعل نابی

سیراب آب ڕحمت ئاجوبار عشرت

پاکوبو دست افشان ڕ قصه ڕ کربلائی

یارب فدای کی من بوگردگار عشرت

٢٩

٩ — شکفتاری کربلائی

ئای لؤلؤی دڕج صدفی بحری عنایت

وی کوکب دڕی مثل نور هدایت

صف صف له وسطانه ڕ غم چینی و ڕ نگی

دل مایه داشکنجه بی هوش و ڕ ایت

جمانه دین بارده ڕ نگل کریه مست

کڕ نگی ڕ نگی ڕ دل و جان سرایت

بندینه ڕ جوڕانه و چینی دڕ ندی

سوزنده کڕن فلفل خالته بغایت

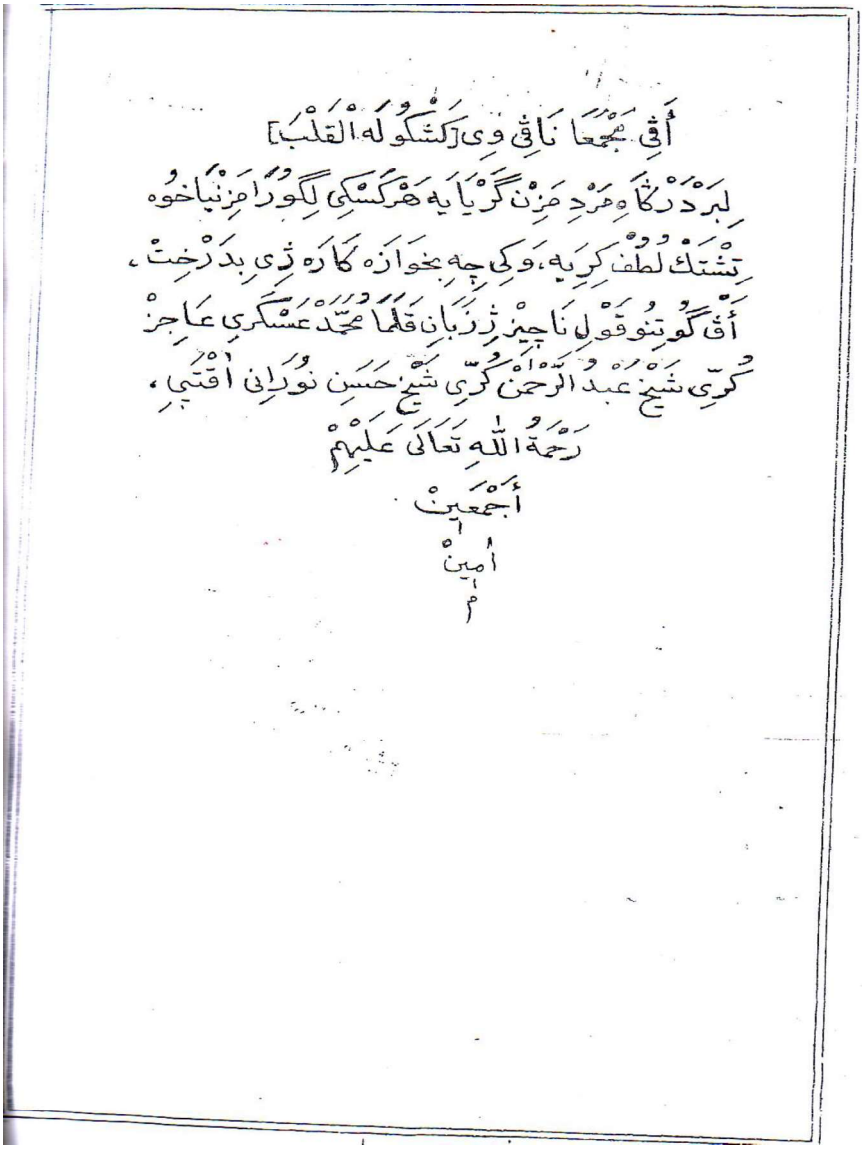
ڕوحی و نوربخانبور حراجبور ڕاحی

ڕحمی بگدای خوه که ئای ڕوحی فدایت

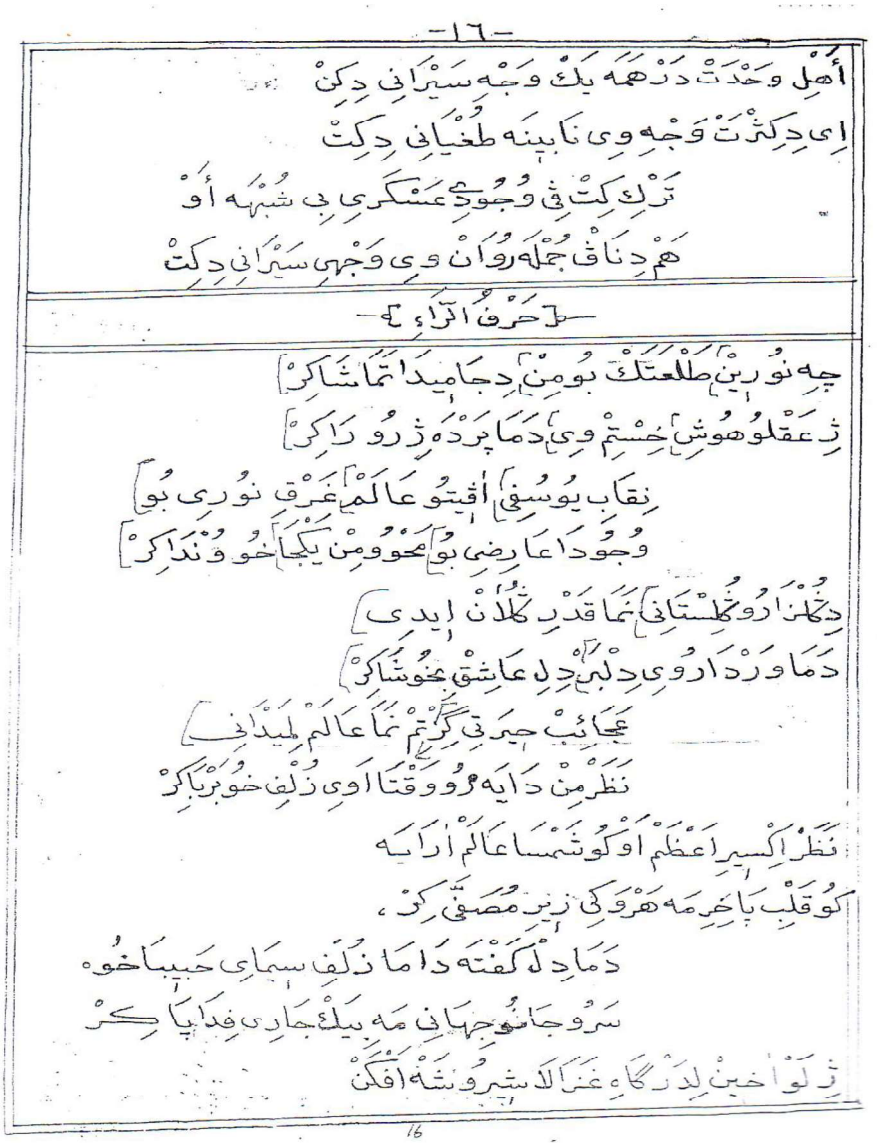
بی ڕحمی بی دوڕان گونه بینت د مزادی

صد نقد دل و جان ددم ئاڕزان بیهایت

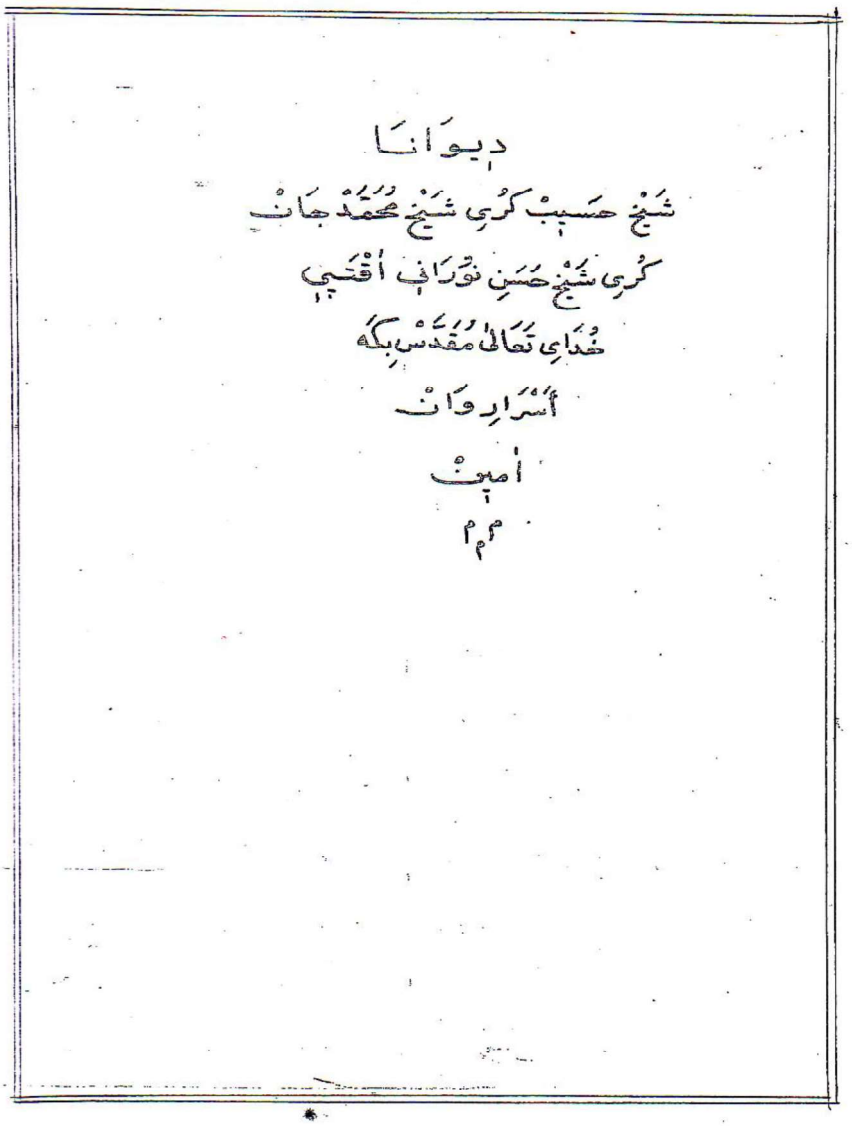
دەستخەتێ دیوانا محەمەد کەربەلائی

أَتِي جَمْعَا نَاتِي وِي رَكْشْكُولَه الْقَلْبَ
لِبَرْدْرْكَا هِمَرْدِ مَزْنْ گَرْيَا يه هَرْكَسْكِي لِگُورَا مَزْنِيَاخُوه
تِشْتَكْ لُطْفْ كَرِيه، وَلِي چه بخوازه كَارَه ذِي بَدَرْخِتْ،
أَتْ گُوتِنُو قَوْلِ نَاچِيْ ذِرَبَانِ قَلَمَا مُحَمَّدْ عَسْكَرِي عَاجِزْ
كُرِّي شَيْخْ عَبْدُ الرَّحْمَنْ كُرِّي شَيْخْ حَسَنِ نُورَانِي أَقْتِي،
رَحْمَةُ اللهِ تَعَالَى عَلَيْهِمْ
أَجْمَعِينْ
أُمِينْ
م

دەستخەتێ دیوانا (کەشکۆلە ئەلقەلب) یا محەمەد عەسکەری

دەستخەتێ دیوانا (کەشکۆلە ئەلقەلب) یا محەمەد عەسکەری

دیوانا
شیخ حسیب کوری شیخ محمد جان
کوری شیخ حسن نورانی اقشبی
خدای تعالی مقدس سره
اسرار وان
امین
۴۴

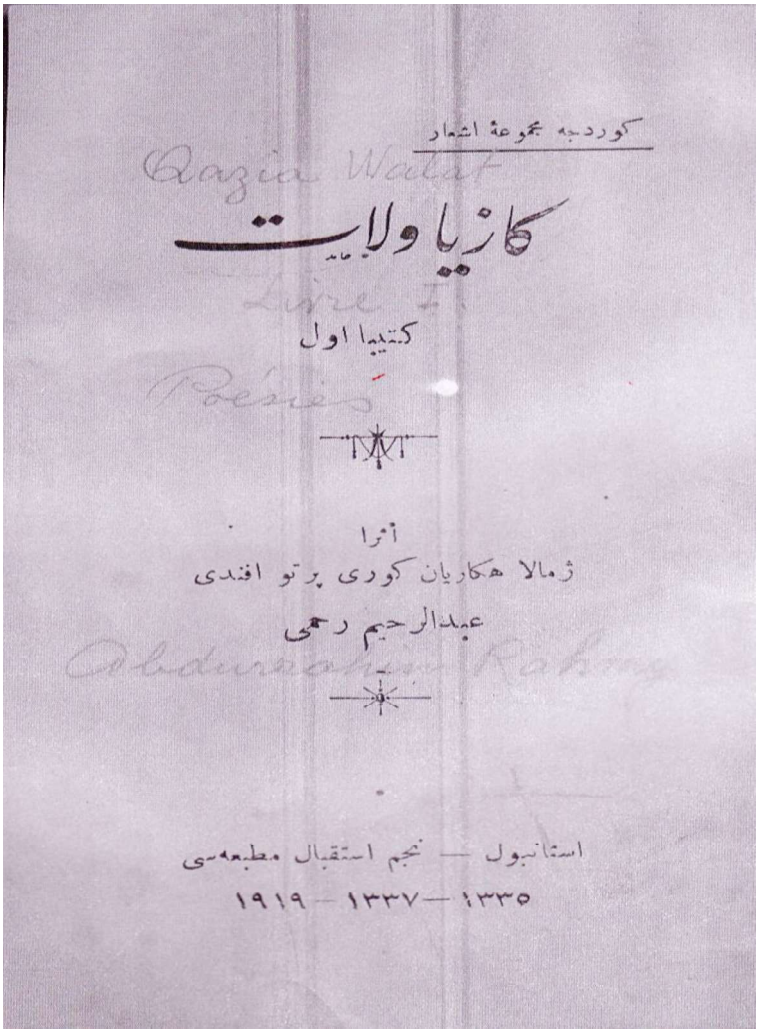
دەستخەتێ بەرگێ دیوانا شێخ حەسیب کوڕێ محەمەدجان

بسم الله الرحمن الرحيم

نَوَازَدْ بُلْبُلِ فِكْرَا دِلِ زَارْ — سَحَرْ دَرْ بَاغِ سَرْ بِشْكُوزُو وَرْدَا
زِخَوه چُومَسْتُو شَيْدَا مَازِ اَزْهَارْ — زِنُوكَتْ نَغْمَهْ وُ اَلْحَانُ و بَرْدَا
قَمَامَدْهُوشُ و حَيْرَانِ حَدِيقَه — نَبُوتُلْ بَا كَمَالْ دُوسْتِ شَفِيقَه
اَگَرْ بِيتْ يَاوَرُو يَارِ صَدِيقَه — دِقِي خَالِي بِتِنْ اَزْفِكْرُو دَرْدَا
تُوطُلْبُنْ بَا تُلُوبَازَهْ كُلْنَارْ — بِبَالَا بَانُو سَرُوكَبْكِ رَفْتَارْ
بِدِيمْ شَيدُو زُلْفَيْنِ چُونْ شَبِ تَارْ — چَلِيپَا وَارْتَه دِلْ زِيرُو زَبَرْدَا
تَه دَامَه اُشِكَارَه يَكْ بِيَالَه — زِوِي كَفْتِي دِلُوجَانْ اُهُو نَالَه
بِقِي رَنْگِ تُلَكْ چُونْ مَاهُ وسَالَه — نِهَايَتْ مَه دِلُوجَانْ تَفْ بِدَرْدَا
بَسَه اِيْ دِلْبَرُو يَارَا مَوَالِي — مُحَقَّقْ زَانِيُو اُشْكَه زِ حَالِي
كُونَا بِيتِنْ زِتَه قَلْبِ مَه خَالِي — چَوَا اَزْخَوه بِجَارَكْ دَقْ مَه بَرْدَا
زِوَصْلَاتَه مِنْ دِينْ اُسِيُو تِيمَارْ — زِلَتْرَاتَه بُوِينْ يَكْ جَارِ بِيمَارْ
مَدَه گُوهْ دِلْفِرُوزَا قَوْلِ سِيمِيَارْ — رَقِيبِي اَزْحَسَدْ اَقْرَنْگْ خَبَرْدَا
بِجَامَاتَه مُشَوَّشْ بُومُو حَيْرَانْ — كُومَامَه بِي خُوبِ تَابُو سَكْرَانْ
نَدِيتِي مِنْ زِخَيْرِ بَادَه دَرْمَانْ — چَشِيدِيمُو وَلِي زِيدَه كَدَرْدَا
زِعَيْنِ اُبِ حَيْوَانْ دَامَه كَاسِكْ — زِمَسْتِيدَه قَامْ بِيزَارِ قَاسِكْ

(گوڤار)

دەستخەتێ دیوانا شێخ حەسیب کورێ محەمەد جان

کوردجه مجموعهٔ اشعار

گازیا ولایت

کتیبا اول

أثرا

ژمالا هکاریان کوری پرتو افندی

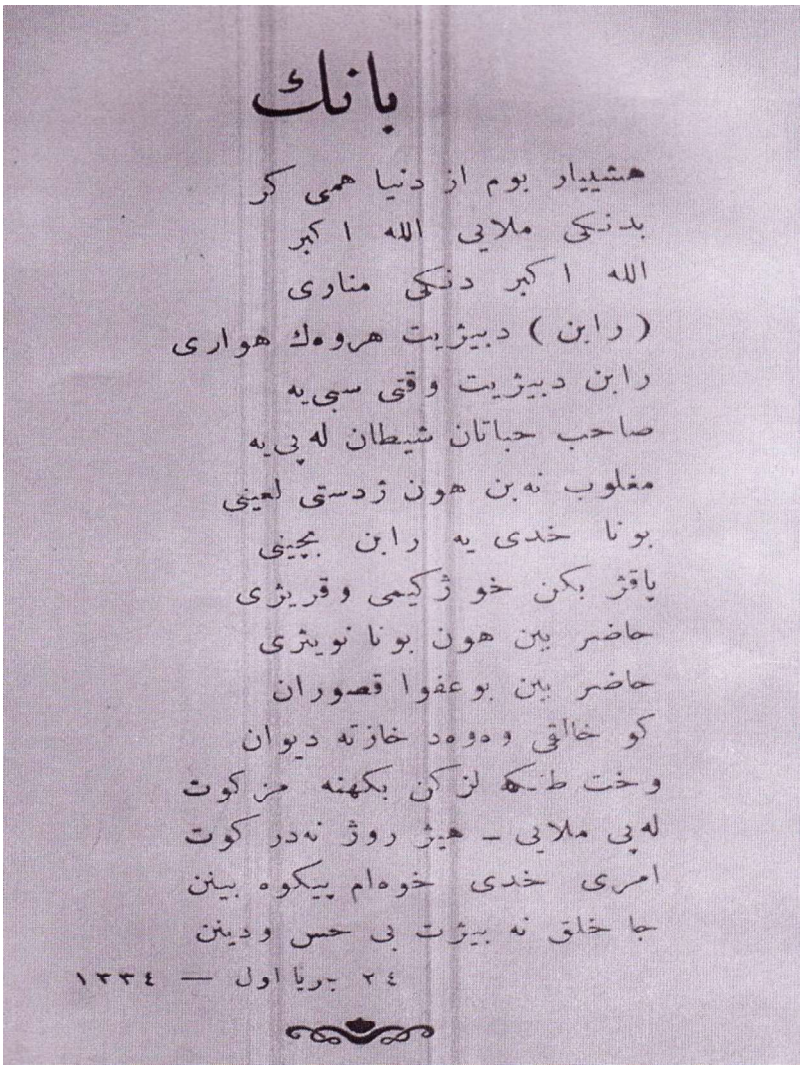
عبدالرحیم رحمی

استانبول — نجم استقبال مطبعه‌سی

۱۳۳۵ — ۱۳۳۷ — ۱۹۱۹

بەرگێ دیوانا گازیا وەلات ـ کتێبا ئەوەل (بەرگێ ئێکێ)

یا عەبدولرەحیم ڕەحمیێ هەکاری/ ستەمبۆل

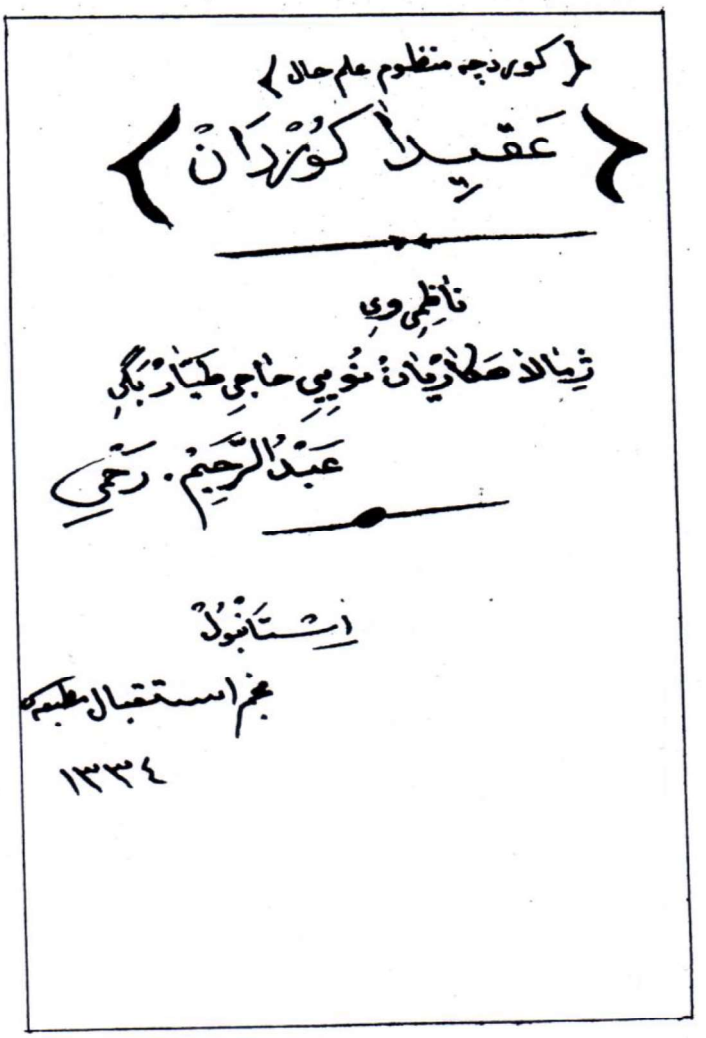
بانك

هشیار بوم از دنیا همی کر
بدنکی ملایی الله اکبر
الله اکبر دنکی مناوی
(رابن) دبیژیت هروه‌ك هواری
رابن دبیژیت وقتی سبی‌یه
صاحب حباتان شیطان له‌پی‌یه
مغلوب نه‌بن هون ژدستی لعینی
بونا خدی یه رابن بچینی
پاقژ بکن خو ژکیمی وقریژی
حاضر بین هون بونا نویژی
حاضر بین بوعفوا قصوران
کو خالقی وه‌وه‌د خازته دیوان
وخت طبخ لزکن بکهنه مزکوت
له‌پی ملایی - هیژ روژ نه‌در کوت
امری خدی خوه‌ام پیکوه بینن
جا خلق نه بیژت بی حس ودینن

۲٤ جریا اول — ۱۳۳٤

نموونەك ژ دیوانا گازیا وەلات ـ کتێبا ئەوەل (بەرگێ ئێکێ)

یا عەبدولرەحیم ڕەحمیێ هەکاری/ ستەمبۆل

{کوردچه منظوم علم حال}

عقیدهٔ کوردان

ناظمی وی

ذیالاصحاب یاسنوبی حاجی طیار بگ

عبدالرحیم. رحمی

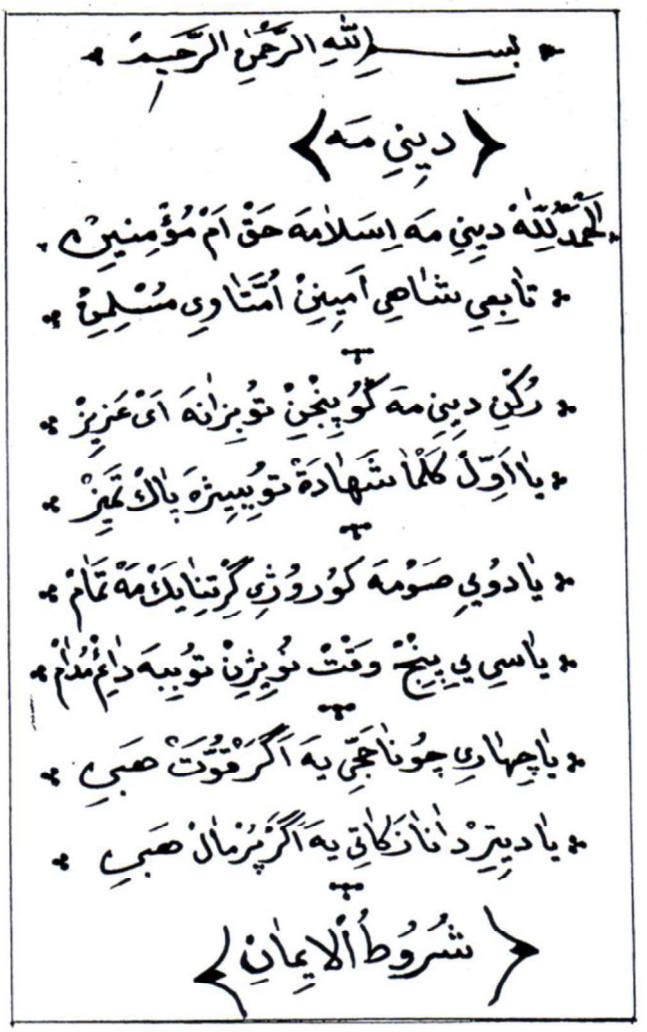
استانبول

مجم استقبال مطبعه سی

۱۳۳٤

بەرگێ ڤەهینۆکا عەقیدا کوردان یا

عەبدولرەحیم ڕەحمیێ هەکاری/ ستەمبۆل

بسم الله الرحمن الرحيم

دینی مه

الحمد لله دینی مه اسلامه حق ام مؤمنین

تابعی شاهی امین امتاوی مسلمین

رکنی دینی مه کو پنجن توبزانه ای عزیز

یا اول کلما شهادة تو بیژه پاك تمیز

یا دویی صومه کو روژی گرتنا یك مه تمام

یا سیی پینج وقت نویژن توبیه دائم مدام

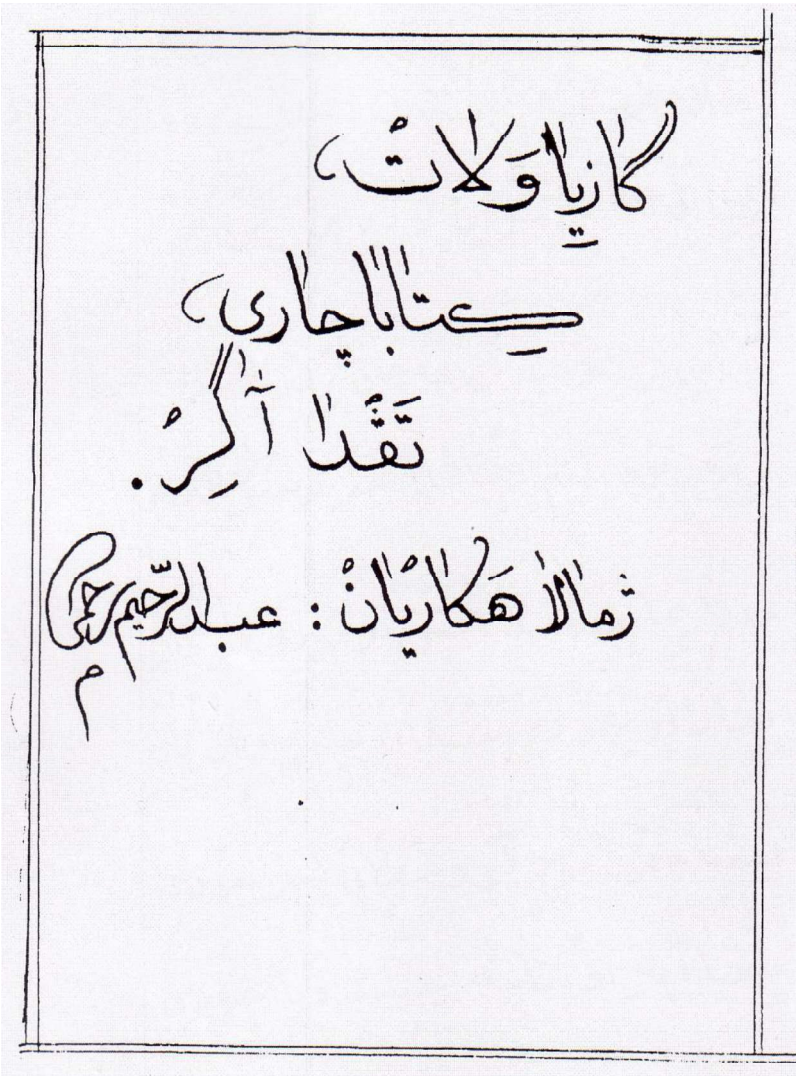
یا چهاری چونا حجی یه اگر قوت صبی

یا دیترد نانکاتی یه اگر پرمال صبی

شروط الایمان

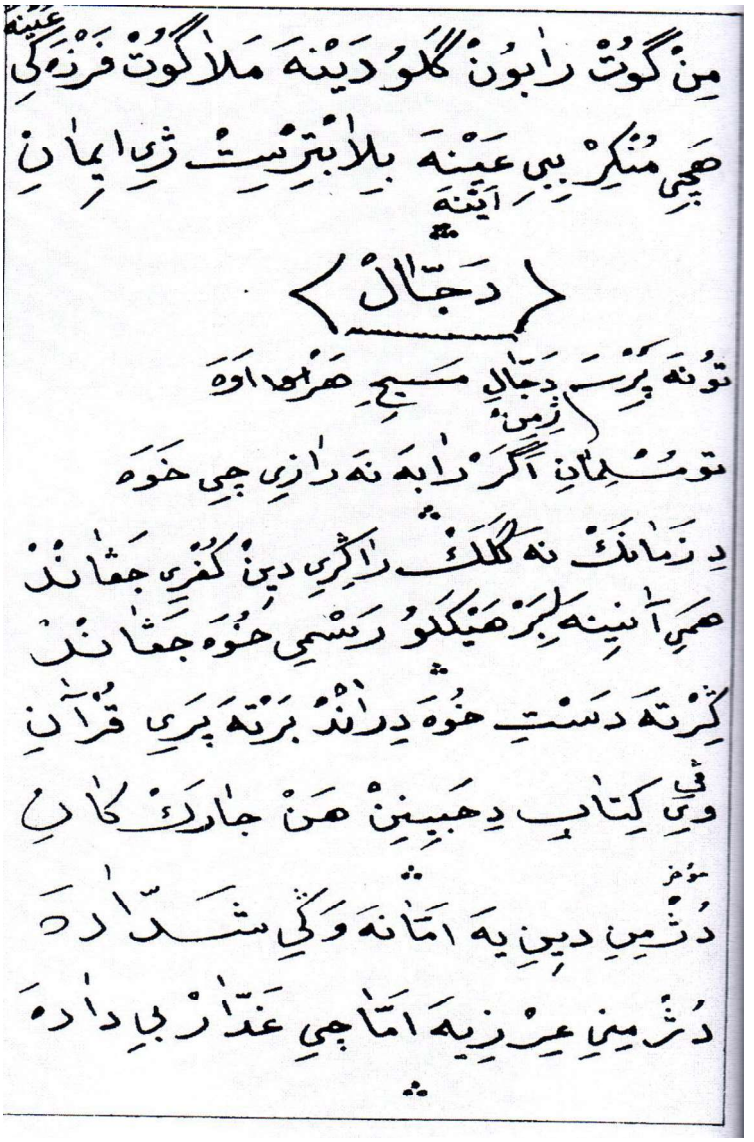
نموونەك ژ ڤەهینۆکا عەقیدا کوردان یا

عەبدولرەحیم رەحمیێ هەکاری/ ستەمبۆل

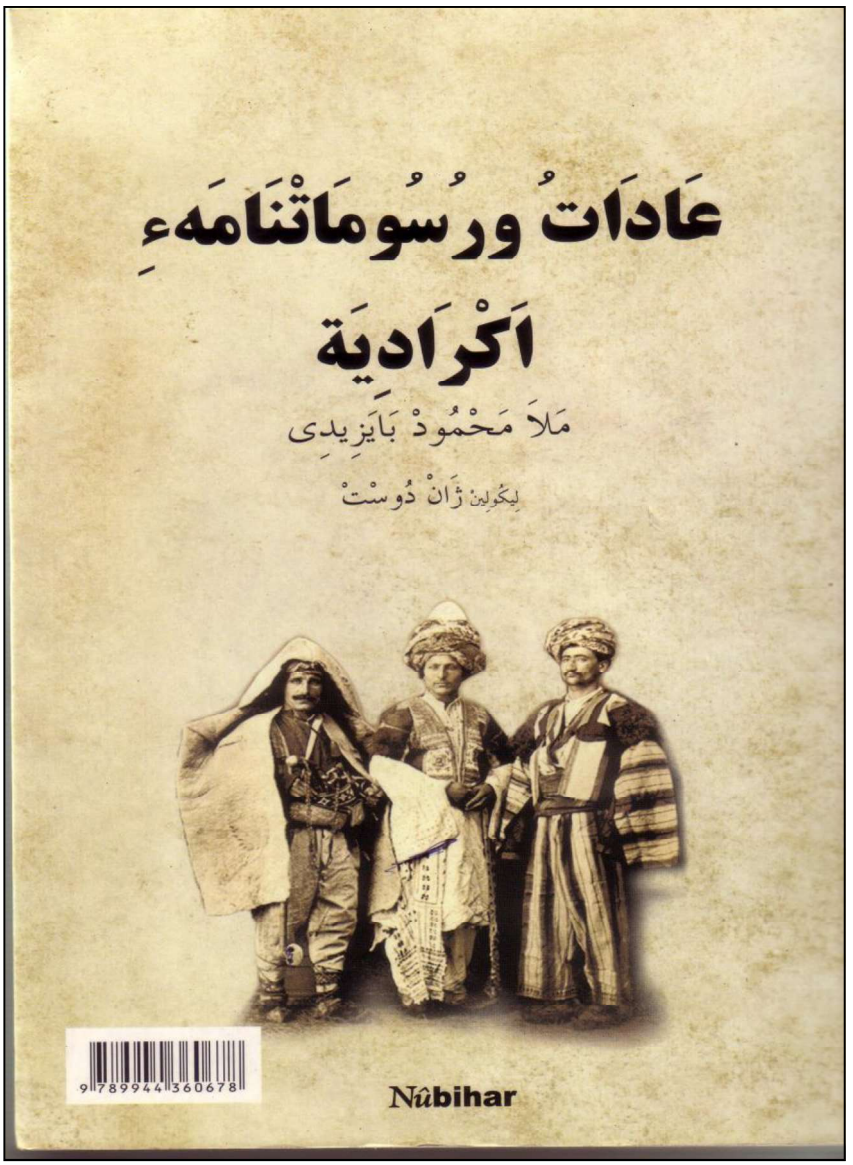
بەرگێ دیوانا گازیا وەلات ـ کیتابا چارێ

(بەرگێ چارێ) یا عەبدولرەحیم ڕەحمیێ هەکاری

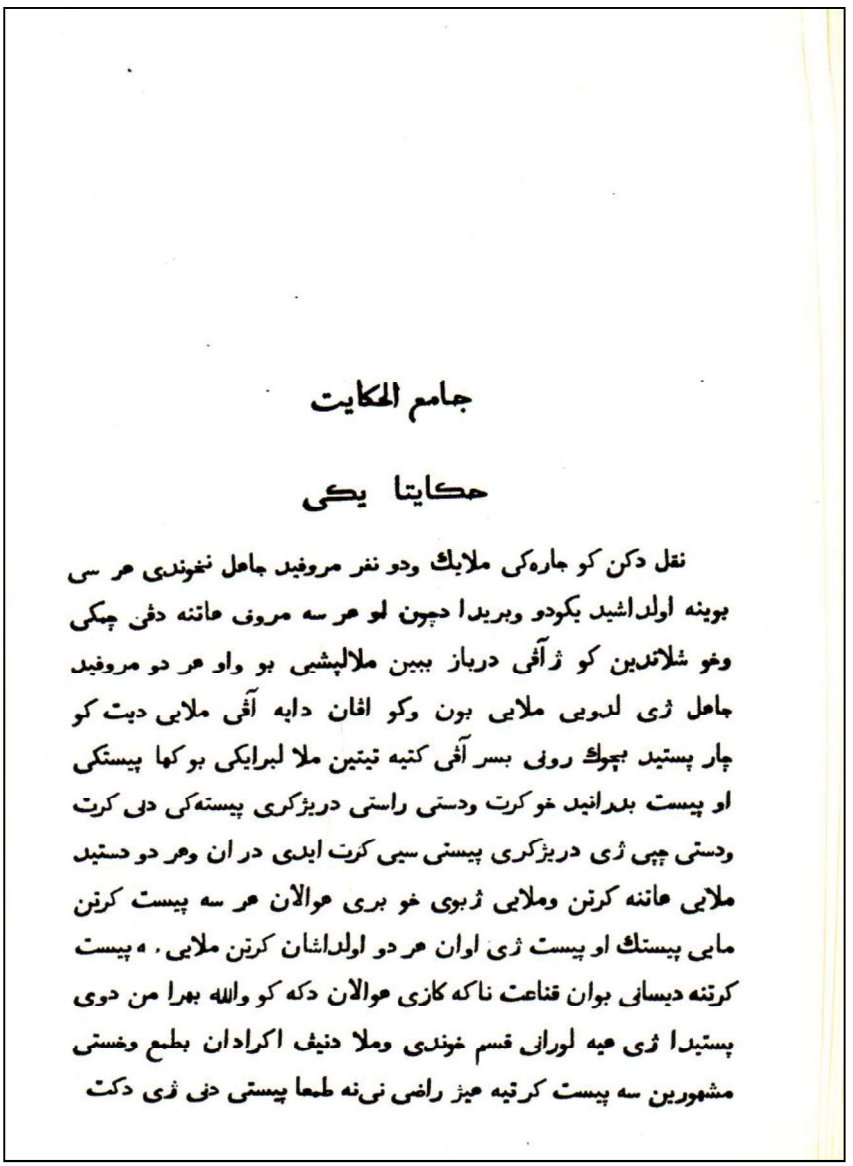

نموونەك ژ دیوانا گازیا وەلات ـ کیتابا چارێ

(بەرگێ چارێ) یا عەبدولرەحیم ڕەحیێ هەکاری

بەرگێ پەرتووکا (عادات و رسوماتنامەیێ ئەکرادیە) یا مەحوودێ بایەزیدی ڤەکولینا جان دۆست

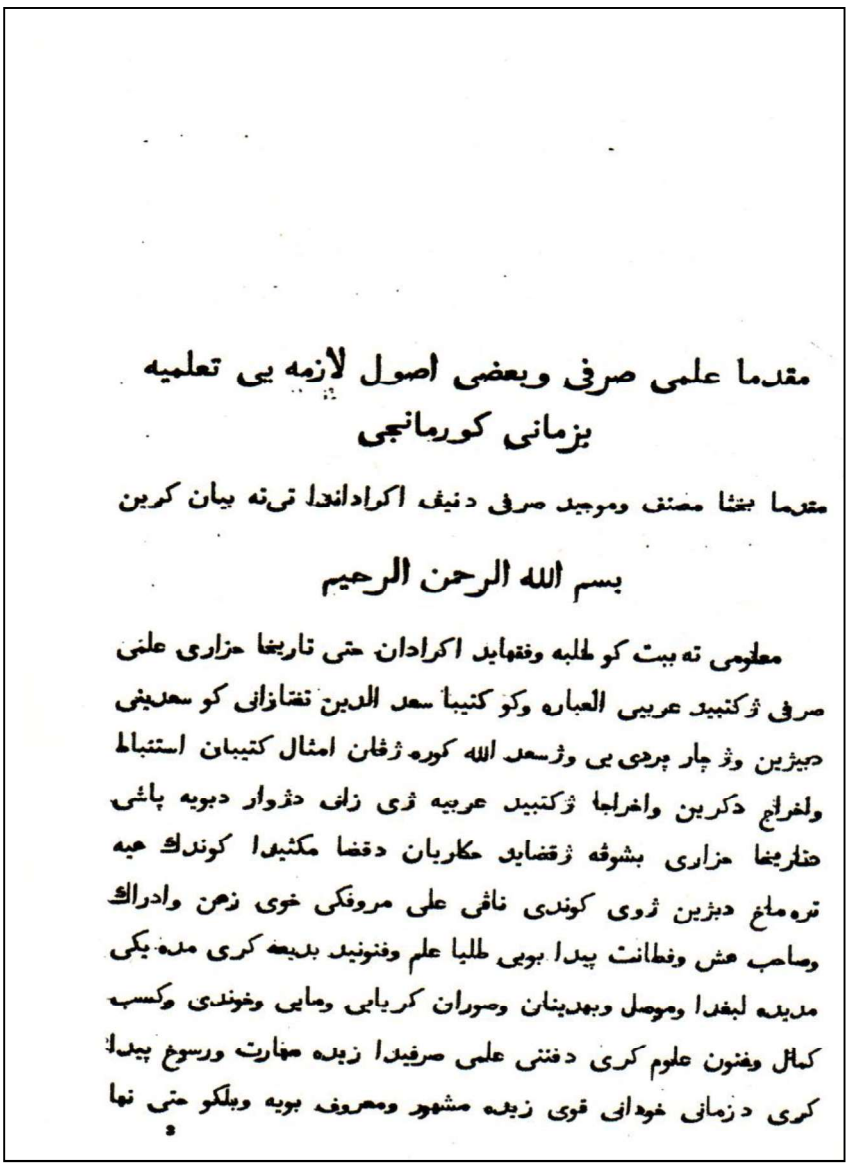

جامع الحکایت

حکایتا یکی

نقل دکن کو جارەکی ملایك ودو نفر مروفید جاهل نخوندی هر سی
بوینه اولداشید یکودو وبریدا دچون او هر سه مروی هاننه دڤی چمکی
وغو شلاتدین کو ژآڤی درباز ببین ملالپشیی بو واو هر دو مروفید
جاهل ژی لدویی ملایی بون وکو اڤان دایه آڤی ملایی دیت کو
چار پستید بچوك روی بسر آڤی کتیه تیتین ملا لبرایکی بو کها پیستکی
او پیست بدرانید خو کرت ودستی راستی دریژکری پیستەکی دی کرت
ودستی چپی ژی دریژکری پیستی سیی کرت ایدی در ان وهر دو دستید
ملایی هاننه کرتن وملایی ژبوی خو بری هوالان هر سه پیست کرتن
مایی پیستك او پیست ژی اوان هر دو اولداشان کرتن ملایی . ه پیست
کرتنه دیسانی بوان قناعت ناکه کازی هوالان دکه کو والله بهرا من دوی
پستیدا ژی هیه لورانی قسم خوندی وملا دنیڤ اکرادان بطمع وخستی
مشهورین سه پیست کرتیه هیژ راضی نی‌نه طمعا پیستی دی ژی دکت

نموونەك ژ پرتووکا (جامیعەیا ریسالەیان و حیکایەتان ب زمانێ کورمانجی) یا مەحمودێ بایەزیدی ژ بەرهەڤکرنا زیا ئاڤچی

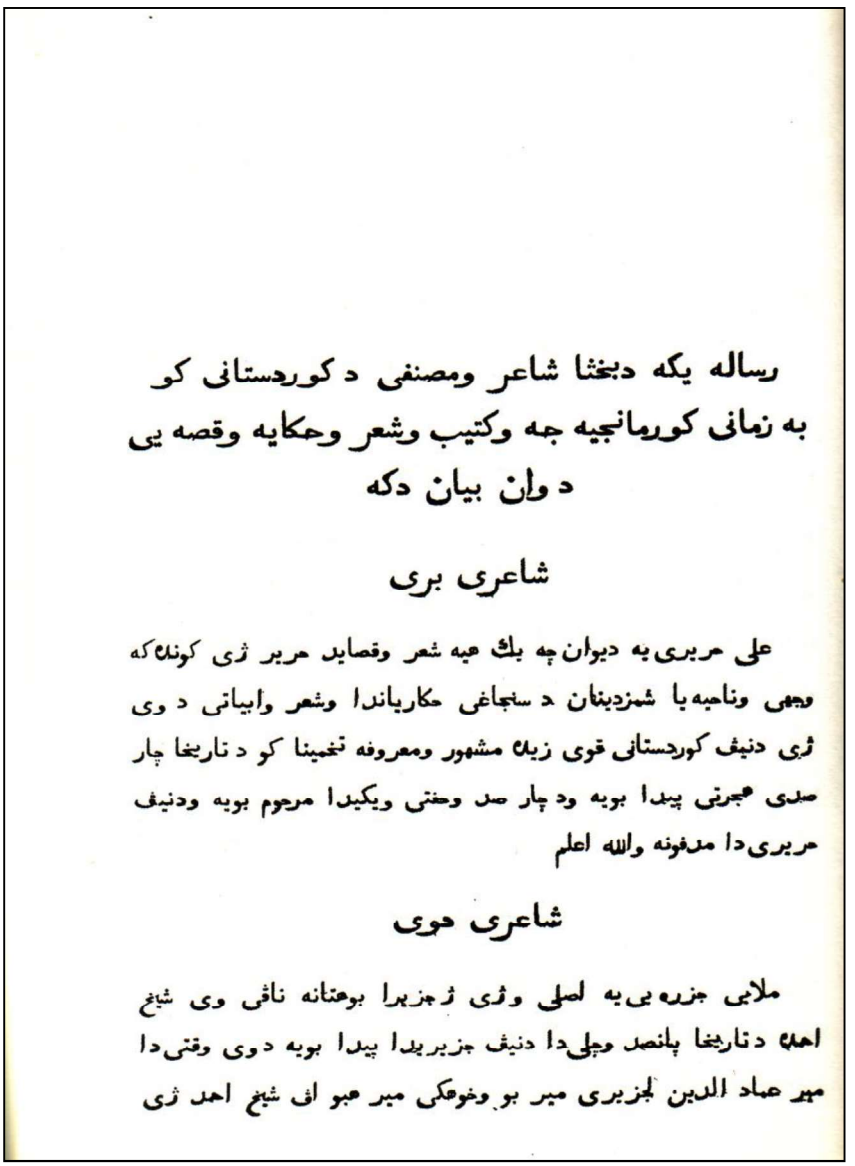
مقدما علمی صرفی وبعضی اصول لازمه یی تعلمیه
بزمانی کورمانجی

مقدما بخشا مصنف وموجید صرفی دنیف اکرادانداا تی‌نه بیان کرین

بسم الله الرحمن الرحیم

معلومی ته بیت کو طلبه وفقهاید اکرادان حتی تاریخا حزاری علمی
صرفی ژکتبید عربیی العباره وکو کتیبا سعد الدین تفتازانی کو سعدینی
دبیژین وژ چار پرهی یی وژسعد الله کوره ژفان امثال کتیبان استنباط
ولفراج دکرین واخراجا ژکتبید عربیه ژی زانی دژوار دبویه پاشی
حتاریخا حزاری بشوفه ژقضاید حکاریان دقضا مکثیدا کوندك عیه
تره‌ماغ دبژین ژوی کوندی ناقی علی مروفکی خوی زهن وادراك
وصاحب هش وفطانت پیدا بویی طلبا علم وفنونید بدیعه کری مده یکی
مدیده لبغدا وموصل وبهدینان وصوران کریایی ومایی وخوندی وکسب
کمال وفنون علوم کری دفنتی علمی صرفیدا زیده مهارت ورسوخ پیدا
کری دزمانی خودانی قوی زیده مشهور ومعروف بویه وبلکو حتی نها

نموونەك ژ پرتووكا (جامیعەیا ریسالەیان و حیكایەتان ب زمانێ كورمانجی) یا مەحوودێ بایەزیدی ل دۆر پرتووكا (عەلیێ تەرەماخی)

رساله یکه دبخشا شاعر ومصنفی د کوردستانی کو
به زمانی کورمانجیه جه وکتیب وشعر وحکایه وقصه یی
د وان بیان دکه

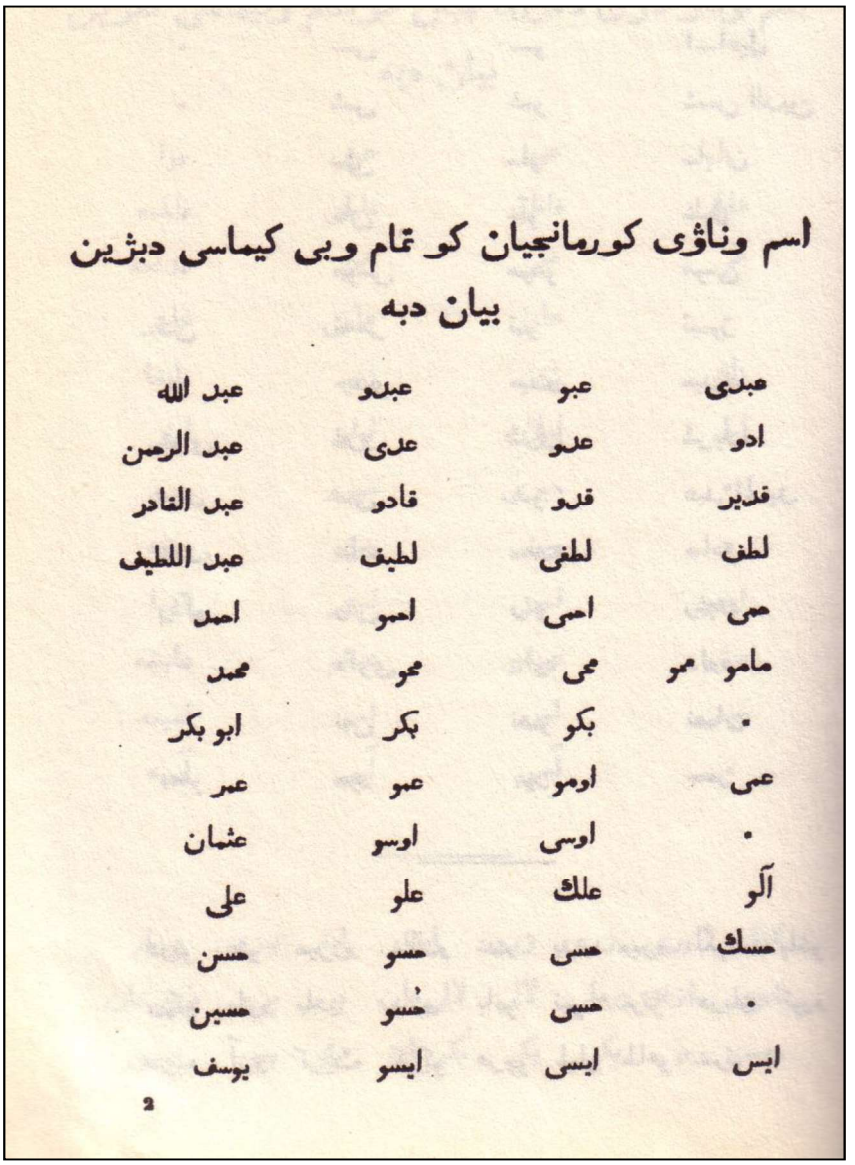
شاعری بری

علی حریری یه دیوان چه بك هیه شعر وقصاید حریر ژی کونه که
وجهی وناهیه یا شمزدینان د سنجاغی حکاریاندا وشعر وابیاتی د وی
ژی دنیف کوردستانی قوی زیاد مشهور ومعروفه تخمینا کو د تاریخا چار
صدی هجرتی پیدا بویه ود چار صد وحفتی ویکیدا مرحوم بویه ودنیف
حریری دا مدفونه والله اعلم

شاعری هوی

ملایی جزیری یه اصلی وژی ژ جزیرا بوهتانه ناقی وی شیخ
احمد د تاریخا پانصد وچلی دا دنیف جزیریدا پیدا بویه د وی وقتی دا
میر عماد الدین الجزیری میر بو وخوهکی میر هبو اف شیخ احمد ژی

نمونەك ژ پرتووكا (جامیعەیا ریسالەن و حیكایەتان ب زمانێ كورمانجی) یا مەحوودێ بایەزیدی ل دۆر شاعرێن كلاسیكێن كورد ییّن كرمانج

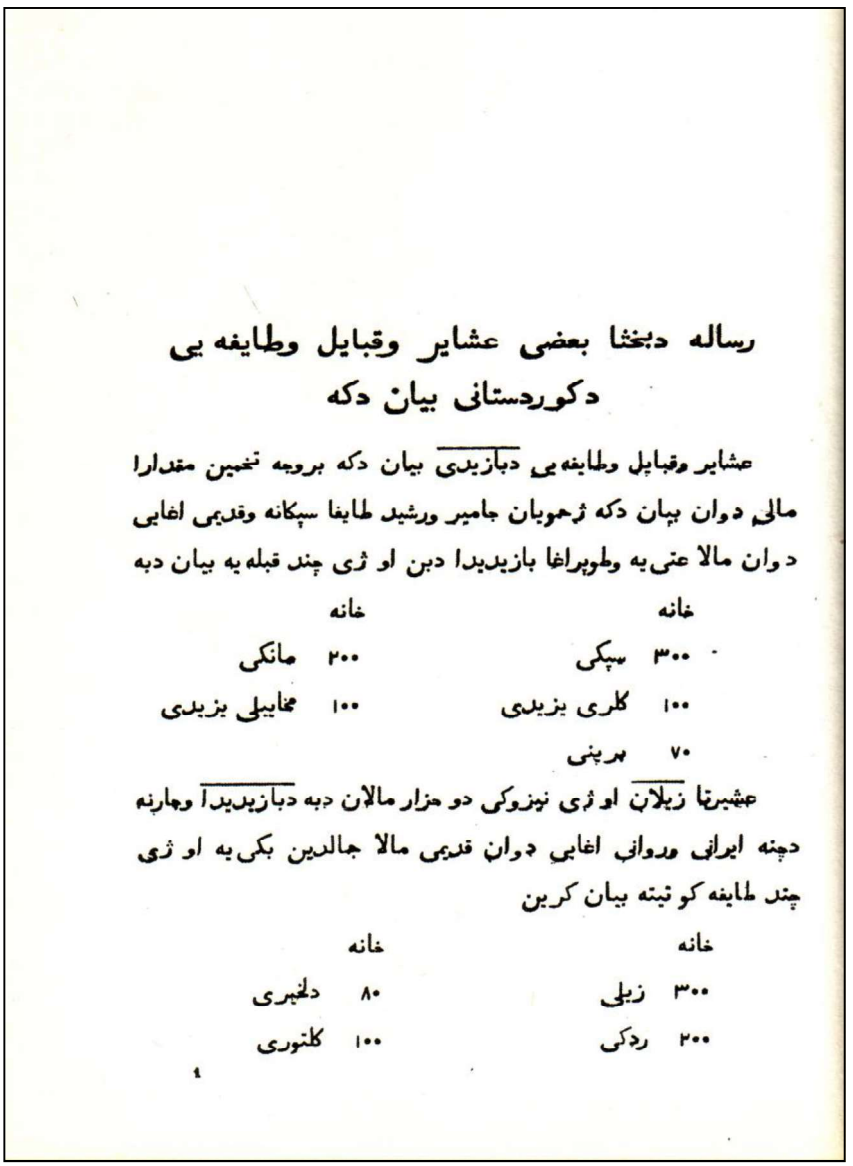

اسم وناڤی کورمانجیان کو تمام وبی کیماسی دبژین بیان دبه

عبدی	عبو	عبدو	عبد الله
ادو	عدو	عدی	عبد الرحمن
قدیر	قدو	قادو	عبد القادر
لطف	لطفی	لطیف	عبد اللطیف
حمی	احمی	احمو	احمد
مامو	مو	می	محو	محمد
.	بکو	بکر	ابو بکر
عمی	اومو	عمو	عمر
.	اوسی	اوسو	عثمان
آلو	علك	علو	علی
حسك	حسی	حسو	حسن
.	حسی	حُسو	حسین
ایس	ایسی	ایسو	یوسف

2

نموونەك ژ پرتووکا (جامیعەیا ریسالەن و حیکایەتان ب زمانێ کورمانجی) یا مەحموودێ بایەزیدی ل دۆر ناڤێن کوردی

رساله دبخشا بعضی عشایر وقبایل وطایفه یی
دکوردستانی بیان دکه

عشایر وقبایل وطایفه یی دبازیدی بیان دکه بروجه تخمین مقدارا مالی دوان بیان دکه ژحوبان جامیر ورشید طایفا سپکانه وقدیمی اغایی دوان مالا عتی یه وطوپراغا بازیدیدا دبن او ژی چند قبله یه بیان دبه

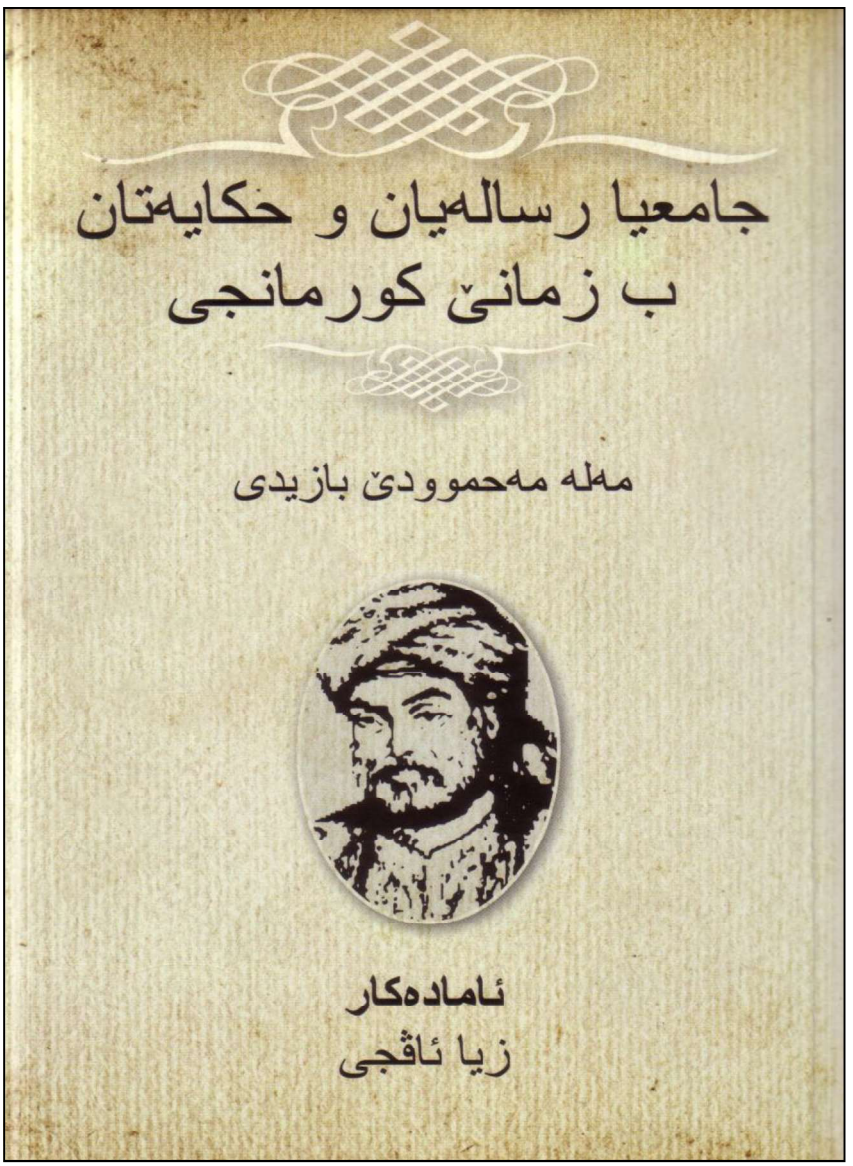
خانه		خانه	
۳۰۰	سپکی	۲۰۰	مانکی
۱۰۰	کلری یزیدی	۱۰۰	مخاییلی یزیدی
۷۰	بهرپنی		

عشیرتا زیلان او ژی نیزوکی دو هزار مالان دبه دبازیدیدا وهارنه دچنه ایرانی ودوانی اغایی دوان قدیمی مالا جالدین بکی یه او ژی چند طایفه کو تیته بیان کرین

خانه		خانه	
۳۰۰	زیلی	۸۰	دلخیری
۲۰۰	ردکی	۱۰۰	کلتوری

٤

نموونەك ژ پرتووكا (جامیعەیا ریسالەن و حیكایەتان ب زمانێ كورمانجی) یا مەحوودێ بایەزیدی ل دۆر عەشیرێن كوردان

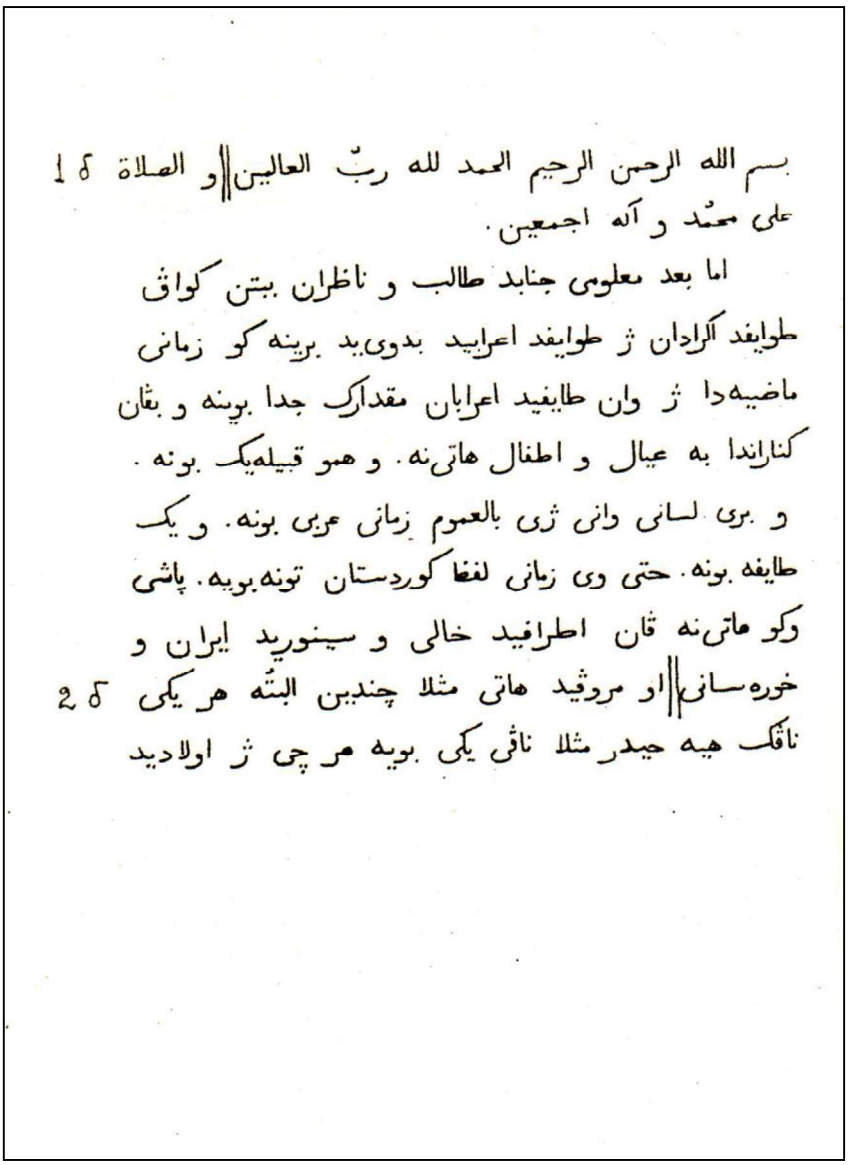
پرتووکا (جامیعەیا ریسالەن و حیکایەتان ب زمانێ کورمانجی) یا مەحموودێ بایەزیدی ژ بەرهەڤکرنا زیا ئاڤچی

ژ وان دبیژه کو ای نه گوزی من بحو مایه د دست
دژمناندا. و یک ژ وان دبیژه کو وای کچا منی عیشی
مایه د دست دژمناندا وها نحیرتی ددنه یکو د و.
ایجاری دژمن ژی بتالان و مال هلگرتنی مژول
دبن. بلانی زاف بن ژی او خوید وان مالان بجاره کی
هجوم و ایروشی تی‌نته دژمنان. و ژنید وان ژی
دنیقا مالاندا بکیزمان آری کاریا وان دکن. البته دژمنان
پریشان دکن. ١٩٥

و طایفه‌ید اکرادان وکو خونداری نه‌بتن قوی
مایلی قتلی نی‌نن، د شریدا و یا د ری‌بریدا مروڤان
دگرین و دشلینن بردین.

لاکن ژ بوی شولا خراب البته مروڤان دکوژین.
حتی ژنید خو وکچ و دا و خوهید خو ژی البته قتل
دکن. و ژین ژی ژ بوی شولا خراب مثلا دا کچا خو

به‌رگێ پرتووکا (عادات و رسوماتنامه‌یێ ئه‌کرادیه) یا مه‌حوودێ بایه‌زیدی
ڤه‌کولینا جان دۆست

بسم الله الرحمن الرحیم الحمد لله ربّ العالمین‖و الصلاة 1 δ
علی محمّد و آله اجمعین.

اما بعد معلومی جنابد طالب و ناظران ببتن کواش
طوایفد اکرادان ژ طوایفد اعرابید بدوی‌بد .برینه کو زمانی
ماضیه‌دا ژ وان طایفید اعرابان مقدارک جدا .بوینه و بڤان
کناراندا به عیال و اطفال هاتی‌نه. و همو قبیله‌یک .بونه.
و .بری لسانی وانی ژی بالعموم زمانی عربی بونه. و یک
طایفه .بونه. حتی وی زمانی لفظا کوردستان تونه‌بویه. پاشی
وکو هاتی‌نه ڤان اطرافید خالی و سینورید ایران و
خوره‌سانی‌‖او مروڤید هاتی مثلا چندین البتّه هر یکی 2 δ
ناڤک هیه حیدر مثلا ناڤی یکی .بویه هر چی ژ اولادید

بەرگێ پرتووکا (عادات و رسوماتنامەیێ ئەکرادیە) یا مەحموودێ بایەزیدی ڤەکولینا جان دۆست

سوپاس

- ماموستایێ بەڕێز (پ، ھ، د. عەبدی حاجی محەمەد)، ژ بۆ سەرپەرشتیکرنا وی بۆ ڤێ نامەیێ و ڕاسپاردە و شیرەتێن وی د ھەر قۆناغەکا نڤیسینا ئەڤێ ڤەکۆلینێدا.
- ماموستایێ بەڕێز (پ، ھ، د. ئیبراھیم ئەحمەد سمۆ)، بۆ ھاریکاری و شیرەتێن وی یێن بەردەوام، ھەروەسا بۆ دانا ھەر ژێدەرەکی پێدڤی ژ پرتووکخانا خوە یا تایبەت، دیسا ھاندان و پشتەڤانیا وی کو بەردەوامیێ بدمە خواندنێ.
- ماموستایێ بەڕێز (تەحسین ئیبراھیم دۆسکی)، پڕ ژ دل و جان سوپاسداریێ وی مە، ژ بۆ خەمخوەری و ھەڤکاریا وی یا بەردەوام و دلسۆزانە ل گەل من، ب تایبەتی د دابیکرنا ھەر ژێدەرەکی پێدڤیدا، نەمازە دەستنڤیسان و پرتووکخانا خوە ھەمی کربوو د خزمەتا مندا، کو ب ڤی کاریێ مەردەمێرانە گەلەك کاریێ من ب ساناھیکر، خودێ کاریێ وی راست بینت.
- خووشکێن خوە یێن ھێژا (م. بەھیجە)، (م. ھلبین) ژ بۆ ھاریکاریا دلسۆزانەیا وان کو ئەڤ ڤەکۆلینە ھەمی تایپکری.
- ھەمی ھەڤال و ماموستایێن ریزدار یێن کو ل دەمێ بەرھەڤکرنا ڤەکۆلینی شیرەت و پێزانین ئاراستەی من کرین، ھەروەسا کارمەندێن پرتووکخانا کۆلیژا ئادابێ ژی.

نڤیسەر د چەند ریزەکا

* درباس مستەفا سلێمان:

* ل سالا 1969 ل گوندێ سەرتەنگێ سەر ب قەزا سێمێلێ ڤە ژ دایکبوویمە.

* خواندنا سەرەتایی ل گوندی و یا ناڤنجی ل باژێرێ سێمێلێ و دهۆکێ خواندیە.

* پاشان خانوویا ماموستایان ل سالا 1987 ل باژێرێ دهۆکێ ب دووماهی ئینایە.

* ل سالا 2001ێ کولیژا ئادابێ، پشکا زمانێ کوردی ل زانکۆیا دهۆك تمامکریە.

* ل سالا 2011ێ ناما ماستەریێ د ئەدەبیاتێن نوویێن کوردیدا وەرگرتیە.

* ل 2019/10/9 ل زانکویا دهۆك/ کولیژا زمانان/ پشکا زمانێ کوردی بۆ تمامکرنا خواندنا بلند، دکتورایێ هاتیە وەرگرتن.

د واریێ یەدەبی و روژنامەڤانی دا:

* ل ناڤەراستا سالێن هەشتێیان تێکەلی واریێ ئەدەبی بوویە و شعر نڤیسینە.

* ل دەستپێکا سالێن نوتێ دا بەرهەمێن خوە بەلاڤکرینە.
* ل سالا 1991ێ نڤیسەر بوویمە ل کۆڤار (تیرۆژ) و بەرهەمێ خوە ئێکێ یێ فولکلوری د کۆڤارێدا بەلاڤکریە.
* ل سالا 1992شعرا خوە یا ئێکێ ل کۆڤارا مەتین بەلاڤکریە.
* ژ سالا 1998ای وەك نڤیسکار ل حەفتیناما (پەیمان) پشکا ئەدەب و هونەر دەست بکارێ خوە یێ روژنامەڤانییێ کریە.
* دەستەکا نڤیسەران بوویمە ل کوڤارا (دیجلە) ئەوا ب تیپێن لاتینی ل دهۆکێ دەردچوو.
* بەرپرسێ پاشبەندێ ئەدەب و هونەر بوویمە ل روژناما (ئەڤرو).
* ل سالا 2010 بوویمە جێگرێ سەرنڤیسکارێ روژناما (ئەڤرو) و هەتا نوکە بەردەوامم.
* ل سالا 2013 بوویمە سەرنڤیسکارێ روژناما ئەڤرو ب وەکالەت.
* چەندین گوتار و ڤەکولین یێن سیاسی و جڤاکی و ئەدەبی و روژنامەڤانی ل کۆڤار و روژنامێن هەرێمێ و ژ دەرڤەی کوردستانێ بەلاڤکرینە.
* هەتا نوکە ئەڤ بەرهەمێن چاپکری یێن هەین:
1- وێنەیێن کویڤی ژ ئەلبوما بیرهاتنێن تە. ل سالا 1999ای بەلاڤبوویە.
2- پەلێن عەشقێ. سالا 2006ێ ل دهۆکێ بەلاڤبوویە. ل 2013 ل ستەمبولێ ب تیپێن لاتینی چاپ و بەلاڤ بوویە.

3- سەرهلدان و وەرارا جۆرێن ئەدەبی د کرمانجیا ژووریدا ل (1850-1925)، ڤەکۆلینا ماستەریێ، ل سالا 2012 چاپ بوویە.

4- خوەشخوان، جەگەرخوین، ڤەژاندن و بەرهەڤکرنا دیوانا ئێکێ یا سالا (1927) یا شاعریێ کورد یێ مەزن جەگەرخوینی و ڤەگوهاستن بۆ سەر رێنڤیسا نوو یا کوردی.

5- گولەك ژ باغێ کوردان، بەرهەڤکرن و ڤەگوهاستن بۆ سەر رێنڤیسا نوو یا کوردی، کۆمەلەکە شعرێن ئەحمدیێ نالبەندینە ییێن نە بەلاڤکرینە، ل سالا 2019 بەلاڤکرینە.

6- ل 2018/5/3 بوویە رێڤەبەریێ پەروەردا قەزا سێمێلێ و ل 2020/1/16 دەست ژ کاری کێشایە ژ بەر تمامکرنا خواندنا دکتورایێ و دەستویری وەرگرتیە بۆ ماویێ سێ سالان.

نوکە قوتابیێ دکتۆرایێ مە ل کۆلیژا زمانان پشکا زمانیێ کوردی ل زانکۆیا دهۆك.

تێبینی:

((ئەڤ ژیاننامە بۆ چاپا دویێ ژ ڤێ پرتووکێ هاتیە بەرهەکرن کو بەرهەڤە ل دەمەکە نێزیك چاپ ببتەڤە))..